DE ARTE RHETORICA

Libri Quinque

LECTISSIMIS VETERUM AUCTORUM AETATIS AUREAE,
PERPETUISQUE EXEMPLIS ILLUSTRATI

AUCTORE

R. D. DOMINICO DE COLONIA

ACCEDUNT ETIAM

INSTITUTIONES POETICAE

AUCTORE

R. D. JOSEPHO JUVENCIO.

ROMAE MDCCCXLII.

EX TYPOGRAPHIA VEN. HOSPITII APOSTOLICI
APUD PETRUM AURELIUM.

Praesidum facultate, ac Privilegio.

TYPOGRAPHUS LECTORIBUS S. D.

ARtem Rhetoricam Dominici de Colonia saepius multorum typis editam, atque incredibili plausu semper exceptam, dolebant nonnulli minus facile induci in gymnasia posse, quod et mole grandior videretur, quam quae commode posset a Pueris gestari, et nihil in ea de Arte Poetica, quae una cum Rhetorica tradi solet, nisi obiter, praeciperetur. Nos, detractis minus necessariis, adiunctisque Josephi Juvencii Institutionibus Poeticis, quae multis partibus breviores erant, quam ea quae diversis ex locis, praesertim ex ipso fine, sustuleramus, utrique incommodo occurrimus. Nec vero veremur, ne sapientissimo Auctori consilium hoc nostrum minus probetur. Nam, quum non nisi hac ratione Adolescentium studiis, quibus unice favet, satisfieri potuisse intellexerit, mallet profecto has tamquam epulas, a se structas, paullo aliter conditas apponi, quam omnino mensae non inferri. Si quos vero sincera illa ac veluti autographa magis delectarint, eos quidem nobis molestos fore nequaquam putamus. Ita enim haec paululum immutata damus, ut nativa illa ac vetera non tollamus: quibus, si volent, concedentibus nobis, ut utantur, nosque his uti, queis volumus, sine interpellatione sinant. Valete.

AUCTOR LECTORI.

PRaeceptis paucis brevibusque, exemplis vero bene multis constat haec Ars Rhetorica. Praecepta hausimus ex vetustissimis Graecorum Latinorumque Rhetorum fontibus; Aristotelem dico, Ciceronem, Quintilianum, Demetrium Phalereum, Hermogenem, atque Longinum. Exempla, quae lectissima sunt perpetuaque, summo studio singularique diligentia selegimus fere ex elegantissimis aetatis aureae Scriptoribus. Atque hoc exquisito veterum exemplorum delectu, copiaque, nostrum hunc qualemcumque laborem, speramus posse commendari, si caetera omnia desint; illumque etiam politioribus, et urbanis hominibus nec inutilem, nec injucundum, hoc saltem nomine, fore confidimus.

ELEMENTA RHETORICAE

CAPUT PRIMUM

DE FABULA

Quid est Fabula?

℟. Est Oratio falsa veritatem effingens. Talis est apud Horatium (a) elegantissima illa Fabella equi, hominis opem adversus cervum implorantis.

Cervus equum, pugna melior, comunibus herbis
Pellebat: donec minor in certamine longo
Imploravit opes hominis, fraenumque recepit.
Sed postquam victor (b) violens discessit ab hoste;
Non equitem dorso, non fraenum depulit ore.

Vide quam solerter Horatius sub illis Fabulae involucris, et quasi integumentis, verum, ac rectum nos doceat, et nos repente a leva illa in speciem narratiuncula, ad veritatem traducat, tribus illis qui sequuntur versibus,

Sic qui pauperiem veritus, potiore metallis
Libertate caret, dominum vehet improbus, atque
Serviet aeternum, quia parvo nescet uti.

§. I. De variis Fabularum generibus.

Quot sunt genera Fabularum?

℟. Tria numerantur ab Aphthonio, et a Teone Sophista, qui Rhetoricas exercitationes, seu progymnasmata (sic enim appellant) Tyronibus admodum utilia nobis scripto reliquere. Tria igitur statuunt genera Fabularum. Aliae sunt Rationales, aliae Morales, aliae Mixtae.

§. II. De Fabula Rationali, sive Parabola.

(a) *Epist.* 10. *lib.* 1.
(b) *Violens pro violentus*, voce poco usata.

Quid est Fabula Rationalis?

℟. Fabulae Rationales sunt illae, quibus ad mores instituendos, fingimus ab homine dictum, vel factum quidpiam, quod tamen reipsa neque dictum fuit, neque factum, sed tamen dici, vel fieri omnino potuit. Hujusmodi sunt Divinae illae Parabolae de Virginibus decem, de Divite et inope, de Filio Prodigo, aliaeque, quibus Christus Dominus Apostolos, et circumfusam plebem ad omnem virtutem erudiebat: (a) *Sine parabolis non loquebatur eis*, inquit Sacra pagina; tum ut se ad rudem populi captum accomodaret: tum etiam in primis, ut serviret Palaestinorum moribus ac consuetudini, apud quos nimirum hujusmodi Parabolae majorem in modum erant usitatae, et unde in reliquas orientis partes dimanarunt.

Rationales id genus Fabulas, seu Parabolas circiter duodecim habes in aureolo Phaedri libello. Exemplum esto haec, quam hic affero.

Aesopus, et petulans.

Aesopo (b) quidam petulans lapidem impegerat
Tanto, (c) inquit, melius; assem deinde illi dedit.
Sic prosequutus: plus non habeo mehercule:
Sed unde accipere possis, monstrabo tibi.
Venit ecce dives et potens: huic similiter
Impinge lapidem, et dignum accipies premium.
Persuasus ille fecit, quod monitus fuit.
Sed spes fefellit impudentem audaciam;
Comprehensus namque poenas persolvit cruce.

§. III. De Fabula morali, sive Apologo.

Quid est Fabula Moralis, seu Apologus?

℟. Est illa, quae belluarum mores et indolem exprimit ad mores hominum informandos. Morales hujusmodi Fabulae dicuntur *Aesopicae*, non quod Aesopum auctorem habeant, ut vulgus existimat, cum

(a) *Matth.* 14.
(b) *Lib.* 3. *Fab* 5.
(c) *Inquit Aesopus.*

longissime ante (a) Aesopi tempora (b) ab Homero, et Hesiodo fuerint usurpatae; sed quod valde fuerint in deliciis Aesopo, qui illas admodum ingeniose tractavit. Interdum etiam non solum ferae, sed arbores quoque et plantae, mallei, incudes, aliaeque res hujusmodi, loquentes inducuntur. Exquisitissimum Fabulae Moralis exemplum habes in hoc Phaedri Apologo.

Inops, potentem dum vult imitari, perit.
In prato quodam Rana conspexit Bovem;
Et tacta invidia tantae magnitudinis,
Rugosam inflavit pellem; tum natos suos
Interrogavit, an Bove esset latior?
Illi negarunt; rursus intendit cutem
Majore nisu; et simili quaesivit modo,
Qui major esset? illi dexerunt, Bovem.
Novissime indignata, dum vult validius
Inflare sese, rupto jacuit corpore.

Quantopere valeat hic Apologus ad nostros mores emendandos, satis liquet ex primo versiculo.
Inops, potentem dum vult imitari, perit
Quapropter vir antiquis comparandus Julius Caesar Scaliger ait in sua Poetica, apologum appellari quasi Απολογου λογον, quasi aliud palam et aperte dicat, aliud clam innuat doceatque, quemadmodum Allegoria.

Quid interest inter Apologum et Parabolam?

R. Hoc interest, quod Apologus sit earum rerum, quae fieri omnino nequeunt; neque enim belluae loqui possunt: Parabola vero est earum rerum, quae si reipsa non sunt, esse certe quidem potuerunt.

§. IV. Fabula Mixta.

Quid est Fabula Mixta?

R. Est ea, quae ex Rationalis, et Moralis admixtione componitur, seu in qua homines cum brutis

(a) *Aesopus floruit anno 185 a Roma condita.*
(b) *Homerus Poetarum Graecorum princeps vixit mille circiter annis ante Christum.*

sermocinari finguntur. Eximium Fabulae Mixtae exemplum reperies apud Justinum. *Historiar lib. XLIII. cap. IV*. Hancopportune adhibuit Regulus quidam ad concitandos veterum Gallorum animos contra Massilienses, qui ex Asia nuper in Ligurum regionem advecti, locique amoenitate, capti, condendae urbis locum ab incolis precario impetraverant.

Canis et Pastor. Fabula Mixta.

Canis aliquando partu gravida locum a Pastore precario petit, in quo pareret: quo obtento, iterato petiit, ut sibi educare eodem in loco catulos liceret. Ad extremum adultis catulis fulta domestico praesidio, proprietatem loci sibi vindicavit. Non aliter Massilienses qui nunc inquilini videantur, quandoque dominos regionum futuros.

Quantum porro valuerit haec fabula, continuo subjungit Justinus: *His*, inquit. *incitatus Rex insidias Massiliensibus extruxit.*

§. V. De legibus, et artificio Fabulae.

Quaenam est prima, ac praecipua Fabulae lex?

℟. Prima haec est lex, ut Fabula quaelibet adjunctam habeat suam interpretationem, qua moralis illius sensus breviter explicetur: quam interpretationem quasi Fabulae animam ausim appellare. Haec interpretatio, si ponatur initio, vocatur επιμυθιον sive *Affabulatio*; si vero ponatur initio, vocatur προμυθιον quasi *Praefabulatio*, si ita loqui fas esset. Caeterum initione ponas, an in fine, non refert maximopere.

Quaenam est altera lex Fabulae?

℟. Secunda lex est, ut Fabulae narratio sit perspicua, probabilis, brevis et jucunda. Verum de illis quatuor narrationis tum Fabulosae, tum Historicae virtutibus, itemque de Figuris, quibus utraque potest illuminari, capite subsequenti dicturi sumus.

Quomodo nam probabilis reddi potest verique similis Fabula, quae nimirum ficta semper res est, et commentitia, ac persaepe etiam incredibilis, fi-

deique prorsus absona, quales sunt Apologi, qui belluis humanum sermonem affingunt?

℟. Fabulae, quantumvis fictitiae quamdam tamen inesse probabilitatem ac verisimilitudinem, si sua cuilibet animanti servetur indoles ac suum ingenium: si vulpem facias versipellem et subdolam, Lupum rapacem et truculentum; Agnum mitem et simplicem; ac ceterae demum belluae germanis propriisque suis coloribus depingantur. Hinc sapienter monet Horatius in arte Poetica, Poetae mendacia ad veritatem accedere omnino debere.

Ficta voluptatis causa sint proxima veris.

Et alio loco ejusdem Poeticae:

Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet,
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.

§. VI. De utilitate Fabulae.

Quaenam est utilitas Fabulae?

℟. Mirabiles quosdam usus habet Fabula, si loco ac tempore adhibeatur, ut par est. Primo enim mirum in modum valet ad exhilarandos recreandosque auditorum animos, et ad conciliandam attentionem, quae delectationi solet esse conjuncta. Hac arte sibi paravit olim attentionem summus Orator Demostenes.

Cum enim licet de rebus gravissimis agens fastidiose tamen et oscitanter audiretur ab Atheniensibus hac eleganti Fabella repente illorum aures et animos ad audiendum conve.it.

Asini umbra Fabula.

Adolescens aestivo tempore Athenis Megaram profecturus, asinum condixit; cumque effervescente jam meridie, solis ardor caepisset esse vehementior vitandi caloris causa, sub asini ventrem se conjecit ut umbram inde captaret. Ast (a) *Agaso, qui locaverat asinum, hunc hominem serio proturbare, asserens se nihil nisi asinum non vero asini*

(a) *Italice*: Mulattiere, Vetturale.

umbram locasse: alter contra adfirmare, se cum asino pariter illius umbram conduxisse: Cum autem vidisset Demostenes captos hac Fabula judices risu corruere, ac pene emori, discessum repente paravit, vel parare se finxit; sed rogantibus enixe Atheniensibus, ut Fabulae quod reliquum erat perficeret; *Itane vero*, mutata voce inquit, *de asini umbra audire vultis, de rebus gravibus et seriis non vultis* (a)? et illos hoc artificio ab oscitantia taedioque ad summam quamdam audiendi alacritatem traduxit.

Quaenam est altera utilitas Fabulae?

℟. Fabula non solum valet ad delectandum, sed, quod caput est, facit etiam in primis ad docendum, ad movendum, et ad corruptos hominum mores emendandos Hic etenim est, quemadmodum Philosophiae, sic etiam Fabulae laudabilis scopus, ut utraque Mortales ad honestatis ac virtutis studium a vitiorum foeditate traducat. Sed Philosophus et Fabulator diversis itineribus eodem contendunt. Philosophus objurgat vitia palam et aperte, sine ambagibus et integumentis unde offensi persaepe improborum animi salutare monitum aspernantur ac respuunt, *castigatique remordent*, ut inquit Juvenalis. At Poeta vitium impugnat, quasi aliud agens, ac veluti (b) per cuniculos, et monitorum austeritatem Fabularum condimento mitigat: ut nempe captus ac delinitus innoxiae voluptatis illecebris animus: salutarem medicinam libenter admittat, ut sapienter monet Lucretius *lib.* 1. *et* 4.

Ac veluti pueris absynthia tetra medentes
Cum dare conatur, prius oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore,
Labrorum tenus; interea perpotet amarum
Absinthi laticem, deceptaque non capiatur:
Sed potius tali facto recreata valescat.

(a) *Plutarchus in vita Demosthenis.*
(b) Per via di mine.

Quid enim aptius, v. g. ad inanium promissorum tumorem sine cujusquam offensione castigandum, quam haec lepidissima Phaedri de monte parturiente Fabella (a)?

Mons parturiens

Mons paturiebat: gemitus immanes ciens;
Eratque in terris maxima expectatio:
At ille murem peperit. Hoc scriptum est tibi,
Qui magna cum minaris, extricas nihil.

Quo etiam ingeniose alludit Horatius in arte Poetica.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

Ad hac Fabulae utilitatem pertinet etiam quod ait idem Horatius *in Sat.* 1. *l.* 1.

Tantalus a labris sitiens fugientia captat
Flumina. Quid rides? mutato nomine, de te
Fabula narratur.

Quo veterum exemplo probari potest, Fabulam ad docendos animos et affectus concitandos utilem esse?

℟. Exemplo Menenii Agrippae, qui plebem Romanam, quae graviter offensa in montem Aventinum aliquando secesserat. ad Patrum auctoritatem concordiamque revocavit narratiuncula Apologi de membris humanis adversus stomachum cospirantibus; et quod nec legum, nec magistratus auctoritate potuerat, id fictitiae narrationis blandimento perfecit Apologum sic narrat *T. Livius lib.* 2.

Venter et reliqua humani Corporis membra: Apologus.

Tempore quo in homine, non ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri: ventrem in medio quietum nihil aliud quam datis voluptatibus frui; (b)

(a) Lib. 4.

(b) *Supple* ajebat, *vel* narrabat

cospirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. Hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse: inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis aliquem alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas, mature confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc quam intestina Corporis seditio similis esset irae Plebis in Patres, flexit mentes hominum.

CAPUT II.

DE NARRATIONE

Quid est Narratio?

℟. Est rei gestae, vel quasi gestae expositio. Dicitur *rei gestae, vel quasi gestae* ut nempe Narrationem tum Historicam, tum Fabulosam complectatur haec nostra definitio.

§. I. De virtutibus Narrationis.

Quaenam sunt Narrationis?

℟. Quatuor a Tullio recensentur: perspicuitas, probabilitas, brevitas et suavitas.

Quomodo perspicua fiet Narratio?

℟. Fiet perspicua: 1. Si temporum servetur ordo, adeo ut quod primum gestum est, primum etiam referatur.

2. Si verbis propriis et usitatis utamur.

3. Si res non interrupte narretur.

4. Denique si diligenter evitetur omnis verborum ambiguitas qualis esset ista, v. g. *Ajunt Regem* (a) *Pyrrhum Romanos vicisse*, Quis enim inde victor, qui victus intelligi possit?

(a) *Pyrrhus fuit Epirotarum Rex fortissimus, qui contra Romanos pro Tarentinis sex annos bellum gessit.*

Quantum porro eniti ac contendere debeat Orator, ut perspicue narret et aperte, facile intelligere poteris ex aureo Fabii Quintiliani praecepto. *Prima sit Orationis virtus perspicuitas.*

Quo spectat etiam quod eodem capite inculcat idem Fabius; *Dilucida et negligenter quoque audientibus aperta sit . . . . ut in animum, tamquam sol in oculos, etiamsi non intendatur incurrat.*

Quare non ut intelligere possit auditor, sed ne omnino possit non intelligere curandum.

Quod si obscuritatis vitio laboret Narratio jure ac merito cadet in illius auctorem, quod de obscurissimo quodam Scriptore jactatum est a nobilissimo (a) Poeta :

Quid juvat obscuris involvere scripta latebris?
Ne pateant animi sensa? tacere potes.

Cedo ex veteribus Exemplum aliquod Narrationis perspicuae?

℟. Instar omnium esse potest laudatissimum illud Epigramma(b) Ausonii de Venere armata et de Pallade.

In Venerem armatam.

Armatam vidit Venerem (c) Lacedaemone Pallas,
Nunc certemus, ait, judice vel Paride.
Cui Venus; Armatam cur me, temeraria, temnis?
Quae, quo te vici tempore, *Inermis eram.*

Quomodo fiet probabilis narratio?

℟. 1. Si is, qui narrat, sit notae probitatis et fidei.

2. Si rei gestae seriem exponat sine fuco, qua simplicitate nimirum, atque candore plus multo valebit ad persuadendum, quam aliis calamistris, lenociniis et hyperbole.

3. Si nihil afferat fidei absonum, et quod abhorreat a communi hominum sensu; quia ut recte admonet Horatius in poetica.

(a) *Scaevola Sammarithano.*

(b) *Ausonius egregius Rhetor et Poeta, Praeceptor Imperatoris Gratiani, fuit Consul anno* 379.

(c) *Lacedaemoni Venerem armatam colebant.*

Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.

Quod si forte rei verae, sed incredibili fidem facere velis, usurpare poteris sapiens illud cujusdam Veteris dictum; *Multa esse vera, quae tamen non sint verisimilia, et probabile omnino esse quamplurima contra probabilitatem contingere.*

4. Denique si clare aperteque exponat rerum circumstantias, et adjuncta personarum, locorum ac temporum; unde vel maxime pendet facti probabilitas. Ita Cicero in mirabili illa Narratione Miloniana, probabile reddit a circumstantiis personarum quod narrat de insidiis Miloni a Clodio paratis. *Cur igitur*, inquit, *victus est* (Clodius)? *Quia non semper viator a latrone, non numquam etiam latro a viatore occiditur; quia quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in virum.*

Quid factu est opus, ut brevis sit Narratio?

℟. Brevis erit, si narrandi initium altius non repetas, et *ab ovo* ut ajunt; quemadmodum ineptus ille, quem ridet Horatius:

Qui gemino bellum Trojanum orditur ab ovo.

Sed si inde sumas exordium, unde necesse est.

2. Si non inutiles, putidasque circumstantias, quae nihil faciant ad rem, in Narrationem tuam infarcias. Quid enim opus est dicere, v. g. *in portum veni, navem paratam aspexi, de pretio conveni, sublatae sunt anchorae, e portu solvi.* Satis erat dixisse : *e portu solvi.*

Vide tamen etiam atque etiam, ne nimia brevitas obscuritatem afferat orationi, ut observat Fabius. *Vitanda*, inquit, *illa Sallustiana brevitas, et abruptum orationis genus.* Et alio loco: *Narratio*, inquit, *praecisa non tam Narratio vocari potest, quam confusio.*

Audi rursus Horatium nostrum;

. . . Brevis esse laboro:
Obscurus fio.

Qua ratione suavis reddetur Narratio?

℟. Suavis erit. 1. si utamur verbis leniter et numerose sonantibus. 2. Si ita collocentur verba, ut nec hiulcus, nec asper sit illorum concursus. 3. Si quae narramus, sint magna, nova et inexpectata. 4. Si adhibeantur certae quaedam narrandi formulae Tullio perfamiliares; cum v. g. pro tempore praeterito praesens usurpatur; item cum plures infiniti subaudito verbo jungentur, ut cum ait, *Rex primo nihil metuere, nihil suspicari, dies unus et alter intercedere.* Ita etiam Caesar lib. 1 de Bello Gallico. *Divitiacus multis cum lacrymis Caesarem complexus obsecrare caepit, ne quid gravius in fratrem statueret: Scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere.* Supple: *dixit.* Ita Virgilius in mirificis hisce versibus *lib. VI. Aeneidos*:

At Danaum Proceres, Agamemnoniaeque phalanges.
Ut vicere virtum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu; pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam, incoeptus clamor frustratur hiantes.

5. Denique suavis erit narratio, si diversis figuris illuminatur, et si habeat admirationes, expectationes, suspensiones, exitus inopinatos et interpositos motus animorum, dolorem, laetitiam, metum, cupiditatem.

Harum omnium rerum admirabile quoddam exemplum habes in jucundissima illa Narratione de Dionysio Syracusarum Tyranno; et de Damocle quodam illius Parasito, in quam intueri satis non poterunt Tyrones, ut suaviter et festive narrare discant.

Dionysius Syracusarum Tyrannus et Damocles,
Jucundae Narrationis Exemplum ex Tuscul. lib. 5.

Cum quidam ex ejus assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem, dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum, negaretque umquam beatiorem quemquam fuisse: Visne igitur, inquit,

o Damocle, quoniam haec te vita delectat ipse eamdem degustare, et fortunam experiri meam Cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo (a) *textili stragulo magnificis operibus picto, abacosque* (b) *complures ornavit argento auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit consistere, eosque nutum ejus intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronae, incedebantur odores, mensae conquisitissimis epulis extruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e* (c) *lacunari seta equina aptum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum; nec manum porrigebat ad mensam: jam ipsae defluebant coronae: denique exoravit Tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet esse. Satis ne videtur declarasse Dionysius, nihil ei esse beatum, cui semper aliquis terror impendeat?*

Ad hanc suavissimam Narrationem allusit Horatius cum ait *Odarum lib.* 3.

Districtus ensis cui super impia
Cervice pendet, non Siculae dapes
Dulcem elaborabunt saporem.
Non avium, citharaeque cantus
Somnum reducent, etc.

§. II. De Schematis, seu Figuris, quibus illuminari potest Narratio.

Quid est figura?

℟. Figura, seu Schema, est ornamentum quoddam orationis, seu loquendi modus illustrior, et a communi consuetudine remotus, cujusmodi sunt haec Ciceronis verba: *O Dii immortales ubinam gen-*

(a) *Ital.* Con arazzi ricamati a superbissimi lavori.
(b) Credenze.
(c) Soffitta.

tium sumus! O scelus o portentum in ultimas terras amandandum! Itemque illa Virgilii verba in *Ecloga II.*

Ah Corydon. Corydon, quae te dementia coepit?

Vel cum idem Virgilius *Aeneid. VI.* Sibyllam ita loquentem inducit

. . . Bella, horrida bella,
Et multo Tibrim spumantem sanguine cerno.

Quis enim non videt, haec orationis lumina et illas dicendi quasi faces in quotidiano communique sermone adhiberi nequamquam solere?

Quibus potissimum Figuris erit illuminanda narratio, ut sit suavis?

℟. Praecipuae Narrationis Figurae sunt Hypotyposis, Suspensio, sive Sustentatio, Exclamatio, Communicatio, et Sermocinatio, sive Dialogismus.

Quid est Hypotyposis?

℟. Est figura, qua aliquid tam vivis spirantibusque ut ita loquar, coloribus pingitur atque narratur, ut non tam audiri, vel legi, quam spectari et oculis quasi subjici videatur. Ita Cicero V. in Verrem Gavii cujusdam Civis Romani, supplicium narrat per Hypotyposim. *Caedebatur virgis in medio foro* (a) *Messanae Civis Romanus; cum interea nullus gemitus, nulla alia vox istius miseri inter dolorem, crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec: Civis Romanus sum.*

Sic etiam Virgilius narrator et rerum imitator plane mirificus, Didonis et Aeneae venationem describens, rem quasi sub oculos ponit his versibus egregis:

. . . . . Ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac fraena ferox spumantia mandit.

Idemque Poeta libro quinto, Entelli et Daretis pugnam pene sub aspectum ita subjicit;

Haec fatus (b) duplicem ex humeris rejecit amictum,

(a) *In Sicilia*, vulgo Messina.
(b) Entellus.

Et magnos membrorum artus, magna ossa (a) lacertosque.
Exuit, atque ingens media consistit *arena.*
Constitit extemplo in digitos arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.

. . . .

Precipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra,
Nec mora, nec requies, quam multa grandine nimbi.
Culminibus crepitant, sic densis ictibus Heros,
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.

. . . .

Ast illum fidi aequales genua aegra trahentem,
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore rejectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad naves.

Quid est suspensio?

℟. Suspensio seu Sustentatio est Figura, qua Orator ad sibi conciliandam attentionem, et ad excitandos atque arrigendos auditorum animos, illos tenet aliquandiu suspensos et incertos quid dicturus sit. Ita Tullius contra Verrem: *Etiamnum mihi expectare videmini, judices, quid deinde factum sit ... Expectate facinus quam vultis improbum; vincam tamen expectationem vestram.*

Quid est Esclamatio?

℟. Est vocis elatio, sive contentio, qua interjectione vel adhibita, vel subaudita, vehementiorem animi motum significamus, et rei magnitudinem exprimimus. Ita Tullius, post narratum indignissimum illud Gavii, licet civis Romani, supplicium, de quo paulo supra: in has doloris et indignationis voces subito erumpit: *O nomen dulce libertatis!* (b) *O jus eximium nostrae civitatis! O lex Porcia, legesque Semproniae! o graviter desiderata et aliquando*

(a) *Versus hypermeter.*
(b) *Cic. in Verrem.*

reddita Plebi Romanae Tribunitia potestas! huccine tandem omnia reciderunt ut civis Romanus in provincia Populi Romani in oppido Faederatorum, ab eo, qui beneficio Populi Romani fasces, et secures haberet, deligatus in foro virgis caederetur? Quid cum ignes, ardentesque laminae ceterique cruciatus admovebantur? si te illius acerba imploratio, et vox, miserabilis non inhibebat, ne civium quidem Romanorum, qui tum aderant, fletu et gemitu maximo commovebare? In crucem tu agere ausus es quemquam, qui se civem Romanum esse diceret?

Eodem plane modo Aeneas, apud Virgilium. *lib.* 2. equi Trojani fatalem ingressum primo narrat.

Dividimus muros et moenia pandimus urbis.
Accinguntur omnes operi pedibusque rotarum
Subjiciunt, et stupea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros
Foeta armis: circum pueri, innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediaeque minans illabitur urbi.

Deinde per summum dolorem repente sic exclamat;

O patria, o divum domus Ilium, et inclyta bello
Moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
Substitit atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores, caecique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.

Quid est communicatio?

℟. Est figura, qua Orator causae suae confidens deliberat cum iis ipsis, apud quos, vel contra quos dicturus est, illos nimirum consulens quid acturus sit vel etiam quid ipsimet in simili causa essent acturi. Ita Cicero per summam fiduciam videtur consilia sua communicare cum adversario suo Verre, illumque quasi consulere in hunc modum: *Si tu apud Persas, aut in extrema India deprehensus, Verres, ad supplicium ducere, quid aliud clami-*

tares, nisi te civem esse Romanum? (a) *et si tibi ignoto apud ignotos, apud Barbaros, apud homines in extremis atque ultimis gentibus positos, nobile et illustre apud omnes nomen tuae civitatis profuisset; ille, quisquis erat, quem tu in crucem rapiebas, qui tibi esset ignotus, cum Civem se Romanum esse diceret, apud te Praetorem, si non effugium, ne moram quidem mortis mentione atque usurpatione civitatis assequi potuit?*

Quid denique est Sermocinatio, seu Dialogismus?

℟. Est figura, qua duo, vel plures homines inducuntur loquentes aut secum ipsi, aut cum aliis. Lepidum illius exemplum habes in hac pereleganti Narratione Ciceroniana libri primi Tusculanarum quaestionum.

Diogenes et amici. Narratio per Dialogismum.

Cum ab amicis rogaretur Diogenes, ubi vellet humari: Projicite me, inquit, inhumatum. Tum amici: Volocribusne et feris? Minime vero, inquit, sed bacillum prope me, quo abigam, ponitote. Qui (b) *poteris?* illi; *non enim senties. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit nihil sentienti?*

Nec minus festivum videbitur quod hic subjicio, aliud exemplum ex eodem Tullio 2. *lib de Or.*

Scipio (c) *Nasica et Ennius Poeta.*

Scipio Nasica cum ad Poetam Ennium venisset, eique ab ostio quaerenti Ennium, ancilla dixisset, domi non esse; Nasica sensit, illam domini jussu dixisse, et illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, et eum a janua quaereret, exclamat Nasica, se domi non esse: Tum Ennius: quid? ego non cognosco vo-

(a) Una hac voce D. Paulus, civis Romanus sum cruciatus et mortem vitavit. *Act.* 22.

(b) Pro *Quomodo.*

(c) *Erat cognomen Scipionis illius, qui etiam* Corculum *vocabatur ob summam prudentiam.*

cem, inquit, tuam? Hic Nasica: Homo es impudens, ego cum te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse: tu mihi non credis ipsi?

§. III. Varia Narrationum genera et selecta illarum Exempla.

Quotuplex est Narrationis genus?

℟. Triplex: alia est enim Narratio Poetica, alia Historica, alia Civilis et Oratoria. Narratio Poetica rem fictam exponit; Historica rem gestam; Civilis, et Oratoria rem exponit, quae in controversiam adducitur.

Quid differt inter haec tria Narrationum genera?

℟. Hoc potissimum interest quod Historicus, et Orator ordinem temporis et rei gestae seriem in narrando sequantur et servent; contra quam facit Poeta, qui etiam a fine, aut a medio, rem solet ordiri; quomodo Virgilius ab anno septimo excidii Trojani suam Aeneidem auspicatur, ut liquet ex hisce Didonis verbis Aeneam ad calcem libri primi:

. . . . Nam te jam septima portat
Omnibus errantem terris et fluctibus aestas.

2. Hoc interest, quod Historicus veritatem consectetur, Orator verisimilitudinem; Poeta vero commentitiis etiam fabulis veritatem aspergat.

3. Denique hoc interest, quod Historica Narratio sit ferme simplex, brevis ac nuda, Oratoria sit ornatior et fusior: Poetica vero ornamentis abundet, et omnibus artis coloribus picta sit, atque polita.

Affer ex veteribus illustre quodpiam Narrationis Poeticae?

℟. Instar omnium esto Ovidiana illa Narratio de Daedalo(a), et de infelici Icaro, in qua, omnes, quas diximus, virtutes dotesque optimo jure miraberis.

(a) *Daedalus in labirinthum, cujus auctor fuerat, coniectus fuit a Minoe, ob Theseum ejus consilio servatum.*

Daedalus et Icarus, Narratio Poetica.
Metamorph. lib.3.

Daedalus interea Creten, longumque perosus
Exilium, tactusque (a) loci natalis amore,
Clausus erat pelago. Terras licet, et undas
Obstruat, at caelum certe patet, ibimus illac:
Omnia possideat, non possidet aera Minos.
Dixit: et ignotas animum dimittit in artes,
Naturamque novat; nam ponit in ordine pennas
A minima caeptas, longam breviore sequente,
Ut clivo crevisse putes: sic rustica quondam
Fistula disparibus paulatim surgit avenis.
Tum lino medias et ceris alligat imas;
Atque ita compositas parvo curvamine flectit,
Ut veras imitetur aves. Puer Icarus una
Stabat, et ignarus sua se tractare pericla,
Ore renidenti, modo quas vaga moverat aura
Captabat plumas, flavam modo pollice ceram
Mollibat, lusu que suo mirabile patris
Impediebat opus. Postquam manus ultima caepto
Imposita est, geminas opifex libravit in alas
Ipse suum corpus motaque pependit in aura.
Istruit et natum; Medioque ut limite curras,
Icare, ait, moneo: ne si demissior ibis,
Unda gravet pennas; si celsior, ignis adurat.
Inter utrumque vola; nec te spectare (b) Booten,
Aut(c)Helicen jubeo, strictumque Orionis(d)ensem.
Me duce carpe viam. Pariter praecepta volandi
Tradit, et ignotas humeris accommodat alas.
Et patriae tremuere manus: dedit oscula nato
Non iterum repetenda suo, pennisque levatus
Antevolat, comitique timet, (velut ales ab alto
Quae teneram prolem produxit in aera nido)

(a) *Patriae, Athenarum.*
(b) *Signum Septentrionale.*
(c) *Ursam majorem.*
(d) *Sidus quod pingitur cum ense stricto.*

Hortaturque sequi, damnosasque erudit artes;
Et movet ipse suas, et nati respicit alas.
. . . .
Cum puer audaci caepit gaudere volatu,
Deseruitque ducem, coelique cupidine tactus,
Altius egit iter. Rapidi vicinia solis.
Mollit odoratas, pennarum vincula ceras.
Tabuerant cerae, nudos quatit ille lacertos
Remigioque (a) carens non ullas percipit auras:
Oraque caerulea patrium clamantia nomen
Excipiuntur aqua, quae (b) nomen traxit ab illo.
At pater infelix, nec jam pater, Icare, dixit,
Icare, dixit, ubi es? qua te regione requiram?
Icare, dicebat, pennas, aspexit in undis;
Devovitque suas artes, corpusque sepulcro
Condidit; et tellus a nomine dicta sepulti est.

Cedo vetus quoddam exemplum Narrationis Historicae.

R. Habes in veteribus Historiae Romanae scriptoribus Narrationes bene multas tam singulari opera artificioque elaboratas, ut nihil supra, in T. Livio 1. Sabinarum raptum. 2. Horatiorum et Curiatiorum pugnam; 3. Lucretiae mortem, (c) exactos a Bruto Tarquinios, interemptosque a patre proprios filios; 4. Audax Mucii Scaevole facinus adversos Regem Porsennam; 5. Varios Coriolani eventus; 6. Pugnam Cannensem; 7 Hannibalis cum Scipione congressum Ephesi apud Antiochum Regem; 8. Supra cetera vero omnia mirificum illud ejusdem Hannibalis iter in Italiam, per Ispaniam, per Pyrenaeos per Galliam, quod, exquisitissimum quoddam artis opus existimo.

Habes praeterea in Sallustio pugnam adversus Catilinam; in Q. Curtio Tyri obsidionem, singularem

(a) *Alis quibus quasi.*
(b) *Icarium mare vocatur.*
(c) *Ital.* discacciati.

Abdolonymi eventum, Alexandri magni mortem, exercitus costernationem, et Reginae Sisygambis dolorem, ac interitum, etc.

Verum sat esto ex omnibus illis Narrationibus unam, aut alteram hoc loco commemorare. Tu ex duabus disce omnes.

Horationum pugna cum Curiatiis.

Narratio Historica *Ex Livii Hist. lib.* 1.

Datur signum, infestisque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes concurrunt. Nec his, nec illis periculum suum, sed publicum imperium servitumque observatur in animo; futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim consursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit, et neutro inclinata spe torpebat vox spiritusque.

Consertis deinde manibus cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque, et sanguis spectaculo essent, duo Romani super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. Ad quorum casum cum clamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus sequuturos, ut quemque affectum vulnere corpus sineret. Jam aliquantulum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu rediit; et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius caeso hoste, victor secundam pugnam petebat. Tunc clamore (qualis ex insperato faventium solet) Romani adjuvant militem suum, et ille defungi praelio festinat. Prius itaque quam alter

qui nec procul aberat, consequi possit et alterum Curiatium conficit.

Jamque aequato marte singuli supererant, sed nec spe, nec viribus pares: (a) Alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: Alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti: nec illud praelium fuit. Romanus exultans: Duos inquit, fratrum Manibus dedi, tertium causam belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo. Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit, jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio, quo proprius metum res fuerat.

Abdolonymus (b) ex Olitore rex Sidoniorum factus ab Alexandro Magno.
ex lib. IV. Q. Curtii.

Erant (c) Hephaestioni hospites clari inter suos juvenes, qui facta ipsis potestate regnandi, negaverunt quemquam patrio more in id fastigium recipi, nisi regia stirpe ortum. Admiratus Hephaestion magnitudinem animi spernentis quod alii per ferrum ignesque peterent. *Vos quidem macti virtute*, inquit, *estote, qui primi intellexistis, quanto majus esset regnum fastidire, quam accipere. Ceterum date aliquem regiae stirpis, qui meminerit a vobis acceptum habere se regnum.* At illi cum multos imminere tantae spei cernerent, singulis (d) amicos Alexandri, ob nimiam regni cupiditatem adulantibus, statuunt neminem esse potiorem, quam Abdolonymum quemdam, longa quidem cognatione stirpi regiae annexum, sed ob inopiam suburbanus hortum exigua

(a) Haec est recta syntaxis *Corpus intactum ferro, et victoria geminata dabant alterum ferocem in certamen tertium.*

(b) Alii Abdolomymum dicunt.

(c) *Erat is apud Alexandrum gratiosissimus.*

(d) *Ita genuina lectio.*

olentem stirpe. Causa ei paupertatis, sicut, plerisque, probitas erat. Intentusque opere diurno, strepitum armorum, qui totam Asiam concusserat non exaudiebat.

Subito deinde, de quibus ante dictum est, cum regiae vestis insignibus hortum intrant; quem forte sterilesherbas eligensAbdolonymus repurgabat. Tunc rege eo salutato, alter ex is: Habitus, inquit, is quem cernis in manibus, cum isto squalore permutandum tibi est. Ablue corpus (a) illuvie aeternisque sordibus squalidum: Cape regis animum, in eam fortunam, qua dignus es, istam continentiam profer. Et cum in regali solio residebis vitae necisque omnium civium dominus, cave obliviscaris hujus status in quo accipis regnum, imo, Hercule, propter quem.

Somnio similis resAbdolonymo videbatur. Interdum satisne sani essent, qui tam proterve sibi illuderent, percunctabatur. Sed ut cunctanti squalor ablutus est, et injecta vestis purpura auroque distincta, et fides a jurantibus facta; serio jam rex, iisdem comitantibus in regiam pervenit. Fama, ut solet, strenue tota urbe discurrit. Aliorum studium, aliorum indignatio eminebat. Ditissimus quisque humilitatem inopiamque ejus apud amicos Alexandri criminabatur. Admitti eum rex protinus jussit, diuque contemplatur: *Corporis*, inquit, *habitus famae generis non repugnat: sed libet scire, inopiam qua patientia tuleris*. Tum ille: *Utinam* inquit, *eodem animo regnum pati possim. Hae manus suffecerunt desiderio meo: nihil habenti defuit.* Magnae indolis speciem ex hoc sermone Abdolonymi cepit.

Cedo denique exemplum Narrationis Oratoriae?

℟. Laudatur ab omnibus, et in primis a Quintiliano, celebris illa Miloniana Narratio, qui Cicero suspicionem insidiarum a Milone in Clodium tam cal-

(a) *Ital.* bruttura.

lide tamque ingegnose detorquet. Sic autem rem aggreditur.

Narratio Miloniana.

Milo autem, cum in Senatu fuisset eo die quo ad Senatus dimissus est, domum venit, calceos, et vestimenta mutavit; paulisper, dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est. Deinde profectus est id temporis, cum jam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus in equo nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod numquam fere; cum (a) hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, (b) penulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri, et delicato ancillarum puerorumque comitatu, fit obviam Clodio ante fundum ejus, hora fere undecima, aut non multo secus: Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiori impetum: adversi rhedarium occidunt. Cum autem hic de rheda, rejecta penula, desiluisset, seque acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur; partim, quod nunc jam interfectum putarent, caedere incipiunt ejus servos, qui post erant; ex quibus qui animo fideli in dominum erant, et praesentes fuerunt, partim occisi sint, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse putarent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causa, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluit.

Haec, sicut exposui, ita gesta sunt, judices: insidiator superatus; vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia est.

(a) Milo, *ironice*

(b) *Penula, seu pallio obvolutus.*

Miloniana illa Narratione nihilo inferiorem existimo hanc alteram Narrationem lepidissimam, qua Tullius ostendit in lib. 3. *de Officiis; quam sint perfidi improbique, qui aliud agunt, aliud simulant.*

Malus Pythii cujusdam dolus.
Narratio oratoria.

C. Canius, eques Romanus nec infacetus et satis litteratus, cum se Syracusas otiandi, ut ipse dicere solebat, non negotiandi causa contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pytius ei quidam, qui (a) argentariam faceret Syracusis, venales se quidem hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis et simul ad coenam hominem invitavit in hortos in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur, dixitque quid eos facere vellet.

Ad coenam tempore venit Canius; opipare a Pythio apparatum convivium: cymbarum ante oculos multitudo: pro se quisque quod ceperat, afferebat; ante pedes Pythii pisces abjiciebantur.

Tum Canius: Quaeso, inquit: quid est hoc Pythi; tantumne piscium? tantumne cymbarum? et ille Quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium. Hic (b) aquatio: hac villa isti carere non possunt.

Incensus Canius cupiditate contendit a Pythio ut venderet. Gravare ille primo: quid multa? impetrat emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius

(a) Banchiere.

(b) *Ital. aut* il bagno *aut* il luogo, dove vengono a provvedersi d'acqua, *ab aquor, aris.*

voluit, et emit instructos: (a) nomina facit; negotium conficit.

Invitat Canius postridie familiares suos. Venit ipse mature, scalmum nullum videt (b): quaerit ex proximo vicino, num feriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullae (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent. Itaque heri mirabar quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? Nondum enim (c) Aquilius Collega et familiaris meus protulerat de dolo malo formulas . . . Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, et improbi, et malitiosi sunt.

§. I. De Chria.

Quid est Chria?

℟. Est brevis commemoratio facti, vel dicti cujuspiam utilis et memoria digni, unde etiam *Chria* suum nomen invenit a Greco vocabulo χρεια, (d), quod usum, utilitatem, commodum significat.

Quotuplex est Chriarum genus?

℟. Triplex. Aliae versantur in verbis, aliae in actione, aliae in utroque consistunt. Seu, ut vulgus Rhetorum loqui solet, aliae sunt *Verbales*, aliae *Activae*, aliae *Mixtae*.

Quid est Chria Verbalis?

℟. Ea est, quae explicat verba graviter ab aliquo et sententiose prolata: qualis est v. g. Virgilii versus (e).

Discite justitiam moniti, et non temnere Divos, vel hoc effatum Senecae: *Nulla est honesta avari-*

(a) *Ital.* fa scritta, dichiarandosi debitore.

(b) Non vede neppure un caviccio, un pivolo di barca.

(c) *Aquilius praestans jurisconsultus : praetor fuerat ante Ciceronem.*

(d) *Sunt qui scribunt* Chreja, *sed male.*

(e) *Aeneid.* 6.

tia, *nisi temporis*; itemque hi Horatii versus (a):
Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
Regumque turres.
Aut denique sapientissima illa Juvenalis sententia.
Orandum, est, ut sit mens sana in corpore sano.

Quid est Chria activa?

℟. Ea est quae memorabile aliquod factum exponit et verbis exornat, ut: *Sapiens Pythagoras interrogatus aliquando, quam longa esset hominum vita sese paulisper conspiciendum exhibuit; tum subito ex spectantium oculis evolavit, ut nimirum celeri illa fuga, caducae et fugacis mortalium vitae brevitatem designaret.*

Sic etiam Cothys Thraciae Rex, cum quidam pardalim, seu pantheram, ferocissimum animal, illi dono misisset; ipse vicissim leonem misit, ne verbum quidem addens: sed malam bestiam sic male pensando, re ipsa hominem prudenter admonuit par pari, ut est in veteri proverbio, esse omnino referendum.

Memorabile quoque in primis et omnibus notum, quod ferunt Livius et Florus de duobus Tarquiniis Patre et Filio. Cum enim Sextus Tarquinius, Tarquinii Superbi regis ultimi Romanorum filius, acceptam a patre contumeliam et injuriam simulans, ad (b) Gabios transfugisset, brevique ad summam apud illos, regiaeque pene parem potestatem pervenisset, misit clanculum Romam unum e suis, sciscitatum a patre quidnam demum se facere vellet. Rex ad haec nihil voce respondit, sed veluti deliberabundus in hortum aedium transit sequente filii nuntio. Ibi inambulans tacitus eminentia papaverum capita baculo decussit, et per hasce ambages filium admonuit, primores civitatis esse interficiendos. Quod cum a filio non ita multo post variis artibus factum esset,

(a) *Odarum lib.* 1.

(b) *Gabii Volscorum urbs*, XX. *millia passuum ab urbe Roma distans.*

brevi et consilio et praesidio orbata civitas, fuit in Tarquinii potestatem nullo labore redacta.

Rem sic narrat Ovidius nativo quodam, ut solet simplicique candore, libro secundo de Fastis.

Ultima Tarquinius Romanae gentis habebat
Regna; vir injustus; fortis ad arma tamen.
Caeperat hic alias, alias everterat urbes,
Et Gabios turpi fugerat arte suos.
Namque trium minimus proles manifesta Superbi
In medios hostes, nocte silente, venit.
Nudarunt gladios: Occidite, dixit, inermem;
Hoc cupiunt fratres, Tarquiniusque pater.
Qui mea crudeli laceravit verbere terga
(Dicere ut hoc posset, verbera passus erat)
Luna fuit, spectant juvenem, gladiosque recondunt
Tergaque, deducta veste, notata vident:
Flent quoque, et ut secum tueatur bella, precantur:
Callidus ignaris annuit ille viris,
Jamque potens misso genitorem appellat amico,
Perdenti Gabios quod sibi monstret iter.
Hortus odoratis suberat cultissimus herbis,
Septus humum rivo lene sonantis equae:
Hillic Tarquinius mandata latentia nati
Accipit; e virga lilia summa metit.
Nuntius ut rediit, decussaque lilia dixit,
Filius, agnosco jussa parentis, ait
Nec mora, principibus, caesis ex urbe Gabina.
Traduntur ducibus moenia nuda suis.

Quid est Chria mixta?

℟. Est ea quae factum aliquod sermoni conjunctum exponit. Exempla si quaeris, aliquot selecta his damus.

I. Exempla Chriae Mixtae.

Marmoream statuam cum aliquando vidisset in foro Diogenes Philosophus, ad illam supplex accessit, et manum illi quasi ad stipem diu multumque porrexit. Mirantibus valde amicis, et interrogantibus quid porro faceret, respondit: Ad repulsam me experior.

II. Exemplum.

IdemDiogenes cum aliquando confertissimam populi turbam sese e theatro effundentem vidisset adversus illam solus igredi totis viribus caepit, et objurgantibus respondit: Hoc in omni vita facere studeo.

III. Exemplum.

Miles Spartanus (a) *intempesta nocte tumulum praeteriens cum horribile quoddam spectrum vidisset, stricta lancea, in illud audacter irruit, ita verbis compellans*: Quo me fugis anima bis moritura? *Hoc siugulari facto docemus, Faunorum terriculamenta, et inania larvarum ac lemurum ludibria a cordatis fortibusque omnino rideri.*

Quot sunt Chria partes, seu Capita.

℞. Chria sive Verbalis, sive Activa, sive Mixta, continetur partibus octo, inquit Aphthonius in *Progymnasmatis*. Sunt autem partes illae, *Encomium, Paraphrasis, Causa, Contrarium, Simile, Exemplum, Testimomium veterum, et Epilogus.*

Sive ut trita illa, usitataque formula potius utamur. Chria tractanda est.

1. A Laudativo.
2. A Paraphrastico.
3. A Causa.
4. A Contrario.
5. A Simili.
6. Ab Exemplo.
7. A Testimonio veterum.
8. A brevi Epilogo.

Quae singula Capita singillatim enucleare necesse est.

Quid sibi vult Laudativo?

℞. Significat, in ipso Chriae initio laudandum esse dicti, vel facti, auctorem; ut scilicet ex auctoris

(a) *Ital*, di notte, fuor d' ora.

laudatione major illis seu dictis, seu factis auctoritas, ac veluti pondus accedat.

Quid hoc sibi vulto Paraphrastico?

℟. Idem prorsus ac si diceres, *Ab expositione dicti vel facti, de quo agitur.* Paraphrasis enim, ut vox Graeca satis indicat, est liberior ac copiosior rei explanatio.

Quid illud est a Causa?

℟. Indicat, diligenter investigandam esse, et afferendam causam illius seu dicti, seu facti, quod pertractandum, et amplificandum suscepimus: v. g. Chriae verbalis argumentum esto haec sapiens sententia: *Ferenda sunt amicorum vitia*; erit in promptu haec causa justissima, quod scilicet *vitiis sine nemo nascitur: optimus ille est, qui minimis urgetur, ut ait* Horatius.

Quid est a Contrario?

℟. Admonet sententiam nostram ex contrariarum rerum conflictione esse confirmandam, v.g. postquam probaveris *dulce ac decorum esse pro patria mori* (a) dices e contrario rem esse turpissimam ac (b) propudiosam, si miles pro patria pugnans inhonesta mortis formidine, terga fugae convertat, Item postquam ostenderis, otium et desidiam omnium vitiorum fontem ac fomitem esse, dices e contrario, laborem et vigilias esse firmissimum morum, integritatis, innocentiaeque praesidium.

Quid a Simili.

℟. Monet, propositam sententiam apta quapiam similitudine exornandam ac illustrandam esse. Ita et diligentiam commendare velis, dices cum laborem Tullio. 2. de Nat 37. *Ut ad cursum equus, ad arandum bos, ad indagandum canis, sic homo ad contemplandum atque agendum natus est.*

(a) *Horat.*
(b) *Ital.* Infame, vergognosa.

Quid vocas ab Exemplo?

℟. Hujusce vocis sensus est rem, quam pertractamus, illustris cujuspiam exempli appositione confirmandam esse. Sit tibi v. g. amplificandum illud: *Dulce et decorum est pro patria mori*; afferens exemplum Codri (a) Atheniensium regis; de quo cecinit Horatius ode 14 lib. 3. *Codrus pro patria non timidus mori*: vel afferre poteris exemplum Decii Consulis Romanis, qui se velato capite, certisque verbis pro patria salute ultro devovit.

Quid a testimonio veterum?

℟. Ostendit, nostram sententiam veterum auctorum verbis ac testimonio comprobandam esse. Sit hoc argumentum: v. g. *Injurias esse condonandas potius quam ulciscendas*: usurpabis aureum illud Taciti verbum: *Multa contemptu curantur* vel hanc ejusdem sententiam homine Christiano dignissimam; *Convicia spreta* (b) *exolescunt*.

Quid demum sibi vult a brevi Epilogo?

℟. Indicat, apta quadam et rotunda verborum conclusione comprehendenda esse quaecumque fusius dicta sunt. Est enim Epilogus brevis et artificiosa clausula, qua colligimus in pauca, quae fusius commemorata fuere.

Sed quoniam, ut initio diximus, per praecepta longum est iter, per exempla vero expeditum et facile, idcirco operae pretium est aliquod Chriae exemplum hoc loco subjicere.

§. II. Chria verbalis in hanc Virgilii sententiam. Aeneid. 10.

. . . . Breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae . . . .

A Laudativo.

Cum optimo cuique Poetae propositum illud fuerit semper, ut misceat utile dulci, hoc est; ut dele-

(a) *Codrus ultimus Atheniensium Rex seipsum neci obtulit pro patriae salute in bello contra Dorienses.*

(b) *Ital.* hanno fine, vanno a terra.

ctando doceat, et docendo delectet; neminem tamen adhuc legi Poetam hac in re poetarum principi Virgilio comparandum. Ille enim non solum ceteros omnes ante se et post se Graecos Latinosque Poetas facile vincit elegantia, suavitate, judicio, splendore, numero, delectoque verborum; non solum hoc habet, ut illius versibus perfectis ingenio, elaboratis industria nihil addi possit, nihil detrahi, nihil mutari, verissimeque de illo dictum olim fuerit, Musas et Apollinem non aliter in suo choro loqui, Jovemque ipsum,si sit Poeta, non alio modo loquuturum; verum etiam, quod caput est, sententiarum gravitate et frugiferorum, quibus abundat, praeceptorum sapientia, hoc assequutus est, ut optimus vitae virtutisque magister jure merito possit a nobis appellari.

Inter cetera vero documenta, ad vitam instituendam et ad mores informandos idonea, quibus aspersum est passim divinum illius Poema, saluberrimum in primis est atque laudabile, quod ait Aeneidos libro decimo de brevitate temporis, fluxaque et caduca mortalium vita.

. . . Breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae.

A Paraphrastico.

Ita est profecto tam exiguum, tamque arctum vivendi curriculum nobis a natura circumscriptum, ut vix bene lucem ingressis sit de hujus mortalis mundi statione decedendum, et vita cum morte commutanda. Nihil nisi temporis punctum quoddam est caduca haec, quam tantopere deperimus (a), vita, minimumque est ac pene nullum intervallum illud quod ortum inter, et occasum nostrum interjacet. Fugit retro levis hora, truditur dies die, praecipiti cursu fugaces anni se mutuo pullunt, et adolescentiae senectus, senectuti mors obrepit improvisa sem-

(a) *Ital.* dietro a cui andiamo sì matti, e sì perduti.

per et inopinata: quodque gravius est, cum semel effluxit brevissimum hoc vitae tempus, tam irreparabilis est illius lapsus, ut nulla deinde possit ratione revocari.

A Causa.

Neque vero est, cur adeo parvam temporis usuram nobis ad vivendum concessam jure merito comqueramur: Praeterquam quod enim vita, si scias uti, satis longa est, praeterea ea certa stabilique lege natos nos esse scimus, ut denique moriamur. Quis enim tam vecors esse potest, qui nesciat hanc esse tristissimam peccati mercedem, poenamque justissimam: hanc esse mortalium conditionem ac sortem: humana omnia caduca esse et fluxa atque mobilia: nihil, quod ortum sit, sempiternum esse posse: definitum esse cuilibet certum quoddam, breveque temporis spatium ad felicem in caelo vitam promerendam? Cumque olim amplioribus terminis circumscripta esset, nostra haec mortalis vita, et in saecula bene multa propagaretur, eam nostris flagitiis sceleribusque breviorem effecimus; *Semotique prius tarda necessitas lethi corripuit gradum.*

A Contrario.

Contra vero cum semel post miserae hujusce vitae decursum terreni corporis contagione solutus erit noster animus, cum demum inter felices spiritus aevo sempiterno perfruemur in caelo, nulla jam pertimescenda nobis neque vicissitudo rerum, neque horarum lapsus, nec fluxus dierum, nec annorum sibimet mutuo succedentium cursus. Sed eodem semper haerentes et felicitatis et temporis vestigio, stabili certaque beatitate, aeternis saeculorum aetatibus cum Deo ipso potiemur.

A simili

O nos igitur male cautos! O numquam satis deplorandam sortem nostram! Si aeterna haec solidaque obliti, nihil nisi umbras imaginesque consectemur. Si enim ex opinione res velimus aestimare, quid

demum aliud est fragilis haec fugaxque vita, nisi levis quidam fumus, qui punto temporis evanescit? nisi praeceps torrens, qui cum vano strepitu celeriter effluit? nisi flosculus brevi marcescens, qui mane oritur, vespere floret et nocte cadit? nisi umbra quaedam et larva inanis, quae nostras effugit manus?

Per levibus ventis, volucrique simillima sommo? (a)

Ab Exemplo

Testes hoc loco possem appellare ab omni memoria Christianos illos Heroes virosque sapientissimos, qui mirifica fugacis vitae brevitatem tot laboribus tot vigiliis, tot indefessis curis redemptam compensarunt. Testes appellare possem tot virgines, tot viros principes, tot nobiles adolescentes, qui fragilem hanc rerum humanarum mobilitatem atque inconstantiam pertaesi, quaecumque apud caecos mortales prima putantur, pro nihilo duxere, et voluptatum illecebras, ac perniciosa rerum caducarum blandimenta generosa quadam alacritate conculcarunt.

A Testimonio veterum.

Hoc inculcare Corinthiis voluit Divus Paulus, cum dixit: *Tempus breve est.* Hoc ipsum nos admonet summus ille vir Jobus, dum afflatus divino Spiritu sic loquitur; *Breves dies hominis sunt.* Haec eadem erat mens vel ipsi quoque Horatio, profano licet homini, cum amicum sapienter sic admonet:

Omnem (b) crede diem tibi diluxisse supremum.

Et alio loco: *Quid brevis fortes jaculamur aeve multa?*

Hoc denique sentiebat Phaedrus, cum in elegantibus suis fabulis hanc verissimam protulit vocem,

Abiturus illuc, quo priores abjerunt,
Quid mente caeca miserum torques spiritum?

(a) *Aeneid.* 4.
(b) *Epist. lib.*

A Brevi Epilogo.

Cum igitur adeo breve tempus sit, adeoque irreparabile, relinquitur id unum, ut cogitemus etiam atque etiam nihil esse loci socordiae, neque segnitiae nobis inter tantas angustias nequaquam licere esse otiosos: miseros esse, qui se, per summam incuriam, re una omnium pretiosissima defraudari patiuntur. Restat denique id unum, ut cum celeritate certemus, et tanquam ex torrente quodam, qui rapide dilabitur, celeriter hauriamus.

§. III. Argumenta Chriarum verbalium

Ex Horatio.

1. Omnes eodem cogimur. 2. Vivitur parvo bene. 3. Levius fit patentia, quidquid corrigere est nefas. 4. Magnas inter opes inops. *De avaro*. 5. Ira furor brevis est. 6. Multa senem circumveniunt incommoda. 7. Fortes creantur fortibus. 8 Omnem crede diem tibi diluxissse supremum. 9. Quanto quisque sibi plura negaverit, a Diis plura feret.

Ex Virgilio

10. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?
11. Facilis descensus Averni.
12. Labor omnia vincit.

Ex Ovidio

13 Principiis obsta: sero medicina paratur.
14. Otia si tollas periere cupidinis arcus.
15. . . . . . Dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque fenera debet.
16 . . . . . Paupertaque ferendo
Effecere levem.
17. Livor, iners vitium, mores non exit in altos.

Ex Juvenali.

18. Fronti nulla fides. 19. Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. 20. Nemo repente fit turpissimus. 12 .Res est sacra miser. 22. Nobilitas sola est, atque unica virtus.

Ex Seneca

23. Tota vita discendum est mori. 24. Etiam sine magistro vitia discuntur. 25. Qui genus jactat suum, aliena laudat. 26 Sequitur superbos ultor a tergo Deus.

Ex Persio.

27. O curas hominum, o quantum est in rebus inane! 28. Virtutem videant, intabescantque relictam. *De sceleratis.*

Ex Martiali.

29. Extra fortunam est quidquid donatur (a) egenis
Quis dederis, solas semper habebis opes.
30. Non est, crede mihi, sapientis dicere, vivam:
Sera nimis vita est crastina: vive hodie.

Ex Terentio.

31. Crescit in adversis virtus.

Haec igitur, aut alia id genus argumenta pertractare si velis, facies sedulo quod supra dictum est.

1. Laudabis breviter auctorem Sententiae. 2. Planius et copiosius explicabis sententiam, illamque variis verborum coloribus pictam bono, ut ajunt, in lumine collocabis, 3. Afferens causam aliquam quamobrem res ita se habeat. 4. Ex contrariorum conflictione, et quasi concursu illam confirmabis. 5. Illustrabis eam similitudine, quae in rem aptissime quadret. 6. Probabis illam singulari quodam exemplo. 7. Veteris auctoris testimonio et auctoritate illam confirmabis. 8. Denique ex omnibus hisce capitibus rem ita se habere concludes.

Quomodonam tractanda est Chria activa?

℟. Eadem prorsus ratione, qua Chria verbalis.

Eadem enim est utriusque ars, eaedemque plane regulae. Itaque actum ageremus, si de Chria activa separatim ac seorsum tractaremus.

Idem plane dicito de Chria mixta.

(a) Legitur *Amicis*.

CAPUT IV.

De Amplificatione.

Quid est Amplificatio?

℟. Inepte prorsus ac ridicule facere mihi videntur, qui perperam interpretantes Isocratis (a) verba; Amplificationem cum vulgo ita definiunt: Amplificatio, inquiunt, est oratio, quae ex parvis magna facit: seu quae res exiguas verbis exagerat, et in majus attollit. Puerilis, inquam et (b) praestigiatore, ac Sophista potiusquam Oratore digna mihi semper visa fuit haec vulgaris definitio, quae res mendacio fallacibusque pigmentis (c) supra meritum velit augeri. Ut enim facete ajebat Spartanorum rex Agesilaus, Ego pessimum eum sutorem arbitrabor semper, qui magnos calceos pedibus parvis inducat.

Nos igitur cum Tullio sic Amplificationem commodius longe definimus: *Amplificatio est gravior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliat in dicendo fidem.* Quia vero subobscura cuipiam forte videri posset haec definitio, et quia vis et facultas Oratoris potissimum in amplificando consistit: idcirco definitionem illam, et totam amplificandi artem planius et apertius explicare operae pretium existimamus.

Quid igitur sibi volunt haec verba: Gravior quaedam affirmatio.

℟. Gravissima illa affirmatio, de qua hic agitur nihil aliud est, quam vehementius quoddam copiosiusque dicendi genus, quo rei vel dignitatem et am-

(a) *Isocrates, pater eloquentiae dictus a Tullio, vixit annos centum.*

(b) *Ital.* Giocoliere.

(c) *Ital.* belletti, ornamenti.

plitudinem, vel indignitatem et atrocitatem, pondere verborum, et enumeratione circumstantiarum ita demonstramus, ut non animos auresque praetervolet; ut ferme fit cum res leviter ac strictim attinguntur, sed ut feriat animos, permoveat affectus, et audientium memoriae penitus insideat.

Cede illustre quodpiam exemplum Amplificationis hujusmodi.

℟. Habes luculentissimum in atrocissima illa Didonis adversus Aeneam abeuntem querela. Poterat Dido simpliciter et nude Aeneam appellare *durum inhumanum*, *ferreum*, sed querimoniam illam sic amplificat mirifice Virgilius Aeneidos Lib. IV.

Talia dicentem jamdudum aversa tuetur.
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat,
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
Nec tibi Diva (a) Parens, generis, nec Dardanus (b) auctor,
Perfide: sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Sic etiam Libro 2. poterat Aeneas exiliter et jejune dicere se amissam conjugem Creusam clamoribus maximis per noctis tenebras appellasse, verum rem ita verbis exagerat:

Ausus quin etiam voces jactare per umbram,
Implevi clamore vias, moestusque Creusam (c)
Nequidquam ingeminans, iterumque iterumque vocavi

Quotuplex est Amplificatio?

℟. Duplex: alia est verborum, alia rerum: seu, quod idem est, alia fit rebus ac sententiis, alia verbis tantum. De utroque genere seorsum agendum nobis est.

(a) *Venus.*
(b) *Dardanus primus rex Trojanorum Jovis filius.*
(c) *Creusa Priami et Hecubae filia, Aeneae conjux, Ascanii mater*

§. I. De Amplificatione rerum.

Quot modis fit Amplificatio rerum?

℟. Octo praecipuis. 1. Fit per congeriem definitionum, seu per definitiones conglobatas. 2. Per congeriem adjunctorum. 3. Per congeriem, seu per enumerationem partium. 4. Per congeriem causarum et effectuum. 5. Per congeriem consequentium, 6. Per congeriem similium, comparationum, et exemplorum. 7. Per contrariorum, dissimilium, et inter se pugnantium conflictionem. 8. Denique per incrementum. Singula haec capita singillatim persequamur.

§. II. De Amplificatione per congeriem Definitionum.

Quid est definitio.

℟. Est brevis et circumscripta rei explicatio: seu, ut ajunt Philosophi, est oratio, quae rei naturam breviter explicat.

Quid est Amplificatio per congeriem definitionum, sive a definitionibus conglobatis.

℟. Est ea; in qua variae ejusdem rei definitiones congeruntur; et quasi coacervantur; ut cum ait Cicero; *Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoria, magistra vitae, nuntia vetustatis.* Ex iisdem definitionibus conglobatis, Curiae ac Senatus Romani majestatem sic amplificat idem Orator in Oratione pro Milone: *Curia templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, ara sociorum, portus omnium gentium, sedes ab universo Populo R. concessa uni Ordini.* Poteris tu vicissim, ad illarum definitionum conglobatarum imitationem, dicere quid sit eloquentia, quid poesis, quid amicitia, quid vita hominis, quid Deus ipse.

§. III. De Amplificatione per congeriem adjunctorum.

Quid est Amplificatio per congeriem adjunctorum?

℟. Est ea, quae ducitur ab omnibus seu rerum,

seu personarum adjunctis ac circumstantiis simul coacervatis. Cicero 2. Agraria: *Ego qualem Kalendis Januariis acceperim Remp. Quirites, intelligo, plenam sollicitudinis, plenam timoris, in qua nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi expectarent: omnia turbulenta consilia contra hunc Reip. statum et contra vestrum otium partim iniri, partim nobis consulibus designatis, inita esse dicebantur: sublata erat de foro fides, non ictu aliquo novae calamitatis, sed suspicione ac perturbatione judiciorum, infirmatione rerum judicatarum, novae dominationes, extraordinaria non imperia, sed regna quaeri putabantur.*

Virgilius sub finem libri primi Georgicorum Julii Caesaris interitum lugubriter admodum et tragice lamentatur, coacervando funestissima prodigia monstraque, quae vel antecessere, vel mox subsequuta sunt:

Ille (a) etiam extincto miseratus (b) Caesare Romam,
Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque aeternam timuerunt saecula (c) noctem.
. . . .
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens: et simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis, pecudesque loquutae;
Infandum! sistunt amnes, terraeque dehiscunt.
Et moestum illacrymat templis ebur, aeraque sudant.

Totum hunc locum, ut eximium amplificationis exemplar, et ad excitandam commiserationem in primis idoneum, tu consulito, si me audis.

(a) *Sol.*

(b) *Subaudi est.*

(c) *Dictatore Julio Caesare a conjuratis occiso, solis globum diu subpallidum apparuisse narrant Plutarchus, et Plinius.*

§. IV. De Amplificatione per congeriem, seu enumerationem partium.

Quid est Amplificatio ab enumeratione partium?

℟. Est illa, quae fit, dum totum aliquod in suas partes distribuitur; seu dum rei alicujus partes vel omnes, vel praecipuae certe quidem singillatim enumerantur. Ita Cicero funestum Pisonis Consulatum describit: *Omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem denique, ac nomen a Rep. detestantur. Legati, qui una fuere, alienati; Tribuni militum, inimici; Centuriones, et si qui ex tanto exercitu reliqui milites existunt, non dimissi abs te, sed dissipati te oderunt, tibi pestem exoptant, te execrantur. Achaja exhausta; Tessalia vexata, laceratae Athenae; Appollonia exinanita. Ambracia direpta, Bullienses illusi; Epirus excisa; Locri exusti; Athamanum gens vendita; Macedonia condonata barbaris; Aetolia amissa; Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati, Cives Rom. qui in iis locis negotiantur, te unum solum suum depeculatorem, vexatorem, praedonem, hostem venisse senserunt.* Ovidius Lib. 11. Metamorph. dilatat sententiam hanc:

Rex Midas omnia quaecumque tangit, in aurum convertit.

Laetus abit, gaudetque malo Berecynthius heros (a)
Pollicitique fidem tangendo singula tentat. . .
Vixque sibi credens, non alta fronte virentem
Ilice detraxit virgam, virga aurea facta est:
Tollit humo saxum, saxum quoque palluit auro;
Contigit et glebam, contactu gleba potenti
Massa (b) fit: arentes Cereris decerpsit aristas,
Aurea messis erat: demptum tenet arbore pomum

(a) *Midas Phrygiae Rex, ubi mons Berecynthus.*
(b) *Auri moles.*

Hesperidas (a) donasse putes: ci postibus altis
Admovit digitos, postes radiare videntur:
Ille etiam liquidis palmas ubi laverat undis,
Unda fluens palmis (b) Danaen eludere possit.

Sic etiam Maffejus Latinae Linguae elegantia ditiaque nulli inferior, urbs Venetiarum pulchritudinem praestantiamque per partium enumerationem describit in vita S. Ignatii, omnibus picta et polita artis coloribus.

Venetiarum descriptio per enumerationem partium?

Venetiarum urbis, in recessu intimo sinus Adriatici, ea regio ac situs est, ut leniter stagnantes ex alto aquae, illam omni ex parte circumluant. Ea inclytae urbi et ad merces copiasque invehendas opportuna receptacula, et contra hostiles incursus munimenta firmissima sunt. Ex iis porro aestuariis (c) majores minoresque Euripi totam urbem intercursantes, variis maeandris ac flexibus ita distinguunt; ut quot in partes pedibus, in totidem fere mari aditus sit, egregio sane vel artis, vel naturae miraculo. Inde vicorum, insularium et pontium ingens numerus; ut qui diutius ibi versati non sunt, viarum locorumque modo varietate, modo similitudine saepe fallantur. Sed contra ejusmodi ambages certum paratumque remedium est maxima multitudo cymbarum, quae usquequaque dispersae, nominatim ad omnia et publica et privata loca quemlibet, haud ita magna mercede, trajiciant.

§. V. De Amplificatione per congeriem causarum et effectuum.

Quid est Amplificatio per congeriem causarum et effectuum?

℟. Est ea, in qua multae simul unius rei causae,

(a) *In earum hortis erant aurea poma.*

(b) *Jupiter in auream pluviam mutatus illam delusit converso in pretium Deo.* Horat.

(c) *Ital.* Luogo, dove stagnano dell'acque per flusso del Mare.

et effectus multi conglobantur; ut si diceres cum celebri artis magistro: *Quereris multis modis vexatam esse provinciam; sed ad causas calamitatis attende. Vigebat in ea ambitus, luxuria dominabatur; segne serant magistratus, populus ipse molli otiosaque segnitie diffluebat. Exspecta igitur damna longe graviora. Exhaurientur pecuniae, jacebit spreta Religio, fures impune grassabuntur, etc.* Ex hoc eodem loco immanissimam Mezentii crudelitatem amplificat Rex Evander apud Virgilius in Aeneid. 8.

Quid memorem infandas caedes, quid facta Tyranni(a)
Effera? Dii capiti ipsius generique reservent'
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis
Componens manibusque manus, atque oribus ora,
(Tormenti genus!) et sanie taboque fluentes,
Complexu in misero, longa sic morte necabat.

§. VI. De Amplificatione per congeriem consequentium.

Quid est Amplificatio per congeriem consequentium

℟. Est ea, in qua plura ponuntur acervatim ex eadem re consequentia. Ex hoc loco Virgilius noctem egregie describit Aeneidos 4. amplificando res varias, quae noctem ferme consequuntur;

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
Aequora: cum medio volvuntur sidera lapsu,
Cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres
Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent, somno (b) positae, sub nocte silenti,
Lenibant curas et corda oblita laborum,

(a) *Mezentius immanissimus Thyrrenorum, seu Hetruscorum Tyrannus, qui pro Turno contra Aeneam pugnavit.*

(b) *Positae*, idest, *jacentes*. Somno autem lenibant curas etc.

§. VII. De Amplificatione per comparationes, similitudines, et exempla.

Quid est amplificatio per comparationes, similitudines, et exempla?

℟. Est ea, quae fit per unam, vel per multas comparationes ac similitudines; et per unum exemplum, vel per plura. Fiet Amplificatio per pluras comparationes, si dicas v. gr. cum Tullio in Pisonem: *Ego non te vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo* (a) *Oreste, aut Athamante dementiorem putem?* Vel si dicas cum Martiali, in improbum quemdam Gaurum, qui sua lutulenta vitia magnorum virorum exemplo solebat excusare.

In Gaurum.

Quod nimio gaudes noctem producere vino,
Ignosco; vitium, Gaure, (b) Catonis habes.
Carmina quod scribis Musis et Apolline nullo,
Laudari debes: hoc (c) Ciceronis habes:
Quod vomis, (d) Antoni, quod luxuriaris, Apici (e).
Quod fur es, vitium, dic mihi, cujus habes!

Fit Amplificatio per unam tantum similitudinem in hoc Virgilii loco, ubi fortissimam Amazonem Camillam de imbelli hoste nullo labore triumphantem sic exprimit Aeneid. 11.

Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis:
Tum cruor et vulsae labuntur ab aethere plumae.

(a) *Orestes Agamemnonis filius, furiis agitatus fuit ob Clytemnestram matrem occisam. Athamas, Thebanorum Rex, furiis etiam agitatus.*

(b) *Cato Uticensis quam saepe mero incaluerit, testis Horat.*

(c) *Cicero non bonus Poeta fuit.*

(d) *Qui frustis vinolentis gremium suum et totum tribunal implevit.*

(e) *Apicius helluo celeberrimus.*

Itemque in Libro septimo, ubi Reginae (a) Amatae furorem, ac circumcursationes depingit lepidissima turbinis verbere a pueris agitati similitudine.

Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro, vacua atria circum,
Intenti ludo exercent: ille actus habena
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba;
Impubesque (b) manus mirata volubile buxum,
Dant animos plagae; non cursu segnior illo,
Per medias urbes (c) agitur populosque feroces.

Addite denique pulcherrimam istam juvenis (d) Pallantis a Turno occisi cum flosculo decerpto comparationem, quam Scaliger quovis nectare dulciorem non veretur appellare.

Hic juvenem agresti sublimem in stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem,
Seu mollis violae, seu languentis hyacinthi.
Cui neque fulgor adhuc,nec dum sua forma recessit.

§ VIII. De Amplificatione per conflictionem contrariorum.

Quid est Amplificatio per conflictionem contrariorum et inter se pugnantium?

℟. Est ea, qua plura contraria per antitheses opponuntur, ut illa Ciceronis in Catilinam: *Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus?* Itidem est illud ejusdem Ciceronis in Pisonem et Gabinium Consules: *Qui latrones igitur siquidem vos Consules? qui praedones? qui hostes? qui proditores? qui Tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, magna species, magna majestas Consulis. Non capiunt angustiae pectoris tui: non recipit levitas*

(a) *Erat Latini Regis conjux.*
(b) *Impuberum.* Id est, *Puerorum turba.*
(c) Regina Amata.
(d) *Erat Evandri regis filius. Aeneid.* 11.

ista, non egestas non infirmitas ingenii sustinet, non insolentiae rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam.

Sic etiam Seneca in (a) Thyeste:
Quem dies vidit veniens superbum,
Hunc dies vidit fugiens jacentem.

Tale est etiam incerti auctoris, sed tamen antiqui in Alexandri magni tumulum:
Sufficit huic tumulus, cui non suffecerat orbis;
Res brevis huic ampla est, cui fuit ampla brevis.

Ex hoc eodem loco magni nominisPoeta Sautolius Victorinus admirabiles Sanctorum virtutes amplificat per congestas antitheses (b);
Illis summa fuit gloria despici,
Illis divitiae pauperiem pati,
Illis summa voluptas
Longo supplicio mori.

§. IX De amplificatione per incrementum.

Quid est Amplificatio per incrementum?

℟. Est ea, qua oratio veluti per gradus videtur augeri et ascendere, donec ad summum pervenerit. Ita Tullius Verris crudelitatem eo per incrementum deducit, ut verba explanando crimini non ultra suppeditent? *Facinus est* inquit, *vincire civem Romanum : prope parricidium necare : quid dicam in cruce tollere? Nihil addi jam videtur ad hanc amentiam, improbitatem, crudelitatemque posse.*

Vide etiam quomodo per gradus et per incrementum assurgat oratio in hac sapientissima Senecae sententia in Epistola ad Lucium : *Magna vitae pars elabitur male agentibus: tota aliud agentibus.*

De Amplificatione verborum.

De hoc toto Capite tametsi sumus propediem accuratissime dicturi; postulat tamen instituti nostri ratio, ut cursim illud in antecessum (c) delibemus.

(a) *Tragoedia sic inscripta, Act.* 2. *Vers.* 614.
(b) *In hymno de sanctis monachis.*
(c) *Ital.* Anticipatamente.

Quomodo fit Amplificatio verborum ?

℟. Fit sex praecipue modis. 1. Per verba translata, seu metaphorica. 2. Per verba superlata. 3, Per verba synonima. 4. Per verba gravia et illustriora. 5. Per periphrasim, seu circumlocutionem. 6. Per repetitionem.

§. X.

Fit igitur primum Amplificatio verborum per verba metaphorica, quae nempe mirum in modum valent ad excitandos animos, et ad orationem grandiorem efficiendam.

Quid est Metaphora, seu translatio?

℟. Est quoddam loquendi genus, quo vox aliqua a propria sua significatione transfertur ad alienam, v. g. si dicas. *Prata ridere, parietes gestire gaudio, aliquem esse ira incensum, inflammatum cupiditate, errore lapsum* : voces illae omnes sunt metaphoricae, quia trbuunt pratis et parietibus risum et gaudium, quae propria sunt hominis solius. Idem plane dicito de ceteris locutionibus quae tribuunt homini flammam, et incendium igni proprium, etc. Fiet igitur Amplificatio per Metaphoram, si cum Virgilio dicas de Aenea irato :

. . . . (a) Irarumque omnes effudit habenas,

Vel si dicas de Didone:

. . . . . (b) Magnoque irarum fluctuat aestu.

Quia habenas, et aestum, quae proprie conveniunt equis ac fluctibus, tribuit Aeneae et Didoni. Item si de homine impavido et imperterrito dicas cum Horatio in Odis (c):

Illi robur et aes triplex
Circa pectus erat, qui fragilem truci
Commisit pelago ratem
Primus.

(a) *Lib.* 12.
(b) *Lib.* 4.
(c) *Lib* 1.. *Od.* 3.

§. XI.

1. Fit Amplificatio per verba superlata, hoc est, quae veritatem superant, et plus dicunt, quam reapse esse possit. Ut cum ait Tullius de Julio Caesare, in oratione pro Marcello : *Domuisti gentes immanitate barbaras, multidine innumerabiles , locis infinitas, omni copiarum genere abundantes.* Itemque cum dicit de Pompejo in oratione pro lege Manilia : *Qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit: plura bella gessit , quam alii legerunt: plures Provincias confecit, quam alii concupiverunt ; cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non* (a) *offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita.*

Hanc amplificandi artem adhibuit Virgilius Aeneidos libro 12. cum de Turni equis dixit per Hyperbolem.

Qui candore nives anteirent, cursibus auras.

Item cum de equo Trojano dixit:

Instar montis equum divina Palladis arte
Aedificant.

Sed nunquam magis indulsisse videtur huic schemati (a), quam cum Amazonem (b) Camillam laudans libro septimo dixit per verissimam hyperbolem.

Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeres nec tingeret aequore plantas.

§. XII.

Quomodo fit Amplificatio per verba synonima?

℟. Fit per congeriem verborum et sententiarum idem pene significantium, ut cum ait Cicero pro

(a) *Ital.* Figura.

(b) Camilla *Volscorum* Regina bellicosissima, *quae Turno adversus Aeneam tulit auxilium.*

Ligorio: *Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Vide quam multa sint hic verba idem pene significantia: *gladius, mucro, arma, sensus, mens, animus, cupiebas, optabas.* Quae sane Synonymorum coacervatio acrem in primis et illustrem reddit orationem, ut liquet ex hoc alio ejusdem Ciceronis exemplo in Catilinam: *Non feram, non patiar non sinam* et ex duobus hisce Virgilii versibus Aeneidos lib. 1. ubi Illionaeus Aeneae sortis adhuc ignarus, sic de illo ad Didonem.

Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Aetheria, nec adhuc crudelibus occubat umbris

§. XIII.

Quomodo fit Amplificatio per verba graviora et illustriora.

℟. Fit, cum adhibentur verba splendida, quae rem significantius exprimant, et in quibus plenum quiddam, numerosum et sonans esse videatur, cujusmodi sunt ista: *Polluerat stupro sanctissimas religiones: Senatus gravissima decreta perfregerat.* Itemque illa in Verrem: *Non enim furem sed raptorem; non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae; non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque; non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum judicium adducimus.*

Ejusdem etiam generis sunt magnifica illa Virgilii verba de Didone moritura.

At trepida, et coeptis immanibus effera, Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.

§. XIV.

Quomodo fit Amplificatio per periphrasim, seu circulationem.

R). Fit, cum longiori verborum ambitu circuituque dicimus, quod brevius ac simplicius dici poterat. Ita Cicero pro Milone, cum gravius videretur dicere Clodium a Milone fuisse occisum; maluit illud hac verborum circuitione mollire. *In quos incensos ira, vitamque domini desperantes cum incidisset; haesit in iis paenis , quas ab eo servi fideles pro domini vita expetierunt.*

Circumlocutione Virgilius utitur Aen. cum pro hac una voce *Moritur*, sic ait:

Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus : in aeternam clauduntur lumina noctem.

Et in ecloga prima, ubi pro hac una voce *Jam advesperascit*, longiori hac, tritaque utitur pheriprasi;

Et jam summa procul villarum culmina fumant,
Majoresque cadunt altis de montibus umbrae

Nota Periphrasim apud Poetas esse frequentiorem, quam apud Oratores. Quod si non idonea sit- vel si nimis redundet, jam non appellabitur *Periphrasis* sed *Perissologia* (a).

§. XV. De Amplificatione per repetitionem?

Quomodo fit Amplificatio per repetitionem?

R). Fit , cum verbum idem sive ornatus causa, sive ad motus excitandos iteratur, duplicaturque, vel in principio, vel in fine, vel in medio dictionis. Ut cum ait Tullius : *Vidi enim, vidi, penitusque perspexi.* Sed utitur in primis hoc Amplificationis genere in exordio Orationis pro Roscio Amerino , cum ait : *Accusant ii, qui in fortunas ejus invaserunt: Causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil relinquerunt. Accusant ii, quibus occidi patrem Sexti Rosci bono fuit : Causam dicitis, cui non modo luctum mors patris attulit, verum e-*

(a) *Id est sermonis redundantia.*

tiam egestatem. Accusant ii, qui hunc ipsum jugulare summe cupierunt: Causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum judicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur. Denique accusant ii, quos populus poscit: Causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat.

Quantopere vero valeat Repetitio ad addendam vim pondusque orationi et ad effectus ciendos, discere poteris ex sequentibus exemplis. Priora tria sunt ex heroicis Ovidii Epistolis, in quibus, si quid judico, prae ceteris omnibus illius operibus, elegantia, ingenii et eloquentiae lumen quoddam elucet: in primo sororem Annam sic compellat infelix Dido:
Anna soror, soror Anna, meae male conscia culpae:
In altero Demophoontem (a) ita compellat Phyllis.

Credidimus blandis, quorum tibi copia, verbis?
Credidimus generi, numinibusque tuis:
Credidimus lacrymis; en et hae simulare docentur?
Hae quoque habent artes, quaque jubentur, eunt:

In tertio conjux Herculis Dejanira, cum illi per imprudentiam mortem intulisset, in has justi doloris voces erumpit identidem:

Impia quid dubitas Dejanira mori?
Hei mihi quid feci? quo me furor egit amantem?
Impia quid dubitas Dejanira mori?
Illita (b) Nessejo misi tibi texta veneno:
Impia quid dubitas Dejanira mori?

Quibusnam potissimum figuris varianda erit, et distinguenda Amplificatio?

℟. Praecipua, quae Amplificationem ornant Schemata sunt Hypotyposis, et Exclamatio, de quibus supra dictum a nobis est. Quibus addito tria alia, nem-

(a) *Demophoon Theseo ex Phaedra filius a Phyllide Lycurgi regis filia hospitio et lecto susceptus, data prius futuri conjugii fide.*

(b) *Centauri Nessi veste: qua indutus Hercules in furorem versus est.*

pe Prosopopaeiam, Apostrophem, Interrogationem; ceterasque id genus vehementiores figuras, de quibus agendum nobis erit in libro de Elocutione.

§. XVI. Quid sit in Amplificatione vitandum.

Duo sunt in primis vitia, ac veluti scopuli quidam duo, in quos incurrere solent Tyrones, dum orationem amplificant. Primus scopulus est illorum, qui minutissima quaeque singulatim, exiliter et perexigue consectantur, quod certe est in Oratore vitium vel maximum. Ut enim recte monet Cicero, in Amplificationibus nihil est nimis tenuiter enucleandum, quia hic locus grandia potius, quam exilia minutaque requirat.

Alter scopulus est illorum, qui ad explendum orationis numerum, nihil nisi vacuas voces, et inanem verborum sonitum in illa infarciunt. Hoc vulgare vitium facies, si nihil prorsus dicas, quod vim et pondus non addat orationi, et sensum non augeat: *Quid est enim tam furiosum* (inquit Tullius lib. 1. de Oratore) *quam verborum vel optimorum sonitus inanis, nulla subjecta sententia?* Et ut sapientissime praecipuit Horatius in Arte Poetica, sint tibi provisae parataeque et ad manum, ut ita dicam, sententiae, voces ipsae ultro sese offerent, et ad exprimenda animi sensa nullo labore succurrent.

Verbaque provisam rem non invita sequentur.

Quamquam, ut dicam id, quod res est, si Tyroni peccandum sit in alterutram partem, malim certe, ut instar Ovidii, peccet potius ubertate, quadam copiaque verborum, quam eorumdem jejunitate, atque inopia: quia ut optime notat Tullius, nimia haec et redundans verborum ubertas, et quasi luxuries, stylo, atque exercitatione brevi depascetur.

APPARATUS

SEU PROEMIUM

RHETORICAE

Rhetoricae Proemium, sive Apparatum appellamus ea omnia, quae pertinent universim ad Artem Rethoricam. Quinque autem sunt, quae de Rethorica generatim et universe, prolusionis more, quaeri possunt

1. Quae sit natura, et finis Rhetoricae.
2. Quae sit illius materia.
3. Quae sint illius partes.
4. Quae sit dignitas, vis, et utilitas Rhetoricae.
5. Quibus rebus, ac subsidiis possit facile comparari.

§. I. De Natura, et fine Rhetoricae.

Quid est Rhetorica?

℟. Est ars, seu disciplina bene dicendi; hoc est ornate graviter, et copiose loquendi *Ita Quintilianus lib.* 2.

Unde nomen suum traxit Rhetorica?

℟. A voce Greca ῥέω *dico*, *loquor*, unde ῥήτωρ, *Rhetor*, orator, et ῥητορική: *ars Oratoria*.

Quare vocatur ars?

℟. Quia certis quibusdam et numquam fallentibus praeceptis continetur.

Quare dicitur ars bene dicendi?

℟. Quia docet quomodo optimis sententiis, verbisque lectissimis dici possit.

Undenam orta est ars illa bene dicendi?

℟. Notatio naturae, et animadversio peperit artem. Cum enim aliqui nativa quadam facultate, sine ullo artis subsidio bene dixissent, alii contra insulse omnino et male; extitit aliquis, qui discri-

men illud observaret attentius ; qui causas illius indagaret sedulo : atque ita rem sensim ad artem, ac praecepta revocaret, et quasi viam traderet, quae ad eloquentiam tuto ferret. Unde liquet, non esse eloquentiam natam ex artificio; sed potius artificium ex eloquentia natum , atque profectum.

Quid differunt inter se Rhetor et orator?

℟. Hoc differunt, quod Rhetor sit, qui bene dicendi praecepta tradit; Orator vero sit is, qui accomodata ad persuadendum dicere potest: tametsi erretur persaepe in nomine, et aliud pro alio indiscriminatim accipiatur.

Quisnam est finis ultimus Artis Oratoriae?

℟. Est persuadere dictione: hoc est diserta oratione quempiam impellere ad aliquid vel credendum, vel agendum, vel omittendum.

Quodnam est officium Oratoris?

℟. Est dicere apposite ad persuadendum; quod fiet docendo, delectando , et movendo. Docemus argumentis et argumentatione; delectamus ornato illustri et apto dicendi genere; flectimus amplificatione et affectibus. Docere necessitatis est: delectare suavitatis; movere vero, seu flectere, victoriae : atque hic demum est verissimus eloquentiae triumphus.

Unde erit ille summus et perfectus Orator, qui cum apposite dixerit ad persuadendum, hoc est ad docendum, delectandum, et movendum; reipsa tamen. sive auditoris vitio, sive quacumque demum alia de causa, non persuaserit.

§. II. De Materia Rhetoricae.

Quaenam est materia cujusque artis in genere?

℟. Ea est, circa quam versatur Ars; ut Medicinae materia sunt morbi, quia in iis curandis Medicina versatur.

Quaenam est speciatim materia Rhetoricae?

℟. Nihil omnino est in rerum natura, de quo ornate, eleganter et copiose disputare non possit Ora-

tor. Ut enim observat Cic. 2. de Orat. *Bene dicendi Ars non habet definitam aliquam regionem, cujus terminis septa teneatur.* Unde ajo cum Aristotele, Rhetoricae materiam esse (a) quamlibet quaestionem ad dicendum propositam.

Quotuplex est quaestio, quae Oratori ad dicendum proponi potest?

℟. Duplex. Alia est infinita, seu universalis; alia finita, seu singularis. Quaestio infinita, quae vocatur etiam *Thesis*, ea est, quae nullis alligatur temporis, loci et personae circumstantiis: ut, si quaeratur generatim atque universe, *Sit ne bellum gerendum; vel pax facienda?*

Quaestio finita, quae etiam vocatur *Hypothesis* et *causa*, sive *controversia*, ea est, quae universalem quaestionem restringit ac revocat ad certas quasdam personae, temporis, loci, reique circumstantias: ut, si quaeratur, *Sit ne hoc anno nobis pax facienda, iis, quae ab hostibus feruntur, legibus ac conditionibus?*

Quaestio autem, sive infinita sit, sive finita, dividitur quadrifariam, primo in quaestionem cognitionis, et actionis. Quaestio cognitionis ea est, quae instituitur solius scientiae gratia: ut, *Quae sit causa defectus solis . . . . sit ne terra major quam luna?*

Quaestio actionis ea est, cujus finis est aliquid efficere; ut, *An liceat vim vi repellere . . . an sit inimicis ignoscendum?*

Praeterea quaestio vel est principalis, vel incidens. Principalis ea dicitur, quae praecipue venit in controversiam, incidens vocatur, quae tractatur propter aliud.

Quot sunt universim genera quaestionum, sive causarum, in quibus versari potest Orator?

℟. Tria: Genus judiciale, genus deliberativum, et

(a) τὸ ἕκαστον.

genus exornativum, seu demonstrativum, quod a Graecis vocatur Epidicticum.

Quid spectatur in genere judiciali?

R/. Accusatio et defensio.

Quid spectatur in genere deliberativo?

R/. Suasio et dissuasio.

Quid in exornativo?

R/. Laus et vituperium. Unde generis judicialis finis est *aequitas*; Deliberativi *utilitas*; Demonstrativi *honestas*. Judiciale genus versatur circa tempus praeteritum; Deliberativum circa tempus futurum; Demonstrativum vero circa praeteritum simul et praesens.

§. III. De Partibus Rhetoricae.

Quae et quot sunt primariae partes Rhetoricae?

R/. Quatuor: Inventio, Dispositio, Elocutio, et Pronuntiatio; quemadmodum sunt praecipuae quatuor Oratoris partes: 1. Argumenta invenire: 2. Inventa disponere; 3. Disposita verbis exornare: 4. Exornata pronuntiare. Sunt, qui pro quinta parte memoriam statuant; sed nos cum Aristotele illam ad pronuntiationem revocamus.

Quid est Inventio?

R/. Est cogitatio rerum verarum aut verisimilium, quae valeant tum ad faciendam fidem, tum ad motus excitandos.

Quid est Dispositio?

R/. Est rerum inventarum in ordinem distributio.

Quid est Elocutio?

R/. Est idoneorum verborum et sententiarum ad res inventas accomodatio?

Quid est Pronuntiatio?

R/. Est vocis ac corporis ea moderatio, quam res inventae ac verba requirunt.

§. IV. De dignitate, et utilitate Rhetoricae.

Quaenam est Rethoricae dignitas vis et utilitas?

R/. Nihil addi potest ad haec illustria Tullii ver-

ba, libro 1 de Oratore: *Quid est*, inquit, *aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine existere unum, qui id, quod amnibus a natura sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis, gravibusque verbis ornata oratio, et perpolita? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones Senatus gravitatem unius oratione converti.*

Quid majus, quid splendidius dicere posset eloquentia, si pro se ipsa loqueretur?

De subsidiis Rhetoricae.

Quibus potissimus subsidiis omnes illae, quas diximus, Rhetoricae partes comparari poterunt?

℟. Quatuor: natura, arte, exercitatione, et imitatione.

Quid natura confert ad eloquentiam?

℟. Ex parte animi confert celeres motus, ad excogitandum acutos, ad ornandum uberes, ad memoriam firmos ac diuturnos. Ex parte vero corporis confert latera firma, habere canoram vocem, solutam linguam, aptamque oris, et totius corporis conformationem.

Quid facit ars ad eloquentiam?

℟. Excolit quae dedit natura, supplet, quae illi desunt: quae vero redundant luxuriantque, castigat atque coercet; uno verbo, certissimam, veluti digito monstrat viam, qua ad eloquentiam tuto perveniatur.

Quid affert exercitatio?

℟. Conservat et auget, quae ars expolivit, aut emendavit in natura. Multi enim naturae vitium exercitatione sustulere, ut olim Demosthenes, aliique sexcenti.

Quid est exercitatio?

℟. Est assiduus usus et consuetudo dicendi, vel scribendi; quod quidem valde facit ad eloquentiae laudem adipiscendam. Ut enim ait Cicero: *Stylus est*

optimus dicendi effector et magister. Triplex est autem exercitationis genus, nempe *scriptionis*, *actionis*, et *memoriae*.

DE IMITATIONE.

Quaenam est Imitationis utilitas?

R). Facit imitatio, ut optimo cuique auctori similes in dicendo evadamus, et quae sunt in eo summa, diligenter persequamur. Et quoniam imitatio, si recte fiat, multum affert ad eloquentiam, et pauci admodum imitari sciunt, ut par est; ideo de imitandi ratione fusius aliquid et uberius disputandum nobis esse existimavimus.

Quaenam igitur est vera rectaque imitandi via et ratio?

R). Multiplex.

1. Cave vulgare quoddam ac mediocre tibi proponas exemplar, *Mox daturus progeniem vitiosorem*, sed deligatur imitandus summus aliquis et excellens auctor, in quem tota mente intuearis. Is autem erit in Poetis ferme Virgilius, qui caeteros omnes Poetas longe post se reliquit, et, ut loquitur de Turno, *toto vertice supra est*. In oratoria vero arte deligatur unus Cicero, de quo, quam tritum ac pervulgatum, tam verum est illud Quintiliani dictum: *Ille sciat se profecisse, cui Cicero valde placere coeperit*: et in quem bellissime cadit magnifica illa Senecae (a) de illo vox: *Ingenium quod solum populus R. par imperio suo habuit*, et ut non minus splendide de eodem Tullio dictum fuit a Vellejo Paterculo: *Vir ingenio maximus, qui effecit, ne quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur*.

2. Non optimos solum auctores imitaberis: verum etiam quae in illis optima sunt, ac praestantissima. Si v. g. scribenda tibi sit oratio latina habe-

(a) *Controv. L. 2.*

bis prae oculis loca illa eximia, in quibus se plurimum amavit Cicero, et in quibus se se ipse videtur quodammodo vicisse, cujusmodi sunt illius pleraeque perorationes. Illas inter scribendum lectitabis identidem, ut illarum assidua lectio Tulliani styli germanum tibi saporem et gustum aspergat.

Ut vero semper habeas in promptu selectissima, quae subinde possis imitari, luculentissimorum auctorum loca; copiosum, summaque cura elaboratum illorum judicem tibi ad nostrae Rhetoricae amplioris calcem exhibemus.

3. Illustria haec, quae dixi, loca neque pueriliter imitaberis, neque serviliter, putideque, ut solent homines illi, quos jure optimo ridet Horatius, dum ait, *O imitatores, servum pecus*; et ut a bene multis fieri video, qui cum picarum, aut psittacorum more easdem omnino voces reddiderint, tum demum magnos se veterum imitatores arbitrantur. Tu vero quaecumque imitaberis, sic facies tua, ut eruditis et emunctae naris hominibus appareat imitatio: sed tamen res omnino alia, tibique propria facta jam esse videatur.

Tua autem facies haec veterum scriptorum loca, tibique illa quasi jure tua poteris vindicare.

Primo, vim ac pondus sententiae retineas; verba vero vel omnia, vel magna ex parte saltem immutes. Dixerat olim Tullius: *Virtus est una altis defixa radicibus, quae nulla umquam vi labefactari potest.* Hanc egregiam Tullii sententiam vide quam scienter mutatis omnino verbis, exprimat Horatius, cum dicit de homine probo et in colenda virtute constanti.

Si fractus (a) illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

Sic etiam cum dixisset idem Cicero Philippica

(a) *Ode* 3. *lib.* 3.

nona ; *Vellem, Dii immortales fecissent, ut vivo potius Servio Sulpicio gratias ageremus, quam mortuo honores quaereremus.* Hanc eamdem sententiam, mutatis omnino verbis, ingeniose admodum expressit Ovidius lib. 13 Metamorphoseon, ubi Ulyssem de Achillis mortui armis certantem cum Ajace, et pro se ita loquentem inducit ;

Si mea cum vestris valuissent vota, (a) Pelasgi,
Non foret ambiguus tanti certaminis haeres :
Tuque tuis armis, nos te potiremur, Achille.

Secundo, si eadem ferme servando verba; transferas illa ad alium sensum, vel similem contrarium ; v. g. dixit Tullius in Antonium : *O audaciam immanem ! Tu ingredi illam domum ausus es ! tu illud sanctissimum limen intrare ? tu illarum aedium Diis Penatibus os importunissimum ostendere.* Poteris verba haec paullulum immutata in Judam, hortos ad Christum prodendum subeuntem, opportune transferre.

Sic etiam Catilinariae primae exordium ad aliud argumentum nullo labore ita convertent vel ipsi mehercule tyrunculi. Quousque tandem, homo nequam atque improbe, intemperanter abutere divina patientia ? Quandiu illam eludet vita ista tua omni scelerum genere cooperta ? Quem ad finem se inveterata tua jactabit impietas ? Nihil ne te impendentis mortis pericula, nihil intentus in te Divinae justitiae gladius, nihil terror conscientiae, nihil severissimi judicis tribunal, nihil illius os vultusque movebunt ? Patere tua flagitia non sentis, etc.

Tertio, recte imitaberis, si figuras, si periodos, si transitiones, si commissuras, incisaque, et totum orationis ductum, ac filum potius imiteris, quam verba ipsa, vel ipsas sententias Dixit v. g. Cicero Philippica II. *Non placet Antonio consulatus meus ; at placuit P. Servilio, ut eum primum nominem*

(a) *Sic appellati vetustissimi Graeciae populi.*

ex illius temporis consularibus, qui primus mortuus est. Placuit Quinto Lutatio Catulo, cujus semper in hac Republica vivet arctoritas. Placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni. Maxime vero Consulatum meum Cn. Pompejus probavit.

Hanc figuram transferre poteris eleganter in eos, quibus non placent humaniores Litterae, quas omnium ordinum, ac aetatum viri sapientissimi in deliciis habuerunt.

Quarto, laudem habebit imitatio, si propositum exemplar vel in pauca contrahas vel amplificando fusius uberiusque dilates. Ita cum Virgilius dixisset. 2 Georgicorum.

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit;

Hunc eumdem locum imitando fusius, more suo, amplificavit Ovidius V. Metamorph.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro:
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris,
Prima dedit leges; Cereris sunt omnia munus.

Contra vero cum a Tullio fusius ac uberius dictum fuisset de Caesare, in oratione pro Marcello;

Bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriae sint Imperatorum. Et certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum juvant. Maximam vero partem quasi jure suo fortuna sibi vindicat, et quidquid est prospere gestum, id pene omne ducit suum. At vero hujus gloriae, C. Caesar, quam es paulo ante adeptus, socium habes neminem. Totum hoc, quantumcumque est, quod certe est maximum; totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil praefectus, nihil coors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum domina Fortuna in istius se gloriae societatem non offert: ti-

bi cedit, tuam esse ac propriam fatetur: totam hanc ornatissimam laudationem in duos versiculos ita collegit Poeta egregius;

Gloria vincendi juncta est cum milite, Caesar:
Caesar, parcendi gloria tota tua est.

Quinto, laudabitur imitatio, si quae ab Oratoribus scripta fuere, solerter transferas in orationem adstrictam. Ita facile crediderim cum M. (a) Antonio Mureto, perfectissimo talium rerum aestimatore, Virgilianum illum versum.

Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit;

Ciceronem imitatum fuisse. Ita enim ille Philippica XIV. scripserat in Antonium: *Refugit animus P. C. easque dicere reformidat, quae Lucius Antonius in Parmensium liberis et Conjugibus gessit.*

Sexto, bonus imitator eris, si vel ex Graecis Latina facias, vel ex Latinis, aut etiam Graecis vernacula. Ita Tullius tam multa singulari quodam artificio expressit ex Demosthene, quem mirabatur, et in quo ne Athenas quidem ipsas magis Atticas fuisse, urbano quodam et liberali joco dictitabat. Sic etiam Virgilius, acer et diligens Graecorum imitator in Aeneide Homerum est imitatus, et in Bucolicis (b) Teocritum. Sic Terentius ex Menandro et ex Aristophane tam multa invexit in Latium. Ita Horatius Pindari (c) Callimachique vestigia persequutus est in suis Odis, et nominatim in tertia quarti libri.

Quem tu, Melpomene, semel
Nascentem placida lumine videris etc.

Quam quidem tantis laudibus ornavit summus ille vir Julius Caesar Scaliger, ut mallet a se similem

(a) *Fuit Orator et criticus celeberrimus saeculo* 16.

(b) *Theocritus Poeta Syracusanus scripsit Graeca Idilia in genere bucolico laudatissima.*

(c) *Callimacus nobilis Poeta Graecus vixit post Alexandri tempora.*

scriptam fuisse, *Quam esse totius Tarraconensis Rex.* Sic enim (per ludum opinor) dictitare consueverat. Atque, ut hisce elementis tandem aliquando finem imponamus, laudem maximam habitura est imitatio, si quos imitaris, eos non dicam adaequare, sed vincere etiam omni ope coneris: ut ait Quintilianus L.10. *Conandum est aliquid supra eos, quos imitaris*; et ut etiam admonet vetus proverbium; Invenire, rem admodum difficilem esse; perfacilem vero, inventis addere.

Ita Virgilius, cum exiliter admodum ac jejune de Hectore dictum fuisset a veteri poeta Ennio (a):

O lux Trojae, germane Hector,
Quid ita cum tuo lacerato corpore miser?

Versus eosdem, vel potius eamdem sententiam ex plumbea fecit auream Aeneid. Libro secundo:

O lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
Quae tantae tenuere morae; Quibus, Hector, ab oris,
Expectate venis? Ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque, urbisque labores
Defessi aspicimus! Quae causa indigna serenos
Foedavit vultus? Aut cur haec vulnera cerno?

Hunc eundem Ennii, Virgiliique de Hectore locum apertissime imitari conatus est Seneca in (b) Troade ubi viduam illius Andromachen ita loquentem inducit:

Cum subito nostros Hector ante oculos stetit.
Non qualis ultro bella in Argivos ferens,
Grajas petebat facibus Idaeis rates.
Nec caede vasta, qualis in Danaos furens
Vera ex Achille spolia simulato tulit.
Non ille vultus flammeum intendens jubar;
Sed fessus, ac dejectus, et fletu gravis,
Similisque nostro, squalida obtectus coma.

(a) *Ennius Poeta antiquissimus vixit tempore secundi belli Punici centum et amplius ante Ciceronem annis.*

(b) *Tragoedia sic inscripta.*

Quae imitatio, quamquam non infelix, tu vide tamen quantum a Virgiliana distet. Verum quanto inferior Virgilio videtur in loco Seneca, tanto sane jure videbitur Ennio superior in hac altera ejusdem imitatione in eadem Troade:

Columen Patriae, mora fatorum,
Tu praesidium Phrigibus fessis,
Tu murus eras, humerisque tuis
Stetit illa decem fulta per annos:
Tecum cecidit, summusque dies
Hectoris idem patriaeque fuit.

Hanc Ennianam imitationem aliquando mirantibus amicis festive admodum respondit Virgilius: *se ex Ennii stercore gemmas aurumque colligere.* Cum vero assidua haec diligensque veterum imitatio vitio illi verteretur, ut fit, ab invidis et obtrectatoribus, cumque illi malevolentiae livore suffusi palam jactarent in vulgus, illum pleraque ab Homero sumpsisse hoc uno responso calumniatoribus os obstruere, illosque penitus elingues reddere consueverat Virgilius: *Cur non ipsi quoque eadem furta tentarent? Verum intellecturos, facilius esse Herculi clavam detrahere, quam Homero vel unum eripere versum, illumque ad rem suam accomodare.*

Ratio tamen quaedam est tyronibus praesertim adhibenda, ne dum propositum sibi exemplar conantur vincere, et dum ab illo paullulum, sed in melius aberrare satagunt; prava quadam imitatione ab illo prorsus deficiant, et in pejus aberrent, quod Lucano praesertim contigisse videmus.

Cum enim mirifice, sed sobrie tempestatem ita descripsisset Virgilius Aeneidos primo:

Incubuere mari, totumque, a sedibus imis
Una Eurusque Notusque ruunt, creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad littora fluctus.
Eripiunt subito nubes caelumque diemque

Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, et crebris micat ignibus aether.
Praesentemque viris intentant omnia mortem.

Hunc Virgilii locum cum sibi vel imitandam, vel superandum proposuisset Lucanus, immodico quodam calore raptus, suoque nimium velificatus ingenio laxatis illi velut habenis, sic aberravit in pejus:

Ah, quoties frustra pulsatos aequore montes
Obruit illa dies! quam celsa cacumina pessum
Tellus victa dedit! non uno littore surgunt
Tam validi fluctus, alioque ex orbe voluti,
A magno venere mari; mundumque coercens
Monstriferos agit unda sinus.

ARTIS RHETORICAE

LIBER PRIMUS.

DE ELOCUTIONE.

Quid est Elocutio?

℟. Elocutio inquit Tullius, est idoneorum verborum, et sententiarum ad res inventas accommodatio.

Cur tandem, et quorsum ab Elocutione, contra quam fieri solet, exordimur?

℟. Tametsi ex quatuor Rhetoricae partibus, ordine naturae prima sit Inventio: quia tamen plusculum difficultatis habet, idcirco eam Elocutioni postponendam esse cum erudito Vossio, aliisque artis Rhetoricae magistris bene multis, judicavimus.

Cum enim verborum delectus, origo sit eloquentiae, ut ait Julius Caesar in suo de analogia, seu de ratione Latine (a) loquendi Libro, quem Ciceroni nominatim nuncupavit; et cum verborum cura, quae ad Elocutionem pertinet, sit longe facilior, quam cura rerum, quae spectat ad inventionem; liquet profecto nos Tyronum commodis utilitatique servire, dum Aristotelis ordine non nihil immutato, ab Elocutione ducimus initium, et in primo artis oratoriae quasi limine vestibuloque paullisper haeremus, priusquam in intima illius penetralia pedem (b) ausimus inferre.

(a) *Cicero in Bruto.*

(b) Penultima producta pro *audeamus.*

Ut huic eidem Tyronum utilitati consulatur, nostrum hunc de Elocutione librum trifariam dividimus. Agendum nobis est primo de Figuris, in quibus nullo ferme negotio se solent exercere vel ipsi Tyrunculi: Secundo dicetur de Periodo, in qua videtur plusculum esse negotii. Tertio tractabitur de Stylo, a facilioribus, ut par est, ad difficiliora sensim progrediendo.

CAPUT PRIMUM.

De Figuris, seu Schematibus.

Figura, ut diximus in Elementis, est ornamentum quoddam Orationis, seu loquendi modus illustrior et a communi consuetudine remotus, cujusmodi sunt haec Ciceronis verba in Catilinam: *Vivis, et vivis non ad deponendam, se ad confirmandam audaciam.*

Itemque illa Didonis morientis (a) verba:

. . . . Moriemur inultae?
Sed moriamur, ait. Sic, juvat ire sub umbras.

Aut haec ejusdem Didonis:

Littora littoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis pugnent ipsique nepotes.

Quot sunt genera figurarum?

R. Duo. Aliae enim versantur in (b) sententiis et sensu ipso; aliae in verbis tantum: Quia vero res prius animo menteque concipiendae sunt, quam verbis exprimantur: ideo de Figuris sententiarum quae ad mentem pertinent, ante dicendum nobis est quam de figuris verborum

§. I. De Figuris Sententiarum.

Inter Figuras Sententiarum aliae videntur aptiores ad movendum, aliae ad docendum, aliae ad de-

(a) *Aeneid.* 4.
(b) Λεξειος και διανοία.

lectandum. Initium faciamus ab his, quae ad movendum, seu ad animos flectendos praecipue valent.

§. II. De Figuris ad movendum idoneis.

De Exclamatione.

Cur ex omnibus figuris Exclamationem primam ordine collocamus?

℟. Primam collocamus, quod vehementiores animi motus exclamando soleamus exprimere.

Quid est exclamatio?

℟. Est vocis elatio seu contentio, qua interjectione vel adhibita, vel subaudita, vehementiorem animi affectum significamus, reique magnitudinem exprimimus. Ita Tullius oratione 1. in Catilinam, per summam indignationem sic exclamat: *O tempora! o mores! Senatus haec intelligit, Consul videt: hic tamen vivit. Vivit? Imo vero etiam in Senatum venit.* Et oratione 2. in Antonium. *O miserum me! consumptis enim lacrymis, infixus tamen animo haeret dolor.*

Exclamatio adjunctam ferme habet aliquam ex hisce interjectionibus, *o! heu! ha! vah! proh Superi! proh Superum, atque hominum fidem!* Persaepe tamen subauditur interjectio, ut si dicas, *Miserum me! vel Hoccine Saeculum!* Veteres pro interjectione, o, saepe adhibebant voces istas, (a) *Aedepol! Hercle! Mehercule! Jupiter! Mecastor! Medius fidius!* Ita Catullus:

. . . . Chartis
Doctis, Jupiter! et laboriosis.

Heu et Eheu triste aliquid et molestum indicant. Ita (b) Cicero: *O domus antiqua, eheu quam dispari domino dominaris!* Virgilius vero Aeneidos 4.

. . . . Tu nunc Carthaginis altae

(a) *Quasi dicas per aedem Pollucis . . . ita me Hercules me Jupiter, me Jovis filius Juvet.*

(b) *De Officiis lib.* 3.

Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Extruis, heu regni, rerumque oblite tuarum!

Proh adhibetur saepe ad obtestandum. Ita Terentius: *Proh Deum atque hominum fidem! quid est si non haec contumelia est?*

Mirum in modum facit Exclamatio ad significandam indignationem, doloremque ex re atroci conceptum, ut Tullius pro Coelio: *Proh Dii immortales! cur interdum in hominum sceleribus maximis aut* (a) *connivetis, aut praesentis fraudis poenam in diem reservatis?*

Servit etiam misericordiae. Ita pro Sylla: *O Miserum et infelicem diem illum in quo Consul omnibus centuriis P. Sylla renunciatus est! O fallacem, o volucrem fortunam! O caecam cupiditatem! O praeposteram gratulationem! quam cito illa omnia ex letitia et voluptate ad luctum et lacrymas redierunt!* Et pro Milone: *O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit, hanc ingratam, si ejecerit; miseram, si amiserit!* Sic etiam perfidus ille Sinon Trojanorum misericordiam exclamando captat (b):

Heu! quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat.

Aliquando etiam laetitiam animique hilaritatem exprimit Exclamatio: v. g. Cicero ad Atticum (c): *O suaves epistolas tuas, uno tempore mihi datas duas! quibus evangelia quae reddam, nescio; deberi quidem plane fateor.* Evangelia vero (si quaeris) erant merces allati jucundi nuntii; vel etiam sacrificia et supplicationes, quae, pro laeto nuntio decerni olim a Romanis consueverant. Unde non immerito a Cristianis *Evangelium* appellatum est

(a) *Jtal. Chiudete gli occhi.*
(b) *Aeneid. 1.*
(c) *Lib. 2. Ep. 8.*

salutiferum illud nuntium a CHRISTO veracissimo Patris Nuntio nobis allatum.

Denique Exclamatio servit interdum Ironiae. Ita (a) Tullius : *O praeclarum custodem ovium*, *ut ajunt*, *lupum* ! et in Pisonem: *O stultos Camillos, Curios, Fabios, Scipiones, Marcellos, Maximos. O amentem Paulum ! rusticum Marium ! nullius consilii patres istorum amborum Consulum qui triumpharunt* !

Quibus potissimum in locis utendum est Exclamatione ?

℟. Adhibenda praesertim in Amplificatione, in Perorationibus, et ubi res magnas auditori persuaseris. Exclamare enim in rebus minutis frigidum esset ac puerile.

§. III. De Dubitatione.

Quid est dubitatio ?

℟. Dubitatio est (b) Schema, qua Orator fluctuans, animique pendens dubitat aliquandiu, quid sibi agendum, dicendumve sit. Ita Scipio apud Livium (c) milites alloquitur quasi dubitans. » Apud » vos quemadmodum loquar nec consilium, nec » oratio suppeditat, quos ne quo nomine quidem » appellare debeam, scio. Cives ? qui a patria ve- » stra descivistis. An milites ? qui imperium au- » spiciumque abnuistis, Sacramenti religionem ru- » pistis ? Hostes ? corpora, ora, vestitum, habitum » civium agnosco; facta, consilia, animos hostium » video.

Illustre omnino Dubitationis exemplum suppeditat nobis Virgilius, cum Didonem ita dubitantem inducit (d) :

(a) *Philipp*. 3.
(b) *Habitus*, figura.
(c) Decad III.
(d) *Aeneid*. 4.

En quid agam, rursusne procos irrisa priores,
Experiar? Numidumque petam connubia supplex
Quos ego sum toties jam dedignata maritos?
Illiacas igitur classes, atque ultima Teucrum
Jussa sequar . . . . . .
An Tyriis, omnique manu stipata meorum
Insequar? Et quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?

Denique sequitur electio, quae fit nimirum, cum is qui dubitat subito consilium capit, quasi oborta sibi nova quadam luce:

Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.

Est item apud Ciceronem egregium aliud ejusdem Schematis exemplum in Oratore: » Utrum » difficilius, aut majus esset negare tibi saepius » idem roganti, an efficere id quod rogares, diu » multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei » quem unice diligerem, cuique me carissimum » esse sentirem, praesertim et justa petenti, et » praeclara cupienti, durum mihi videbatur; et » suscipere tantam rem, quantam non modo facul- » tate consequi difficile esset, sed etiam cogita- » tione complecti, vix arbitrabar esse ejus qui vere- » retur reprehensionem doctorum ac prudentum.

Habes etiam breve, sed luculentum dubitationis exemplum in illis Tiberii verbis apud Tacitum in Annalibus: *Quid scribam, P. C. aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore? Dii me, Deaeque pejus perdant, quam perire quotidie sentio, si scio.*

§. IV. De Obsecratione.

Quid est Obsecratio?

℟. Obsecratio, ut nomen ipsum per se satis indicat, fit, cum alicujus sive Dei, sive hominis opem imploramus. Hoc Schemate mirum in modum utitur Tullius pro Rege Dejotaro. » Quamobrem hoc nos » primum metu, C. Caesar per fidem, et constantiam,

» et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam
» partem iracundiae suspicemur. Per dexteram te
» istam oro, quam Regi Dejotaro hospes hospiti
» porrexisti: istam, inquam, dexteram non tam in
» bellis, et in praeliis, quam in promissis, et fide fir-
» miorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospi-
» tium renovare voluisti: te ejus Dii penates acce-
» perunt: te amicum, et placatum Dejotari Regis
» arae focique viderunt.

Vehemens est etiam, atque flexanima (a) Palinuri ad Aeneam obtestatio apud Virgilium Aeneid. 6.

Quod te per Caeli jucundum lumen, et auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iuli,
Eripe me his, invicte, malis. Aut tu mihi terram
Injice, namque potes: portusque require Velinos:
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
Ostendit (neque enim credo sine nomine Divum
Flumina tanta paras, Stygiamque innare paludem)
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas.

Haec figura, prae ceteris, vehemens est, et in perorationibus potissimum solet adhiberi.

§. V. De Imprecatione.

Quid est Imprecatio?

R̸. Est execratio quaedam, qua malum imprecamur alicui, vel etiam nobismetispis. Tale est illud Ciceronis pro Dejotaro: *Dii te perdant, fugitive. Ita non modo nequam et improbus, sed etiam fatuus, et amens es.* Et in Antonium: *Quin tu abi in malam rem, malumque cruciatum.*

Tale est etiam illud Didonis (b):

Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras
Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam.

(a) *Palinurus Aeneae navis gubernator, qui somno oppressus, una cum gubernaculo in mare delapsus est.*

(b) *Aeneid. 4.*

Ante, pudor, quam te violem, aut tua jura resolvam.

§. VI. De Interrogatione, et Subjectione.

Quid est Interrogatio?

℟. Fit cum interrogamus aliquem, non tam ad rem dubiam quaerendam, quam ad urgendum, instandumque, et ad vehementiorem affectum exprimendum. Ita Cicero Catilinam urget hisce verbis; » Patere tua consilia non sentis? Constrictam jam » horum omnium conscientia teneri conjurationem » tuam non vides? Quid proxima, quid superiore » nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid » consilii caeperis, quem nostrum ignorare arbitra» ris?

Quibus sane interrogationibus Catilinam multo acrius pungit Cicero, quam si frigide diceret: Patent, Catilina, tua consilia: conjuratio tua omnium conscientia constricta tenetur: quid egeris, nemo ignorat. Similiter poterat dicere Virgilius:

Ipse ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca.

Sed plus spiritus, nervorumque habet haec interrogatio (a):

Non ego te vidi, Damonis, pessime, Caprum
Excipere insidiis?

Quod si interrogationi subjiciatur responsio, Subjectio vocabitur. Sic Tullius pro lege Manilia; » Quid tam novum, quam adolescentulum privatum, » exercitum difficili Reipublicae tempore conficere? » Confecit: huic praeesse? Praefuit; rem optime » ductu suo gerere? Gessit. Quid tam praeter con» suetudinem, quam homini adolescenti, cujus a » Senatorio gradu aetas longe abesset, imperium » atque exercitum dari, Siciliam permitti atque » Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit » in iis Provinciis singulari innocentia, aequitate,

(a) *Ecl.* 3.

» virtute: bellum in Africa maximum confecit; vi-
» ctorem exercitum deportavit.

§. VII. De Praeteritione, et Reticentia.

Quid est Praeteritio?

℟. Praeteritio, quae Ciceroni videtur in amore et in deliciis fuisse, fit cum simulamus nos vel nescire, vel nolle dicere id, quod vel maxime dicimus. Ita Tullius suum Pompejum magnifice laudat per praeteritionem.

» Itaque non sum praedicaturus, Quirites, quan-
» tas ille res domi militiaeque, terra marique, quan-
» taque felicitate gesserit; ut ejus semper volunta-
» tibus non modo cives assenserint, socii obtempe-
» rarint, sed etiam venti tempestatesque obsecunda-
» rint; hoc brevissime dicam. . . .

Habes etiam luculentam ejusdem Tullii praeteritionem in Vatinium; » Atque illud tenebricosissi-
» mum tempus ineuntis aetatis tuae patiar latere. Li-
» cet impune per me, parietes in adolescentia perfo-
» deris, vicinos compilaris matrem verberaris. Ha-
» bet hoc praemium tua indignitas, ut adolescentiae
» turpitudo obscuritate et sordibus tuis tegatur.

Praeteritioni vicina est, et affinis Reticentia, Aposiopesis Graece dicta, quae fit cum orationem abrumpimus subito, et reticemus aliquid, ut majora auditoribus cogitanda reliquamus, quia nimirum, quae latent, graviora putantur.

Tale est illud (a) Juvenalis:

Majorum primus quisquis fuit ille tuorum,
Aut pastor fuit, aut illud quod dicere nolo.

Illustre omnino hujusce Schematis exemplum nobis suppeditat Virgilius Aeneid. 1. ubi Neptunus ventos tumultuantes sic increpitat:

Jam caelum, terramque meo sine numine, venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego. . . sed motos praestat componere fluctus;

(a) *Sat.* 8.

Post mihi non simili poena commissa luetis.

Aposiopesi utimur ob pudorem, ut Virgilius in Ecloga 3.

Novimus et qui te . . . .

§. VIII. De Expolitione.

Quid est Expolitio?

℟. Expolitio sive Commoratio, et Exornatio (nam tria haec vocabula unum, atque idem sonant) est figura ad motus excitandos valde insignis.

Fit autem, cum eamdem sententiam variis modis versamus, ut altius in auditorum animis defigatur. Ita Cicero pro Sextio; » An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? quid? tum » mortem ne fugiebam? an erat res ulla, quam mihi » magis optandam putarem? tam eram rudis? tam » ignarus rerum, tam expers consilii aut ingenii? » nihil audieram, nihil videram, nihil ipse legendo » quaerendoque cognoveram? nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? quum » esset omnibus definita mors, optandum esse, ut vita, quae necessitati deberetur, patriae potius donata, quam reservata naturae videretur? Nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent, animos hominum sensusque morte restingui, alii autem, tum maxime » mentes sapientum ac fortium virorum, quum e » corpore excessissent, sentire ac vigere? quorum » alterum fugiendum non esse, carere sensu? alterum etiam optandum, meliore esse sensu?

§. IX. De Epiphonemate.

Quid est Epiphonema?

℟. Est exclamatio sententiosa,quae fieri solet post rem aliquam insignem vel narratam, vel probatam. Ut cum Virgilius, post narratos classis Trojanae labores, sic exclamat sententiose (a):

Tantae molis erat Romanam condere gentem.

(a) *Aeneid.* 1.

Sic etiam Lucretius lib. 1. post commemoratum exemplum Agamemnonis, filiam suam Iphigeniam immolantis, hac gravi sententia claudit narrationem:

Tantum Religio potuit suadere malorum.

Simile est illud Ciceronis in libro de Senectute: *Senectutem ut adipiscantur, omnes optant; eamdem accusant* (a) *adeptam: tanta est inconstantia, stultitia, atque perversitas.* Sic etiam Virgilius, postquam apum, in melle conficiendo, industriam, laboresque descripsit, hoc addit Epiphonema:

Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.

Itemque hoc 2. Georgicorum:

. . . Adeo a teneris consuescere multum est

Et alio in loco, de crudeli atque impio Polymnestore loquens (b):

Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. QUID non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames?

CAPUT II.

De Figuris ad delectandum magis idoneis.

§. I. De Apostrophe.

Quid est Apostrophe?

℟. Est Schema, quo sermonem ad aliam personam, vel quasi personam convertimus, quam instituta oratio requirat. Ita Cicero pro Milone: *Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro Republica sanguinem effudistis: vos in viri, et civis invicti appello periculo, Centuriones, vosque milites, vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio praesidentibus, haec tanta virtus ex hac urbe expelletur?*

(a) *Alii* Adepti, *quae lectio videtur melior.*
(b) *Aeneid.* 3.

Apostrophe fit aliquando ad Superos, ad invocandum. Ita Tullius 1. in Catilinam: *Tum tu Jupiter, qui iisdem, quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem statorem hujus urbis, atque Imperii vere nominamus; hunc et hujus socios a tuis aris, ceterisque templis, a tectis urbis, a maenibus, a vita, fortunisque omnium civium, arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes Patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate conjunctos, aeternis suppliciis vivos, mortuosque mactabis.*

Non tantum ad personas fit Apostrophe; sed etiam ad res inanimatas, sensuque carentes, aut aliquando etiam ad belluas. Ejusmodi est apud Virgilium notissima illa Mezentii Apostrophe ad equum suum, nomine Rhoebum.

Rhoebe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
Viximus . . . .

Ita Cicero pro Milone: *Vos enim jam Albani tumuli, atque luci, vos inquam, imploro, atque obtestor, vosque Albanorum obrutae arae, sacrorum Populi Romani sociae et aequales.* Poetis porro nihil familiarius est, quam illa ad res sensu carentes Apostrophe Ita Dido moriens Aeneid. 4.

Dulces exuviae, dum fata, diique sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.

Quaenam sunt Apostrophes regulae?

R. Tres. 1 Raro est usurpanda. Si enim crebrius abhibeatur, inepta erit, et frigidiuscula.

2. Tametsi multis videatur Apostrophem in ipso dicendi principio nequaquam adhiberi posse, interdum tamen Orationem inchoat egregie, ut docet initium primae Catilinariae: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*

3. Fas est poetis, solius metri causa, Apostrophem adhibere. Ita Ovidius lib. 3. Tristium:

Nunc ego jactandas optarem sumere pennas,
Sive tuas, (a) Perseu; Daedale sive tuas.

§. II. De Hypotyposi.

Quid est Hypotyposis?

R). Est figura, qua res ita (b) graphice describitur ut non tam audiri, vel legi, quam ante oculos versari videatur. Splendidum imprimis, ac illustre illius exemplum habes in septima Verrina, ubi Tullius Verris inhumanitatem oculis ita subjicit: *Ipse inflammatus scelere et furore in forum venit. Ardebant oculi; toto ex ore crudelitas emicabat, Expectabant omnes, quo tandem progressurus aut quidnam acturus esset; cum repente (c) hominem corripi, atque in foro medio nudari, ac deligari, et virgas expediri jubet. Clamat ille miser, se civem esse Romanum.*

Nihilo inferior est Virgiliana illa de Mezentii equo Hypotyposis, quam merito mirantur omnes (d):

Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipsa sequntus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.

Hypotyposim creberrime solent usurpare poetae, ac praesertim Virgilius, qui res adeo vivis, et spirantibus, ut ita dicam, coloribus describit, ut pene sub oculos cadant. Ita Cyclopes depingit Aeneid. 8.

Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
. . . .
. . . . . Alii ventosis follibus auras
Accipiunt, redduntque: alii stridentia tingunt
Aera lacu: gemit impositis incudibus antrum.

(a) *Perseus Jovis filius, talaribus a Mercurio donatus Andromedam liberavit.*

(b) *Ital.* Esattamente, e quasi pittorescamente, e a pennello.

(c) *Gavium civem Romanum.*

(d) *Aeneid.* 10.

Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.

§. III. De Prosopopoeja.

Quid est Prosopopoeja?

℟. Prosopopoeja est fictio personae, seu Schema, quo personae mortuae, vel absenti, aut etiam rei sensu carenti sermonem tribuimus, per quamdam licentiam oratoriam; v. g. cum inducimus loquentem Urbem, Provinciam, Angelum, Beatum, parietem, aliaque id genus. Talis est apud Lucanum celebris illa Prosopopoeja Patriae, quae Julio Caesari juxta fluvium Rubiconem apparens, illum a Civili bello dehortatur (a)

Jam gelidas Caesar cursu superaverat Alpes,
Ingentesque animo motus, bellumque futurum
Coeperat. Ut ventum est parvi Rubiconis ad undas,
Ingens visa Duci Patriae trepidantis imago
Clara, per obscuram vultu moestissima noctem,
Turrigeros canos effundens vertice crines,
Caesariae lacera nudisque adstare lacertis,
Et gemitu permixta loqui: Quo tenditis ultra?
Quo fertis mea signa viri? Si jure venitis,
Si cives, huc usque licet.

Sic etiam Tullius in prima Catilinaria ita loquentem Patriam inducit: *Quae* (Patria) *tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus extitit, nisi per te: nullum flagitium sine te. Tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera. Tu non solum ad negligendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas, perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen ut potui, tuli: Nunc vero me totam esse in metu propter te unum* (b); *quidquid increpuerit, Catilinam time-*

(a) *Lib. 1. Pharsaliae*

(b) *Ital. Che per ogni rumor, che si senta s' abbia a temer Catilina.*

ri; nullum videri contra me consilium in'ri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe. Si verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Haec si tecum ut dixi, Patria loquatur, etc.

Venustissimus est, et aurea Augusti aetate dignissimum Epitaphium hoc, in quo viventem maritum per prosopopoejam sic alloquitur uxor mortua:

Immatura perii; sed tu felicior annos
Vive tuos, conjux optime, vive meos.

§. IV. De Ethopoeja.

Quid est Ethopoeja ?

℟. Ethopoeja est expressio morum, seu Schema, quo alicujus studia, mores, indolem, ingenium verbis exprimimus. Ita Sallustius (a) Catilinam omnibus artis coloribus egregie pingit in illa Ethopoeja, tantopere omnium consensione laudata.

Ethopoeja Catilinae.

Lucius Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi, et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentia, bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere, ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, algoris, vigiliae, supra quam cuique credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cujuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus. Ardens in cupiditatibus: satis eloquentiae, sapientiae parum. Vastus animus, immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat.

Sic etiam Plautus senis avari, sordidique mores mirabiliter exprimit, (b) dum illum inducit haec servo suo mandata dantem:

Senex avarus.

Cave quemque alienum in aedem intromiseris,

(b) *In bello Catilinario.*
(a) *In Aulularia,*

Si quisquam ignem quaerat, extingui volo,
Ne causae quid sit, quod te quisque quaeritet.
. . . .
Tum aquam effugisse dicito: si quis petet
Cultrum, securim, (a) pistillum, mortarium,
Quae utenda vasa semper vicini rogitant;
Fures venisse, atque abstulisse dicito.

Mulierum mores graphice pingit Terentius, dum ait. *Novi ingenium mulierum. Nolunt, ubi velis; ubi nolis, cupiunt ultro.* Et alio loco *in Heatit.* 2. 2. 11. *Nosti mores mulierum, dum* (b) *moliuntur, dum comuntur, annus est.*

Ethopoeja dividitur in Prosopographiam, et in Ethopoejam proprie dictam, de qua jam egimus.

Qui est Prosopographia?

℟. Est expressio vultus, ac corporis totius, seu Schema, quo alicujus vultum, os, lineamenta, incessum, cultum, (c) habitumque omnem exprimimus. Ita Martialis deformem Zoilum lepide pingit:

Crine ruber, niger ore, brevis pede, lumine laesus,
Rem magnam praestas, Zoile, si bonus es.

Sic etiam Franciscus Vavassor in suo illo eximio *de ludicra dictione* libro, Socratis habitum, os, figuramque depingit:

Socrates Aesopo non absimilis deformitate corporis fuit: utpote (d) simis naribus, extantibus et prominentibus oculis, recalva fronte, pilosis humeris (e) obeso ventre, (f) repandis cruribus, quem propterea recte Alcibiades cum Sileno, et Satyris etiam forma et specie contulit. Ac licuit semper animad-

(a) *Ital* Pestello.

(b) *Alii alia: ego sic* : Machinano. studiano la maniera di abbigliarsi

(c) *Ital.* portamento.

(d) *Ital.* Schiacciate.

(e) Pieno, panciuto.

(f) Strambo, Sbilengo, Storto.

vertere, luscos, (a) gibbosos,(b) ventriosos, claudos, similesque eorum eo fere dicaciores esse hominibus caeteris, quo sunt vitiis corporis insigniores; materiamque praebent ad jocandum majorem: sive quod saepius lacessiti propter suam foeditatem assuescant vicissim adversarios repungere, atque ita exercitatiores in eo ipso genere fiant: sive quod priores occupent, ne feriantur, aut ut feriantur levius.

Feliciter admodum miscentur Prosopographia, et Ethopoeja proprie dicta, et ex tali mixtura Schema gratissimum efflorescit, ut liquet in exemplo sequenti, ubi M. Calphurnium sic pingit (c) Tullius: *Consul ipse parvo animo, et pravo, tantum* (d) *cavillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate ridetur, facie magis quam facetiis ridiculus: a quo nihil speres boni Reipublicae, quia non vult; nihil metuas mali, quia non audet.*

CAPUT III.

De Figuris ad docendum idoneis.

§. I. De Antithesi.

Quid est Antithesis?

℟. Antithesis, sive oppositio, est Schema, quo verba verbis, sententiiae sententiis opponuntur: cujus rei splendidum imprimis; et illustre exemplum habes in 2. Catilinaria: » Ex hac parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido. Denique aequi-

(a) Gobbi.
(b) Tripponi. panciuti.
(c) *Ad Atticum.*
(d) *Ital.* Burlone, o Faceto in quella sorte fantastica, e sdegnosa di burle, ch'è propria degli stitici.

» tas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes » omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum » ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: » postremo copia cum egestate, bona ratio cum per- » dita; mens sana cum amentia; bona denique spes » cum omnium rerum desperatione confligit.

Sic Martialis in amicum quemdam morosum, sibique imparem, facete ludit per Antitheses (a):

Difficilis, facilis, jucundus, acerbus es idem;
Nec tecum possum vivere, nec sine te.

Ita Ovidius (b);

Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.

Sic etiam Justinus (c) Agathoclem, Siracusis obsessis, bellum nihilominus in Africam transferentem laudat per Antitheses: » Mira prorsus au- » dacia; ut quibus in solo urbis suae par non erat » eorum urbi bellum inferret; et qui sua tueri » non poterat, impugnaret aliena, victusque victo- » ribus insultaret. » Ejusdem etiam generis est memorabile illud dictum Augusti, jam aetate valde provecti, ad nobiles quosdam juvenes, qui forte tumultuabantur: » Audite juvenes, senem, quem juvenem senes audivere. »

Hoc etiam modo Horatius in Odis: *Privatus illi census erat brevis, commune magnum*, et post illum (d) Seneca:

Curae leves loquuntur, ingentes stupent.

§. II. De Sustentatione.

Quid est Sustentatio?

℟. Est figura, qua Orator, ad sibi conciliandam attentionem, et ad excitandos arrigendosque audi-

(a) *Lib.* 12.

(b) 1. *Metam.*

(c) *Agatocles Siciliae Tyrannus, patre figulo natus. Lib.* 22.

(d) *In Hyppolito.*

torum animos, illos tenet aliquandiu suspensos, incertosque quid dicturus sit; cum Tullius ait contra Verrem: *Etiamnum mihi expectare videmini judices, quid deinde factum sit . . . . expectate facinus quam vultis improbum, vincam tamen expectationem omnium.*

Habes salsum, et facetum Sustentationis exemplum in Martialis libro. 6.

In Lupercum.

Quod convivaris sine me tam saepe, Luperce,
Inveni, noceam qua ratione tibi.
Irascar, licet usque voces, mittasque, rogesque.
Quid facies? inquis. Quid faciam? veniam.

§. III. De Communicatione.

Quid est Communicatio?

℟. Est Figura, qua Orator, causae suae confidens, deliberat cum iis ipsis, apud quos vel contra quos dicturus est, illos nimirum consulens, quid acturus sit. Egregium hujusmodi exemplum habes in Verrina 2. ubi Cicero summam causae suae fiduciam, ita demonstrat: » Nunc vos consulo quid mihi faciendum putetis. Id enim consilii profecto taciti dabitis, quod ego mihi necessario capiendum intelligo. » Et pro Caecina: Quaero si te hodie domum tuam redeuntem homines armati, non modo limine, tectaque aedium tuarum, sed primo aditu vestibuloque prohiberent, quid acturus sis?

§. IV. De Correctione.

Quid est Correctio?

℟. Correctio, seu Retractatio, est Schema, quo Orator sententiam prolatam retractat, ac veluti corrigit. Ita Cicero pro Caelio, » O stultitiam! Stultitiamne dicam, an impudentiam singularem? *Et prima Catilinaria*: Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? Tu ut umquam te corrigas? Tu ut ullam fugam meditere? Tu ut ullum

» exilium cogites? Utinam tibi istam mentem Dii » immortales donarent!

Sic etiam Terentius in Comoedia, quae inscribitur (a) *Heautontimorumenos*, miserum senem Menedemum sic loquentem inducit:

Filium unicum adolescentulum
Habeo. Ah! quid dixi habere me? Imo habui, Chreme;
Nunc habeam, nec ne, incertum est.

CAPUT IV.

De Figuris verborum.

Figurae verborum aliae sunt tropi, aliae non sunt tropi. Figurae quae sunt tropi, fiunt tantum in verbis translatis, hoc est a sensu sibi proprio in alienum sensum traductis: ut cum dicimus *Laetas segetes*; *Prata rident*, *Geminos duo fulmina belli Scipiadas etc.* Figurae vero, quae non sunt tropi, fiunt etiam in verbis propriis, ut cum ait Tullius: *O tempora! O mores!* Et alio loco: *Abiit, excessit, evasit, erupit.*

§. I. De Tropis.

Quid est Tropus?

℟. Tropus est verbi, vel (b) Orationis e propria significatione in alienam immutatio, cum virtute ac dignitate; ut cum dicitur, *Mulus* pro *Stupido*; vel *Laterem lavare*, pro *Frustra laborem suscipere*, instar laterem lavantis. Ista porro immutatio, sive conversio fit cum virtute ac dignitate, hoc est ad addendum orationi pondus, majoremque illi venustatem et dignitatem conciliandam.

(a) *Vox composita, quae Graece sonat* se ipsum puniens: *vulgo*. Nojoso a se stesso

(b) Εξολλαχζις λογοῦ επ' τὸ κρέιττον. *Arist.*

Porro Tropus sic appellatur a voce Graeca τρέπω, *verto*; ut ad verbum *Inversionem* sonet.

Haec autem Inversio fit multiplici, variaque ratione, sed quatuor potissimum modis: unde existunt primarii quatuor, nobilissimique Tropi, nempe Metaphora, Metonymia, Synecdoche et Ironia, de quibus singillatim tractandum est.

§. II. De Metaphora.

Quid est Metaphora?

℟. Metaphora, seu Translatio est tropus, quo vox aliqua a propria significatione ad alienam transfertur, ob similitudinem. Ut cum ait Tullius ad Caesarem: *Parietes hujus curiae tibi gratias agere gestiunt.* Vox illa, *Gestire*, quae est hominis propria, transfertur ad parietem, cujus non est propria; sed cum quo tamen habet hoc loco quamdam similitudinem et affinitatem.

Hunc porro usum ac modum verba transferendi necessitas genuit, cum scilicet verba propria deessent, postea vero delectatio jucunditasque celebravit. Quemadmodum enim vestis depellendi frigoi ris causa primum reperta, postea etiam adhiberi coepta est ad ornatum corporis et dignitatem, sic verbi translatio, solius inopiae causa primum instituta, deinde etiam fuit ad delectationem, et ad ornatum orationis frequentata.

Undenam potissimum ducuntur Metaphorae?

℟. Ex omnibus omnino rebus duci possunt, a divinis, a coelestibus, ab elementis, meteoris, lapidibus, metallis, plantis, bestiis, hominibus, eorumque operibus: adeo ut non minus late pateat Metaphora, quam similitudo, quae a re qualibet duci potest.

Metaphora ducitur: 1. a Divinis, ut apud Ciceronem, *Deus ille Plato.* Itemque apud Martialem magnificentissima illa Romae laudatio (a):

(a) *Lib.* 2.

Terrarum Dea, gentiumque Roma,
Cui par est nihil, et nihil secundum.

2. Sumitur ab Elementis, ut cum dicitur a Tullio, *Nullius tantum est flumen ingenii, nulla scribendi, aut dicendi tanta vis tantaque copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, Caesar, res tuas gestas possit.*

3. Metaphora sumitur e stirpibus, plantis, et arboribus. Ita Cicero: *Virtus est una altissimis defixa radicibus, quae nulla unquam vi labefactari potest.*

4. Sumitur a rebus arte, manuque factis: Ita (a) Appion ille, contra quem Josephus scripsit, vocabatur *Cymbalum mundi*: Longinus vero Rhetor eximius appellabatur *Viva Bibliotheca, et Musaeum ambulans*; quod etiam de Origene dictum accepimus. Imperator autem Helvius Pertinax *Fortunae Pila* fuit vulgo nuncupatus; quod nempe variis fortunae casibus fuisset exercitus. Denique Augustus homines illos, qui solerti, promptoque erant ingenio ad res ex tempore conficiendas lepide ajebat, *Argentum habere* (b) *in numerato*, Metaphora a pecuniis ducta.

5. Metaphora ducitur ab homine; ut cum ait apud Virgilium Palinurus:

Mene salis placidi vultum, fluctusque quietos
Ignorare jubes?

Reliquos Metaphorarum fontes, qui innumerabiles sunt, et cuilibet obvii, persequi singillatim, hominis esset otio intemperanter abutentis. Quatuor tamen praecipua capita Quintilianus enumerat, ad quae omnes Metaphorae commode possunt revocari.

Primo, fit Metaphora, cum a re quapiam animata ad rem aliam animatam verbum transferimus; ut cum ait Titus Livius. *Scipionem a Catone solitum*

(a) *Appion Grammaticus Alexandrinus vixit tempore Tiberii.*

(b) *Ital.* In contanti.

allatrari; quae vox, *Allatrare* cum propria sit solius canis, tribuitur tamen homini non inconcinne. Sic etiam Christus ipse Herodem, ob mores vulpinos, hoc est ob calliditatem atque versutiam, vulpem appellavit, Lucae cap. 13. *Ite et dicite vulpi illi.*

Secundo fit Metaphora, cum inanima pro aliis inanimis ponuntur, ut *Habena* pro *Gubernaculo*; *fraenum* pro *Lege*; *Vinculum* pro *Communitate*, vel si dicas cum Tullio; *Hic orationis vela contrahamus.*

Tertio, cum inanima transferuntur ad animata: ut cum ipsa civitatis lumina extincta dicuntur in morte praestantium virorum; et cum ait Catullus;

O qui flosculus es juvenculorum?

Quarto denique praecipuam quamdam venustatem habet, cum rebus inanimis sensuque carentibus sensum quemdam, animosque, ac veluti vitam damus; ut cum ait Virgilius;

. . . Pontem indignatus (a) Araxes.

Sic etiam Cicero pro Ligario · *Quid enim, Tuberio, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus mucro ille petebat? qui sensus erat armorum tuorum.*

§. III. Quid vitandum in Metaphora.

Quaenam Metaphorae dicuntur vitiosae?

℟. Vitiosae dicuntur Metaphorae illae, quae humiliores sunt sordidaeque, et ab re quapiam abjecta, deformique desumptae. Talis est ista, quam damnant Tullius, et Quintilianus. *Stercus Curiae Glaucia*: itemque ista: *Saxeae mundi* (b) *verrucae*, id est *rupes*. Horatius quoque ob eamdem causam notavit versum illum cujusdam M. Furii Bibaculi (c):

Jupiter hibernas cana nive conspuit Alpes.

Quid enim sordidius ac turpius, quam Metapho-

(a) *Araxes Armeniae fluvius.*
(b) Porri.
(c) *Sat.* 5. *lib.* 2.

ram a sputo mutuari? Hoc eodem humilitatis, et ut ita dicam, ignobilitatis vitio laborare videtur celebris illa (a) Tertulliani Metaphora, qua diluvium appellat *Naturae generale* (b) *lixivium*.

2. Vitiosae dicuntur Metaphorae, quae duriores sunt, vel longius accersitae, vel quae rem nimis amplificant: ut si dicas: *Syrtim Patrimonii, Charybdim bonorum*; quod profecto duriusculum est, et a Tullio jure damnatum. Quod si verearis, ne durior paulo, et audacior videatur Metaphora, poteris illam mollire, ac mitigare illis, aut similibus vocabulis *Ut ita dicam . . . quasi . . . pene . . . Si ita loqui fas est* etc. ut si dicas, *Mortuo M. Catone pupillum relictum esse Senatum*, poterit audacior videri haec translatio; si vero dixeris cum Tullio, *Pupillum, ut ita dicam relictum esse Senatum*, duriuscula Metaphora, hoc velut apposito condimento, mitescet. Nam, ut sapienter admodum monet idem. Tullius, *Verecunda debet esse translatio*, ut deducta esse in alienum locum, non irruisse; atque ut precario, non vi venisse videatur.

3. Vitium est in Metaphora, si nimis poetica sit, v. g. si Orator dicat cum Virgilio, *Volucres pennis remigare*; aut si cum Horatio dicat de Euro;

Per Siculas equitavit undas.

Neque enim quaecumque Poetis licent, ea omnia Oratoribus licere existimandum est.

4. Metaphorarum vitium est immoderata quaedam illarum coacervatio. Etsi enim nullus est florentior tropus; et qui plus luminis afferat orationi, non tamen frequentari nimium debet: nam ut modicus illius usus maximopere delectat, ita immodicus non parum affert satietatis atque fastidii, et in aenigma transit, aut in allegoriam.

(a) *Tertullianus scriptor Ecclesiasticus, acris, et vehementis ingenii, floruit initio tertii saeculi.*

(b) *Ital.* Liscia.

5. Denique vitiosa est Metaphora, quae sibi non constat, res nimirum omnino dissimiles inter se conjungendo. Quippe ut docet Fabius. » Id imprimis est custodiendum, ut quo ex genere caeperis » translationis, hoc desinas. Multi enim cum initium a tempestate sumpserint, incendio, aut ruina » finiunt; quae est inconsequentia rerum foedissi» ma. » Quamquam, ut loquar ingenue huic de perpetua, sibique consentanea translatione Rhetorum praecepto non adeo severe a summis viris obtemperari video. Scimus enim diversas omnino Metaphoras eleganter saepe fuisse conjunctas a Virgilio, ab Horatio, a Catullo, etc. sic triplex est Metaphora in duobus hisce versibus Horatii (a).

Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit,
Si modo culturae patientem commodet aurem.

Prima est de feris, quae proprie mansuescunt, et cicurantur. Altera est de fructibus, qui acerbi sunt, et proprie mitescunt. Tertia est ab agris, quorum propria est cultura.

§. IV. De Allegoria.

Quid est Allegoria?

℟. Allegoria est Metaphorarum continuatio, seu figura, qua aliud verbis dicitur, aliud reipsa intelligitur, unde non absurde vocatur *Diversiloquium*; quod nimirum aliud dicatur, aliud sentiatur.

Hujusmodi est insignis illa Ciceronis in Pisonem Allegoria: » Neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus, Reipublicae navem » gubernassem, salvamque in portu collocassem, » frontis tuae nubeculam, aut Collegae tui contaminatum spiritum perhorrescerem. Alios ego vi» di ventos, alias prospexi animo procellas; aliis » impendentibus tempestatibus non cessi; sed unum » me pro omnium salute obtuli.

(a) *Epist. 1. lib. 1.*

Illustris est, et omnibus nota illa Horatii Ode Allegorica de bello civili Lib. 1.

O navis, referent in mare te novi
Fluctus. O quid agis? fortiter occupa
  Portum. Nonne vides ut
  Nudum remigio latus,
Et malus celeri saucius Africo,
Antennaeque gemant? ac sine funibus
  Vix durare carinae
  Possint imperiosius
Aequor? Non tibi sunt integra lintea, etc.

In hac eximia Allegoria, navim pro Republica; fluctus pro civili bello; portum pro pace concordiaque; remigium pro militibus; nautas pro Magistratibus; malum pro praecipuis Ducibus usurpat Horatius; et ab initio ad finem egregie sibi constat, quod in Allegoria praecipuum est.

§. V. De Metonymia.

Quid est Metonymia?

R. Metonymia, quae etiam vocatur Hypallage, seu Transnominatio, est troporum omnium vastissimus, atque usitatissimus. Fit autem quatuor potissimum modis 1. Cum causa, vel quasi causa ponitur pro effectu, et cum rerum inventor, et auctor usurpatur pro rebus ipsis, quas invenit, ut Mars pro bello; Ceres pro frugibus; Vulcanus pro igne; Cicero, aut Virgilius, pro scriptis illorum; Dux exercitus pro exercitu ipso. Sic dicimus vario Marte pugnatum est, hoc est, vario belli eventu, et Virgilius, *Oneratque canistris dona laboratae Cereris*; id est *panis*. Et Georgicorum libro 2.

Baccus amat colles; Aquilonem et frigora taxi.

Sic etiam dicimus, ab Hannibale apud Cannas caesa fuisse sexaginta Romanorum millia; hoc est ab Hannibalis exercitu. Fit item hoc primo modo Metonymia, cum possessor usurpatur pro re possessa, ut cum ait Virgilius Aeneid. 2.

  Jam proximus ardet

Ucalegon.

Hoc est domus Ucalegontis.

2. Fit Metonymia, cum sumuntur effecta pro causis, ut scelus pro scelerato ipso: ita Comicus: *Ubi est scelus ille, qui me perdidit*: Ita Virgilius 2 Aeneid.

Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
Disce omnes.

Ubi *Crimen* ponitur pro perfido Sinone criminis auctore, et hic est germanus illius loci sensus: ex uno Sinone disce Graecos omnes esse perfidos. Ita Cicero 1. in Verr. » Quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset, eas omnes sese hoc uno Praetore per triennium pertulisse. » Fit etiam, cum id, quod proprium est effectui, tribuitur causae, et hoc Poetis valde familiare est. Ita timor dicitur fugax; mors dicitur pallida: morbi dicuntur pallentes, quia fuga est effectus timoris, et pallor est effectus morborum, et mortis. Sic Horatius:

Palli da mors aequo pulsat pede pauperum tabernas:
Regumque turres. Sic Virgilius:

Pallentes habitant morbi, tristisque senectus.

3. Fit Metonymia, cum res, quae continet, usurpatur pro re contenta, ut Roma pro Romanis, Caelum pro Caelestibus, terra pro terrae incolis. Huc pertinet illud Ciceronis pro lege Manilia: » Testis est Italia, quam ille ipse victor Sylla hujus virtute, et consilio confessus est fuisse liberatam. Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii explicavit. Testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum

» internecione, patefactum est. » Ubi Italiam pro » Italis, Siciliam pro Siculis etc. usurpavit.

4. Cum signum usurpatur pro re significata, ut toga pro pace, fasces pro magistratu. Ita Cicero in Pisonem.

Cedant arma togae, concedat laurea linguae.

Huc refer, cum ea vox *nomen* ponitur pro re ipsa : ita Livius lib. 1. *Ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit.*

§. VI. De Synecdoche.

Quid est Synecdoche?

R). Synecdoche est tropus apud Oratores aeque ac Poetas valde usitatus, et tritus. Fit autem modis quatuor.

1. Cum pars ponitur pro toto, v. g. mucro pro ense; tectum pro domo; puppis, vel carina pro navi integra : Ita Virgilius Aeneid. 2.

Non anni domuere decem, non mille carinae.

Est autem *carina* ima pars navis. Sic etiam homini anima saepe usurpatur pro homine ipso. Ita Tullius (a) *Vos meae carissimae animae saepissime ad me scribite.* Eodem refer vulgares illas locutiones, quibus *Unus* accipitur pro *Pluribus*, ut cum dicit Virgilius : *Hostis habet muros*,

2. Fit Synecdoche, cum totum usurpatur pro parte; ut in hoc decantato Virgilii versu (b) :

Aut (c) Ararim Parthus bibet, aut Germania (d) Tigrim.

Et rursum Aeneid. 12.

. . . . . Fontemque, ignemque ferebant.

Ubi fons accipitur pro parte fontis. Huc pertinet etiam, cum *Plures* usurpantur pro *Uno*, ut cum

(a) *Epist.* 14. *lil.* 24.
(b) *Eclog.* 1.
(c) *Arar. Ital.* Senna, *fluvius est Galliae.*
(d) *Tigris Asiae fluvius insignis, sic dictus a velocitate.*

ait Tullius: *Nos populo imposuimus*, *et Oratores visi sumus*; licet de se tantum loquatur.

3. Synecdoche, fit, cum materia, ex qua facta res est, accipitur pro reipsa, v. g. ferrum pro gladio, pinus pro navi, argentum pro pecunia, quae fit ex argento.

4. Denique fit Synecdoche, cum vel species sumitur pro genere, vel genus pro specie, ut Eurus, vel Aquilo, pro quolibet vento, Sabellicus sus, pro quolibet sue, Myrtoum, vel Carpatium mare, pro mari quocumque. Sic Maro:

Dentesque (a) Sabellicus exacui sus.

Ita Juvenalis pro quolibet homine frugi, Curium appellat:

Qui (b) Curios simulant, et (c) bacchanalia vivunt.

Contra vero genus usurpabitur pro specie, si dicatur cum Virgilio *Ales* pro *Aquila*.

. . . . Praedamque ex unguibus ales
Projecit fluvio.

§. VII. De Ironia.

Quid est Ironia?

℟. Ironia, quae Socrati adeo fuit in deliciis, est figura, qua aliud plane dicimus, quam verba ipsa significare videntur. Quando v. g. quempiam simulata laudatione salse, ac ingeniose perstringimus; nimirum aliud aperte dicendo, aliud vero innuendo: unde recte vocatur a Quintiliano, *Diversiloquium dissimulatio*, *et illusio*, ut sonat Graeca ipsa Ironiae vox.

Intelligitur autem Ironia, vel ex ipsa re, quae dicitur, vel ex ipsa pronuntiatione certe quidem: ut si dicas: *O praecla-*

(a) *Sabelli seu Sabini, populi Italiae.*

(b) *M. Curius vir frugalis et optimus civis.*

(c) *Bacchanalia Bacchi festa, in quibus Romani crapulae, et libidini indulgebant.*

rum ovium custodem lupum. Ita Juvenalis impiam aeque ac stolidam Aegyptiorum superstitionem, qui non quadrupedes solum colebant, uti canem, simiam, felem, bovemque, sed plantas etiam ipsas, ut porrum et caepe, divinis prosequebantur honoribus salse cavillatur hac faceta et eleganti Ironia, Satira 14.

Oppida tota (a) canem venerantur; nemo Dianam.
Porrum et Caepe nefas violare, ac frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus haec nascuntur in hortis
Numina!

Eximia est Ciceronis Ironia in Miloniana: » sed » stulti sumus, inquit, qui Drusum, qui Africanum » Pompejum nosmetipsos cum Plubio Clodio con» ferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: Clo» dii mortem aequo animo ferre nemo potest: lu» get Senatus, maeret Equester ordo: tota civitas » confecta senio est; squalent municipia; afflictan» tur Coloniae; agri denique ipsi tam beneficum, » tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant.

Ironiae exemplum exquisitius apud veteres nullum habemus, quod sciam, quam lepidam illam Apocolocyntosim, in qua Seneca Claudium Imperatorem, qui vulgo (b) bardus, et imbellis habebatur, facetissime ludit. Est autem Apocolocyntosis Satyra quaedem (c) Menippaea, qua fatuum Claudii caput multo urbanitatis sale defricatur, Ἀποκολοκύντωσις porro vocatur, quasi dicas Metamorphosim in cucurbitam, ad significandam hominis insulsitatem; est enim κολοκύντη Graece *cucurbita.* In hac igitur Ironia Poeta in funere Claudii ita jocose cantantes inducit Seneca Philosophus,

(a) *Latrator Anubis.*
(b) *Bardus* idem ferme ac *stultus.*
(c) *Menippus Cynicus Philosophus, mordacibus Satyris notus; unde Satyra Menippaea.*

Fundite fletus . . .	Edito planctus
Fingite luctus . . .	Resonet tristi
Clamore forum . . .	Cecidit pulchre
Cordatus homo . . .	Quod non alius
Fuit in toto	Fortior orbe . .
Deflete virum. . . .	. . . .
Quo non (a) alius .	Potuit citius
Dicere causas	Una tantum
Parte audita.	Saepe et neutra.
Quis nunc judex . .	Toto lites
Audiet anno ?	Tibi jam cedet,
Sede relicta	Qui (b) dat populo
Jura silenti	Craetaea tenens
Oppida centum . . .	Caedite moestis
Pectora palmis . . .	O causidici,
Venale genus ; . . .	Vosque Poetae
Lugete novi	Vosque imprimis
Qui concusso.	Magna parastis
Lucra (c) fritillo.	

De Regulis Ironiae.

Quaenam sunt Ironiae Regulae?

℟. Duae. 1. Enim, quae ambigua voce continentur Ironiae, eae praecipuum quemdam leporem ac venustatem habent. Acuta quippe, jocosaque videri solent, quae dicuntur ex ambiguo. Ita Neronem Matricidam qui sese ab Aenea oriundum gloriabatur, non infacete lusit Poeta Romanus, teste Svetonio.

Quis neget Aeneae magna de stirpe Neronem ?
Sustulit hic matrem (d) : sustulit ille patrem.

Ita (e) Plagiarum ridet Martialis libro secundo :

Carmina Paulus emit; recitat sua Carmina Paulus;

(a) *Claudius erat homo insanissimus.*

(b) *Minos Rex olim Cretae magnus erat aleator, et de alea librum scripsit.*

(c) *Fritillus, vulgo* Bussolo, in cui si agitano i dadi nel giuoco dello Sbaraglino.

(d) *Matrem Agrippinam interfecit Nero.*

(e) *Plagiarius* est qui aliena scripta pro suis venditat.

Nam quod emas, possis dicere jure tuum.

Sic etiam in virum, et uxorem eidem patibulo suspensos eximie luxit (a) Poeta recens :

Ecce jugo nexi pendent vir et uxor eodem :
Hoc merito possis dicere conjugium.

2. Ironia fieri solet adhibendo voces illas *Scilicet nimirum, si Superis placet, nempe*; illas, inquam, adhibendo cum amara quadam, et salsa vocis inflexione. Ita Terentius : *Id populus curat scilicet*; et apud Virgilium Dido Aen. 4.

Scilicet is Superis labor est; ea cura quietos
Sollicitat.

§. VIII. De Sarcasmo.

Quid est Sarcasmus, seu Subsanatio ?

℟. Sarcasmus, qui ad Ironiam pertinet, est amarulenta quaedam irrisio, et truculentum genus Ironiae, quae fit cum magna quadam acerbitate, et contumelia, qua quisquam hosti crudeliter insultat; ut apud Virgilium Trojano a se interfecto per Sarcasmum insultat victor Turnus :

En agros, et quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens. Haec praemia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt : sic moenia condunt.

Potesne Ironia inter sententiarum figuras numerari, ut quibusdam placet ?

℟. Nequaquam. Liquet enim perspicuo Ironiam semper esse Tropum ; cum semper voces a propria significatione traducat ad alienam.

Falsam ne et mendacem orationem efficit Ironia ?

℟. Nequaquam : quia neque fallendi est animus Oratori, dum utitur Ironia ; neque est justa causa, cur fallatur auditor, si paullum modo intelligat, quod dicitur; quemadmodum falli non solet, dum homo callidus, et versipellis per Metaphoram *Vulpes* appellatur.

(a) *Joannes Commirius.*

Suntne alii Tropi, praeter istos, de quibus egimus?

℟. Sunt aliqui alii, sed qui ad superiores hosce quatuor omnino revocantur; ut Metalepsis ad Metonymiam: Antonomasia, et Sillepsis ad Sinecdochem.

CAPUT V.

De figuris verborum proprie dictis, seu quae non sunt Tropi.

Quid sunt Figurae verborum proprie dictae?

℟. Eae sunt, quae sic in verbis continentur, ut mutatis illis, figura tollatur; v. g. haec sententia, *Amantes sunt amentes*, est figura verborum, quia perierit figura, si pro *Amentes* dicas *Stulti* aut aliud simile. Sed est figura sententiae, si quis patriam inducat loquentem, aut si utaris similitudinem, quia quaecumque demum hic usurpes verba, aut quocumque ea colloces ordine, manet schema.

Quot modis fiunt figurae verborum?

℟. Fiunt tribus potissimum modis 1. Per adjectionem: 2. per detractionem: 3. Per similitudinem.

§. I Figurae per Adjectionem.

Quaenam verborum Figurae fiunt per Adjectionem?

℟. Octo praecipuae, nimirum Repetitio, Conversio, Complexio, Conduplicatio, Gradatio, Synonimia, Traductio, Polysyntheton.

Quid est Repetitio?

℟. Est Figura, in qua ab eodem vocabulo saepius inchoatur Oratio, ut 1. Catilinaria *Nihil ne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi Senatus locus, nihil horum ora vultosque moverunt?*

Quid in repetitione cavendum est?

℟. Valet mirum in modum in exagerandis virtu-

tibus et vitiis, estque Schema plane venustum. Sed quia statim incurrit in oculos, propterea non est diutius continuandum, sed satius est, ut aliorum Schematum admixtione temperetur.

Quid est conversio?

℟. Est figura Repetitioni prorsus contraria, in qua saepius eodem vocabulo clauditur oratio, ut in Antonium Cicero: *Doletis tres exercitus populi Rom. interfectos? interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives? Eos quoque eripuit vobis Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est? Afflixit Antonius.*

Quid est Complexio?

℟. Est figura, quae Repetitionem simul et Conversionem complectitur, cum oratio nimirum ab eodem verbo, vel ab iisdem verbis incipiat, aque claudatur. Ita (a) Tullius *Quis legem tulit? Rullus. Quis majorem partem populi suffragiis privavit? Rullus. Quis comitiis praefuit? Rullus.* Sic etiam Martialis invidum quemdam per complexionem insectatur Lib. 9.

Rumpitur invidia quidam, carissime Juli,
Quod me Roma legit: rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, quod turba semper in omni
Monstramur digito: rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, tribuit quod Caesar uterque
Jus (b) mihi natorum; rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, quod rus mihi dulce sub urbe est,
Parvaque in urbe domus; rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, quod sum jucundus amicis,
Quod conviva frequens; rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, quod amamur, quodque probamur.

(a) *Pro lege Agraria.*

(b) *Magna illis praemia erant constituta, qui tres, aut plures habebant liberos; v. g. in spectaculis honoratior locus etc. Hoc jus Martiali concessum fuit, tametsi nullos haberet liberos.*

Rumpatur quisquis rumpitur invidia.

Verum figura haec, quia maxime ferit oculos, uti praecedentes; idcirco parce admodum, et in loco est adhibenda.

Quid est Conduplicatio?

℟. Est ejusdem vocabuli, vel plurium iteratio, sive initio orationis, sive in fine, sive alibi. Ut cum ait Maro:

Nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii.

Et libro nono, cum ait Nisus:

(a) Me me: adsum qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli: mea fraus omnis.

Quid est Gradatio?

℟. Gradatio, sive Κλ'μαξ, est figura, qua per quosdam gradus, vel ascenditur ad summum, vel descenditur ad infimum. Quale est illud Ciceronis in Catilinam: *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, planeque sentiam.* Magnum est enim, quidquid agat Catilina, scire Ciceronem: majus quidquid moliatur: longe maximum quidquid etiam cogitet. Lepidum est illud ejusdem Ciceronis ad Atticum: *Si dormis, expergiscere; si stas, ingredere; si ingrederis, curre: si curris advola.* Ejusmodi est etiam ille Virgilii locus in Eclogis.

Torva leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam:
Florentem cytisum sequitur lasciva capella

Quid est Synonymia?

℟. Est verborum idem ferme significantium coacervatio, ad rei magnitudinem demonstrandam, ut in Miloniana: *An vero vos soli ignoratis? vos hospites in hac urbe versamini? vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur?* Hoc Schema Poetae est valde usitatum. Ita Plautus:

(a) Subaudi: *Occidite.*

Quicumque ubique sunt, qui fuere, quique futuri sunt.

Stulti, stolidi, fatui, (a) fungi, (b) blenni (c) buccones.

Solus ego omnes longe ante eo stultitia, et moribus indoctis.

Quid est Traductio?

℟. Traductio, seu Polyptoton, ut ajunt Graeci est variata casibus, aut generibus, aut modis, aut temporibus, ejusdem vocabuli repetitio; ut cum ait Tullius pro Archia: *Pleni sunt omnes libri, plenae sapientum voces, plena exemplorum vetustas.* Vel cum ait Ovidius:

Spectatum ornatae veniunt, spectentur ut ipsae.

Quid est Polysyntheton?

℟. Polysyntheton, seu, ut alii malunt, Polysyndeton, est Schema conjunctionibus abundans, ut, *et justitia, et liberalitate, et fortitudine ceteros omnes Imperatores superavit.* Itemque apud Virgilium (d).

Ascaniumque, patremque meum, justaque Creusam,
Alterum in alterius mactatum sanguine cernam.

§. II. De Figuris per Detractionem.

Quot sunt Figurae, quae fiunt per Detractionem?

℟. Tres: Reticentia, Adjunctio, et Disjunctio.

Quid est Reticentia?

℟. Est figura, quae fit, quando verbum aliquod subauditur: ut cum ait Tullius in Verrinis: *Huncine hominem? hancine impudentiam? hancine audaciam?*

Supple *feremus*. Et apud Virgilium (e).

At vero Rutulis impar ea pugna videri,

(a) *Fungus*, Sciocco.
(b) *Blennus*, Pazzo.
(c) *Buccones*, Baggiani, quei che si lodano da se.
(d) *Lib.* 2.
(e) *Aeneid.* 12.

Jamdudum, et vario misceri pectora motu.

Ubi profecto vides intelligi *caepit, et caeperunt.* Itemque libro 1. *Sed vos qui tandem?* subauditur *estis*. Eodem pertinet illud Maffei: *Ex eo tempore tyro vanis agitari terroribus, dies noctesque fletibus jungere, nullam capere partem quietis*: supple *caepit.*

Quomodo fit Adjunctio?

℟. Fit Adjunctio, quando uni verbo plurima nomina substantiva respondent. Ita Cic. *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Sic etiam Virgilius Aeneid. 3.

(a) Trojugena, interpres Divum, qui numina Phebi,
Qui tripodas (b) Clarii, lauros, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, et praepetis omnia pennae.

Quomodo fit Disjunctio?

℟. Disjunctio, seu dissolutio fit, quando conjunctiones, et particulae tolluntur, ut concitatior feratur oratio; ita Tullus; *Haec studia* (litterarum) *adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.*

§. III. De Figuris per similitudinem.

Quot sunt Figurae per similitudinem?

℟. Tres imprimis numerantur, nempe Paronomasia, similiter cadens, et similiter desinens.

Quid est Paronomasia?

℟. Paronomasia, seu Adnominatio, est Figura, qua voces pene similes, ac (c) colludentes usurpantur in sensu dissimili. Ut cum ait Tullius ad Atticum: *Consul ipse, parvo animo et pravo; facie*

(a) *Helenus Priami filius, Rex idem, et Phoebi sacerdos.*

(b) *Apollo dictus Clarius ab urbe Claro, Apollinis oraculo nobili.*

(c) *Ital.* Corrispondentisi.

magis, quam facetiis ridiculus. Et alibi *Ex aratore factus orator.* Ita Martialis, qui in hoc genere frequens est:

Litigat, et podagra Diodorus, Flacce, laborat.
Sed nil patrono porrigit: haec (a) chiragra est;

Sic etiam ludit Ausonius in illo celebri Epigrammate de Venere.

Orta (b) salo, suscepta solo, patre edita Caelo,
Aeneadum genitrix hic habito alma Venus.

Graecis quoque admodum usitata est Paronomasia, ut apud Herodotum Lib. I. Παθήματα μαθήματα. *Quae nocent docent.* Ejusdemque generis erat illud, quod Apollodorus pictor praeclarus inscripserat operi suo.

Μωμήσεταί τις μᾶλλον ἢ μιμήσεται. Id est:
Facilius erit ridere, quam imitari.

Delectat imprimis, et ferit hoc Schema, si parce, ac in loco adhibeatur, et sententiarum gravitate sustentetur. Si vero frigidas allusiones, ut non raro fit, venetur orator, ineptus nimirum erit et putidus.

Quid est similiter cadens?

℟. Est vocabulorum per eosdem casus, et per eadem tempora expressorum consensus quidam, et quasi concentus; ut, cum ait Cicero: *Quid tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus ejectis?* Ubi vides quatuor nomina in dativo plurali posita. Ejusdem generis sunt triti illi Imperatoris Hadriani versiculi, quos moriens (c) fecit.

Animula vagula, blandula,
Hospes comesque corporis,
Quae nunc abibis in loca
Pallidula, rigida, nudula,
Nec, ut soles, dabis jocos.

(a) *Quae nimirum manus ipsi constringit : ne quid patrono largiatur.*

(b) *Venerem e maris spuma nata fabulantur Poetae.*

(c) *Apud Aelium Spartianum in vita Hadriani.*

Qui est Similiter desinens?

℟. Fit, cum orationis vel membra, vel articuli eodem modo terminantur, ut apud Quintilianum; *Ejusdem non est et facere fortiter, et vivere turpiter.* Ita Cicero Pompejum laudans: *Bellum extrema hyeme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit* (a).

§. IV. Appendix de Transitione.

Quid est Transitio?

℟ Transitio, quam alii Figuram esse volunt, alii cum Fabio negant, est orationis quidam nexus, quo fit, ut apte copulata inter se illius membra concinne cohaereant, et unum quasi corpus efficiant:

Quot sunt Transitionis genera?

℟. Duo. Transitio enim vel est perfecta, vel imperfecta. Transitio perfecta est, qua breviter monemus quid dictum sit, et quid dicendum restet: cujusmodi est ista pro lege Manilia: *Quoniam de genere belli dixi; nunc de magnitudine pauca dicam.*

Transitio imperfecta ea est, qua alterum tantum eorum exprimitur, ut in hoc Ciceronis pro Roscio: *Age, nunc illa videamus, judices, quae consequuta sunt.* Utriusque indiscriminatim generis selecta, ex Tullio praesertim, afferemus exempla, quoniam videmus in inveniendis hujusmodi transitionibus solere Tyrones non mediocriter laborare.

Transitionum Ciceronianarum exempla selecta.

1. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum; restat, ut de Imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur. 2. Satis multa de turpitudine: dicam deinceps, quod proposui, de periculo. 3. Uni epistolae respondi: venio ad alteram. . . . . 4. Sed nimis multa de nugis: ad majora veniamus. . .

(a) *Pro Lege Manilia.*

. . 5. Verum ubi rerum testimonia adsunt, nihil opus est verbis. 6. Sed haec vetera: illud recens, Caesarem meo consilio interfectum. 7. Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad (a) Lupercalia veniamus. 8. Non dissimulat, Patres conscripti, apparet esse commotum, sudat, pallet. Sed arrogantiam hominis, insolentiamque cognoscite. 9. At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas)? 10. Sed jam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat nisi ut orem, obtesterque vos, Judices, ut misericordiam tribuatis fortissimo viro? 11. Quaestura illius demonstrata, reliqua attendite. 12. Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur. 13. Atque ut facilius intelligere possitis, Judices, quae facta sunt indigniora esse quam haec sunt, quae diximus; ab initio res quemadmodum gesta sit, vobis exponam. 14. Sed haec robustioris improbitatis scelera omittamus, loquamur potius de iniquissimo genere levitatis. 15. Id quo facilius facere possitis, dabo operam, ut a principio res quemadmodum gesta sit, cognoscatis. 16. Sed finis sit: neque enim prae lacrymis jam loqui possum; et hic se lacrymis defendi vetat. 17. Sed quoniam emersisse jam e vadis, et scopulos praetervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. 18 Accipite nunc aliud ejus facinus nobile, et multis locis saepe commemoratum, et ejusmodi, ut in uno omnia maleficia inesse videantur. Invenietis id facinus natum a cupiditate, auctum per stuprum, crudelitate perfectum, et conclusum. 19. Plura de illo Archipirata dixi, quam volui; et tamen ea, quae certissima sunt, hujus criminis argumenta praetermisi. 20. Age vero, ne semper forum,

(a) *Lupercalia Festa solemnia in Panos honorem mense Februarii celebrari solita a Luperci illius Sacerdotibus, qui nudi per urbem cursitabant. Luperci sic vocabantur, quod Pan lupus arceret ab ovibus.*

subsellia, rostra, curiamque meditemur. 21. Ad ejus Tribunatum, qui ad sese jamdudum vocat, et quodammodo absorbet orationem meam, contento studio, cursuque veniamus. 22. Atque haec oblectationis, illa necessitatis. 23. Haec mihi fere in mentem veniebant, quae dicenda putarem de natura Deorum. 24. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, homines natura quanto omnes anteirent animantes. 25. Longa est oratio, multaeque rationes, quibus doceri potest. 26. Sed quid ego longinqua commemoro? 27. Intelligo quam scopuloso difficilique loco verser. 28. Sed qui ego his argumentis utor, quasi res dubia, aut obscura sit? 29. Magna sunt haec, vel potius maxima. Jam vero quanto majus videbitur? 30. Multa hujusmodi proferre possem; sed genus ipsum videtis. 31. Nolo in hac re multus videri. 32. Sed quid ego haec aut tam levia, aut tam minima recordor? 33. Itaque fateamur necesse est, nihil difficilius esse. 34. Quid loquar quanta ratio in bestiis appareat? 35. Jam vero ista etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae. 36. Multa praetereunda sunt et tamen multa dicuntur. 37. Vereor ut hoc quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. 38. Sinite me illa minora, ac quotidiana praetermittere. 39. Illud tamen, quamquam ad exitum festinet oratio, praetermittere nullo modo possum. 40. Verum haec missa facio; illud quaero. 41. (a) De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus. 42. Quod ad definitiones, hactenus; reliqua videamus. 43. Nunc reliquorum Oratorum aetates persequamur. 44. Tempus est ad ceteras partes orationis proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus. 45. De (b) statutis diebus dixi; nunc de Annalibus dicam. 46. Haec de hero, quod sequitur de pecore. 74. De multitudine quon-

(a) *Ex Cicerone ad Herennium, vel potius ex Cornificio.*
(b) *Ex Varrone.*

dam quod satis est admonui, de obscuritate pauca dicam. 48. Sed (a) ut, omisso principio, rem ipsam aggrediamur. 49. (b) Hactenus de Principe: quod sequitur de monstro. 50. (c) Jam quantum illud est, quod in occupationibus summis numquam intermittis studia doctrinae? 51. Utinam vero mihi satis esset ad dicendum vel facultatis, vel temporis. 52 Hic hic, auditores, animos ad insignis facti memoriam sempiternam erigite. 53. Sed haec utcumque ferenda: hoc vero quis ferat? 54. Audistis gravissima; audite nunc graviora. 55. Sed haec privatim: nunc quae publice gesta sunt, videamus. 56. Verum haec missa facio, illud quam. . . . . 57. Nihil jam dico de isto scelere. 58 Postularet hic locus ut dicerem de . . .

Variis hisce, quas attuli, transitionibus addito breviores hasce formas, particulasque connectentes.

His adde; Accedit his: Huc accedit quod; Huc pertinet; Eodem pertinet: Jam vero quid dicam? Age vero, explicemus nunc; His simillimum est: Postularet hic locus ut dicerem; Restat ut dicam; Nunc vero superest; Ex quo debet intelligi; Quid quod ausus est etiam? Omitto domesticas tuas sordes; Nam illud quid attinet commemorare? Ita est, quemadmodum dixi.

CAPUT VI.

De Periodo.

Quid est Periodus?

℟. Periodus est sententia brevis et absoluta, quae certis partibus, sive membris a se invicem pendentibus, et quodam veluti vinculo connexis nume-

(a) *Ex Seneca.*
(b) *Svetonius de Caligula:*
(c) *Ex aliis.*

rose comprehenditur. Nomen traxit a voce Graeca, περίοδος, quae significat ambitum atque circuitum.

Quid sibi vult celebris illa Aristotelis definitio lib. 3. Rhetoricae, ubi ait (a), *Periodum esse orationem, quae habeat principium, et finem, et magnitudinem, quae uno quasi adspectu perlustrari facile possit?*

℟. Hanc Definitionem in nostram perbelle quadrare. Principium enim illud, de quo loquitur Aristoteles, nihil aliud est, nisi primum Periodi membrum, quod ita suspensum ferri debet, ut aliud quidpiam subsequi omnino debeat; unde etiam vocatur principium. Medium vero ac finis sunt reliqua periodi membra, quae brevi quodam, contractoque verborum ambitu debent illam circumscribere. Unde vere dicitur, illam uno conspectu facile cerni debere, unoque spiritu pronuntiari.

§. I. De partibus Periodi.

Quaenam sunt Periodi partes?

℟. Periodus constat certis quibusdam partibus, quarum majores adpellantur *Membra* (b), Graece *Cola*; minores vero appellantur *Incisa*, Graece *Commata*.

Quid est membrum Periodi?

℟. Membrum sive Colon est pars Periodi, continens sensum aliquem, sed suspensum ac imperfectum: v. g. (c) *Antequam de republica, Patres conscripti dicam ea, quae dicenda hoc tempore arbitror*, ecce tibi Periodi membrum; neque enim hic sensus orationis conquiescit. Habebis Periodum absolutam, si ad primum illud membrum accedet hoc alterum: *Exponam vobis breviter consilium et profectionis et reversionis meae.*

(a) Λεγω δὲ περίοδον λέξιν ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ τελευτὴν καθ' αὑτὴν, καὶ μέγεθος εὐσύνοπτον.

(b) κῶλα, κόμματα.

(c) *Philipp.*

Quid est Incisum?

℟. Incisum, sive Comma est pars membri; quemadmodum enim in Periodo membrum, sic in membro continetur Incisum: v g. (a) *Nihil est, mihi crede, virtute formosius, nihil pulchrius, nihil amabilius*; ex tribus hisce incisis membrum unum efficitur. Itaque dicere incisim est crebris id genus incisis, et articulis suam orationem distinguere.

Quandonam potissimum usurpanda sunt crebra illa Incisa?

℟. Incisa mirum in modum valere, quum adversario vehementius et acrius instat orator. Ita Cicero per Incisa Pisonem increpat, illumque (b) caesim, ac punctim, ut ita loquar, objurgat et ferit: *Non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt; oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in fraudem homines impulit: hic eos, quibus eras ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci tua ista lutulenta vitia noveramus: pauci tarditatem ingenii, stuporem, debilitatemque linguae.*

§. II. De variis Periodorum generibus.

Quot sunt genera Periodorum?

℟. Tria. Alia est Periodus bimembris, sive dicolos, alia trimembris sive tricolos, alia quadrimembris, sive tetracolos. Plura enim, vel pauciora membra, aut vix, aut nullo modo patitur germana sinceraque Periodus. Singula porro haec membra si vel paria sint, vel non valde disparia, multo gratior et venustior est oratio.

Periodus bimembris

Ergo mihi meae pristinae vitae consuetudinem C. Caesar interclusam aperuisti, (c) *et his omni-*

(a) *Cic.*
(b) *Ital.* Di punta, e di taglio
(c) *Cic. pro Marcello.*

bus ad bene de republica sperandum, quasi signum aliquod sustulisti.

Trimembris exemplum eximium esse potest illa Ciceronis Periodus, numeris, ut mihi videtur, omnibus absoluta, in exordio Manilianae.

*Nam cum antea per aetatem hujus auctoritatem loci contigere non auderem ; * Statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria afferri oportere; Omne meum tempus amicorum temporibus, transmittendum putavi.*

Periodi quadrimembris,quae et quadrata dici solet, absolutissimum exemplum habes in orat. pro A. Caecina : *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest; * tantum in foro atque judiciis impudentia valeret; * non minus in causa cederet A. Caecina Sex. Aebutii impudentiae : * quam tum in vi facienda cessit audaciae.*

§. III. De legibus ac regulis Periodi.

Quaenam sunt Periodi leges ?

℟. Tres praecipuae. Prima est ut illius membra nexibus quibusdam inter se quam aptissime cohaereant, alioqui enim jam non esset Periodus, sed oratio dissipata dissolutaque, et, ut ajunt, *Arena sine calce*. 2.Regula est, ut sensus non sit nisi in omnium membrorum fine perfectus. 3. Ut pleniore verborum ambitu et circulo Periodus concludatur.

Posset ne fieri Periodus, quae contineret membra, vel minus quam duo, vel plura quam quatuor?

℟. Posset fieri Periodus unius membri, atque haec est illa, quae vocatur ab Aristotele Periodus (a) *simplex*, sive *monocolos*. Posset etiam omnino usque ad quinque, aut sex, vel plura etiam membra produci. Verum perfecta, de qua hic tantum sermo est, Periodus, nec ultra quatuor membra procurrit, nec infra duo contrahitur. Atque haec est unanimis sen-

(a) Ἀφελής, μονόκωλος.

tentia Demetrii Phalerei, (a) Hermogenis, ac Terentiani quoque Mauri, cum ait :

Quatuor e membris plenum formare videbis
Rhetora circuitum, sive ambitus ille vocetur.

Atque in primis nobiscum ita sentit ipse Tullius, cum ait in Oratore : *Constat ille ambitus, et plena comprehensio e quatuor fere partibus, quae membra dicuntur, ut et aures impleat, et ne brevior, sit, quam satis sit, nec longior.*

Quodsi, ut aliquando contingit, ultra quatuor procedatur, ac nihilo tamen minus orbe quodam, circuituque conclusa feratur oratio, vocabitur *Ambitus*, sive *Oratio periodica.* Ita Cicero pro (b) Archia Poeta.

Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio, quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum : aut si husce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis et disciplina profecta, a qua ego confiteor nullum aetatis meae tempus abhorruisse ; earum rerum omnium vel imprimis hic (c) *A. Licinius fructum a me repetere prope suo jure debet.*

§. IV. De artificio Periodi amplificandae.

Quaenam est prima ratio amplificandae Periodi ?

℟. Tyrones nullo negotio Periodos fundent, si habeant ad manum, et in promptu particulas, vel locutiones quasdam conficiendis Periodis mirum in modum idoneas ; cujusmodi sunt voces illae omnes, quae necessariam quamdam habent cum aliis subsequentibus affinitatem : v. gr. *Etsi quamvis, quam-*

(a) *Hermogenes Tarsensis anno aetatis 15. Rhetor nobilissimus, rerum omnium obliviscitur ante annum 24. et in extrema inscitia consenescit.*

(b) *Archia Poeta Antiochenus, Ciceronis olim praeceptor ob ingenium et eloquentiam civitate donatus a Romanis.*

(c) *Aulus*

quam, quemadmodum, sicut, cum, quoties, quantum, qualis, quo, non minus; quibus respondent, *tamen, veruntamen nihilominus ita, tum, toties tantum, talis eo, quam.*

2. In quavis enim Periodo partes duae sunt, Protasis nimirum et Apodosis. Est autem Protasis prima Periodi pars, ex qua secunda pendet, et in qua oratio crescit quodammodo et attollitur. Apodosis vero est altera periodi pars, in qua oratio perfecta conquiescit. Illae porro, de quibus loquimur, particulae, suspensaeque locutiones mirum in modum idoneae sunt ad Protasim cum Apodosi connectendam, ut videre est in allatis exemplis, illo praesertim pro Caecina supra §. II.

Quaenam est secunda et tertia ratio amplificandae Periodi?

℟. Periodus pulcherrime dilatatur, cum brevis quaedam sententia in suas quasi partes distribuitur: Ita Tullius paucula haec verba (*Omnes lugent Clodium*) amplificat per enumerationem partium, cum ait ironice nimirum, Clodium defleri a Senatu, ab Equestri ordine, a (a) Municipiis, a (b) Coloniis, ab Agris denique ipsis.

3. Facile dilatatur Periodus per definitiones, quas vocant conglobatas, per circumlocutionem et per interpretationem, quae fit cum res eadem aliis atque aliis elegantioribus verbis exprimitur. Vide quae supra in Elementis diximus de Amplificatione.

§. V. De numero et ceteris virtutibus Periodi.

Quid est numerus Periodicus?

℟. Numerus Periodi, de quo hic agitur, non est numerus arithmeticus; sed est numerus ille in har-

(a) *Municipia erant civitates, quae muneribus et honoribus Populi Romani fungebantur.*

(b) *Colonia oppida, in quae populus ex urbe Roma deducebatur ad incolendum. Coloniae fiebant etiam privilegio, sine soli mutatione.*

monia et concentu positus, de quo Virgilius in Ecloga 4.

Numeros memini, si verba tenerem.

Et rursum in Ecloga 6.

Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere . . . .

Numerus autem Oratorius est armonia quaedam non exquisita, neque canora, qualis est in poematibus, et canticis; sed ita dissimulata latensque, ut tamen sentiatur, et aures mirifica quadam voluptate permulceat.

Atque ut exemplo res illustretur, suavis admodum est auribusque pergratus verborum numerus in hac Tullii sententia pro Marcello: *Nulla est tanta vis, tantaque copia, quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit.* Peribit funditus omnis venustas, si inverso numero dicas: *Nulla est vis tanta, et copia tanta, quae non possit debilitari frangique viribus ac ferro.* Quid item suavius hac altera Ciceronis sententia in Philippica 2. *Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere?* Quae quidem verba tam apte mihi videntur constructa, ut praeclari cujusdam numeri absolutissimum exemplar esse possint. Abibit vero decor omnis, si sublato tam eleganti numero, dixeris; *Te miror, Antoni, non perhorrescere exitus eorum, quorum imiteris facta.* Tanti nimirum est certa quadam moderatione numerorum explere sententias: ideoque ut optime notat Quintilianus: *Neque Demosthenes fulmina vibrasse diceretur, nisi numeris vibrata fuissent.*

§. VI. Regulae sex, quibus reddi potest numerosa periodus.

Quae de varia collocatione pedum ac mensurarum et de optima ratione miscendi inter sese Dactilos, Spondeos, Anapestos, Jambos, Creticos, Molossos, Choraeos et Dichoraeos tradunt Aristoteles, Tul-

lius, Quintilianus, ceterique artis magistri, sunt egregia illa quidem, et Oratori perfecto numquam satis commendanda. Veruntamen, ut aperte et ingenue loquar, animadverti jamdudum difficilioribus hisce et salebrosis, ut ita dicam, praeceptionibus valde defatigari tyronum animos, et illorum industriam retardari solere potius, quam adjuvari.

Qua propter, ut animorum satietati fastidioque occurratur, operae pretium me facturum existimavi, si ex laboriosis illis praeceptionibus quemdam quasi succum exprimerem, et faciliores aliquot, brevesque regulas ad omnium captum, et quotidianum usum accommodatas hoc loco proponerem.

Quaenam est Prima regula Periodi numerosae reddendae?

℟. Numerosa fiet Periodus, si syllabae breves ac longae sic temperentur alternenturque quodammodo, ut neque copia brevium incitatior ac celerior feratur oratio, neque longarum multitudine retardata languescat. Concinnam hanc brevium et longarum syllabarum temperationem vides in illis Tullii verbis ad Caesarem: *Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes, etc.*

Aliquando tamen, ex arte, et industria, syllabae breves, vel longae, sine illa, quam dixi, mixtura coacervantur, ad rei, de qua agitur, vel celeritatem, vel tarditatem exprimendam, et oculis quodammodo subjiciendam. Ita Virgilius Aeneid. 5. remigantium nautarum impetum, naviumque velocitatem, Dactylorum crebritate depingit.

Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor
Nauticus . . . .

Itemque celeritatem equorum in hoc versu etiam pueris noto;

. . . . It clamor, et agmine facto,

Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum (a).

Tarditatem contra egregie imitatur hic versus lib. 1.

Luctantes ventos, tempestatesque sonoras.

Quaenam est secunda regula numerosam efficiendi Periodum?

R). Voces unius, duarum, aut plurium syllabarum si commisceantur, nascetur inde oratio valde numerosa : v. g. *Vivis, et vivis, non ad deponendam sed ad confirmandam audaciam.* Contra vero crebriore monosyllabarum iteratione quasi exilit atque substulat oratio : ver. gr. *Hac in re nos hic non ferret.*

Quaenam est tertia regula?

R). Cadet numerose Periodus, si magnificis et bene sonantibus verbis terminetur ; ut in hisce exemplis ex Cicerone desumptis : *Quos amisimus cives eos Martis vis perculit, non ira victoriae. Nam, qui locus quietis ac tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maxima moles molestiarum, turbolentissimaeque tempestates extiterunt.*

Quaenam est quarta regula?

R). Nulla res magis facit ad numerum oratorium, quam verborum splendor, non solum in periodi clausula, sed etiam in toto illius quasi contextu. Ita Tullius in Pisonem : *Obrepisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum, quarum simile nihil habes praeter colorem* Et in eloquentissima illa peroratione pro Fontejo : *Nolite pati, judices, aras* (b) *Deorum immortalium, Vestaeque Matris, quotidianis Virginis lamentationibus, de vestro judicio commoveri.* Et in 4. Catil. *Id est initum consilium, ut interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem populi Rom. nomen et ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur.*

(a) *Aeneid.* 9.

(b) *Fonteji Soror una ex Virginibus Vestalibus, quae sempiternum Vestae ignem custodiebant.*

Cedo quintam regulam.

℟. Ut leniter, aequabiliterque fluat Periodus fugiendus est asperior litterarum et vocabulorum concursus, quod est in oratione vitium vel maximum: Incurritur autem in illud vitium multis modis.

1. Cum durius ac crebrius concurrunt inter se consonantes, quae stridorem efficiunt, ut *Ars studiorum . . . Rex Xerxes.*

2. Cum verbi prioris ultimae syllabae fiunt primae sequentis, ut vel ipsi Ciceroni aliquando excidit, cum ait: *Res mihi invisae visae sunt.* Itemque cum dixit in carmine:

O fortunatam natam me Consule Romam!

3. Cum eadem littera, vel etiam, quod pejus est, eadem syllaba crebrius iteratur; quale est illud Ennii Poetae:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Itemque illud adeo tritum:

O Tite tute (a) Tati tibi tanta tyranne tulisti!

4. Cum similiter cadentibus ac desinentibus frequenter utimur, ut *Amatrices, adjutrices, prestigiatrices fuerunt.*

Tria tamen sunt, quae Tyrones etiam atque etiam cavere debent. Primum, ne dum numerose loqui volunt, infarciant, ut persaepe fit, inania quaedam complementa et (b) ramenta numerorum, quasi si rimas explere vellent. Alterum est, ne, dum oratorium numerum quaerunt, incidant in metricum, et periodi finis sit finis alicujus versus, praesertim Heroici, vel elegiaci: quod non semel Ciceroni ipsi excidisse Hieronymus Lagomarsinus in opusculo, quod sic inscribitur: *Risposta di Golmario Pepugies Marsigliano*, allatis locis ipsis, praeclare docet n. 19. pag. 45.

Tertium est, ne dum numero serviunt diligentius

(a) *Tati* est vocativus a *Tatius, ii.*

(b) *Italice*, riempiture, rasure, ritagli, zeppe.

et aurium voluptati morigerantur, omnis interea retardetur impetus visque orationis, et animus ab iis, quae potiora sunt, penitus avertatur. Quapropter haec aliaque hujusmodi in numero vitia, non ut ingens crimen expavescenda sunt; ac nescio hac in re negligentia ne, an nimia solicitudo sit pejor.

Quae est ultima numerosae Periodi regula?

℟. Caput illud est, non in periodo solum, sed etiam in omni oratione, ut Latina constructio, quam maxime distet a vernacula; hoc est, ut verba per inversam, quam vocant, constructionem ita trajiciantur, ut quod reipsa prius est, fiat artificiosa quadam verborum collocatione posterius.

Et quoniam trajecta illa constructio ita est propria latinae Linguae, ut omnis illius vis, atque elegantia, ac quasi natura et indoles in eo potissimum sita esse videatur; visum est aliquot illustria illius exempla hoc loco ad imitandum proponere.

Exempla selecta constructionis trajectae.

1. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae. *Cic.*

2. Habet magnum dolorem, unde cum honore discesseris, eodem cum ignominia reverti. *Cic.*

3. Frater tuus quanti me faciat, semperque fecerit, esse hominem qui ignoret arbitror neminem. *Cic.*

4. Quod cuique temporis datum est ad vivendum, eo bene utatur.

5. Mea lenitas, si cui solutior visa est, hoc expectabat, ut id quod latebat, erumperet. *Cic.*

6. Quam quisque novit artem, in hac se exerceat.

7. Fac quaeso, qui ego sum, esse te.

8. Quae res in civitate duae plurimum possunt, hae contra nos ambae faciunt hoc tempore, summa gratia et eloquentia. *Cic.*

9. Fere quem quisque locum pugnando ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. *Salust.*

10. Id sibi negotii credidit solum dari, populo ut placerent, quas fecisset fabulas. *Terent.*

11. Quas credis esse has, non sunt verae nuptiae. *Terent.*

12. Quam rem vitio dent, quaeso, animum advertite.

§. VII. Quomodo parari possit facultas numerose dicendi.

Quae de Periodis numerisque, post Aristotelem, Ciceronem et Fabium accurate praecipimus hactenus, non eo dicta sunt a nobis, quo tyro in dinumerandis pedibus syllabisque dimetiendis consenescat: quod sane nec magni nec felicis foret ingenii. Verum haec apte numeroseque dicendi facultas non est profecto tanti laboris, quanti prima fronte videtur esse. Nihil est enim tam flexibile, et quod tam facile sequatur quocumque ducas, quam oratio, atque ut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus ac fingimus, sic plane dictionis genus ad omnem rationem et ad aurium voluptatem motumque animorum facile mutatur ac vertitur.

Qua ratione viaque numerose scribendi facultas parabitur?

℟. Duplici potissimum. Si Tyro numerosas aliquot et volubiles Tullii sententias non legere modo, sed elata etiam voce pronuntiare assuescat: cujusmodi sunt illae, quas supra attulimus, vel illae, quas affert Quintilianus: *Omnes prope civitates virtute, gloria, dignitate superabat.* Itemque ista: *Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit*; qui numerus ita placuit populo, inquit idem Tullius, ut hac audita periodi clausula clamorem ingentem sustulerit.

2. Parabitur numerose dicendi facultas, si numerum illum et quasi concentum imitatione ac stylo coneris exprimere; quod quidem exercitatione atque usu, qui est optimus dicendi magister, non ita difficulter consequeris. *Ut enim, qui in sole ambulat*

sensim coloratur, inquit Tullius; *ita cum istos libros legò, sentio orationem meam illorum quasi cantu colorari*. Sed de Periodo satis hactenus dictum. Nunc ad majora veniamus.

CAPUT VII.

De Stylo oratorio.

Omnem hanc de Stylo doctrinam hausimus imprimis ex aureolo illo libello Demetrii (a), cui vulgo Phalerei cognomen tribuitur, et ex egregia Longini (b) commentatione de Stylo magnifico. Quod utrumque opusculum Tyrones, si me audiant, nocturna, ut cum Horatio loquar, diurnaque manu versabunt. Verum quae illi praecepta, quamvis egregia, confuse tamen ac permixte tradunt, ea nos faciliori ac commodiori ordine digesta sic disposuimus, ut ad omnium captum et communem intelligentiam sint accommodata.

Quid est Stylus?

℟. Stylus, si primam vocis vim et originem spectes, est acus, seu instrumentum, quo in ceratis tabulis scribebatur antiquitus. Hinc factum est, ut Stylus pro ipsa scriptione, seu dictione et sermonis conformatione usurparetur.

Quot sunt Stylorum genera?

℟. Stylus, seu orationis Character, triplex est. 1. Magnificus, sive sublimis: 2. Humilis, sive tenuis, qui etiam infimus dicitur: 3. Mediocris, sive aequabilis.

(a) *Demetrius Phalereus facundia nobilis annos decem praefuit Athenis, et statuis 360. aereis fuit honoratus; postea vero ejectus, fugit in Aegyptum ad Ptolomaeum Lagum.*

(b) *Longinus Zenobiae Palmyrenorum Reginae magister et Consiliarius, ab Imperatore Aureliano, necatus, quod audaces Zenobiae ad ipsum Aurelianum litteras scripsisset.*

§. I. De Stylo sublimi.

Quid est Stylus sublimis?

℟. Stylus sublimis ille est, qui constat verbis splendidis magnificisque sententiis, quique sua nobilitate rapit quodammodo extra se audientium animos, et admirationem extorquet etiam ab invitis; quale est illud morientis Didonis (a):

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos.

Id genus sunt etiam verba illa ejusdem Didonis in Aeneam (b):

Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Vel, ut ait Ovidius in eamdem sententiam:

Te lapis et montes, innataque rupibus altis
Robora, te saevae progenuere ferae.

Laudatur plurimum in hoc genere celebris illa Alexandri magni responsio, cum suam illi filiam, cum decem talentorum millibus et Asiae media parte, Persarum Rex Darius obtulisset: *Ego vero*, inquit (c) Parmenio, *acciperem, si Alexander essem*: *Et ego*, inquit Alexander, *si Parmenio essem*.

Tale illud ejusdem Alexandri ad Darii legatos: *Nunciate Dario, gratiarum actionem apud hostes supervacaneam esse: me, quae fecerim clementer, et liberaliter, non amicitiae ejus tribuisse, sed naturae meae. Bellum cum captivis et foeminis gerere non soleo. Armatus sit oportet quem oderim.*

Eodem pertinent egregia illa ejusdem Alexandri verba ad suos milites: *Nondum* (d) *Foeminam ae-*

(a) *Lib. 2.*

(b) *Dido Aeneae.*

(c) *Parmenio unus e fortissimis Alexandri Ducibus, et amicis, postea ab illo occisus,*

(d) *Semiramis Nini Assyriorum regis uxor Aegyptum Aethiopum, Indiam, etc. subegit.*

quavimus gloria, et jam nos laudis satietas tenet.

Magnificae locutionis exempla passim apud Tullium reperies, ut cum ait: *Fasces lictorios januae Possidonii submisit Pompejus, cui se Oriens Occidensque submiserat.* Habes etiam in paucis hisce Ovidii verbis, aliisque similibus non paucis.

Jam seges est, ubi Troja fuit . . . .

§. II. De Arte comparandi Styli sublimis.

Quonam pacto conciliari poterit?

℟. Duobus potissimum modis: 1. Si nobilissima quaeque rei, de qua loqueris, adjuncta, seu circumstantias consideres, illamque inspicias, qua parte illustrior est atque speciosior; caetera vero sileas, atque dissimules: ut olim Apelles, teste Plinio, imaginem amici sui Antigoni latere tantum altero (a) ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Sic etiam Homerus tempestatem admodum magnifice pingit, illustrissima illius adjuncta mira quadam arte seligendo. Eadem arte Neptunum curru invectum perambulantem maria, soloque nutu fluctus iratos placantem, describit Virgilius Aen. 1.

Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat;
Collectasque fugat nubes, solemque reducit:
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.

2. Metaphorae, praesertim ex rebus illustribus desumptae, mirum in modum faciunt ad styli granditatem atque magnificentiam, ut cum Virgilius (b) ait de Augusto Caesare:

. . . . Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello.

Et cum ait Cicero pro Marcello: *Nullius est tantum flumen ingenii, nulla dicendi, aut scribendi tanta vis, tantaque copia, quae, non dicam exornare, sed enarrare, Caesar, res tuas gestas po-*

(a) *Ital.* In profilo.
(b) *Georg.*

scit. Aut cum ait Horatius: *Curas loqueata circum tecta volantes.*

3. Styli magnificentiam facile consequeris, si legas assidue auctores eos, qui grandiloqui, ut ita dicam, fuere cum ampla sententiarum gravitate, et majestate verborum: cujusmodi sunt Cicero Catilinaria secunda, secunda Philippica, in Verrem, in Pisonem, pro Milone, praecipue sub finem: Virgilius, praesertim Aeneid. lib. 2. 4. et 6. Lucanus, Cornelius in Gallicis Tragoediis, etc.

§. III. De Stylo simplici.

Quid est Stylus simplex?

℟. Stylus simplex, qui etiam nuncupatur tenuis et infimus, ille est, qui in rebus tenuioribus et exilibus, cujusmodi sunt epistolae, dialogi, praeceptiones, et sermo familiaris, solet usurpari.

Quaenam sunt dotes Styli simplicis?

℟. Praecipuae illius dotes sunt perspicuitas, nitor atque munditia. Verecundus ac parcus in illo debet esse Troporum ac Schematum usus: vehementiores vero figuras, cujusmodi sunt Apostrophe, Prosopopoeja, aliaeque id genus, omnino repudiat. Selectissima Styli simplicis exempla passim invenies in Phaedri Fabellis, et in Virgilii Bucolicis, ut cum ait Ecloga 1.

Urbem, quam dicunt Romam, Melibaee, putavi
Stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
Pastores ovium teneros depellere foetus.
Sic canibus catulos similes, sic matribus hoedos
Noram, sic parvis componere magna solebam.

§. IV. De Stylo mediocri.

Quid est Stylus mediocris?

℟. Ille est, qui medium quemdam locum obtinet sublimem inter et infimum. Hoc dicendi genus neque majestatem verborum habet, aut gravitatem illam sententiarum, quae in sublimi est; neque est subtili, ac pressa oratione limatum, que-

madmodum genus infimum ac simplex: sed, ut ait Tullius: *Est stylus quidem interjectus, intermedius, et quasi temperatus, nec acumine inferioris, nec fulmine utens superioris, vicinus amborum in neutro excellens, utriusque particeps.*

Vocatur autem ab eodem Tullio: *Stylus floridus atque politus*, quod nimirum in hunc praecipue mediocrem Stylum omnes verborum veneres ac venustates, omnes sermonis deliciae soleant illigari. Absolutum hujusce Styli mediocris exemplum habes in Virgilii Georgicis: v. g. cum ait lib. 1.

Saepe etiam steriles incendere profuit agros.
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis;
Sive inde occultas vires et pabula terrae
Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor;
Seu plures calor ille vias, et caeca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua succus in herbas,
Seu durat magis, et venas adstringit hiantes,
Ne tenues pluviae rapidive potentia solis
Acrior, aut Boreae penetrabile frigus adurat.

§. V. De usu triplicis Styli, seu Characteris.

Quandonam utendum Stylo simplici, aut mediocri, aut sublimi?

℟. Cum tria sint Oratoris Officia, docere, delectare, et movere; Stylo simplici utetur ad docendum, mediocri ad delectandum, magnifico vero ad movendum, et ad effectus concitandos.

Praeterea Stylus simplex, seu infimus convenit comoediis; magnificus aptus est tragoediis, mediocris vero in historia est adhibendus, quamquam Caesar simplicem potius, quam mediocrem Stylum usurpavit, quod nempe Commentarios potius scripserit quam Historiam, ut notat Tullius in Libro de Claris Oratoribus.

Item Bucolicis, et Eclogis accomodatus est Stylus simplex; Georgicis convenit Stylus mediocris; Epico vero poemati, cujusmodi est Maronis Aeneis aptus est Stylus magnificus; quod triplex discrimen in Virgilio licet animadvertere. Quamquam haec omnia genera non raro miscet in ipsa Aeneide, et simplicem Stylum adhibet in libro quinto, ubi de ludis agit, et mediocrem in libro primo. Idem plane dicito de Comoediis, quae altius assurgunt aliquando, ut monet Horatius in arte Poetica;

Interdium tamen et vocem comoedia tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore.

Quinam Stylus ceteris duobus est anteponendus?

℟. Stylum illum esse ceteris anteponendum, non qui sublimis sit, aut cujuslibet alterius generis; sed qui ad rem, de qua agitur, maxime sit aptus; ita, ut quemadmodum loquitur Tullius. *Magna graviter, mediocria temperate, humilia subtiliter efferat.*

§. VI. De Stylo vitioso.

Quaenam sunt praecipua vitia in Stylo vitanda?

℟. Vitiosum esse stylum: Tumidum et inflatum: 2. Puerile ac frigidum: 3. Fluctuantem et dissolutum: 4. Denique siccum et exanguem.

Quid est Stylus tumidus et inflatus?

℟. Ille est qui verbis ac sententiis supra modum intumescit. Id genus sunt illi Imperatoris (a) Neronis inepti versiculi, quorum tumore jure ridet (b) Persius Satyra 1.

Torva (c) Mimalloneis implerunt cornua bombis,
Et raptum vitulo caput ablatura superbo

(a) *Nero malus poeta, Bacchas scripsit et saltavit.*

(b) Consule ipsum Persium.

(c) *Baccae mulieres dicebantur Mimalloneae, vel Bassarides, vel Maenades, hoc est* Insanae.

Bassaris, et lyncem Maenas flexura corymbis
(a) Evion ingeminat : reparabilis adsonat echo.

Quid est Stylus frigidus?

℟. Stylus frigidus ac puerilis (sunt enim valde affinia haec duo vitia) ille est, qui puerilia quaedam ornamenta, frigidos lepores, ineptas allusiones, affectatas ac luxuriantes descriptiones, frivolaque hujusmodi crepundia putidius aucupatur; cujusmodi sunt istae sententiae, quae merito repudiantur a magistris artis: *Centaurus se ipsum equitans . . . Auro magis aurea etc.*

Potest autem vitium illud esse vel in verbis, vel in sententiis. Erit in verbis, si sint vel molliora, quale est illud Moecenatis: (b) *Foemina cirro crispat, et labris columbatur, incipitque suspirans ut cervice laxa feratur*; vel si sint indecore translata, qualia sunt ista, quae damnat (c) Cornificius: *Mentes belli fabricatus est. Campos sustulit pacis*: vel si juncta fuerint more dithyramborum, ut in illo Publii (d) Syri de ciconia:

Pietatis cultrix, gracilipes, (e) crotalistria
Avis, exul hiemis.

Erit vitium in sententiis, si nimis tumidae sint et hyperbolicae, qualis est ista lippis ac tonsoribus nota quam referunt Plutarchus, et Cassius; *Minime mirandum est, si Dianae Ephesiae templum conflaglaverit, qua nocte natus est Alexander. Quippe Dea in ipso Olympiae matris Alexandri partu, obstetricandi laboribus et curis districta, ignem non valuit restinguere.*

(a) *Evoe, evion, Baccantium furentium voces.*

(b) *Femen, inis*, coscia

(c) *Auctor libri ad Herennium.*

(d) *Publius Syrus mimorum scriptor elegantissimus, vixit ante Virgilium tempore Julii Caesaris.*

(e) *Quasi Crotalum voce imitans. Crotalus autem, est Italis* Naccara.

Sic etiam nimis frigide ac pueriliter dictum fuit a Plauto, de sene avaro, in Aulularia:

Suam rem periisse, seque eradicarier:
Quin Divum, atque hominem clamat continuo fidem,
De suo tigillo sumus si qua exit foras.

Quid est Stylus fluctuans, ac dissolutus?

℟. Ille est, qui sine articulis, sine numero, sine arte fluctuat huc illuc, neque sibi ullo pacto cohaeret, quod sane vitium Tyronibus est valde familiari. Hujusmodi autem affert Cornificius: *Socii nostri cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam quod possent facere, siquidem sua sponte facerent, et non haberent hinc adjutores multos, et malos homines, et audaces. Solent enim diu cogitare omnes qui magna negotia volunt gerere.*

Quid est Stylus siccus, et exanguis, sive aridus?

℟. Ille est, qui nihil ferme habet neque ornamenti, neque succi. Hoc styli genus vulgo (a) Frontoni tribuitur.

§ VII. De Stylo Laconico, et Asiatico.

Quid est Stylus Laconicus?

℟. Est Stylus argutus, perbrevis, et acutus, quo multa paucis dicuntur. Nomen porro traxit a Laconibus, qui etiam Spartani dicebantur, ac Lacedaemonii, quibus Stylus ille erat in deliciis; et quibus prolixa loquacitate nihil erat odiosius.

Profer selecta aliquot exempla Styli Laconici.

℟. 1. Hosti aliquando per atroces ac longiores litteras ferrum flammamque minitanti ει, *si*: hoc est, *Si potes. si per nos tibi licet.*

2. Philippo Regi Macedonum injustam nescio quid flagitanti responderunt hac unica littera ϰ *non*.

(a) *Fronto magister Marci Aurelii, qui illi statuam a Senatu decerni curavit.*

3. Ejusdem generis est responsum Cleomenis Spartanorum Ducis ad Samios: *Eorum quae dixistis prima non memini, media non intelligo, ultima non probo.*

His adde Laconicam illam epistolam Archidami ad Eleos bellum parantes: *Archidamus Eleis: Bonum est quiescere.*

Itemque illam (a) Philostrati litteram ad amicum; *Mitto ad te ficus hibernas: Mirare in illis vel quod jam sunt, vel quod adhuc sunt.*

Laconicam illam breviloquentiam mirifice expressit Caesar in laureatis suis ad Senatum litteris, victo Pharnace Ponti rege, Mithridatis filio; VENI, VIDI, VICI.

Porro brevitas illa loquendi imperiosum, quidam habet, ideoque aptissima est minantibus, mirificeque prodest ad animos perterrefaciendos. Nam ut in tenebris magis timentur omnia, quam in luce; sic illae orationis quasi tenebrae terribiliora reddunt ea, quae proponuntur, inquit Muretus in variis lectionibus. Idque, ut opinor, sequuti sunt Lacedaemonii, cum, ad Philippum, interposita nescio qua offensione, bellum minaciter intentantem ita scripserunt; *Lacedaemonii Philippo: Dyonisius Corinthi.* Multo enim fortior, et ut Lucretii verbo utar, penetratior illa brevitas fuit, quam si ita dixissent: Memento Dionysium Tyrannum, tui prorsus similem, regno fuisse pulsum ob ambitionem ac turbulentum ingenium, et nunc privatam vitam agere Corinthi. Vide ne tibi quoque contingant idem, dum aliorum libertatem studes opprimere.

Neque dissimile illud Demetrii ad Locrenses: *Faxo, cicadae apud vos humi canant*: cum significare velle totam illorum regionem a se devastatum iri.

(a) *Philostratus Philosophus, qui Apollonii Thyanaei vitam Graece scripsit, sed elegantius quam verius.*

Quid est Stylus Asiaticus?

℟. Ille est, qui fusiori quodam orationis ambitu circumscribitur, multisque verbis pauca dicit Asiatici nomen traxit ab Asiae populis, qui diffusiorem illum Stylum habebant in deliciis. Illius exemplum quotidie vides in verbosis illis hominibus, qui tam multis tam pauca dicunt. Hunc porro Stylum Asiaticum tu fugies, si sapies. Quid enim tam insulsum est quam verborum vel optimorum sonitus inanis, nulla subjecta sententia?

De ratione Styli comparandi?

Stylus, qui aliud nihil est quam certa quaedam scribendi ratio cujusque propria, ex duabus maxime rebus coalescit: 1. Ex sententia: 2. Ex sententiae conformatione seu, quod idem est, ex verbis quibus ornatur et quodammodo vestitur sententia.

De sententia id generatim et universe dici potest, in ea spectandum esse primum, ut sit vera, deinde ut sit perspicua; postremo ut sit argumento idonea, et ad rem, de qua agitur, accomodata. In conformatione vero sententiae, qua una maxime stylus continetur, quatuor sunt observanda: 1. Verborum proprietas. 2 Eorumdem elegantia: 3. Nexus. 4. Collocatio.

Quomodo cognosci et comparari poterit verborum proprietas, et elegantia.

Ad verborum Proprietatem et Elegantiam penitus cognoscendam, adjumenti multum afferent. 1. Aureus (a) Hadriani Cardinalis Liber, *De sermone latino, et modis latine loquendi.* 2 Apparatus latinae locut. Bart. Riccii Lugien. 3 Alius a Manutio scriptus, quem *Elegantias latinae locutionis* appellat. 4. Liber a Laurentio Valla elaboratus, *De latini sermonis elegantia*. 5. *Delectus Latinitatis Mureti, et Flos Latinitatis* Pomey 6. Non omittendus Liber ab Henrico Stepha-

(a) *Hadrianus Cardinalis floruit initio Saec. 16.*

no editus „ *De latinitate falso suspecta* : nec opus post humum Vavassoris, *De vi et usu quorumdam verborum.*

Praecipue vero et supra cetera omnia adhibendus erit laudatissimus Nizolii apparatus in Ciceronem, cum Francisci Sylvii Progymnasmatis ad illius calce editis.

Sunt autem Sylvii Progymnasmata trecentae observationes eximiae, de incorrupta Latini sermonis integritate, quas ego Tyronibus per necessarias semper existimavi.

Quo pacto intelligi poterit et edisci verborum nexus et apta eorumdem collocatio ?

℟. Verborum nexus, et Ciceroniana collocatio continetur particulis quibusdam, seu commissuris, quae vim habent hujusmodi, ut nihil sit abruptum in Stylo, nihil hians et absonum, nihil dissolutum et fluctuans, hoc est, quod sine nervis articulisque fluctuet huc illuc: sed ut omnes sententiae, singulaeque earum partes certo inter se modo numeroque cohaereant.

Valde profuerit in eam rem legere aureum Horatii Tursellini libellum, *De particulis Latinae locutionis.* Habebit etiam utilitatem aliquam *Flos latinitatis* in tertia parte, quae est *de Particulis* ; sed Tursellino longe multumque inferior.

Denique ad verborum collocationem Ciceronianam facilius noscendam, consulenda erunt Sylvii Progymnasmata, de quibus supra dictum. Vides etiam quae paullo ante diximus de regulis, quibus reddi poterit numerosa periodus.

Quibus rebus comparari facile poterit Stylus optimus ?

℟. Duabus maxime rebus : primo, diligenti bonorum librorum lectione : 2. assidua eorumdem imitatione : nunc vero superest, ut de Lectione et Librorum delectu videamus.

De Scriptorum Latinorum delectu.

Quaecumque diximus hactenus, et posthac dicturi sumus, vel nullam, vel perexiguam habebunt utilitatem, nisi exquisitissimum quemdam delectum in Latinis auctoribus legendis, et imitandis adhibeamus.

Sunt autem Scriptorum Latinorum aetates quatuor nempe uti hominum apud Poetas. Sed poetis, ut verbis ipsorum utar .

Aurea prima sata est aetas . . . .
. . . . Subiitque argentea proles,
Auro deterior, fulvo pretiosior aere.
Tertia post illam successit ahenea proles,
. . . . De duro est ultima ferro.

Latinae vero linguae aetates ordine contrario procedunt. Nam a ferrea, deinde ab aenea ad argenteam, et mox ad auream ventum est.

Quaenam nuncupanda est ferrea Linguae latinae aetas?

℟. Ad ferream aetatem refer Leges duodecim tabularum, et Columnam rostratam C. Duilli, quae odieque visitur Romae, itemque Saliares hymnos Numae Pompilii, vix tandem sacerdotibus suis intellectos, cujusmodi est v. g. rancidulum illud fragmentum, quod a Varrone citatur. *Omnia dapatilia comisse Jani cusiones . . . . Duonus Ceruses Deivos Janos venet.* (a) Porro *Daptilia comisse* significa, si quaeris, opipara comedisse: *Jani* vero *cusiones* sunt curiones seu sacerdotes Jani; *Duonus Ceruses* est bonus Creator : *Deivos* adhibetur pro Divus, ut nemo non videt, et *Venet* pro venit.

Eodem refer vetustissimum illum versum de Saliorum exultationibus :

(a) *Laudatissime erant saliorum coenae unde Horatius;* Nunc saliaribus ornare pulvinar Deorum Tempus erat dapibus, sodales.

Praesul ut amptruat, et volgu' redamptruat olli.

Hoc est, cum saliorum antistes et magister saltans, atque tripudians motum aliquem edidit, eumdem omnino motum de compacto referat Saliorum chorus omnis:

Et volgu' redemptruat olli.

Amptruare enim erat olim motum aliquem saltando edere. Porro ferream illam latinae Linguae aetatem jure poteris illius quasi pueritiam appellare.

Quaenam est aenea Linguae latinae aetas?

℟. Aenea aetas incipit a Livio Andronico omnium primus Latinos versus scripsit. Ad eamdem aetatem pertinent.

Ennius ingenio maximus, arte rudis,

Ut de illo scribit Naso: itemque Caecilius, *Malus Latinitatis auctor*, inquit Tullius. Totum porro tempus illud. quo floruere Andronicus, Ennius, Naevius, Caecilius, Pacuvius, etc. quasi crescentem latinae Linguae aetatem poteris nuncupare.

Quaenam est aetas argentea?

℟. Ad aetatem argenteam pertinent Plautus in suis Comoediis, et Cato de re rustica. Terentium vero ad auream aetatem omnino referendum esse judicamus quamquam nonnullis, ob illius *Archaismos*, secus visum fuerit, sed immerito. Hanc vero argenteam aetatem quasi adolescentiam latinae Linguae possumus appellare.

Quaenam demum est aurea latinae Linguae aetas?

℟. Auream aetatem appello tempus illud annorum ferme centum. quod vulgo Augusti aetas dicitur, estque magni Ciceronis ortum inter et ejusdem Imperatoris Augusti mortem interjectum. Hac aurea aetate floruerunt inter Oratores ac Rhetores, Cicero et Cornificius, auctor, ut verisimillimum est, quatuor librorum ad Herennium, qui vulgo adscribuntur Ciceroni: inter Historicos Julius Caesar; A. Hirtius, qui scripsit Commentarios de bello Alexandri-

no, de bello Africano, et de bello Hispaniensi: Sallustius, Livius, (a) Vellejus vulgo dictus Paterculus, Cornelius Nepos et Quintus Curtius. Inter Poetas Virgilius, Horatius, Catullus, Tibullus, Propertius, Phaedrus, Ovidius, Lucretius et Publius Syrus, quorum postremi duo ceteros aetatis aureae Poetas aliquantum aetate antecessere. Inter Medicos Philosophos, reique rusticae, aut architectonicae Scriptores, Varro, Columella, Cornelius Celsus, et Vitruvius. Aureum vero illud tempus quasi virilem latinae linguae aetatem vocare jure poterimus.

Eos igitur maxime legere et imitari oportet, qui hac aurea aetate vixerunt, ac ante omnes Tullium, *Coelestem in dicendo virum*, ut eum Fabius appellat, *quique*, ut ait idem Fabius *apud posteros id consequutus est, ut Cicero jam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur spectemus; hoc propositum sit exemplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placuerit.*

Quanta vero cura ac religione sermonis proprietatem observaverit Cicero, satis magno argumento erit quod dicam. Fuit cum existimaret *inhibere remos* idem esse ac retinere; et ut auriga equos inhibet, ut cursum sistat sic etiam remes inhiberi, dum sustinentur. Postea vero ex nautis didicit inhiberi remos, cum remiges alio navigantes modo, navim ad puppim convertunt. Quod edoctus, minime cessandum putavit, donec Atticus et Varro monerentur, ut in primo de Oratore libro, quem jam transmiserat, locus ille emendaretur. Hoc ita esse indicant haec, Tullii verba ad Atticum (b): » Inhibere illud tuum » quod mihi arriserat, vehementer displicet: est » enim verbum totum nauticum: quamquam id qui- » dem sciebam: sed arbitrabar sustineri remos, cum

(a) *Vellejus Paterculus fuit praetor in Africa, Hinc errore Librariorum dictus* Paterculus *pro* Pater cujus.

(b) *Epist.* 21. *lib.* 13.

» inhibere essent remiges jussi. Id non esse ejusmo-
» di didici heri: cum ad villam nostram navis ap-
» pelleretur: non enim sustinent, sed alio modo re-
» migant. Id ab (a) ἐποχῆς remotissimum est. Qua-
» re facies, ut ita sit in libro, quemadmodum fuit.
Dices idem Varroni, nisi forte mutavit.

Quod si de vocula una ita laboravit Tullius, nihil mirum si viro, ut omnium eloquentissimo, ita etiam proprietatis adeo amanti, omnium doctissimus Varro mitteret libros suos de Lingua latina: si item omnium fortissimus Julius Caesar, nec vel eloquentia, vel doctrina illis minor futurus, si totum his se studiis tradidisset, eidem dicaret libros suos de Analogia. Qua de re sic Tullius in Bruto: *In maximis occupationibus ad me ipsum de ratione Latine loquendi accuratissime scripsit Caesar.*

Quisnam Ciceroni proximus est incorrupta Latini sermonis integritate et elegantia?

℟. Primum post Ciceronem damus locum Caesari, atque Terentio. Sane quam praeclare de utroque senserit Tullius, liquet ex his, quae de utroque scripsit: Ac de Terentio quidem sic loquitur ad Atticum: *Secutus sum, non dico Caecilium (malus enim auctor Latinitatis est) sed Terentium, cujus fabellae propter elegantiam putabantur a C. Laetio scribi.*

De Caesare vero sic idem in Bruto. » Etiam Com-
» mentarios quosdam scripsit rerum suarum valde
» quidem probandos; nudi enim sunt, recti, et ve-
» nusti, omni ornatu orationis, tamquam veste detra-
» cta: sed dum voluit alios habere parata unde sume-
» rent, qui vellent scribere historiam; ineptis gra-
» tum fortasse fecit, qui volunt illa (b) calamistris

(a) *Retentione.*

(b) *Calamistrum* est ferrum illud teres, quo cadente capilli intorquentur, in cincinnosque crispantur. *Inurere* vero *calamistris* metaphorice dicitur pro *vanum atque immodicum ornatum adhibere*: Ital. Infrascare, imbellettare, etc.

» inurere, sanos quidem homines a scribendo de-
» terruit.

Quinam latinitatis auctores, post tres hos legendi sunt?

℟. Cum Fabio, *Ut quisque erit Ciceroni simillimus*; quales sunt Phaedrus, Cornelius Nepos, Livius, Curtius, et alii quos recensuimus, qui vel Ciceronis aevo vixere, vel non ita magno distant intervallo.

Degustari etiam poterunt, sed parce, et sero recentiores nonnulli, qui Ciceronem diligenter sunt imitati, et quomodo sit imitandus, ipsi exemplo esse poterunt. Quales sunt Muretus, Manutius in epistolis illis, quas ante senium scripsit, nam ceterae frigidam sapiunt aetatem; Sadoletus, Bembus, Riccius Maffeus pictus atque politus, Bunellus, Tursellinus; Longolius, Perpinianus, Vavassor, Petavius.

Post obitum Augusti, incorrupta, illa, quam dixi, latini sermonis integritas sensim adulterari coepta est, et quasi ex auro in argentum iterum commutari, ut ex Senecae, Fabiique, et aliorum querimoniis liquet. In decrescente illa aetate sunt inter Oratores ac Rhetores, Fabius Quintilianus, Plinius Junior, etc. Inter Historicos Suetonius, Tacitus, Justinus, etc. Inter Poetas, Lucanus, Persius, Silius, Juvenalis, Statius, Martialis, Seneca. Inter Philosophos vero Seneca, Plinius Veronensis; inter Grammaticos denique Asconius, Agellius, etc.

Denique a temporibus Severi auspicari licet aeneam aetatem, quae tandem in ferream desiit, postquam variarum gentium irruptione ipsi Romani facti sunt barbari, et in hac aetate decrepita sunt Symmachus, Capella, Sidonius Apollinaris; quos omnes tu vitabis summopere, si sapis.

Finis Libri Primi.

ARTIS

RHETORICAE

LIBER SECUNDUS.

DE INVENTIONE.

EGimus hactenus de Figuris ac Tropis, de Periodo et de Stylo. Postulat nunc instituti nostri ratio, ut agamus de Inventione, sine qua, teste Tullio, frivola erit et puerilis omnis locutio.

Quid est inventio?

℟. Est excogitatio argumentorum, quae valeant tum ad fidem faciendam, tum ad motus excitandos. Primum igitur agendum nobis erit de argumentis: deinde de motibus, seu affectibus excitandis.

De argumentis, et locis oratoriis.

Quid est argumentum?

℟. Est probabile inventum ad faciendam fidem, ut, si probare velis expetendam esse Rhetoricam, invenies, quod sit ars bene dicendi.

Undenam sumuntur Argumenta, sive rationes ad aliquid probandum?

℟. Sumuntur ex locis oratoriis, quos Tullius appellat *Argumentorum sedes, in quibus latent, et ex quibus sunt depromenda.* Quapropter, si vis Orator esse, in promptu tibi esse debent loci illi, et, ut ita loquar, ad manum; ut in illis uberrimam Argumentorum segetem facile possis invenire.

Quot sunt genera locorum?

℟. Duo. Alii enim petuntur ab ipsa re, et idcirco vocantur *Intrinseci*, seu *Insiti* : alii sunt extra

ipsam rem, de qua quaestio est; unde etiam vocantur *Extrinseci*, seu *Remoti*. De utroque illo genere, ac de primo praesertim, quod majus quoddam momentum habet ad eloquentiam, accuratissime nobis est hoc loco tractandum.

CAPUT I.

De locis intrinsecis.

Quot sunt Loci oratorii intrinseci?

℟. Sexdecim: Definitio, Enumeratio partium, Notatio, Conjugata, Genus, Forma, Similitudo, Dissimilitudo, Contraria, Repugnantia, Adjuncta, Antecedentia, Consequentia, Causae, Effecta, Comparatio.

§. I. Definitio.

Quid est Definitio?

℟. Est brevis et circumscripta rei explicatio, inquit Tullius, vel ut Philosophi malunt, Definitio est oratio, quae rei naturam explicat.

Quomodo fit recta Definitio?

℟. 1 Accipito aliquid rei, quae definitur, communi cum aliis; deinde addito aliquid illi unice proprium ac peculiare et tum demum habebis optimam definitionem; v. g. *Rhetorica est ars bene dicendi*; quod sit ars, hoc illi commune est cum aliis artibus; quod vero sit ars bene dicendi, hoc est illi omnino proprium. Quod si manca sit, et mutila tua definitio, jure ac merito poterit tibi contingere quod olim Platoni contigit. Definierat aliquando Plato hominem *Animal bipes, et implume*. Diogenes Cynicus, homo dicax et Academicorum irrisor, gallum implumem ac nudum in mediam Platonis scholam projiciens, *En*, inquit, *hominem Platonis?*

Estne eadem definiendi ratio Logicis et Oratoribus ?

℟. Longe diversa. Logici enim jejune, breviter, ac sicce rem definiunt per genus, et differentiam: v. g. *Homo est animal rationale* : Orator vero liberius et ornatius hominem ita definiet per locos Rhetoricos. *Homo est eximium opus a Deo efformatum, rationis particeps , ad Dei imaginem conditum , atque ad immortalitatem natum.* Hoc autem Oratorium definiendi genus si recte appellare velimus, *Descriptio* potius appellari debet, quam *accurata definitio.*

Quot modis fieri solet Descriptio, seu oratoria Definitio ?

℟ Sex potissimum modis fieri solet. 1. Per partes, ex quibus res ipsa constat ; ut si dicas : *Ars oratoria est ars, quae constat inventione, dispositione, elocutione, et pronunciatione.*

2. Fit per effectus, ut cum dicitur: *Peccatum est pestis animae, conscientiae labes, vitae pernicies, naturae dedecus, orbis ruina, odium Dei, etc.*

3. Definitio fit per negationem et affirmationem, cum nempe primum dicimus quid non sit res, ut deinde melius intelligatur quid sit; et haec definiendi ratio Ciceroni perfamiliaris fuit. Ita Pisonem probat non fuisse consulem. » Tu in lictoribus, in » toga, et praetexta esse consulatum putas? Quae » ornamenta etiam in Sex. Clodio, te Consule, esse » voluisti. Hujus tu Clodiani canis insignibus de» clarari putas? Animo consulem esse oportet, con» silio, fide, gravitate, vigilantia, toto denique mu» nere consulatus. » Et pro domo sua : » An tu Pop. » Rom. esse illum putas, qui constat ex iis, qui » mercede conducuntur, qui compelluntur, ut vim » afferant magistratibus ? ut obsideant senatum ? » optent quotidie caedem, incendia, rapinas? . . » O speciem dignitatemque Populi Rom. quam na-

» tiones exterae, quam gentes ultimae pertimescant!
» Multitudinem hominum ex servis conductis, ex
» facinorosis, ex egentibus congregatum. Illa fuit
» pulchritudo Populi Rom. illa forma, quam in
» campo vidisti, tum cum etiam tibi contra Sena-
» tus totiusque Italiae auctoritatem et studium di-
» cendi potestas fuit.

4. Definitio fit ab adjunctis. Ita Chymicam artem non minus vere, quam lepide definiens; *Chimia est ars sine arte, cujus principium est mentiri; medium laborare, finis mendicare.* Ita Virgilius famam describit ab adjunctis (a).

Fama malum, quo non aliud velocius ullum;
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.
Parva metu primo, mox se se tollit in auras.
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
. . . .
Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt
corpore plumae,
Tot linguae; totidem ora sonant, tot subrigit aures;
. . . .
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.

5 Definitio fit venuste per similitudinem atque metaphoras, ut si dicas cum (b) Petrarcha: *Pulchritudinem esse blandum hostem, dulcem raptorem tortorem fraudulentum, laqueum pedibus, oculis velum, etc.* Observa tamen, metaphoricis id genus definitionibus caute admodum utendum esse, et cum mica salis, ut ait Catullus.

§. II. Enumeratio partium.

Quid est Enumeratio partium?

℟. Est oratio, qua totum in suas partes distribuitur; unde locus ille vocatur etiam *Distributio*:

(a) *Aeneid. 4.*

(b) *De remediis utriusque fortunae. Petrarcha Patria Florentinus, Aretii natus, ingenio, eloquentia, et poetica facultate sui saeculi facile princeps floruit saeculo 14.*

ut si distribuas, ac dividas vitam humanam in pueritiam, adolescentiam, virilem aetatem, et senectutem.

Quae sunt regulae ac leges Enumerationis partium?

℟. Tres praecipuae. 1. Regula haec est: affirmatis omnibus partibus, affirmatur totum. Ita Tullius probat Pompejum Imperatorem, omnes et singulas optimi Imperatoris virtutes sic enumerando; *Ego enim existimo, in summo Imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.* Pergit deinde, et quatuor haec in suo Pompejo summa esse sic probat; » Quis igitur hoc homine scientior unquam » aut fuit aut esse debuit, qui e ludo atque pueritiae » disciplina, bello maximo, atque acerrimis hosti» bus, ad patris exercitum, atque in militiae di» sciplinam profectus est? » Deinde de ejus justi» tia: Cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, » ut non modo manus tanti exercitus, sed ne ve» stigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur.» Et de temperantia sic loquitur. » Non avaritia ab » instituto cursu ad praedam aliquam revocavit, non « libido ad voluptatem, non amoenitas ad delecta» tionem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non » denique labor ipse ad quietem, etc.

Ita etiam (a) Lactantius Dominicae mortis acerbitatem, singularum partium cruciatu, pie aeque ac eleganter probat;

Compressos speculare oculos, et luce carentes
Afflictasque genas, et arentem suspice linguam
Felle venenatam, et pallentes funere vultus;
Cerne manus clavis fixas, tractosque lacertos;
Atque ingens lateri vulnus; cerne inde cruorem
Purpureum, fossosque pedes, artusque cruentos.
Flecte genu, lignumque Crucis venerabile adora.

(a) *Lactantius Firmianus, eloquentia, et eruditione clarus, Crispi, Constantini Magni filii, praeceptor.*

Sic Juvenalis Sat. 5. per partium enumerationem ridet quemdam, qui se omnia scire profitebatur :

Grammaticus, Rhetor, Geometres, Pictor, (a) Aliptes, Augur, (b) Schoenobates, Medicus, Magus : omnia novit
Graeculus esuriens : in caelum, jusseris, ibit.

Quaenam est secunda Regula?

℟. 2. Regula haec est, ut negatis omnibus et singulis partibus negetur totum. Sic probat Tullius Antonium non esse Consulem : *Negat hoc* (c) *D. Brutus Imperator; negat Gallia, negat cuncta Italia, negat Senatus, negatis vos. Qui igitur illum consulem nisi latrones, putant?*

Cedo ultimam regulam enumerationis partium.

℟. Ut negatis partibus recte negetur totum, nulla tibi erit praetermittenda pars, quoad ejus fieri poterit. Ita Martialis vetulam quandam probat esse edentulam

Si memini, fuerunt tibi quatuor, Aelia, dentes :
Expuit una duos tussis, et una duos.
Jam secura potes totis tussire diebus :
Nil istic, quod agat, tertia tussis habet.

§. III. Notatio Nominis et Conjugata.

Ad unum et idem caput duos hosce locos propter affinitatem revocamus : Quamvis porro uterque ille locus, propter levitatem, non adeo valere videatur ad persuadendum : quia tamen non parum valet ad delectandum et ad orationem lepore aliquo ac sale condiendam, idcirco ab Oratoribus interdum summis adhibetur.

Quid est Notatio?

℟. Notatio, seu Etymologia, est locus, qui verborum originem, et significationem inquirit, ut *Senatus* nomen traxit a *Senibus* : *Consul* vocatur is, qui *consulit patriae* : ergo Piso nihil minus quam con-

(a) *Aliptes, qui Athletas ungit.*
(b) *Schoenobates, funambulus* Ballatore sulla corda.
(c) *Decius Brutus.*

sul est: et Ovidius in Fastis *Victimam*, sic apellari dicit *a vincendo, et hostiam ab oste.*

Victima, quae dextra cecidit victrice vocatur:
Hostibus a domitis hostia nomen habet.

Quandonam potissimum utendum est Notatione nominis?

℟. Quando in nomine aliquo laudem, vel dedecus, aut jocum aliquem, non scurrilem ac mimicum sed liberalem et urbanum invenit Orator. Sic in nomine (a) *Verris* jocose lusit Cicero, quasi ita dictus fuisset, quod omnia *verreret*, hoc est omnia raperet homo voracissimus: *Quam tu*, inquit, *domum, quod fanum odisti, quod non eversum, atque extersum reliqueris*? Sic etiam Chrysogonum in avaritiae suspicionem vocavit ab ipsius nomine, quod *aureum* significat, aut quasi *auro genitum*.

Ad notationem nominis pertinent Anagrammata, cujusmodi sunt ista: *Amor*, Roma, Maro: *Logica*, Caligo: *Ursula*, Laurus: *Prudentia*, tarde puni: *Maria Virgo*, mira Virago: *Divus Alexius* diu exul a suis: *Quid est veritas*? Est vir qui adest: *Maria Magdalena*, grandia mala mea; *Sacramentum Eucharistiae*, chara Ceres mutata in Jesum, etc.

Quamquam, ut ingenue dicam quod sentio, perpusilli ingenii est, frivolis hujusmodi nugis immorari, quae scilicet laborantis magis sunt, quam elegantis ingenii partus. Et si me audis, vana haec crepundia relinques Judaeis, qui multi sunt in observandis exilibus litterulis, et apud quos nata opinor Anagrammata, et ab illis ad nos usque, infelici contagione, derivata.

Quid sunt Conjugata?

℟. Sunt ea, quae, ab uno orta vocabulo variae con-

(a) *Verres homo libidinosus et avarus, cum in Sicilia triennium Praetor fuisset, repetundarum accusatus fuit a Siculis.*

jugantur, seu commutantur, ut *Sapiens*, *sapientia*, *sapienter*; *Imperium*, *imperator*, *imperare*. Ex hoc Conjugatorum loco Caesarem ingeniose ad modum ita laudat (a) Tullius : *Ceteros quidem omnes* victores *bellorum civilium, jam ante equitate et misericordia viceras* ; *hodierno vero die te ipsum vicisti . . . . Nam cum ipsius victoriae conditione jure omnes victi occidissemus, clementiae tuae judicio conservati sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo ipsius etiam victoriae conditio, visque devicta est.*

Ex hac verborum Conjugatione sic etiam argumentatur Propertius :

Aurea nunc vere sunt saecula. Plurimus auro
Venit honos : auro conciliatur amor.

In hoc idem genus facete lusit Martialis Epigram. lib. 2.

Hostem cum fugeret, se (b) Fannius ipse peremit,
Hic (rogo) non furor est, ne moriare, mori ?

Ad eumdem locum pertinet illud in Pisonem ; *Cum enim esset omnis causa illa mea consularis et Senatoria, auxilio mihi opus erat et Consulis et Senatus.*

Est illud (c) Terentianum elegans in primis in hoc eodem genere : *Homo sum, humani nihil a me alienum puto.*

Eodem quoque pertinet venustissimum illud Epigramma inscriptum Ludovici M. Statuae in hortulo Simplicium Collegii Parisiensis olim S. J.

Vitales inter succos, herbasque *salubres*
Quam bene stat populi *vita salusque* sui !

(a) *Pro Marcello.*

(b) *Fannius Coepius Proscriptus, quod in Augustum conjurasset, cum fugeret percussores, se ipse interemit.* Sic mori vinci est, *inquit de illo Seneca.*

(c) *In Heautontimorumeno.*

§. IV. Genus, et Species, seu Forma.

Quid est Genus?

℟. Genus apud Rhetores dicitur illud, quod est commune multis, et quod multa sub se complectitur, ut virtus sub se continet justitiam, temperantiam, fortitudinem, prudentiam.

Facito, sodes argumentum a genere.

℟. Praesto est: *Temperantia est virtus, ergo est amanda.*

Qua potissimum ratione tractatur ille locus?

℟. Tractatur in primis, cum a specie fit transitus ad genus, seu ut vulgo loquuntur, cum hypothesis revocatur ad thesim. Hujusce luculentum habes exemplum in Oratione pro Archia Poeta, ubi Cicero cum laudandum Archiam Magistrum suscepisset (quod est hypothesis) rem ad thesim revocavit, hoc est, poesim et studia humanitatis generatim et universe laudavit, ut latiorem orationi suae campum aperiret. Adverte igitur quo artificio ab hypothesi transit ad thesim.

Laus Archiae Poetae a genere

Sit igitur sanctum apud vos humanissimos homines hoc Poetae nomen, quod nulla umquam barbaries violavit. Saxa, et solitudines voci respondent: bestiae immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non Poetarum voce moveamur? (a) Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salamini repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant. Itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt. Permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. Ergo illi alienum, quia Poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate, et legibus noster est, repudiabimus?

(a) *Homerus Poetarum Graecorum princeps, quem suum esse civem septem oppida certatim asserunt.*

Quod vitium in genere tractando vitandum est?

℟. Hoc loco solent intemperantius abuti Tyrones, dum thesim longius trahunt, quod nempe res sit communior faciliorque, et multorum trita vestigiis; v. gr. si de Justitia, vel de Charitate sermo sit, illi se se in virtutis laudes universe ac generatim effundent, et miseram crambem, ut ajunt, taedio affectis auribus ad fastidium usque ac satietatem ingerent. Tu igitur, si sapis, hoc vulgare vitium fugies:

Nec circa vilem, patulumque moraberis orbem (a)

Ne in te jure cadat lepidum illum Martialis dictum:

Jam dic, Postume (b), de tribus capellis.

Ubinam praecipue locum habet argumentum a genere?

℟. Locum habet praecipuum in orationis exordio, ubi praemitti solet aliquod universale principium, a quo ad hypothesim, hoc est ad singularem propositionem descenditur.

Quid est Species seu Forma?

℟. Ex his quae dicta sunt de genere, facile intelliges speciem, esse id quod minus late patet, seu esse rem particularem, quae sub universali continetur. Vocatur autem apud Rhetores, *Hypothesis* v. g. *Virtus est amanda*, est Genus, sive Thesis: *Temperantia hic et nunc est in convivio servando*, en Species, sive Hypothesis.

§. V. Similitudo, et Dissimilitudo.

Quid est similitudo?

℟. Similitudo est rerum ceteroquin disparium collatio, atque convenientia in aliqua re; v. gr. est similitudo inter avarum et hydropem; quia licet avarus et hydrops sint duae res longe diversissimae, in eo tamen conveniunt, quod neuter satiari possit. Item homo iratus dicitur esse similis Leo-

(a) *In arte poetica.*

(b) *Ineptus causidicus, qui ad alia omnia abibat, quam causa postularet.*

ni rugienti; quia homo iratus et Leo rugiens sunt duae res valde inter se se dispares, quae tamen in aliqua re conveniunt, nempe in furore. Sic etiam umbra et gloria sunt res diversissimae: in hoc tamen conveniunt, quod umbra corpus, gloria virtutem comitetur. Unde ait Cicero: *Gloria est umbra virtutis.*

Quomodo fit argumentum a similitudine?

℟. Facies in hunc fere modum cum Tullio: *Quidam morbo, aut sensus stupore cibi suavitatem non sentiunt: sic libidinosi, avari, facinorosi verae laudis gustum non habent.* Sic etiam argumentari poteris a simili cum Ovidio (a):

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum;
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Quid est discriminis inter similitudinem et comparationem?

℟. Similitudinem proprie pertinere ad id, quod *qualitatem* vocant; comparationem vero pertinere ad *quantitatem*. Fit enim comparatio vel a pari, vel a majori ad minus, vel a minori ad majus, ut dicetur postea: in similitudine vero nulla fit mentio neque paris, neque majoris, neque minoris.

Quomodo facile poterit inveniri argumentum a simili?

℟. Quaeres statim, quaenam res sit similis et ejusdem naturae cum ea, quam explicandam sumis. Ita si agatur de constantia, quaeres quid vel maxime resistat, et occurret tibi *rupes*, *adamas*, dicesque cum Virgilio de rege Latino (b):

Ille, velut pelagi rupes immota, resistit.

Vel ut idem Virgilius de Didone lib. 6.

Illa solo fixos oculos aversa tenebat.
Nec magis incoepto vultus sermone movetur,
Quam si dura silex, aut stet Marpesia cautes.

(a) *Trist. lib.* 1.
(b) *Lib.* 7.

Quid est Dissimilitudo?

℟. Est oratio, quae ex re dissimili dissimile colligit: ut cum Tullius; *Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent.* Et lib. 2. de Oratore: » Artes reliquae » ab eloquentia differunt, quod haec non habeat de» finitam aliquam regionem, cujus terminis septa » teneatur: ceterae vero artes suis se certis quibus» dam finibus contineant. » Hunc locum a Dissimili lepidissime tractat Catullus, cum ait Carmine 5.

Soles occidere et redire possunt:
Nobis, cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.

Ad hunc eumdem locum pertinet haec Horatiana sententia;

Damna tamen celeres reparant caelestia lunae;
Nos ubi decidimus,
Quo pius Aeneas, quo (a) Tullus dives, et Ancus?
Pulvis et umbra sumus.

§. VI. Contraria et Repugnantia.

Quid sunt Contraria, seu opposita?

℟. Sunt ea, quae in eodem subjecto esse non possunt: vel si fuerint in eodem, necessario inter se pugnant.

Quot sunt contrariorum genera?

℟. Quatuor omnino numerantur, nimirum Adversa, Relata, Privantia et Contradicentia.

Quid sunt Adversa?

℟. Sunt ea, quae in eodem plurimum inter se differunt, ut *virtus, et vitium; bellum, et pax; sapientia, et stultitia,* Cicero Philip. 2. » Attende pauli» sper, cogitationemque sobrii hominis punctum » temporis suscipe . . . . . Nego quidquam esse » medium: Confiteor, eos, nisi liberatores Populi « Rom. conservatoresque Reip. sint, plus quam si-

(a) *Tullus, cognomento Hostilius, tertius Romanorum Rex: illi successit Ancus Martius.*

» carios, plus quam homicidas, plus etiam quam
» parricidas esse. Siquidem est atrocius Patriae pa-
» rentem, quam suum occidere. Tu, homo sapiens
» et considerate, quid dicis? Si parricidae, cur ho-
» noris causa a te sunt, et in hoc ordine, et apud
» Populum Rom. semper appellati? cur M. Brutus,
» te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus
» quam decem dies abfuisset? cur provinciae Cas-
» sio et Bruto datae, etc. Non igitur homicidae. Se-
» quitur, ut liberatores tuo judicio sint. »

Quid sunt Relata?

℟. Sunt ea, quae se invicem ita respectant, ut alterum sine altero esse non possit, ut *Pater, et filius; dux, et miles; Magister, et Discipulus; Dominus, et servus; qui dat, et qui accipit.* Ita Martialis lib. 1. ex hoc Relatorum loco facete jocatur in Sosibianum quemdam, qui suum patrem *Dominum* inepte omnino vocitabat:

E (a) servo scis te genitum, blandeque fateris,
Dum dicis dominum, Sosibiane, patrem.

Ex hoc eodem loco Caesarem ita laudat Cicero, in oratione pro Marcello: *Ex quo profecto intelligi debet, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria.* Huc denique pertinent haec verba Veneris, arma pro filio suo Aenea poscentis a Vulcano:

Arma rogo genitrix nato.

Quid sunt Privantia?

℟. Sunt habitus et ejus privatio, ut *vita, et mors lux, et tenebrae; scientia, et inscitia; pauperies et divitiae.* Ex privantibus ingeniose argumentatu Martialis in quemdam:

Ebrius es: nec enim faceres id sobrius umquam.

Hinc etiam ingeniosum illud ejusdem Poetae lib. 5

(a) *Sosibianus ex adulterio nobilis Matronae cum servo natus, illius matronae virum, cujus filius putabatur dominum blandiendo vocitabat.*

Semper eris pauper si pauper es, Aemiliane.
Dantur opes nullis nunc, nisi divitibus.

Quid sunt Contradicentia?

℟. Sunt ea, quorum alterum negat, alterum affirmat idem de eodem: Ut *Milo insidiatus est Clodio, Milo non est insidiatus Clodio.*

§. VII. Adjuncta.

Quid sunt Adjuncta?

℟. Sunt ea, quae cum re, de qua agitur, non necessario, sed probabiliter conjuncta sunt.

Quot sunt Adjunctorum genera?

℟. Tria vulgo numerantur. 1. Adjuncta rei, ut *locus, tempus, etc.* 2. Adjuncta animi, ut *vitia, virtutes.* 3. Adjuncta corporis, ut *pulchritudo, deformitas, robur, vestis, habitus.* Uno verbo omnia quae rem quoquo modo circumstent, sive praecedant, sive comitentur, sive sequantur, appellantur Adjuncta, seu res circumstantes. Unde liquet quam longe lateque pateat locus ille, et quam uberem dicendi segetem Oratori suppeditet.

Quomodo sumi potest Argumentum ab Adjunctis?

℟. Cum ex loco, tempore, facultate, aliisque id genus, quae rem circumstant, persuadendi occasionem idoneam captat Orator. Sic (a) Hannibal Italiam ingressus, militibus suis eloquenter admodum facit animos ex loco, unde fugere non liceat.

Oratio Hannibalis milites suos ad pugnam adhortantis. Liv. lib. 21.

Dextra laevaque duo maria claudunt. Nullam ne ad effugium quidem navem habemus. Circa Padus amnis major ac violentior Rhodano; a tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitae. Hic vobis vincendum aut moriendum, milites, est. . . . . Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis

(a) *Hannibal Hamilcaris filius, Carthaginensium Dux, qui saepius Romanos vicit.*

vindicaverimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui receptum habent, quos ager suus, quos sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes accipient. Vobis necesse est fortibus viris esse, et omnibus inter victoriam mortemque certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in praelio potius quam in fuga mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis. Nullum incitamentum ad vincendum homini a Diis immortalibus acrius datum est.

Cicero autem ab adjunctis Antonii levitatem ac turpitudinem exagitat: Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potius de iniquissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in Populi Rom. conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter coenam, in tuis immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe diceret? In coetu vero Populi Rom. negotium publicum gerens, Magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit.

Porro memoriae juvandae causa, praecipua octo Adjunctorum genera hoc vulgari versiculo fuere comprehensa:

Quis, quid, ubi, per (a) quos, quoties, cur, quomodo, quando.

Quis significat personam, et quae ad illam pertinent, cujusmodi sunt genus, educatio, indoles, aetas, sexus, patria, cognatio, fama, virtus, ingenium, etc. *Quid* negotium designat, sive rem, de qua agitur. *Ubi* locum demonstrat. *Per quos* indicat adjutores et socios, quorum opera facta res est. *Quoties* docet quam saepe res facta fueris. *Cur* causam et

(a) *Alii dicunt*, quibus auxiliis, *sed minus commode.*

finem designat. *Quomodo* modum ac seriem ostendit rei gestae. Denique *Quando* denotat tempus, quo gesta res est.

§. VIII. Antecedentia, et Consequentia.

Quid sunt Antecedentia?

℟. Sunt ea, quibus positis, necesse est alia consequi; ut, ortus est sol, ergo dies est. Tu natus es homo; ergo dubio procul morieris. Ille gravissimi sceleris reus est, ergo gravissime plectetur a justo judice.

Quid sunt Consequentia?

℟. Sunt ea, quae rem necessario consequuntur. Sic autem argumentum duces a consequentibus: *Est copia fructuum; ergo et florum fuit. Cicatricem gerit; ergo plagam accepit.* Cicatrix enim et fructus plagam et flores consequuntur. Quia vero locus ab Antecedentibus et Consequentibus non maximopere differt ab Adjunctis, ideo diutius in illo immorari non est operae pretium.

§. IX. Causae.

Quid est Causa?

℟. Est id unde aliquid est, vel id, vi cujus aliquid fit, ut vulnus est causa mortis; cruditas est causa morbi, etc.

Quotuplex est Causa?

℟. Quadruplex numeratur a Philosophis, efficiens materialis, formalis, et finalis.

Quid est causa efficiens?

℟. Est ea, a qua aliquid efficitur, ut ignis est causa efficiens caloris; nempe is a quo calor efficitur; Intemperantia est causa efficiens morbi; nempe ea, a qua efficitur morbus.

Quid est Causa materialis?

℟. Ea est, ex qua aliquid fit, aut componitur: ut marmor est materia domus, corpus est hominis quasi materia.

Quid est Causa formalis?

℟. Est ratio rei ac notat per quam res est id

quod est, et a rebus aliis distinguitur, unde anima est forma hominis, quia per animam fit rationalis, et a ceteris animantibus distinguitur.

Quid est Causa finalis?

℟. Est id, cujus gratia aliquid fit; ut finis belli est victoria et pax, cum propter victoriam et pacem bellum suscipiatur. Beata in Caelo vita est causa finalis hominis, quandoquidem homo agit omnia, vel agere debet certe quidem, ut beatam in caelo vitam tandem aliquando consequatur.

Quomodo argumentari debemus a Causa efficienti?

℟. Sic argumentaberis cum Tullio. *Intemperantia effoetum corpus tradit senectuti, ergo diligenter vitanda est.* Ab hoc loco senectutem contra vituperatores ita defendit idem Tullius: *Caret epulis, ajunt, extructisque mensis, et frequentibus poculis; caret ergo vinolentia, cruditate, et insomniis.* Ita Ovidius Aegysthi adulterium culpat a causa efficiente nempe ab otio: Quaeritur (a) Aegysthus quare si factus adulter?

In promptu causa est, desidiosus erat.

Sic etiam et felicem inter mortales vitam eleganter commendat Martialis lib. 10. a causis praecipuis quae illam efficiunt.

Vitam quae faciunt beatiorem,
Jucundissime Martialis, haec sunt:
Res non parta labore, sed relicta;
Non ingratus ager; focus perennis:
Lis numquam, (b) toga rara mens quieta,
Vires ingenuae, salubre corpus;
Prudens simplicitas; pares amici;

(a) *Aegysthus, Thyestis filius stuprata Clytemnestra ejus maritum Agamemnonem interfecit, et ipse ab Oreste illius filio fuit occisus.*

(b) *Rara urbana officia, salutationes obsequia, ad quae obeunda toga utebantur.*

Convictus facilis: sine arte mensa;
Nox non ebria, sed soluta curis:
Non tristis thorus, attamen pudicus;
Somnus qui faciat breves tenebras:
Quod sis, esse velis, nihilque malis;
Summum nec metuas diem, nec optes.

Quomodo argumentatur a materia?

℞. Ita ferme dices; corpus hominis est mortale; ergo aequum est, ut illi dominetur animus immortalis. Ita Ovidius Solis regiam commendat a materia. Metamorph. lib. 7.

Regia Solis erat sublimibus alta columnis.
Clara micante auro, flammasque imitante (a) Pyropo:
Cujus ebur nitidum fastigia summa tegebat:
Argenti bifores radiabant lumine valvae.
Materiam superabat opus.

Quomodo sumitur argumentum a causa formali?

℞. Sic dices: animus hominis est immortalis, ergo mors non est timenda. Excellens est animi natura: ergo voluptatibus servire non debet. Ita Cicero: » Si » considerare volumus, quae sit in hominis naturae » excellentia et dignitas, intelligemus quam sit tur» pe diffluere luxurie, et delicate ac molliter vivere » quamque honestum parce, continenter, severe, so» brie.

Quomodo denique argumentandum est a causa finali?

℞. Ita probabis cum Tullio, insidias Miloni struxisse Clodium, quod nempe multas ex illius interitu sibi polliceretur utilitates. » Quonam igitur pacto » probari potest insidias Miloni fecisse Clodium? » Satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria

(a) *Pyropus non est gemma, aut carbunculus, ut vulgo male creditur, sed genus aeris ductilis, cui admixta est quarta pars auri.*

» bellua docere magnam ei causam, magnam spem
» in Milonis morte propositam, magnas utilitates
» fuisse. » Itaque illud Cassianum. » Cui bono
» fuerit in his personis valeat, et si boni nullo emo-
» lumento impellentur in fraudem, improbi saepe
» parvo. Atqui Milone interfecto Clodius hoc as-
» sequebatur, non modo ut Praetor esset, non eo
» Consule, quo sceleris nihil facere posset; sed
» etiam ut his Consulibus esset, quibus, si non adju-
» vantibus, at conniventibus certe, sperasset se pos-
» se rempublicam eludere in illis suis cogitatis fu-
» roribus, etc.

Denique ex quatuor illis causis simul junctis commendare poteris celeberrimum templum Jerosolymitanum. Causa efficiens erit Salomon, sapientissimus item atque ditissimus, et alii peritissimi artifices, qui in illo elaborarunt. Causa materialis erunt pretiosi lapides, ligna cedrina, aureae laminae, etc. Causa formalis erit ipsa structura, et pulchritudo templi. Finalis erit summi Dei cultus, in cujus honorem fuit exstructum.

§. X. Effecta.

Quid sunt Effecta?

R). Effecta, seu effectus, sunt ea, quae oriuntur ex causis. Hunc locum mirifice tractat Tullius libro de Senectute, ubi funestos voluptatis effectus ita describit:

Voluptatis incommoda ab Effectis.

Accipite, optimi adolescentes, veterem orationem (a) Architae Tarentini, magni imprimis et praeclari viri, quae mihi tradita est, cum essem adolescens (b) Tarenti cum Quinto Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam voluptatem corporis hominibus

(a) *Architas Philosophus Pytagoricus, vixit tempore Platonis.*

(b) *Tarentum urbs magnae Graeciae, a Taranto Neptuni filio condita.*

dicebat a natura datam: cujus voluptatis avidae libidines temere et effroenate ad potiundum incitarentur.

Hinc patriae proditiones, hinc rerum publicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat; nullum denique scelus, nullum magnus facinus esse; ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret. Stupra vero et adulteria et omne tale flagitium, nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptate. Cumque homini sive natura, sive quis Deus, nihil mente praestabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante, temperantiae locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere . . . Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem.

§. XI. Comparatio.

Quid est Comparatio?

℟. Est (a) oratio, qua duo, vel plura in tertio aliquo conferuntur, quod illis commune est; ut, *Catoni licuit sequi bellum civile; igitur et Ciceroni licebit.*

Commune est enim ambobus sequi bellum civile.

Quot sunt Comparationum genera?

℟. Tria. Primum est a majori ad minus. Secundum est a minori ad majus. Tertium est a pari.

Quomodo argumentatur a Comparatione majoris ad minus?

℟. Cum contendimus, ut id, quod valet in majori, valeat etiam in minori, ut cum ait Cicero in Antonium: *Quid faceres domi tuae, cum alienae tam sis insolens?* Sic etiam Terentius:

Quem feret, si parentem non fert suum?

Ex hoc eodem loco probat Ovidius leniri posse Augustum, quod vel ipsi Dii leniantur:

(a) *Cic. in Topicis.*

Cur ego posse negem leniri Caesaris iras,
Cum videam mites hostibus esse Deos?

Quomodo fit argumentum a comparatione minoris ad majus

℟. Quando contendimus, ut quod valet in minori valeat etiam in majori: ut Cicero pro Lege Manilia: » Majores nostri saepe mercatoribus ac naviculatoribus injuriosius tractatis bella gesserunt; vos tot » Civium Romanorum millibus uno nuntio, atque » uno tempore necatis; quo tandem animo esse debetis?

Huc pertinet etiam Horatianum illud Epist. 2.

Ut jugulent homines, surgunt de nocte latrones,
Ut te ipsum serves, non expergisceris?

Quomodo fit argumentum a comparatione partium?

℟. Fit, cum contendimus, id, quod valet in una re, valere etiam debere in alia pari: ut, lex est, qui occiderit patrem, insutus in (a) culeum dejiciatur in profluentem; ergo et qui matrem occiderit, eodem supplicio dignus est. Ita Cicero licere sibi Syllam defendere, qui fuerat ante ab Hortensio defensus, probat orat. pro L. Sylla. » Si conjuratio patefacta » per me est, tam patet Hortensio, quam mihi. Quem » quum videas honore hoc, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse quin innocentem » Syllam defenderet, quaero, cur, qui aditus ad causam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit? Quaero illud etiam, si me, qui defendo » reprehendendum putas esse, qui tandem existimes » de his summis viris, et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc judicium » et ornari, causamque defendi hujus innocentis » vides?

(a) *Ital.* Otre sacco di cuojo.

CAPUT II.

De Locis extrinsecis, seu remotis.

Quinam sunt Loci extrinseci?

℟. Loci extrinseci, qui etiam vocantur *remoti et assumpti*, sunt ii, qui nullo modo pendent ab arte ingenioque Oratoris, ut excogitentur, quique extra rem ipsam positi sunt: qua propter ab Aristotele recte vocantur (a): *Argumenta inartificialia, seu arte carentia*: non quod artis omnino sint expertia, cum potius illorum tractatio summum requirat artificium, sed quod non eruantur ex rebus ipsis, et ex causae visceribus; quippe quae foris eruuntur, et auctoritate sola nituntur; itaque sunt inartificiosa quod attinet ad Inventionem, non vero quod spectat ad usum atque tractationem.

Quot sunt Loci extrinseci?

℟. Sex assignantur a Quintiliano: Leges seu Praejudicia, Fama, Tabulae, Jusjurandum, Tormenta, Testes.

Quomodo argumentandum est a Legibus, ac Praejudiciis?

℟. 1. Dices, praejudicia ac leges esse vincula reipublicae, regnorum fundamenta, justitiae nervos; omnis aequitatis fontem, libertatis asylum, sapientiorum virorum oracula 2. Commendabis eos, a quibus latae leges. 3. Recensebis damna, quae consequentur, si leges impune violentur. Juvabit interdum afferre ipsa legis verba, conceptamque ac solemnem formulam: v. g. *Si quis hominem, dolo malo, morti* (b) *duit, parricida Esto.*

Si lex tibi adversetur, illam ita refutabis, et in-

(a) Τῶν δὲ πίστεων, αἱ μὲν ἄτεχνοί εἰσιν. Rhet. lib. 1. c. 2.

(b) *Vox obsoleta pro* det.

fringes: Dices 1. vel antiquatam fuisse legem, et amplius non valere. Ita Cicero pro Rabirio. *Tunc mihi etiam legis* (a) *Porciae mentionem facies*? 2. Vel legem Legi oppones. 3. Vel dices standum esse non legis litterae, quae nimirum occidit, sed ipsius legislatoris menti. 4. Dices, majoris cujuspiam utilitatis gratia licere interdum a legibus discedere. Sic olim cum Virgilius moriens testamento jussisset suum poema comburi supremae huic illius voluntati (quamquam id leges jubent) noluit tamen obtemperare Imperator Augustus ut ipsemet testatur hisce versiculis:

Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesque diesque labores
Hauserit una dies.

Quid est Fama seu Rumor?

℟. Fama, ut hic accipitur, est sermo vulgi, sine ullo auctore ac capite dispersus; seu, ut ait Quintilianus, est *Sermo multitudinis, qui habet auctoritatem, nisi irrepserit malitia, vel nimia quaedam, ut fit, credulitas.*

Quomodo tractandus est locus a Fama?

℟. Si tibi causaeque tuae faveat fama, dices magnam esse vim atque auctoritatm Famae, cui optimus quisque tam impense studet. Dices populi vocem esse quoddam quasi oraculum, quod vix umquam fallere possit. Usurpabis imprimis aureum illud Plinii dictum ad Trajanum: *Singuli decipere, ac decipi possunt; nemo omnes neminem omnes fefellerunt.*

Contra vero, si tibi, causaeque tuae rumor adversetur, erit amplificanda verbis Famae levitas atque inconstantia, quae saepe viris integerrimis maculas amet aspergere. Dices, ex opinione magis, quam ex veritate res aestimari solere. Usurpabis auream Se-

(a) *Lex Porcia a M. Porcio lata contra eos, qui civem Romanum necabant aut virgis cedebant.*

necae, opinor, sententiam: *Pessimi argumentum turba est.* Dices cum Juvenali Sat. 1.

Dat veniam corvis, vexat censura columbas.

Addere denique poteris de fama cum Virgilio Aeneid. 4. et cum Tertulliano etiam in Apologetico, quod nimirum sit.

Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.

Ita Tullius pro Plancio judices obsecrat, ne disseminatis rumusculis fidem habeant: » Illud unum » vos magnopere oro atque obsecro, cum hujus » quem defendo, tum communis periculi causa, ne » fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque » sermoni fortunas innocentium subjicienda putetis . . . . Nihil est tam volucre, quam maledi» ctum; nihil facilius emittitur; nihil citius exci» pitur: nihil latius dissipatur.

Quid sunt Tabulae?

℟. Nomine Tabularum intelliguntur omnia testimonia scripto exarata, quibus pacta conventa, contractus, codicilli, stipulationes, testamenta, et alia id genus continentur.

Quid est Jusjurandum?

℟. Est affirmatio, vel negatio rei alicujus, ritu religioso facta et Deo Optimo Maximo in testem appellato. Sic olim Scipio apud Livium, lib. 23. *Si sciens fallo, tu me Jupiter Opt. Max. domum, familiam, remque meam pessimo* (a) *loco afficias.* Quod si forte juramenti fidem velis infirmare, dices cum eloquentissimo illo (b) Massiliae Sacerdote Salviano: *Plures invenias qui saepius pejerent, quam qui omnino non jurent.* Et rursus idem Salvianus libro 4. *Si pejerat Francus, quid novi facit? Qui perjurium ipsum sermonis genus putat esse non criminis.*

(a) Letho, *ita lapides antiqui.*

(b) *Salvianus scriptor eloquentissimus, Treveris natus, floruit Massiliae saeculo quinto.*

Quid sunt Tormenta, sive quaestio?

℟. Sunt cruciatus, vi quorum veritas extorquetur a reis. Valet autem plurimum locus ille ad faciendam fidem, si post quaestionem reus in facti confessione perseveret. Facit item maximopere ad probandam ejus, qui accusatur, innocentiam, si tormentis adduci non potuit, ut crimen fateretur.

Quomodo infirmari poterit locus ille?

℟. Dices periculosam esse fallacemque confessionem quae tormentorum vi exprimitur; quandoquidem compertum est, bene multos innocentes, vi tormentorum ac metu doloris, ad falsa dicenda persaepe fuisse adactos: poterisque hoc loco usurpare sapientissimam illam viri clarissimi Hugonis (a) Grotii sententiam, MENTIETUR, *qui ferre poterit*; MENTIETUR, *qui ferre non poterit*. Ita etiam Cicero pro Sylla: » Quaestiones, inquit, servorum, ac » tormenta nobis accusator minitatur, in quibus » quamquam nihil periculi suspicamur, tamen illa » tormenta gubernat dolor, moderatur natura cujus» que cum animi, tum corporis, regit quaesitor, fle» ctit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in » tantis rerum angustiis nihil veritati loci relinqua» tur.

Quid sunt Testes?

℟. Sunt qui de re, quae vocatur in controversiam, voce, vel scripto testimonium ferunt. Accedit huic testificationi majus pondus atque auctoritas: 1. Si testes sint oculati; 2. Si sint jurati: 3. Si sint viri probi atque integerrimi: 4. Si sint viri illustres ac primarii: 5. Si nulla nec spe nec cupiditate impulsi testimonium dicant.

Porro Testimonium potest esse vel humanum, vel divinum. Humanum est illud, de quo supra dictum est. Ad divinum referebantur olim Oracula, seu vo-

(a) *Hugo Grotius Batavus, vir summae, et exquisitissimae literaturae, obiit anno* 1645.

ces Dei ipsius; Auspicia, seu Auguria, quae erant testimonia ex avium volatu, cantu, pastuque duci solita; Vaticinationes, quae erant responsa Vatum; Responsa denique Sacerdotum et Haruspicum, qui vel interpretabantur somnia, vel ex extorum inspectione futura conjiciebant; unde vocabantur *Conjectores*. Ad divinum humanumque Testimonium spectat vulgaris illa, sed egregia Lucani sententia de Caesare ac Pompejo;

. . . Quis justius induit arma,
Scire nefas: magno se judice quisque tuetur:
Victrix causa Diis placuit: sed victa Catoni.

Quomodo infirmatur locus a Testibus?

℟. Infirmabitur locus ille, si dicas, Testes esse homines vel infames, vel leves ac futiles, vel servos, domesticos, amicos, aut quomodocumque suspectos. 2. Si ostendas, illos non secum ipsis cohaerere, sed pugnantia loqui. 3. Si graviores Testes illis opponas. 4. Si conjecturis et argumentis illorum testimonii futilitatem demonstres. 5. Denique si dicas, Testes illos esse homines infimae sortis, atque egentissimos, qui facile subornari potuerint.

CAPUT III.

De secunda Inventionis parte, seu de motibus excitandis.

Oratoris munus ac partes sunt primum, ut persuadeat, doceatque audientium, animos, deinde ut eosdem moveat, inflammet ac inflectat. Diximus in prima hujusce libri parte de argumentis ad docendum et ad fidem faciendam idoneis. Postulat nunc instituti nostri ratio, ut motuum, sive affectum concitandorum fontes aperiamus, dicamusque qua ratione faces ac stimuli sint auditorum animis subjiciendi, quod est in Oratore praecipuum. Siquidem homines affectu magis, quam ratione ducuntur,

et quod approbant bonum, non semper amplectuntur, exemplo Medeae illius Ovidianae (a):

. . . . . . Video meliora, proboque;
Deteriora sequor . . . . .

Sed antequam affectus omnes singillatim persequamur, pauca quaedam, ut fit, de illorum natura numeroque praemittamus.

Quid est Affectus?

℟. *Est animae sentientis, ex opinione boni, vel mali nata commotio.* Vel, ut clarius dicam, *est quidam animi impetus, quo impellimur vehementius ad aliquid vel appetendum, vel aversandum.*

Quot sunt affecta?

℟. Sunt qui cum Stoicis quatuor tantum statuunt affectus; duos circa bonum, nempe *spem et gaudium*: et duos circa malum, scilicet *tristitia et metum.* Quatuor hosce modus eleganter expressit Virgilius Aeneid. 6. cum ait: *Hinc metuunt cupiuntque dolent gaudentque.* Eosdem (b) Boetius hisce quatuor versiculis est complexus:

Gaudia pelle,
Pelle timorem:
Spemque fugato,
Nec dolor adsit.

Philosophi vero longe plures statuunt affectus, de quibus ita dicemus, ut primo illorum definitionem afferamus, deinde, quomodo sint excitandi quam accuratissime praecipiamus.

§. I. De Amore, et Odio.

Quid est Amor?

℟. Est affectus, quo alicui bene volumus, eique benefacimus, non nostra, sed illius causa. Ubi vides tres omnino esse germani amoris conditiones ac

(a) *Metamor. Lib 7.*

(b) *Severinus Boetius, ingenio ac eruditione, et poesi nobilis, capite truncatus a rege Theodorico anno* 626.

dotes. 1. Est ut ei, quem amamus, optemus bona, vel saltem quae bona esse arbitramur. 2. Conditio est, ut quae bona judicamus, non optemus illi dumtaxat, sed etiam pro virili parte procuremus. Ut enim ait Julius Scaliger:

Tu si ex animo forte velis (a) cui benefactum,
Addas operam; sola cadaver est voluntas.

3. Conditio est, ut ita simus animati non propter propriam utilitatem, sed illius causa, quem diligimus: *Nam*, ut ait (b) Cicero, *si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum.*

Quid differt Amor ab Amicitia?

℟. Differt, quod sit verus amor, etsi qui amat, non redametur; in amicitia vero requiritur amor mutuus. Unde Aristoteles rogatus quid esset amicus, pulcre respondit: (c) *Anima una in duobus habitans corporibus.*

Quo pacto conciliandus est Amor?

℟. Amoris conciliandi causae ac viae praecipuae sunt 1. Excellens quaedam et rara virtus. Ita Ilioneus Trojanorum Orator praeclaram Aeneae virtutem collaudando, Didonem illi conciliare conatur, Aeneid. 1.

Rex erat Aeneas nobis, quo justior alter
Nec pietate fuit, nec bello major, et armis.

2. Utilitas, et collata beneficia. Ita Cicero Miloni benevolos mirifice facit judices ab ejus in patriam beneficentia; *Hiccine vir patriae natus, usquam nisi in patria morietur?* etc. Sic etiam ventorum rex Aeolus, commemoratis Junonis erga se

(a) Cui *pro* alicui.
(b) 1. *De natura Deorum.*
(c) Μ'α ψυχὴ δύο σώ μασιν ε νοικουσα.

beneficiis, suum erga illam gratum ac memorem animum testatur (a).

Tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra, Jovemque
Concilias, tu das epulis accumbere Divum,
Nimborumque facis, tempestatumque potentem.

3. Nulla re magis comparatur amor, quam amore mutuo, ut monent pervulgata illa Senecae vox: *Si vis amari, ama.* 4 Denique conciliatur amor oris ac corporis dignitate, si sit cum virtute conjuncta, unde Rex Evander apud Virg. lib. 8.

. . . . Sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenili ardebat amore
Compellare virum, et dextrae conjungere dextram

Quid est Odium?

℟. Est affectus animi aversantis id, quod malum esse putatur,

Quanam arte concitandum erit Odium?

℟. Ex iis, quae de amore diximus, facile cuivis patebunt Odii fontes, quod erit a contrariis capitibus excitandum, nimirum ab insignibus vitiis, ab illatis injuriis. Cujus rei mirificum habes exemplum apud Cornelium Tacitum in Agricolae vita, ubi magnanimus ille Galgacus suorum Britannorum animos adversus Romanos hac eximia oratione irritare conatur.

Galgaci oratio contra Romanos
apud Tacitum.

Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, et mare scrutantur. Si locuples hostis est, avari: si pauper, ambitiosi, quos non Oriens, non Occidens satiaverit. Soli omnium spes atque inopiam pari affectu concupiscunt. Auferre, trucidare, rapere falsis nominibus Imperium; atque ubi solitudinem faciunt, Pacem appellant. Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit.

(a) *Aeneid.* 1.

Hi per delectum alibi servitus auferuntur. Conjuges sororesque, etsi hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitum polluuntur. Bona fortunasque in tributum egerunt, in annonam frumentum: Corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis, verbera inter ac contumelias conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur. Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. etc.

§. II. De Metu, Spe, et Audacia.

Quid est Metus, sive Timor?

℟. Est perturbatio nata ex opinione mali impendentis.

Quaenam sunt artes et industriae concitandi metus?

℟. Tres sunt potissimum. Prima est, si denuncietur malum aliquod magnum ac grave, ut bellum, pestilentia, pauperies, infamia, infelix aeternitas. 2. Si ostendatur mali vicinitas, imminensque periculum; neque enim solent homines metuere vel ipsam mortem, si longe remotam arbitrentur, at illius horrore concutiuntur, ubi urget morbus, pestilentia, vel naufragium (a):

Praesentemque viris intentant omnia mortem.

Hac arte mirabiliter, suo more, utitur Tullius in 2. Catilin. ubi funesta Catilinae consilia et impendentes urbi calamitates ita describit: » Videor
» mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum
» atque arcem omnium gentium, subito uno incen-
» dio concidentem. Cerno animo sepultam patriam
» miseros atque insepultos acervos civium. Versa-
» tur mihi ante oculos aspectus (b) Cethegi in ve-
» stra caede bacchantis. Quapropter de summa sa-
» lute vestra, Populique R. de vestris conjugibus

(a) *Aeneid. 1.*

(a) *Cethegus unus e principibus conjurationis Catilinariae,*

» ac liberis, de fanis ac templis, de libertate ac » salute Italiae, deque universa republica decernite » diligenter, ut institutis, ac fortiter.

Eadem arte Aeneas Anchisem patrem humeris gestans apud Virgilium lib. 2. timorem suum sic exponit ab imminentis calamitatis magnitudine:

Succedoque oneri: dextrae se parvus Iulus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus aequis
Pone subit conjux. Ferimus per opaca locorum;
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela neque adverso glomerati ex agmine Graji,
Nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
Suspensum, et pariter comitique onerique timentem.

3. Concitandi metus industria, et haec est, si proponatur malum, non publicum dumtaxat et commune, sed privatum et proprium. Solent enim nos privata multo magis tangere, et acriori doloris sensu ferire quam publica: etsi homines vulgo videri malint publico potius dolore moveri quam suo.

Hoc probe intellexerat olim nobilis ille Graecus histrio, nomine Polus, qui Athenis acturus fabulam Sophoclis, cum repraesentandus esset dolor Electrae gestantis cineres Orestis, clanculum eruit e sepulchro cineres, ossaque filii, quem amaverat unice, urnamque detulit in scenam, et cum lugere videretur aliena mala, deflebat sua. Ita A. Gellius lib. 7.

Quid est spes?

℟. Est gaudium ex opinione imminentis boni.

Quaenam sunt incitamenta, animum ad Spem erigentia?

℟. Haec duo numerantur. 1. Honestas, et magnitudo boni. 2. praesidia certa ad illud comparandum, qualia sunt opes, vires, industria, prudentia, amici, adversariorum imbecillitas, et favor divinus. Hinc Tullius Romanos ad certam victoriae spem excitat sane luculenter, 2. Catilin, *Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias,*

vestra praesidia, *vestrosque exercitus: et primum gladiatori illi confecto et saucio, Consules, Imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum florem totius Italiae, et robur educite.* Hinc etiam Aeneas suorum animos mirum in modum erigit, et bene sperare jubet. Aeneid. 1.

O passi graviora, dabit Deus his quoque finem.
Vos et (a) Scyllaeam rabiem, penitusque sonantes
(b) Accestis scopulos, vos et Cyclopea saxa
Experti; revocate animos, moestumque timorem
Mittite: forsan et haec olim meminisse juvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt; illic fas regna resurgere Trojae.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.

Ad Spem pertinet Audacia, seu confidentia, quae est affectus quidam animi adversus futurum malum quamvis arduum ac difficile, quod tamen vinci possit, consurgentis.

Quomodo concitatur Audacia?

℟. Iisdem ferme actibus, quibus Spes. Ita magnanimus Hannibal, trajecto Rhodano, Italiam recta petens, suos milites hortatur, apud Livium Decade 3. ut obstructarum nivibus Alpium difficultates superent, Romanorumque vires contemnant. » Quid » aliud Alpes esse creditis quam montium altitu» dines? Fingite altiores Pyrenaeis. An terras ali» quas Caelum contingere, et inespugnabiles hu» mano generi creditis? » Et alio loco: » Cum eo » nimirum hoste res est nobis, qui nec bonam, nec » malam ferre fortunam potest: seu vicit, feroci» ter instant victis, seu victus est, instaurat cum » victis certamen. »

(a) *Siciliam, aut Aetnam.*
(b) Accestis *pro* Accessistis per *syncopen.*

Hac eadem ratione audax Turnus suorum Latinorum animos ad pugnam accendit, Aeneid. 10.

In manibus Mars ipse, viri; nunc conjugis esto
Quisque suae tectique memor, nunc magna referto
Facta patrum, laudesque: ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressique labant vestigia prima.
AUDENTES Fortuna juvat.

Multum etiam addit fiduciae persuasio de favore divino. Hinc illa Tolumnii Auguris audacia, Aeneid. 12.

Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus: primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod saepe petivi.
Accipio, agnoscoque Deos, me me duce, ferrum
Corripite, o Rutuli . . . .

§. III. De Misericordia.

Quid est Misericordia?

℟. Est dolor animi et aegritudo quaedam ex malo alterius, praesertim immerito laborantis. In hoc excitando commiserationis affectu triumphare solet magni Oratoris industria. Siquidem, ut vulgo dicitur, *Lacrimae auditorum sunt laus Oratoris vel maxima.*

Quaenam sunt artes ad misericordiam concitandam idoneae.

℟. Variae ac multiplices sunt artes. Prima est, si qui malum patitur, eo plane indignus esse dicatur. Unde ad ciendam misericordiam valet hoc Virgilii (a).

Nec tua plurime, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.

2. Est, si de patria, vel de nobis privatim bene meritus fuisse ostendatur. Hoc artificio mire usus est senior Horatius apud Livium, ut filium, ob in-

(a) *Aeneid.* 1.

terfectam sororem, parricidii reum, ab imminenti morte liberaret.

Oratio P. Horatii ad populum pro Filio parricidii reo. Livius lib 1.

Hunccine, quem modo decoratum ovantemque victoria, incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca inter verbera et cruciatus videre potestis? Quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quae paullo ante armatae Imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris hujus urbis: Arbori infelici suspende: Verbera, vel intra (a) Pomoerium, modo inter illa pila, et spolia hostium, vel extra Pomoerium, modo inter sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta foeditate supplicii vindicent?

3, Ars est, si calamitatis magnitudo, vel diuturnitas, ceteraeque hujusmodi circumstantiae luculenter exponantur.

4. Ars haec est, si tristitia quaedam recentis miseriae signa, monimentaque ob oculos auditorum ponantur, ut cruentae vestes, vel ipsum mortui cadaver, aut imago. Nam ut monet Horatius ad Pisones:

Segnius irritant animos demissa per aures,
Quam quae sunt oculis subiecta fidelibus . . . .

Sic M. Antonius, qui postea Triumvir fuit, prolata Julii Caesaris veste pugionibus ac gladiis perforata, sanguineque cruentata, Romanam plebem ita accendit, ut ad conjuratorum aedes inflammandas e vestigio provolaverit. Sic Clotildes Clodovaei filia dure et inclementer habita a marito Almarico Visigothorum rege, cum sudarium suo imbutum sanguine ad fratres suos Francorum reges misisset (b) immane illud bellum excitavit, quo res Visigothorum

(a) *Ital*, Spazio tra le mura, e l' abitato.
(b) *Gregorius Turovensis*, *lib*. 3. *cap*. 10.

penitus attritae, deletaeque fuerunt. Sic olim summus ille orator Antonius, cum defenderet Aquilium in causa peroranda, tunicam ejus diloricavit, ac discidit e pectore, et adversas senis cicatrices judicibus ostendit.

Sic etiam Aeneam flectere Dido conatur apud Ovidium in heroide, ac lamentabili sui imagine ac pictura.

Aspicias utinam, quae sit scribentis imago!
Scribimus, et gremio Troicus ensis adest.
Perque genas lacrymae strictum labuntur in ensem
Qui jam, pro lacrymis, sanguine tinctus erit.

§. IV. De Ira et Indignatione.

Quid est Ira?

℟. Dicere possem cum Horatio: *Ira brevis furor est*: sed malo cum Aristotele sic illam definire: *Ira est sui propter contemptum, ulciscendi cupiditas, cum dolore conjuncta.* Unde non maximopere differt ab odio quod est *Ira quaedam inveterata.*

Quomodo excitatur et incenditur Ira?

℟. Accenditur commemoratione illatae injuriae si praesertim injuria sit cum contemptu conjuncta. Hinc nimirum apud Virgilium Aeneidos 1. tantopere effervescit Junonis ira contra Trojanos, ob spretam a Paride Trojano, formam suam, et Hebem filiam Ganymedi Trojano postpositam:

. . . . Manet alta menta repostum
Judicium Paridis, spretaeque injuria formae,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores.

Et rursum in eodem libro suam iram sic exsuscitat eadem Juno:

Ast ego, quae Divum incedo Regina, Jovisque
Et soror et conjux, una cum gente tot annos
Bella gero? Et quisquam numen Junonis adoret
Praeterea? aut supplex aris imponat honorem?

Quo quis vero est gloriae appetentior, vel dignitate illustrior, hoc ob sui contemptum vehementius

solet irasci. Cujus rei memorabile in primis est exemplum Narsetis Eunuchi rei militaris gloria praestantissimi. Is enim post res fortiter gestas adversus Totilam Gothorum regem, cum invidia quorumdam, a Justino Imperatore Italiae Prefectura fuisset exutus, atque etiam ab Imperatrice Sophia, impotentis animi foemina virulento hujusmodi fuisset impetitus convitio : *Narsetem Eunuchum ad pensa lanasque cum foeminis esse relegandum*: illud adeo acerbe tulit, *ut se telam brevi orsurum dixerit, quam Imperator et Conjux, dum viverent, nulla vi industriaque retexere possent.* Ac paullo post, evocatis in Italiam Longobardis, Imperatori magnam Italiae partem ademit.

Quid est Indignatio?

℟. Est dolor perceptus ob secundas res bonaque alterius, qui hac felicitate judicatur indignus, ut apud Maronem Eclog. 1.

Impius haec tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes.

Ejusmodi est etiam illud Eclogae 8.

Mopso Nisa datur! quid non speremus amantes?
Jungentur jam(a) gryphes equis, aevoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damae.

Quomodo ab invidia differt indignatio?

℟. Hoc differt, quod indignatio sit tantum in indignos eo, quo fruuntur bono, ut vel ex ipso nomine liquet. Unde indignatio praesertim suscipitur ab his qui sunt viri probi, et honoris cupidi; quia boni ferunt indigne malos florere : et honoris studiosi indignantur, immerentes anteferri sibi. Invidia vero est erga bonos, et sua felicitate dignos.

Quomodo concitatur indignatio?

℟. Excitatur duplici modo 1. Si vitae prioris sordes, et vilitas cum praesentis temporis opibus, po-

(a) *Gryphes genus ferarum omnino fabulosum, cum alis et capite aquilae, et reliquo corpore leonino, vulgo* Grifo.

tentia, arrogantia praesertim conferantur. 2. Si hominis, in quem indignamur, vitia cum viri, cui antefertur, virtutibus comparentur. Ex primo capite Tullius indignationem ita movet in Vatinium: *Atque illud tenebricosissimum tempus ineuntis aetatis tuae patior latere* . . . . Deinde commemorat, ut homo vilis et obscurus paullatim ad honores accesserit, tandemque illa subjungit: *Te cognati respuunt,* (a) *tribules execrantur, vicini metuunt, affines erubescunt,* (b) *strumae denique ab ore improbo demigrarunt, et aliis jam se locis collocarunt.* Quasi nempe adeo sit impurus, ut vel ipsae strumae foedum hominem aversentur.

Similiter Horatius indignationem concitat adversus Menam Pompeji Magni libertum in hac Oda cedro linienda.

Licet superbus (c) ambules pecunia,
  Fortuna non mutat genus.
Videsne, sacram (d) metiente te viam
  Cum bis ter ulnarum toga,
Ut hora vertat huc euntium
  Liberrima indignatio?
Sectus flagellis hic (e) triumviralibus,
  Praeconis ad fastidium,
Arat Falerni mille fundi jugera,
  Et (f) Appiam (g) mannis terit;
Sedilibusque magnus imprimis eques,
  Othone contempto, sedet.

(a) Ex eadem tribu.

(b) *Ital.* Scrofole.

(c) *Menas, cum ab hero Pompejo defecisset ad Augustum, ab illo Tribunus militum fuit creatus*

(d) *Via sacra sic dicta, quod ad Jovis templum et Capitolium recta duceret.*

(e) *Judicia de servis, ac furibus exercebant tres judices, qui triumviri capitales dicebantur*

(f) *Via Appia Roma Brundusium usque pertingebat, nomen traxerat a Claudio Appio Caeco. qui eam muniverat.*

(g) *Ital.* Barbereschi

Ex secundo capite vehementer indignatur Ajax apud Ovidium, quod Ulysses secum ausit de Achillis armis contendere :

. . . . Agimus, proh Jupiter, inquit,
Ante rates causam, et mecum confertur Ulysses!
Praemia magna peti fateor : sed demit honorem
Aemulus Ajaci. Non est tenuisse superbum,
(Sit licet hoc ingens) quidquid speravit Ulysses,

§. V. De Mansuetudine.

Quid est mansuetudo?

℟. Mansuetudo, seu lenitas, ac clementia, est motus oppositus irae: neque aliter definitur, quam *irae remissio atque mitigatio.*

Quaenam est ars conciliandae clementiae?

℟. Mitigabitur ira, et conciliabitur mansuetudo, primo ingenua quadam culpae confessione ac dolore. Ita Cicero Caesarem iratissimum licet, tamen Ligario placavit. » Ad judicem sic agi solet, sed ego » ad patrem loquor, erravi, temere feci, poenitet, » ad clementiam tuam confugio; delicti veniam pe» to, ut ignoscas, oro : si nemo impetravit, arro» ganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem » dedisti.

2. Facit ad placandam iram humilitas, et supplicis animi demissio, praesertim apud hostem magnanimum. Ut enim pulchre ait Ovidius lib.3. Tristium.

Corpora magnanimo satis est prostrasse Leoni.
Pugna suum finem, dum jacet hostis, habet.

Addere poteris cum Virgilio tritum illud lib. 6.

. . . . Romane memento
Parcere subjectis et debellare superbos.

3. Ad declinandam iram maxime sunt adhibendi qui minus habet roboris, et quos de vi inferenda cogitare nulla est suspicio, cujusmodi sunt pueri, foeminae, senes, sacrorum antistites. Ita legimus in sacris paginis, Davidis iram ab Abigail, iram (a) Arta-

(a) *Artaxerxis in sacris codicibus dictus Assuerus.*

xerxis ab Esthere fuisse repente mitigatum. Romana quoque historia testatur, Sabinarum interventu Romulum inter et Tatium foedus ictum fuisse. Item Volumnia et Veturia Maritum Coriolanum, patriae funestum bellum inferentem, a noxio proposito dimoverunt.

4. Facit plurimum ad iram molliendam; si scias et captes molles aditus, et commoda fandi tempora quale est tempus convivii, ludi, fausti alicujus successus, victoriae, festivitatis ac letitiae publicae: quo tempore solent homines ad mansuetudinem esse propensiores.

5. Si prudenter ostendas, quantum praestet mansuetudo cupiditati vindictae; ut recte monet Juvenalis hisce versibus aureis Satyrae 12.

. . . . Quippe minuti
Semper et infirmi est animi, exiguique voluptas
Ultio; continuo sic collige, quod vindicta
NEMO magis gaudet, quam foemina.

6. Denique valet plurimum ad clementiam, si dicat qui peccavit, non dedita opera, non dolo malo peccasse, nec id egisse, ut eum contemneret, quem habet iratum: sed vel incautum, vel errore humano deceptum, vel necessitate adactum peccavisse. Vide qua dexteritate locum hunc tractet Tullius ad Caesarem M. Marcello placandum. » Atque hoc C. Cae-
» saris judicium, P. C. quam late pateat attendite.
» Omnes enim, qui ad illa arma fato fuimus, ne-
» scio quo, reipublicae misero funestoque compul-
» si, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, sce-
» lere certe liberati sumus. Nam cum M. Marcel-
» lum deprecantibus vobis, reipublicae conserva-
« vit, memet mihi, et item reipublicae, nullo depre-
» cante, reliquos amplissimos viros et sibi ipsis, et
» patriae reddidit; quorum et frequentiam et digni-
» tatem hoc ipso in consessu videtis. Non ille hostes
» induxit in curiam, sed judicavit a plerisque igno-

» ratione potius, et falso atque inani metu, quam
» cupiditate aut crudelitate civile bellum esse susce-
» ptum.

§. VI. De Aemulatione.

Quid est Aemulatio?

R). Est dolor ex aliena felicitate susceptus, non quod illi contigerit, sed quod nos illa careamus. Hinc liquet, Aemulationem esse in laude ponendam, et ad perdiscendum bonas artes plurimum valere. Sunt enim Aemulationi obnoxia, quae maxime praeclara, ut virtus, honores, opes, doctrina, gloria, etc.

Quid interest Aemulationem inter et Invidiam?

R). Aemulationem bonam esse, laudabilem, et honestam, quia nos excitat, ut ipsi quoque bona consequamur. Contra vero Invidia vitiosa est turpisque, quia id agit, ne alter bonis potiatur, ut ait Horatius:

Invidus alterius rebus macrescit opimis.

Quomodo excitari potest Aemulatio?

R). Excitatur majorum exemplo, nominis gloria, et propositis illustrium virorum egregiis facinoribus; Ita Andromache Aeneidos 3.

Quid puer Ascanius? superatne, et vescitur aura?
. . . .
Ecquid in antiquam virtutem, animosque viriles
Et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?

Ita magnus ille Alexander cum ad Achillis tumulum adstitisset, ejus gloriam et felicitatem aemulatus: *O fortunate*, inquit, *adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* Et ille historicorum princeps Thucydides, adhuc adolescentulus, cum forte suam historiam Herodotus legeret ita gloriae stimulis agebatur, ut lacrymas tenere non posset. Quo animadverso, Herodotus ejus patri dixit: *Nae tu sane beatus es, qui filium habeas sic avidum gloriae, et laudis appetentem.*

Concluditur doctrina de Affectibus generali praecepto.

Hactenus de Affectibus dictum est: in quibus illud generatim est observandum, quod apud Ciceronem (a) *monet Antonius* : Ut omnes motus, quos Orator adhibere volet judici, in ipso Oratore impressi, atque inusti esse videantur. Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis judex, si tu ipse id lente ferre videare: neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio viderit: neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui, verbis, sententiis, voce, vultu, collacrymatione denique ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est quae, nisi admoto igne, ignem concipere possit; sic nulla est mens tam ad comprehendendam vim Oratoris parata, quae possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, et ardens accesseris.

Optime igitur monet Horatius in arte poetica:

. . . . . : Si vis me flere, dolendum est
Primum ipsi tibi: tunc tua me infortunia laedent.

(a) *Lib. 2. Orat.*

Finis Libri Secundi.

ARTIS
RHETORICAE
LIBER TERTIUS.

DE DISPOSITIONE.

Quid est dispositio ?

℟. Non minus necessaria est dispositio ad fidem faciendam, et ad motus excitandos, quam instructio exercitus ad pugnam ac victoriam ; quam in humano corpore conformatio membrorum, ad gratiam et venustatem; quam in aedificio lapidum coementique apta compositio, ad aedium opportunitatem, et elegantiam. Unde merito praecipit Horatius in arte poetica :

Singula quaeque locum teneant sortita decenter.

Sane ordo ubi adest. res audiuntur libentius, audita intelliguntur facilius, et intellecta diutius inhaerent. Si vero negligatur dispositio, fit nimirum monstrum illud ex variis animantibus conflatum, quod artis initio scite pingit idem Horatius. Fit, quod eodem loco reprehenditur,

. . . . . Velut aegri somnia, vanae
Fingentur species, ut nec pes, nec caput uni
Reddatur formae . . . .

Quin nullum mihi videtur certius argumentum inscitiae, hebetisque ac pinguis ingenii, quam cum ita incondita est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil secundum. Contra vero nullum majus indicium artis, et industriae, quam ordo. Quamobrem cum hactenus actum sit de Elocutione, et de Inven-

tione, in quibus opus est imprimis lepore atque ingenio; deinceps videndum de Dispositione; in qua una magis elucet Oratoris judicium atque prudentia.

Quisnam ordo servandus est in orationis dispositione, seu quaenam sunt orationis partes?

℟. Orationis partes vulgo quatuor assignantur: Exordium, Narratio, Confirmatio, seu Contentio, et Peroratio.

Haec artificiosa dispositio videtur omnino naturae consentanea. Satis enim novimus, vel ipsa duce natura, ubi quidpiam volumus impetrare: 1. Conciliandos esse animos eorum, quibuscum agimus, et hoc est Exordii munus: 2. Exponendum esse illud, quod petimus, et hoc est Narrationis: 3. Afferendas esse rationes, quibus ostendatur illud concedendum nobis esse, et hoc efficit Confirmatio: 4. Denique preces addendas, aut alios motus adhibendos, quibus impelli vehementius auditorum animi possint, et hoc Peroratione consequimur.

Sunt qui non quatuor dumtaxat, sed sex omnino velint esse partes orationis; nempe Exordium, Divisionem, Narrationem, Confirmationem, Confutationem, et Perorationem: quas etiam ajunt indicari pervagatissimo versiculo: Exorsus, narro, seco, firmo, refuto. peroro.

Verum, si recte res aestimare velimus, Partitio cum Propositione revocatur ad Exordium. Confutatio vero redit ad Confirmationem. Unde liquet, quatuor tantum esse statuendas orationis partes quarum duae valent ad faciendam fidem, scilicet Narratio, et Confirmatio: reliquae vero faciunt ad motus excitandos, videlicet Exordium et Peroratio. Nunc vero de partibus orationis singulatim videamus.

CAPUT PRIMUM

De Exordio.

Quid est Exordium?

℟. Exordium definitur a Tullio: *Pars orationis, auditorum animos idonee comparans ad reliquam dictionem.* Unde quod in humano corpore caput est, quod in aedibus vestibulum, hoc est Exordium in oratione. Atque adeo praecipua quadam cura diligentiaque prae ceteris orationibus est elaborandum, naturae ipsius instar, quae in fingendo atque ornando capite potissimum desudare consuevit. Unde etiam Exordium *difficillima pars orationis* vocatur a Tullio.

Undenam sumpta est Exordii vox?

℟. Est Metaphora a texoribus sumpta, qui proprie telam ordiri dicuntur, cum certa quadam lege fila collocant, et ordine illa componunt.

§. I. De variis Exordiorum generibus.

Quotuplex est Exordium?

℟. Duplex. Aliud est justum ac legitimum, quod etiam temperatum appellatur: aliud est vehemens et abruptum, sive ex abrupto.

Quid est Exordium justum ac legitimum?

℟. Illud est, quo auditorum animi artificiosa quadam verborum conciliatione praeparantur.

Quid est Exordium ex abrupto?

℟. Illud est, quo Orator, quasi quodam abreptus impetu, auditores repentino et inopinato motu percellit. Tale est celebratissimum illud Ciceronis Exordium in Catilinam: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra, etc.*

Quomodo fit exordium ex abrupto?

℟. Fit primo per licentiam, seu per liberiorem quemdam loquendi modum. Sicut apud Livium l. 2. Mucius Scaevola deprehensus in Porsenae castris,

ita illum alloquitur ex abrupto. » Romanus sum ci-
» vis; C. Mutium vocant. Hostis hostem occidere
» volui; nec ad mortem minus animi est, quam ad ne-
» cem fuit. Et facere et pati fortia Romanorum est.
» Nec unus ego in te hos animos gessi. Longus post
» me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc
« discrimen, si juvat accingere, ut in singulas ho-
» ras de capite dimices tuo. Ferrum hostemque in
» vestibulo habes Regiae: Hoc tibi juventus Ro-
» mana bellum indicimus. Nullam aciem, nullum
» praelium timueris: uni tibi et cum singulis res
» erit.

2. *Fit per indignationem et increpationem, ut cum apud Livium lib.2. cap.21. Veturia filium* (a) *Coriolanum sic alloquitur*: Sine priusquam complexum accipio, sciam, ad hostem, an ad filium venerim; captiva, materne in castris tuis sim. In hoc me longa vita, et infelix senecta traxit, ut exulem te deinde hostem viderem! Potuisti populari hanc terram, quae te genuit, atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? Non cum in conspectu Roma fuit; succurrit: Intra ista moenia domus, ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique. Ergo ego, nisi peperissem, Roma non oppugnaretur! nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem!

Quandonam usurpandum est Exordium ex abrupto?

℟. Usurpatur potissimum vel in summa aliqua gratulatione et laetitia, vel in summa quapiam offensione, aut indignatione: quibus scilicet omnibus Orator extra se rapi videtur quodammodo.

§. II. De virtutibus ac vitiis Exordii.

Quae sunt Exordii dotes ac virtutes?

℟. Quatuor vulgo recensetur: *Proprietas, cura, verecundia, brevitas.*

(a) *Martius Coriolanus plebis odio in exilium actus, patriae bellum intulit*

In quo posita est proprietas Exordii?

℟. In eo posita est, ut Exordium sit cum reliqua oratione conjunctum, tamquam caput cum corpore. 2. Ut sit ex re quasi natum, et ex ipsis causae visceribus ita depromptum, ut ex illius natura quodammodo videatur efflorescere. Contra vero vitiosum erit, si sit vulgare ac commune, hoc est, si causis aliis, et fortasse etiam contrariis, possit accommodari; cujusmodi Exordia lepide comparantur (a) ephippio, quod equis bene multis accommodaretur, vel gladio Delphico, qui ad hunc modum factus fuit, ut eodem et sacras mactaret victimas, et supplicio nocentes afficeret.

2. Vitiosum erit Exordium, si sit commutabile; hoc est, si leviter mutatum, ab adversario possit usurpari. Si sit procul accersitum, longiusque petitum, vel si nihil ad rem pertineat. Quae Exordia similiter se habent, ac

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit.

Quale etiam fuit Exordium inepti illius causidici, qui de lite inter duos vicinos acturus, Exordium petivit ab Adamo, vixque ad diluvii tempora tandem pervenit.

In quo posita est Exordii cura?

℟. In eo posita est, ut Exordium sit plenum dignitatis, sit accuratum et acutum, sit aptum verbis et instructum sententiis, et quod periti solent Architecti, *vestibula aditusque ad causam faciat illustres*, inquit Tullius. Prima quippe Oratoris commendatio proficiscitur ab Exordio: quod si negligentius tractatum fuerit, reliqua omnia fastidiet et nauseabit auditor. Ut enim optime monet Fabius, pessimus sane videtur gubernator ille, qui e portu solvens, statim ad scopulos navem appellit. Caveat tamen Orator, ne, quod saepe contingit, Exordii ni-

(a) *Ital.* sella.

mis picti et nimis artificiosi splendore ac concinnitate, (a) praestigiarum ac fraudis suspicionem praebeat.

In quo consistit Exordii verecundia?

℟. In eo consistit, quod Orator dicere incipiens, praeseferat ingenuum illum pudorem, quem in Oratore summo L. Crasso tantopere laudabat Cicero; *Fuit enim*, inquit, *in L. Crasso pudor quidam, qui non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.* Et ipse etiam L. Crassus de se sic confitetur lib. 1. de Oratore: *In principiis dicendi, tota mente, atque omnibus artubus contremisco.* Sciebat enim summus ille dicendi artifex et doctor, offendi solere auditorum animos, si Orator velut exultans sibique praefidens, ad dicendum accedat.

In quo posita est brevitas Exordii?

℟. In eo posita est, ut Exordium reliquae orationis magnitudini sit accommodatum et ut inani verborum circuitione non producatur longius quam par sit. Neque enim profecto cubitali pygmaei corpori caput giganteum, aut humili tugurio valvae praegrandes ingensque vestibulum affigi debent. Quod si fiat bellissime sane quadrabit in enormia id genus prooemia facetum illud Diogenis dictum ad (b) Myndiós, qui suo oppidulo grandes et magnificas fores affixerant: *Viri Myndii, portas claudite, ne urbs exeat.*

Nolim tamen orationi nullum jungatur Exordium ut olim in Areopago fieri solitum accepimus, ubi dicebant Oratores (c) *sine Exordio, sine affectibus, sine epilogo*, inquit Julius Pollux; ut etiam a Xenophonte factitatum legimus, qui sic exorditur; *Darius et Parisatis duos habuere filios.*

(a) *Ital.* traveggole, gabbamento.

(b) *Myndus oppidulum Cariae, in Asia minori.*

(c) Ἀνδ' ιπρονιμιον, και' ταδῶν και ἐπιλογου.

Nolim etiam orationi, ceteroquin longulae, brevissimum, ut nonnulli solent, affigatur Exordium: neque enim ingentem Basilicam decent exiguae fores, aut giganteo corpori pygmaei caput; vel ingenti colosso globulus imponitur.

§. III. De variis Exordiorum fontibus.

Varii sunt fontes, unde derivari solet Exordium justum ac legitimum. Nos hic praecipuos indicabimus.

1. Exordium recte ducitur ab adjunctis personae, rei, loci, ac temporis: atque hic erat fons notus ac familiaris Tullio, qui hinc ferme solebat exordiri. In oratione pro M. Caelio exorditur a temporis insolentia; quippe die festo, contra quam fieri soleret, causam dicere cogebatur. Exordium Milonianae ducitur: 1. a persona adversariorum, qui armati forum obsidebant: 2. a persona Pompeji judicis: 3. ab insolita judicii forma. Pro rege (a) Dejotaro, ducit exordium ab augustiis loci, in quo habita fuit haec oratio: » Moveor etiam ipsius loci insolentia (inquit Tullius), quod tantam causam, » quantam nulla umquam in disceptatione versata » est, (b) dico intra domesticos parietes, dico extra » conventum et eam frequentiam, in qua oratorum » studia niti solent, in tuis oculis, in tuo ore vultu- » que acquiesco . . . Hanc enim, C. Caesar, cau- » sam si in foro dicerem, eodem audiente et dísce- » ptante te, quantam mihi alacritatem populi Rom. » concursus afferret? Quis enim civis ei regi non » faveret cujus omnem aetatem in populi Rom. bel- » lis consumptam esse meminisset? Spectarem cu- » riam, intuerer forum, caelum denique testarer

(a) *Haec oratio privatim habita fuit in aedibus Caesaris:*

(b) *Dejotarus Gallograeciae rex, in bello civili Pompeji partes sequutus, victorem Caesarem cum excepisset hospitio fuit accusatus, quod ei struxisset insidias.*

» ipsum . . . . Quae quoniam angustiora faciunt » parietes actioque causae maxime debilitatur loco « tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, « quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; » quo facilius tum aequitas tua, tum audiendi dili- » gentia, minuat hanc perturbationem meam,

2. Ducitur Exordium a rotunda simplicique rei expositione, sine fuco et calamistris, et sine ullo in speciem artificio. Ita Cicero pro Ligario; *Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem inauditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse.*

3. Ducitur Exordium a contrario, cum prima fronte ea videmur dicere, quae causae nostrae sint omnino contraria, et adversariis faveant, ut silicet eos sensim in nostram sententiam nihil minus cogitantes pertrahamus; in qao sane est artis et industriae plurimum. Ita Alexander apud Curtium milites sucs cohortaturus, ut secum audacter pergant ad extremas Indiae partes, primo videtur probare illorum studia, qui reditum in patriam cogitabant: *Magnitudinem rerum*, inquit, *quas gessistis, milites, intuentibus vobis minime mirum est et desiderium quietis et satietatem gloriae occurrere, etc.* Deinde mutata sensim velificatione, in contrariam sententiam callidissime descendit.

4. Ducitur Exordium ab insigni quopiam effato, et dicto, vel ab illustri exemplo. Ita Catilina suos conjuratos ad impium bellum adhortatur apud Sallustium hoc effato. *Compertum habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum Imperatoris oratione fieri.* Ita etiam Caesar, dum in Senatu pro Catilina loquitur, apud eumdem Sallustium ab insigni effato sic exorditur: *Omnes homines (P. C.) qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amentia, ira, atque misericordia vacuos esse decet.*

5. Duci potest Exordium, ab insigni aliqua quaestione. Ita Tullius suum de Inventione Rhetorica librum auspicatur: *Saepe et multum hoc mecum cogitavi, boni, ne, an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiae studium.*

Eodem ex fonte suum in (a) Rufinum carmen ducit Claudianus:

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent Superi terras, an nullus inesset
Rector, et incerto fluerent mortalia casu,
. . . .
Abstulit hunc nobis Rufini poena tumultum,
Absolvitque Deos. Jam non ad culmina rerum
Injustos crevisse queror. Tolluntur in altum,
Ut lapsu graviore ruant.

6. Praeclare admodum trahitur Exordium a suspensione, quae mirifice praeparat auditorum animos, magnae alicujus rei expectatione: et illos acuit vehementi cupiditate sciendi quid demum sit illud, quod pollicetur Orator. Ita Cicero Verrina 1. » Quod erat optandum maxime judices, et quod » unum ad invidiam vestri ordinis, infamiamque » judiciorum sedandam maxime pertinebat; id non » humano consilio, sed prope divinitus datum at» que oblatum vobis summo Reip. tempore vide» tur. Inveteravit enim jam opinio perniciosa Reip. » vobisque periculosa, quae non modo Romae, sed » et apud exteras nationes omnium sermone per» crebuit, his judiciis quae nunc sint, PECUNIO» SUM hominem, quamvis sit nocens, nullum pos» se damnari.

Denique Exordium ab ipsis causae visceribus, hoc est ab intimis causae principiis trahendum est, et in illo solerter jacienda sunt argumentorum et

(a) *Rufinus Arcadii tutor affectat imperium, et a militibus occiditur.*

affectuum omnia semina, quae deinde retractata, fusius explicentur. Id vero non difficulter efficies, si ex Fabii Quintiliani praecepto diligenter intuearis, apud quos, pro quibus, contra quos, quo loco, quo tempore, quo rerum statu dicendum sit tibi, quid auditores ac judices sentire credibile sit; quis sit orationis tuae scopus; quid consequi velis. Haec omnia ubi perspecta mature fuerint tibi, ipsa te magistra natura facile docebit, unde sit tibi capiendum orationis Exordium.

§. IV. De Officio, ac munere Exordii.

Quodnam est officium ac munus Exordii?

R). Triplex; ut nempe reddat auditorem benevolum, attentum, et docilem.

Unde reddet auditorem benevolum?

R). Ex quadruplici capite: 1. a persona Oratoris ipsius: 2. a persona adversariorum: 3. a persona auditorum vel judicum: 4. ab illius, pro quo dicitur, persona.

Quomodo reddet auditorem benevolum a persona Oratoris ipsius?

R). Si Orator modestiam, pudorem, probitatem, et ingenuum quemdam candorem ore potius et reipsa prae se ferat, quam verbis ostentet. Poterit tamen interdum sua merita, suum officium, suas virtutes, sed parce omnino ac sine arrogantia commendare, quod mirifice facit Tullius in oratione pro Archia, suo quondam magistro. » Si quid est in me ingenii, » judices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua » exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum, aut si hujusce rei ratio ali» qua ab optimarum artium studiis ac disciplina » profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae » tempus abhorruisse; earum omnium rerum vel » imprimis hic A. Licinius fructum a me repetere » prope suo jure debet. Nam quo ad longissime po» test mens mea respicere spatium praeteriti tem» poris, et pueritiae memoriam recordari ultimam,

» inde usque repetens, hunc video mihi principem » et ad suscipiendam, et ad ingrediendam rationem » horum studiorum extitisse. Quid si haec vox » hujus hortatu praeceptisque conformata nonnul- » lis aliquando saluti fuit: a quo id accepimus, quo » ceteris opitulari, et alios servare possemus, huic » profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem » et salutem ferre debemus.

Quomodo colligetur benevolentia ab adversariorum persona?

℟. 1. Si dicamus, nos nimiam illorum eloquentiam, aut gratiam revereri, unde illa reddatur suspecta judicibus; quod pulchre admodum facit Cicero pro Quintio: *Quae res in civitate duae plurimum possunt, hae contra nos ambae faciunt hoc tempore, summa gratia et eloquentia; quarum alteram, C. Aquili, vereor, alteram metuo.*

2. Si illos in odium et invidiam adducere vitiorum, quibus laborant, commemoratione conemur; ut pro Dejotaro: *Crudelem* (a) *Castorem, ne dicam sceleratum et impium; qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cujus senectutem tueri, et tegere debebat.*

Quod si adversarius sit vir bonus notaeque probitatis ac fidei, Tullium imitaberis, qui cum pro Muraena diceret, Catonemque virum antiquae virtutis haberet adversarium, non quidem in ejus vita moribusque quidquam culpavit; sed tamen, ut illi quomodocumque fidem detraheret, sectam Stoicorum, cui se Cato totum addixerat, irridere coepit: idque tam salse, tamque facete, ut judicum risu dissolveretur, et Cato ipse dixerit: *Quam* (b) *ridiculum habemus Consulem!*

(a) *Castor Dejotari nepos ex filia.*
(b) *Plutarcus in vita Catonis.*

Quomodo captabitur benevolentia a persona vel auditorum, vel judicum?

℟. 1. Si eis confidere videatur Orator, ut pro Roscio Amerino. 2. Si suam causam cum eorum utilitate conjungat, ut passim in Philippicis. 3. Si eorum justitiam, fidem, auctoritatem et dotes ceteras modeste commendet, ut in Exordio Milonianae, ubi Tullius Pompejum laudat a sapientia justitiaque, cum ait: » Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii sa- » pientissimi, et justissimi viri consilium, qui pro- » fecto nec justitiae suae putaret esse, quae reum » sententiis judicum tradidisset, eumdem telis mi- » litum dedere: nec sapientiae, temeritatem conci- » tatae multitudinis auctoritate publica armare.

Imo ne ipse quidem Paulus Apostolus hoc sibi negligendum putavit, cum pro se ipse diceret apud regem Agrippam, Actorum capite 25. » De his om- » nibus, quibus accusor a Judaeis, rex (a) Agrippa, » aestimo me beatum, apud te cum sim defensurus » me hodie, maxime te sciente omnia, et quae apud » Judaeos sunt consuetudines, et quaestiones. Pro- » pter quod obsecro patienter me audias.

Quomodo paratur benevolentia a persona clientis, sive illius, cujus causa agitur?

℟. Si illius innocentiam virtutemque commendes; si illius calamitatem, amicorum inopiam et solitudinem conquineraris, ut Cicero pro Roscio Amerino.

Semperne laborandum est in exordio, ut captetur auditorum benevolentia?

℟. De captanda benevolentia non valde laborandum esse in causis illis, quae per se sunt honestae, sed tantum in iis, quae sunt vel paradoxae, vel dubiae, vel humiles. Quatuor enim causarum genera distinguit Divus Augustinus in eximio suo li-

(a) *Agrippa ultimus Judaeorum Rex, filius illius Herodis Agrippae, qui ab Angelo percussus fuit.*

bro de Rhetoricae principiis: *Honestas, incredibiles, dubias, et humiles*, quae ab illo vocantur Ἔνδοξαι, παράδοξαι, αμφίδοξαι. ἄδοξαι.

In humili quidem argumento se se maxima nonnumquam exercuerunt et ostentarunt ingenio; ut olim Polycrates, qui murium panegyricum celebravit, et Lucianus, qui muscam laudavit. Inter juniores vero Majoragius scripsit encomium luti; Calcagninus, post Psellum, ipsum *nihil* laudandum suscepit; Umbram Janus Douza praeconio celebravit; et nostra aetate vir Cl. Daniel Heinsius asinum pediculumque laudavit.

In his vero, aliisque id genus humilibus causis, itemque in illis, quae minus gratae sunt auditoribus, opus est insinuatione, seu exquisitiore quadam arte, qua Orator subdole et latenter in auditorum animos irrepat.

§. V. De paranda attentione.

Undenam conciliatur attentio?

℟. Conciliatur partim promissione, partim petitione; promissione quidem, si polliceamur nos esse dicturos de rebus vel novis, vel magnis, vel utilibus, vel jucundis. Ita Horatius Od. 1. lib. 3.

Carmina, non prius
Audita, Musarum Sacerdos,
Virginibus, puerisque canto.

Sic etiam imprimis Cicero pro Rabirio: Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam, rem nullam magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, nec a Tribuno plebis susceptam, neque a Consule defensam, neque ad populum R. esse delatam. *Hoc etiam egregie praestitit Maro, quando de Apibus dicturus, ita cecinit* 4. *Georg.*

Protinus aerii mellis caelestia dona
Exequar. Hanc etiam, (a) Moecenas, aspice partem.

(a) *Moecenas apud Augustum gratiosissimus, poetarum patronus munificus.*

Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque Duces, totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et praelia dicam.
In tenui labor, at tenuis non gloria . . . .

Nolim tamen montes, ut ajunt, aureos in ipso dicendi initio semper polliceatur Orator, nec sic incipiet, ut (a) Maevius ille, quem ridet Horatius :

Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum.

Multoque sane cautius mihi videtur facere qui cum Homero simpliciter et verecunde sic exorditur;

Dic mihi, Musa, virum captae post tempora Trojae ,
Qui mores hominum multorum vidit, et urbes :

Quam si magnificentius sic incipias cum Lucano :

Bella per Ematios plusquam civilia campos . . . .

Aut si tumidum illum turgidumque imiteris Claudiani prooemium *de raptu Proserpinae* :

Inferni raptoris equos, afflataque curru
Sidera Taenario, caligantesque profundae
Junonis thalamos audaci promere cantu
Mens congesta jubet.

Quod si satis apparet, rem , de qua agitur , esse abjectam et exilem plus efficiet Orator, si rotunde statim et ingenue profiteatur, sese in re omnino tenui laborare, quam si grandia nequidquam polliceatur ; sed causae tenuitatem aequitate, vel necessitate, vel aliunde compensare conabitur; ut Cic. Philippica 7. *Parvis de rebus, sed fortasse necessariis consulimus , P. C. de Appia via et de* (b) *moneta.*

2. Conciliandae attentionis ratio est *petitio*; cum scilicet auditores rogamus, ut studiose ac diligenter velint attendere, ut Cicero pro Sexto Roscio *Qua-*

(a) *Hic est ille Maevius, quem carpit Virg.* Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi.

(b) *Vel de templo Junonis Monetae reficiendo, vel de pecunia cudenda.*

propter vos oro, atque obsecro, judices attente bonaque cum venia verba mea audiatis.

Quamvis autem sub ipsum Exordium postulari soleat attentio, satius tamen erit interdum illam in ipso orationis decursu postulare, cum scilicet auditoris animus initio arrectus et alacer, languescere incipit, et defatigatae illius aures incipiunt peregrinari, ut solet. Hoc egregie praestitit Tullius pro Cluentio, dum sic ait: *Vos, quaeso, ut adhuc me attente audistis, item, quae reliqua sunt audiatis. Profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.*

Quomodo comprobabitur docilitas?

℟. Tribus maxime rebus. 1, Si brevem te fore promittas, stesque promissis. Ut enim eleganter et ingeniose monet Tullius. multo satius est, ut Orator desinat, quam si deficiat; et Auditor cum desiderio, quam si cum fastidio ac satietate recedat. Atque in Oratores nimis longos belle omnino quadrant ultima haec artis poeticae verba:

Indoctum doctumque fugat recitator acerbus.
Quem vero arripuit. tenet occiditque legendo,
Non missura cutem, nisi plena cruoris (a) Hirudo.

2. Comparabitur docilitas, si breviter, dilucide simpliciterque proponas, qua de re dicturus sis.

3. Fiet docilis auditor, si tuam orationem in duo, vel tria ad summum capita perspicue partiaris; ut cum ait Tullius Philippica 7. *Cur pacem nolo? quia turpis est, quia periculosa, quia esse non potest. Quae tria dum explico, peto a vobis, P. C. ut eadem benignitate qua soletis, verba mea audiatis.* Sed quoniam permagni interest ad eloquentiam, quemadmodum proponat, et oratio-

(a) *Hirudo, Ital.* sanguisuga, *est pisciculus instar exigui serpentis, qui ad sugendum vitiosum sanguinem cuti solet applicari, nec avelli, nisi sanguine oppletus potest.*

nem suam partiatur Orator, et quia hic locus est in tota Rhetorica longe difficillimus, tyronibus praesertim de utroque illo capite accuratius nobis esse disputandum arbitramur.

§. VI. De Propositione.

Quaenam sunt Propositionis virtutes, ac dotes?

R. Quinque vulgo assignantur propositionis dotes. 1. Est, ut simplex sit unaque, non vero multiplex. Ex illius enim unitate omnino pendet orationis unitas; semperque meminisse debet Orator eximii illius numquamque satis inculcandi Horatiani praecepti:

Denique sit quodvis simplex dumtaxat et unum.

Quid est porro una simplexque propositio?

R. Una simplexque dicitur illa propositio, quae constat una simplicique sententia, v. g. *Pax est conficienda. Injuriae sunt condonandae* etc.

2. Propositionis dos est, ut sit ita clara, ut non modo nullo labore intelligatur, sed etiam ut non possit non intelligi; quemadmodum ista: *Otium est fugiendum.* 3. Dos est, ut omnia totius orationis argumenta, partesque omnes in illam velut in scopum metamque colliment. 4. Dos est, ut tractari copiose et ornari facile possit, et amplam dicendi segetem suppeditet. Recte enim monet Horatius, ne jejunum dicendi sumas argumentum, *et quae desperas tractata nitescere posse, relinquas.* 5. Dos est, ut propositio vel ipsa novitate percellat, vel insigni aliqua utilitate placeat, quae duo vel maxime conciliare solent attentionem atque benevolentiam.

Quomodo novitatem habebit propositio?

R. Si argumentum ita proponatur, ut ex trito vulgarique fiat inusitatum, et auditorum animos statim erigat feriatque; v. g. trita est vulgarisque haec propositio: *Homo multorum sibi malorum auctor est*, nihilque admodum dignum habet attentione. Fiet vero nova et admirabilis si dicas cum

Chrysostomo; *Nemo laeditur, nisi a seipso*; vel *Nemo miser, nisi qui velit*. Item vulgaris est haec propositio: *Mali aliquando sunt utiles virtuti*; itemque ista: *Mors minus dura accidit miseris, quam felicibus*. Fiet autem illico utraque nova mirificaque, si dicas, *Virtutem plus interdum improbis debere, quam probis*: et *Felicitatis genus esse infelicem mori*.

Quomodo utilitatem habebit propositio?

℟. Utilitatem habere solent propositiones illae, quae contemplative non sunt, sed activae (si duobus illis Seneca vocibus nobis uti fas est). Contemplativae porro dicuntur illae, quae in sola cognitione versantur, quemadmodum ista: *Stultorum infinitus est numerus*. Active contra dicuntur propositiones illae, quarum finis est aliquid efficere, ut *Ferenda sunt amicorum vitia*.

§. VII. De Divisione.

Cur adhiberi solet in oratione Divisio, sive Partitio?

℟. Tribus potissimum de causis. 1. Quia lumen affert orationi. 2. Quia juvat memoriam Oratoris, et auditorum. 3 Quia levat audiendi fastidium, recreatur enim animus admonitione singularum partium orationis: quemadmodum viatores reficiunt spatia certis lapidibus et intervallis distincta, ut ait (a) Rutilius in Itinerario:

Intervalla viae fessis praestare videtur
Qui notat inscriptus millia multa lapis.

Quaenam sunt leges Divisionis?

℟. Quatuor, 1. est, ut Divisio sit plena; hoc est, ut partes illius, sive membra omnino complectantur et adaequent propositionem, quae dividitur. 2. est, ut membra illa sint opposita, neque unum in altero contineatur. 3. est, ut Divisio habeat partes

(a) *Rutilius natione Gallus, floruit saeculo quarto. Scripsit Itinerarium versu supra hanc aetatem eleganti.*

duas, tresve ad summum, vix plures. Si enim nimium concisa sit, et, ut loquitur Fabius, nimium articulosa, offundet orationi tenebras, parietque obscuritatem illam, contra quam fuit inducta. 4. dos est, ut sit plana, simplex et quasi obvia, non vero ad artis et ingenii ostentationem longius accersita.

De Narratione, quae est secunda orationis pars, fusius et uberius dictum est in secundo capite Elementorum Rhetoricae.

CAPUT II.

De Confirmatione.

Quid est Confirmatio?

℟. Est pars orationis, in qua firmamenta, seu robora causae afferuntur.

Quot sunt partes Confirmationis?

℟. Duae. 1. est Confirmatio proprie dicta, in qua ea, quae pro nobis sunt, firmamus ac stabilimus. 2. Est Confutatio, in qua contrarias adversariorum rationes refellimus. Hinc liquet, Confirmationem esse praecipuam ac potissimam Orationis partem, quae quasi viscera, vitamque illius contineat, totamque persuadendi spem in ea maxime parte sitam esse, Unde πιστις, seu *fides* jure nuncupatur ab Aristotele.

§. I. De Confirmatione proprie dicta.

Quomodo tractanda est Confirmatio proprie dicta?

℟. Per Argumenta et per Argumentationem.

Quid est Argumentum?

℟. Est probabile inventum ad faciendam fidem.

Quid est Argumentatio?

℟. Est argumenti fusior et artificiosa dilatatio.

Quid differt inter Argumenta, et Argumentationes?

℟. Hoc interest, quod Argumentatio sit modus, sive ratio, qua argumentum tractatur: Argumentum vero sit ipsa argumentationis materia. Unde argumenta ex se jejuna sunt et imbecilla, nisi accedat artificiosa illorum explicatio.

Unde petuntur argumenta ad Confirmandum idonea?

℟. Petuntur a locis tum intrinsecis, tum extrinsecis, de quibus accurate dictum est a nobis lib. 2.

Quo ordine collocanda sunt argumenta in Confirmatione?

℟. Firmiora partim in principio collocanda sunt, quia tunc vel maxime attendit auditor: partim in fine, quia, quae postremo dicuntur, altius inhaerent: imbecilliora vero collocanda sunt in medio, ubi magis latebit eorum infirmitas: quemadmodum imbecilliores milites, qui fugam, audita buccina, circumspiciunt, in medium agmen cogi solent, ut qui per se parum possunt, turba valeant. At si causa duobus tantum argumentis nitatur, quorum alterum validius sit, alterum infirmius, tunc imbecillius subjicietur quidem validiori, sed mox ad validius recurretur.

Quot sunt argumentationum species, seu quot modis tractari possunt argumenta?

℟. Quatuor sunt praecipuae species argumentationis: *Syllogismus*, seu *Ratiocinatio*, *Enthymema*, *Inductio*, et *Exemplum*, His adde *Soritem*, et *Epicherema*.

§. II. De Syllogismo.

Quid est Syllogismus?

℟. Duplex distinguitur Syllogismus, seu Ratiocinatio. Alius est Philosophicus; alius Oratorius. Syllogismus Philosophicus est argumentatio constans tribus propositionibus distinctis et explicatis, quae sic inter se connectuntur, ut concessis duabus primis, quarum altera *major*, altera *minor*, quia mi-

nus late patet, appellatur, necessario concedenda sit tertia, quae *consequentia* dicitur; v. g.

Omnis ars honesta est amplectenda:
Rhetorica est ars honesta:
Ergo Rhetorica est amplectenda.

Syllogismus Oratorius est ratiocinatio constans quinque partibus, certo inter se ordine connexis; unde etiam vocatur *Syllogismus perfectissimus.*

Quaenam sunt partes Syllogismi Oratorii?

℟. Quinque numerantur. 1. est *Propositio.* 2. *Propositionis probatio.* 3. *Assumptio.* 4. *Assumptionis probatio.* 5. *Conclusio.* Habes insigne quoddam Syllogismi Oratorii exemplum in libro 1. de Inventione, ubi luculenter demonstrat Cicero. Divina Providentia mundum gubernari. Sed quod exiliter et jejune dixisset Philosophus in hunc ferme modum: *Illud Divina providentia administratur, quod optime administratur: sed mundus optime administratur; igitur mundus divina providentia administratur*, idipsum Tullius oratorio more ita pertractat:

Melius accurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur. *Et haec est Propositio.*

Domus ea, quae ratione regitur, omnibus instructior est rebus et apparatior, quam ea, quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus Imperator, omnibus commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate alicujus administratur. Eadem navigii ratio est. Nam navis optime cursum conficit ea, quae scientissimo gubernatore utitur. *Et haec est Propositionis probatio.*

Nihil autem omnium rerum melius, quam mundus administratur. *Et haec est Assumptio.*

Nam et signorum ortus et obitus definitum quemdam ordinem servant, et annuae commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem motu

fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla in re unquam mutatae quidquam nocuerunt. *Et haec est Assumptionis probatio.*

Quae signa sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. *Quae est Complexio, sive Conclusio.*

Semperne constat quinque illis partibus Syllogismus oratorius.

℟. Nequaquam. Si enim perspicua sit vel Propositio, vel Assumptio, tunc omittitur illius Probatio; et ita fit Syllogismus quadripartitus. Quod si etiam perspicua videatur utraque, tunc probatione nihil opus erit ; et ita tripartitus fiet Syllogismus.

Quid vero intererit inter Rhetorem et Philosophum, si uterque tripartitum Syllogismum adhibeat ?

℟. Hoc intererit, Primo quod Philosophus ea maxime quaerat argumenta, quae possint scientiam aut certam opinionem afficere : Rhetori vero sufficiant, ut plurimum, probabilia. Alterum discrimen est in argumenti tractandi ratione positum. Philosophus enim tres propositiones ordine collocat, quem ordinem *formam* appellant: Rhetoris vero industria in eo posita est, ut propositiones illas invertat, amplificet, verbis ornet, figuris illuminet, artem denique totam diligenter tegat. Hinc acute admodum ajebat (a) Zeno Philosophus, *Logicam seu dialecticam similem esse pugno, seu manui complicatae; Rhetoricam vero palmae seu manui explicatae similem esse.*

Numquam logicus et naturalis servatur ordo in Syllogismis oratoriis ?

℟. Servatur aliquando non solum ab Oratoribus verum etiam, quod mirum sane videatur , ab ipsis Poetis, ut in illo Persii exemplo, Satyra 5.

(a) *Zeno Stoicorum inventor, et princeps, floruit post Alexandri M. mortem :*

An quisquam est (a) alius liber, nisi ducere vitam
Cui licet ut voluit? Licet, ut volo, vivere; non sim
Liberior Bruto?

Qui profecto integer est Syllogismus, et ordinem eum plane servat, qui tradi solet a Logicis. Sic enim hoc loco dialecticum prorsus in morem argumentatur Persius:

Nemo magis liber est, quam is, cui licet ducere vitam, ut vult:
Atqui mihi licet ducere vitam, ut volo:
Ergo liber sum, et ipso etiam Bruto liberior.

§. III. De Enthymemate.

Quid est Enthymema?

℞. Est par Syllogismi, seu Syllogismus imperfectus.

Quot partes habet Enthymema?

℞. Duas, quarum prima vocatur a Logicis *Antecedens*, altera *Consequens*: v. g. *Omnes artes sunt expetendae, Ergo eloquentia est expetenda.*

Hinc est quod Enthymema jure optimo *curtum* vocatur a Juvenali Sat. 6. in mulieres:

Non habeat matrona, tibi quae juncta recumbit
(b) Dicendi genus, aut curtum sermone rotato,
Torqueat Enthymema, nec Historias sciat omnes.

Vocatur, inquam: curtum, quod sit argumentatio quasi mutila, et una propositione veluti truncata; quae si addatur, fiet integer Syllogismus.

Quomodo fit Enthymema?

℞. Fit omittendo vel propositionem, vel assumptionem, seu ut Logici loquuntur omittendo *majorem*, vel *minorem*: v. g. *Clodius insidias struxit Miloni: ergo Clodius jure fuit occisus: vel, Quicumque alteri struit insidias, jure ab illo occiditur, ergo Clodius jure fuit occisus a Milone.*

(a) *Perfectus in Poeta Syllogismus.*

(b) *Non loquatur ex arte, et secundum praecepta Rhetoricae.*

Unde nomen suum traxit Enthymema?

℟. Ἀπὸ τοῦ ἐνθυμεῖσθαι quod est *mente concipere, cogitare*, quod scilicet tertia propositio, quae verbis non affertur, mente retineatur.

Quodnam est optimum Enthymematis genus?

℟. Illud est, quod fit a contrariis, cujusmodi est apud Sallustium illud (a) Micipsae ad (b) Jugurtham: *Quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris?* Erit etiam acutius ac validius Enthymema, si fiat per interrogationem. Tale est illud Medeae apud Senecam.

Servare potui; Perdere num possim, rogas?

Cur Enthymemate magis gaudere vulgo dicitur Orator, quam Syllogismo?

℟. Tribus de causis. 1. Ut occultet artificium, quod scilicet agnitum causae magis obest, quam prodest. Hinc etiam cum utitur Syllogismo, partes ejus fere transponit. 2. Ne videatur auditorum ingeniis diffidere, quasi necesse sit, omnes Syllogismi partes singillatim exprimi. 3. Quia Enthymema validius percellit adversarios, illosque (c) puntim, ut ajunt, caesimque ferit, unde *jaculum ac telum Oratoris* vocari solet. Vide, quo modo Tullius Enthymemate ferit Antonium: *Pacem vult Antonius; arma ponat*: quasi diceret. *Non arma ponit Antonius? ergo non vult pacem.*

§. IV. De Inductione.

Quid est Inductio?

℟. Est argumentatio, quae ex multis singularibus enumeratis aliquid concludit. Ita Seneca variarum rerum enumeratione magnifica, concludit, solam in homine virtutem esse laudandam; » Navis bo
» na dicitur, non quae pretiosis coloribus picta est,
» nec cui argenteum, aut aureum, rostrum est, sed

(a) *Micipsa patruus Jugurthae et, Massinissae filius.*
(b) *Jugurtha Numidarum rex a Pompejo victus.*
(c) *Ital.* Di punta, e di taglio.

» quae stabilis est, firma, velox et consentiens
» vento. Gladium bonum dices, non cui decoratus
» est (a) baltheus, nec cui vagina gemmis distin-
» guitur; sed cui ad secandum subtilis est acies. (b)
» Regula non quam formosa, sed quam recta sit,
» quaeritur. Ergo in homine quoque nihil ad rem
» pertinet, quantum aret, a quam multis salutetur,
» sed quam bonus sit.

Inductio non solum Oratoribus perfamiliaris est, sed etiam Poetis, imprimis Ovidio, qui illa majorem in modum delectabatur. Unum hic eximium afferemus exemplum, quo infelix ille Poeta, dum exularet in Scytia, uxoris suae dolorem consolatur Tristium lib. 4. probando per inductionem, asperas res gloriae segetem et materiam esse;

Materiamque tuis tristem virtutibus imple:
  Ardua per praeceps gloria vadit iter.
Hectora quis nosset, felix si Troja fuisset?
  Publica virtutis per mala facta via est.
Ars tua, (c) Tiphy, jacet, si non sit in aequore fluctus.
Si valeant homines (d) ars tua, Phoebe jacet.

Sic etiam apud Virgilium, Aeneas probat per inductionem, viventi sibi iter ad inferos nequaquam interclusum esse debere:

Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus
Threicia fretus cithara, fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea magnum
Quid memorem Alciden? et mi genus ab Jove summo.

Quid observandum est in Inductione?

℟. Duo diligenter cavenda sunt. 1. Ut quae su-

(a) *Ital* Cingolo, pendone.

(b) *Ital.* Riga.

(c) *Tiphys Argonautarum navis in expeditione Colchica gubernator.*

(d) *Apollo medicinae inventor.*

muntur, certissima sint. 2. Ut id, cujus confirmandi causa fit inductio, iis, quae sumuntur simile sit.

§. V. De Exemplo.

Quid est Exemplum?

℟. Est inductio imperfecta, qua ab uno simili argumentamur ad aliud. Cujusmodi exemplum habes in Miloniana, ubi probat Tullius, non esse condemnandum Milonem, quod Clodium occiderit, cum nec Horatius ob sororem necatam fuerit condemnatus. Sed vide quomodo exemplum illud illustret Cicero; » Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se » hominem esse occisum fateatur. In qua tandem » urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe » in ea, quae primum judicium de capite vidit M. » Horatii fortissimi viri, qui nondum libera civita- » te, tamen populi R. Comitiis liberatus est, cum » sua manu sororem esse interfectam fateretur. « Similiter apud Virgilium Aeneid. 1. Juno furore percita concludit ab exemplo, licere sibi omnino in Aeneam, et Trojanos, quod Palladi licuit in Ajacem et Argivos.

. . . . . Pallas ne exurere classem
Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto
Unius ob noxam et furias Ajacis Oilei (a)?
. . . .
Ast ego, quae Divum incedo regina, Jovisque
Et soror et conjux, una cum gente tot annos
Bella gero?

Quid est Dilemma?

℟. Est argumentum constans duabus partibus contrariis, quae utrinque adversarium capiunt. Unde etiam Syllogismus cornutus appellatur, quod nempe illius cornua sint ita disposita, ut qui unum effugerit, in alterum incurrat. Sic belle omnino proba-

(a) *Ob violatam Cassandram in Palladis templo ab Ajace Oilei filio. Alter erat Ajax filius Telamonis. Uterque fortis et furens.*

bis quemvis dolorem aequo animo esse tolerandum: *Nam omnis dolor aut est vehemens, aut levis: si levis, facile feretur; si vehemens, certe brevis futurus est.* Ita Cic Philip. 5. probat hoc Dilemmate non esse mittendos legatos ad Antonium; *Legatos decernitis. Si ut deprecentur, contemnet; si ut imperetis, non audiet.*

Hoc eodem argumentandi modo recte damnatur Lucretia illa, quae a Sexto Tarquinio vi oppressa, sibi mortem intulit:

(a) Si fuit ille tibi, Lucretia, gratus adulter:
Immerita ex merita praemia morte capis.
Sin potius casto vis est allata pudori;
Quis furor est, hostis crimine velle mori?
Frustra igitur laudem captas, Lucretia: namque
Vel furiosa ruis, vel scelerata cadis.

Unde nomen suum traxit Dilemma?

℟. Ab adverbio Graeco δὶς *bis*, et a voce (b) λῆμμα *sumptio, captio,* quod nimirum utrinque captat adversarium.

Qua ratione solvi potest Dilemma?

℟. Duplici. 1. Si universum Dilemma torqueas in ipsum auctorem cujusmodi exemplum affert Aristoteles lib. 2. Rhetoricorum: *Sacerdos quaedam maximopere dissuadebat filio, ne ad populum verba faceret nam si injusta suaseris, inquiebat, habebis Deos iratos: sin vero justa iratos habebis homines.* Hoc Dilemma sic in matrem ipsam torsit ingeniosus adolescens: *Immo* inquit, *expedit ad populum verba facere. Nam si justa dixero, Dii me amabunt: si injusta, homines.*

Ejusmodi fuit etiam celeberrimum illud Dilemma,undese expedire numquam potuerunt (c) Areo-

(a) *Renatus Laurentius in Comm. Tertull.*

(b) *A verbo* λαμβάνω, *capio:*

(c) *Areopagitae judices austeri et incorrupti, qui Athenis in templo Martis judices erant causarum capitalium.*

pagitae, qui licet mortalium sapientissimi vulgo haberentur, ortam tamen ex illo Dilemmate litem prorsus injudicatam reliquerunt. Cum enim in Protagorae Rhaetoris disciplinam se quidam adolescens tradidisset, grandemque pecuniae summam illi ex pactione fuisset pollicitus ea lege, ut primam omnium, quam esset habiturus, litem obtineret; jam plene ac perfecte praeceptis intimae artis eruditus, mercedem omnino negat. Litem intentat illi magister: *Et debes*, inquit, *omnino mercedem, quo res cumque vertat. Si enim vicero, debes, ut condemnatus: si viceris, debes ex pacto. Immo*, inquit versipellis discipulus, *quo res cumque vertant, nihil habebis. Si enim causam vicero, ex judicum sententia nihil debeo: si vero causa cado, jam tibi ex pactis debeo nihil.*

2. Solvitur Dilemma, si alterutram illius partem infirmare possis, vel si ostendas aliquid medium inter duas propositiones intercedere. Sic cum servus ab hero percussus, illum hoc repentino Dilemmate petiisset: *Si sum improbus, cur mea uteris opera? si probus, cur aut quorsum tandem me percutis?* Hic Dilemma sic in servum acute retorsit herus: *Non te percutio, quia probus es; sed ut ex improbo fias aliquando probus.*

§. VII. De Crocodilo, et de Argumento insolubili.

Huc referri potest Crocodilus, de quo pauca sunt hoc loco delibanda.

Quid est Crocodilus?

℟. Est argumentationis species captiosa et fallax, quae incautos, quibusdam quasi vinculis irretitos, inducit in fraudem. Vocatur autem *Crocolidus*, ob hanc, quam Poetae finxere causam.

Crocodilus oranti mulierculae, ut filium, dum forte juxta flumen ambularet, abreptum, sibi redderet respondit redditurum utique, si ad propositam quaestionem verum diceret. Haec autem fuit quae-

stio: *Filium reddam tibi, necne?* ad haec mulier anxia, fraudemque suspicata, respondit: *Non reddes, et ob eam causam reddi debere, quod nempe verum dixisset. Mentiris*, inquit vafer Crocodilus; *si enim reddidero, verum non eris loquuta. Reddere ergo non possum, quia falsa dixeris.*

Huc etiam revocantur propositiones, quas vocant *mentientes*, sive *insolubiles*, quae se omnino destruunt: cujusmodi est haec Cretensis cujusdam Poetae: *Omnes ad unum Cretenses semper metiuntur.* Ergo non mentitur certe quidem Poeta Cretensis, dum illos semper mentiri asseverat; Unde non sunt omnes semper mendaces.

§. VIII. De Sorite et Epicheremate.

Quid est Sorites?

℟. Est argumentatio, qua ex multis propositionibus gradatim, minutatim, et velut acervatim congestis aliquid infertur. Unde *Syllogismus acervalis* vocatur a Tullio. Hoc acervali captiosoque argumentandi genere utebatur olim Themistocles, dum per risum jocumque dictitabat, filium suum, licet nondum triennem, toti tamen terrarum orbi imperare. Sic enim lepide ajebat: *Meus filius imperat matri; illa mihi, ego Atheniensibus, Athenienses Graeciae, Graecia Europae, Europa toti orbi. Ergo filiolus meus imperat toti terrarum orbi.*

In hoc disputandi genere frequentes erant (a) Stoici, et illorum princeps Zeno. Sed maxime omnium illo delectatus dicitur (b) Chrysippus, ut Socrates Inductione, et Ironia. Sed hoc genus argumenti saepe solet esse captiosum et fallax. Dum enim sensim et minutatim multa coacervantur, facile est injicere respondenti laqueos, et periculosam illi te-

(a) *Stoici Philosophi, qui summum bonum in virtute ponebant, sic dicti α στοᾶς, id est,* porticus, *in quam convenire solebant.*

(b) *Crisippus Stoicus Philosophus, Zenonis auditor.*

lam texere. Retexere igitur oportebit et seorsim singula considerare, sicque facilius universa frangentur.

Cedo denique etymon illius vocis Sorites.

℟. Habes germanissimum etymon in hac voce Graeca σωρός *cumulus, acervus*, unde σωρείτης *sorites argumentum acervale.*

Quid est Epicherema?

℟. Est Enthymema contractum, cujus duae propositiones in unam conferuntur; ut, *Sine causa dominum servus accusat.* In hac enim una propositione continentur hae duae; *Non debet servus temere et sine causa dominum incusare; ergo servus et medicus regis Dejotari non debet illum temere apud Caesarem incusare.*

De his omnibus argumentationem generibus habes splendidam atque uberem tractationem in Acroasibus Cl. Viri Jacobi Facciolati.

CAPUT III.

De Confutatione.

Quid est Confutatio?

℟. Est pars orationis, in qua rationes contra pugnantes refellimus.

Quomodo fit Confutatio?

℟. Fit primo negatione mera cum scilicet rem allatam ab adversario falsam omnino esse dicimus; aut illam absurdam, incredibilem, repugnantem esse demonstramus. Ita Cic. pro Quinctio rem negat aperte. *Negamus, te bona Quinctii, Sexte Naevi, possedisse ex edicto Praetoris.* Sic etiam pro Roscio perspicue demonstrat parricidii crimen, cujus insimulatur Roscius, ab illius vita moribusque prorsus alienum esse: quem locum, quia longior est, omitto.

2. Fit Confutatio, cum factum non negamus, sed excusamus, et jure factum fuisse contendimus. Sic

Tullius pro Rabirio (a) Saturnini mortem, quae illi objiciebatur, adeo non expavescit ut scelus, ut potius illius auctorem exoptet fuisse Rabirium; » Arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum, et » id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, (b) si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. » Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, » ut possem hoc praedicare, C Rabirii manu, L. Saturninum hostem populi R. interfectum.

3. Fit Confutatio cum adversarios pari, vel etiam majori re objecta, vicissim lacessimus, ut periti duces solent, qui hostium vires distrahunt, et alio avertunt. Talis est apud Virgilium disputatio pastorum, in qua sic prior incipit Damoetas:

Die (c) quibus in terris (et eris mihi magnus Apollo)
Tres pateat caeli spatium non amplius ulnas?

Mopsus impar respondendo, nova quaestione conatur irretire Damoetam:

Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores (d): et Phyllida solus habeto.

4. Confutatio fit per indignationem atque contemptum, cum nempe generosa quadam fiducia, quae nobis objiciuntur, spernere ac dedignari videmur. Hujusmodi singulare omnino, nobileque imprimis habes exemplum in 37. Livii Libro, ubi magnus ille Scipio Africanus, post tot res praeclare gestas, invidorum, ut fit, calumniis appetitus, et in jus ad

(a) *Saturninus Tribunus plebis seditiosus, qui cum res novas moliretur, a servo occisus fuit in ipso Capitolio.*

(a) *Ital.* Se fossi più a tempo, se stesse in mia mano.

(c) *Vide interpretes : quorum nonnulli haec ad Caelii cujusdam sepulchrum referunt.*

(d) *Nummi Augusti, in quorum aversa parte erant flores, cum hac inscriptione* : L. Aquilius Florus III. vir. *Sunt qui flores hyacinthi interpretantur cum vulgo.*

causam dicendam vocatus: » Silentio facto: Hoc, » inquit, die, (a) Tribuni plebis, vosque Quirites, » cum Hannibale, et Carthaginensibus, signis col- » latis in Africa, bene ac feliciter pugnavi. Itaque » cum hodie litibus, et jurgiis supersederi aequum » sit, ego hinc extemplo in Capitolium, ad Jovem » Optimum Maximum, Junonemque, et Minervam, » ceterosque Deos, qui Capitolio, atque Arci prae- » sident, salutandos ibo: iisque gratias agam, quod » mihi et hoc ipso die, et saepe alias egregie Rei- » publicae gerendae mentem facultatemque dede- » runt. Vestrum quoque, quibus commodum est, » ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei similes » Principes habeatis.

Aliquando etiam valde utile erit confutatione jocos, sales et facetias, etiam in rebus seriis adhibere; quae si nec in nimiam scurrilitatem degenerent, nec in atrocius maledictum, nec in nimiam dicacitatem, mirum quantum causae prosint, et animos auditorum exhilarent.

Postremus denique refutandi modus fit per compensationem, cum scilicet neque factum negamus, neque jure factum contendimus; sed alio quodam praeclaro facto abunde compensari ostendimus. Sic Horatius, qui sororem interfecerat, judicio populi Rom. fuit absolutus, *magis admiratione virtutis, quam jure causae,* inquit Livius.

CAPUT IV.

De Peroratione.

Quid est Peroratio?

R/. Peroratio, sive epilogus, est ultima orationis pars, in qua id, quod tota oratione expetebat Ora-

(a) *Tribuni plebis erant Magistratus, Populi defensores, et custodes.*

tor, majori, vehementia evincere et obtinere contendit. *Ita Quintilianus.*

Quot partibus constat Peroratio?

℟. Duobus: Enumeratione, et Motu, seu Affectuum commotione.

§. I. De Enumeratione.

Quomodo fit Enumeratio in Peroratione?

℟. Fit, cum ea, quae per totam orationem variae sparsa sunt summatim colligimus, et sub uno veluti adspectu ponimus, per Anacephalaeosim, seu recapitulationem, quae est rerum fuse dictarum brevis et artificiosa repetitio.

Cedo illustre aliquod exemplum Enumerationis per Anacephalaeosim.

℟. Exemplo esse poterit Epilogus iste in Maniliana, qui tamen partis tantum est, non vero totius Orationis: » Quare videte, num dubitandum vobis » sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo » gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia » maxima, fortunae plurimorum civium cum repu» blica defenduntur. » Et rusus in eadem Orat. » Quare cum bellum ita necessarium sit, ut negli» gi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit » administrandum; et cum ei Imperatorem praefi» cere possitis; in quo sit eximia belli scientia, sin» gularis virtus, clarissima auctoritas, egregia for» tuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum bo» ni, quod a Diis immortalibus oblatum et datum » est, in rempublicam conservandam, atque ampli» ficandam conferatis? »

Quid observandum est in Enumeratione, seu Anacephalaeosi?

℟. Duo maximopere sunt observanda. 1. Ut cursim, et raptim repetas ea dumtaxat, in quibus causa potissimum consistit, et quae maxime velis auditorum animis inhaerere. Si enim omnia minutatim repetas, *non erit Peroratio sed nova quaedam Oratio* inquit Fabius.

2. Quae disperse diffuseque dicta sunt, ita summopere enumerabis, ut ea cum novo aliquo pondere dicantur, figurisque illuminentur, et ornentur sententiis, ne scilicet videatur (a) *crambe repetita,* inquit Satyricus, si nimis jejuna sit, nudaque repetitio. Vide quam sententiosa sit, quam referta rebus et verbis Anacephalaeosis, illa qua Ajax apud Ovidium, suam contra Ulyssem et pro se Orationem ita concludit:

Nec Clypeus vasti (b) caelatus imagine mundi
Conveniet timidae, nataeque ad furta sinistrae.
Debilitaturum quid te petis, improbe, munus?
Quod tibi si populi donaverit error Achivi,
Cur spolieris, erit, non cur metuaris ab hoste,
Et fuga, qua sola cunctos, timidissime, vincis,
Tarda futura tibi est, gestamina tanta trahenti.
Adde quod iste tuus tam raro praelia passus,
Integer est Clypeus; nostro, qui tela ferendo
Mille patet plagis, novus est successor habendus
Denique quid verbis opus est? Spectemus agendo:
Arma viri fortis medios mittantur in hostes:
Inde jubete peti, et referentem ornate relatis.

§. II. De Affectuum Commotione.

Altera Perorationis pars, munusque alterum est affectum concitatio: quod quidem ita proprium est, illius, ut propterea Peroratio *Sedes affectuum* a magistris artis appelletur; quod nempe in eo potissimum loco debeat orator omnia orationis vela pandere, omnes eloquentiae fontes aperire, et auditorum animis quasi faces stimulosque subjicere.

Quomodo concitari possunt affectus in Peroratione.

℟. Concitantur per amplificationem, quae est gravior quaedam ac vehementior affirmatio, ad permo-

(a) Specie di cavolo.

(b) *Orbem terrarum in Achillis Clypeo fuisse caelatum narrat Homerus.*

vendum valde idonea, Vide quae supra fuse praecepimus de Amplificatione.

Quinam praecipue motus ciendi sunt in Peroratione?

℟. Varii pro variis dicendi generibus. In Panegyrico ciendi sunt motus amoris, admirationis, aemulationis, laetitiae. In vituperatione excitandum est odium, invidia, contemptus. In deliberationibus spem, confidentiam, timorem commovebis. In judiciis vero omnia concurrunt, amor, odium, indignatio, misericordia.

In hac potissimum parte incredibilem quamdam admirationem habuit eloquentia Ciceronis, qui dum peroraret, non incendebat modo judices, et auditores; sed ardere ipse quodammodo videbatur, ac praesertim quando concitanda erat erga reos commiseratio, ita ut non raro, quemadmodum ipse de se loquitur, *plangore et lamentatione forum perorando compleverit.* Quapropter si forte aliquando plures Oratores pro eodem homine dicerent, Ciceroni Peroratio relinqui solebat, ut ipse ita testatur libro de Oratore: » Quid ego demiserationibus loquar? Quibus ego sum usus pluribus, quod » etiamsi plures dicebamus perorationem tamen mihi omnes relinquebant in qua ut viderer excellere, non ingenio sed dolore assequebar. »

Satis hoc indicat Peroratio Milonianae ubi sic ait: *Sed finis sit, neque enim prae lacrymis jam loqui possum, et hic se lacrymis defendi vetat....* Et in eadem oratione: *Me quidem, judices, exanimant et interimunt hae voces Milonis quas audio assidue, et quibus intersum quotidie* Itemque pro Rabirio (a) Postumo: *Sed jam quoniam ut spero, fidem quam potui tibi praestiti, Postume, reddam etiam lacrymas, quas debeo . . . Jam*

(a) *Postumus sine adspiratione contra etymologiam, ita Aldus et lapides antiqui.*

indicat tot hominum fletus quam sis carus tuis, et me dolor debilitat includitque vocem.

Eadem concitandae commiserationis arte perfidus ille Sinon Aeneid. 1. suam ad Priamum et Trojanos veteratoriam orationem ita concludit:

Quot per te Superos, et conscia numina veri,
Per, si qua est, quae restat adhuc, mortalibus usquam
Intemerata fides, oro: miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.

Vide etiam quam plena sit affectuum, quamque, ut ita loquar, flexamina apud Ovidium Ulyssis peroratio, qua Achillis arma tandem impetravit, et Ajacem, doloris ac repulsae impatientem, ad mortem adegit:

At vos, o proceres, vigili date praemia vestro,
Proque tot annorum curis, quod anxius egi.
Hunc titulum meritis pensandum reddite nostris.
Jam labor in fine est, (a) obstantia fata removi,
Altaque posse capi (b) faciendo, Pergama cepi,
Per spes nunc socias, casuraque moenia Troum,
Perque Deos oro, quod hosti nuper ademi,
Per si quid superest, quod sit sapienter agendum,
. . . .
Este mei memores; aut si mihi non datis arma:
Huic date: et ostendit signum fatale Minervae.

Quaenam sunt praecipuae virtutes Perorationis?

℟. Duae. 1. Ut sit vehemens ad permovendos animos. 2. Ut sit brevis; quia ut observat Tullius, *lacrymae cito arescunt et animorum incendia celeriter restinguuntur.*

(a) *Palladium, hoc est Palladis simulacrum, in arce Trajana capiendo.*

(b) *Dum feci, ut Troja capi posset, eam censendus sum caepisse.*

Finis Libri Tertii.

ARTIS
RHETORICAE
LIBER QUARTUS

DE DIVERSIS ORATIONUM GENERIBUS.

Tametsi quae de Inventione, Dispositione, et Elocutione fusius disputata sunt a nobis hactenus, ad quodlibet argumenti genus facile possint accomodari; tamen quo res sit expeditior et cuilibet magis in promptu, de variis Orationum generibus particulatim tradenda nobis esse praecepta judicavimus. Neque satis vero esse censuimus, generatim atque universe indicare fontes, unde manat omnis oratio; nisi etiam singula itinera, singulasque vias indicare singillatim aggrederemur.

Omnes itaque, quae haberi possunt orationes ad tria dicendi genera revocantur; nempe ad demonstrativum, deliberativum, et judiciale. Ad genus demonstrativum pertinet. 1. Oratio Panegyrica: 2. Oratio natalitia, seu Genethliacon; 3. Epitalamium, seu Oratio nuptialis; 4. Oratio funebris; 5. Gratiarum actio; 6. Epinicium, et Oratio gratulatoria. Ad genus deliberativum revocantur suasio, dissuasio, hortatio, commendatio. De duobus orationum generibus enucleate videamus; nam Judiciale minus est nostra aetate usitatum.

CAPUT PRIMUM.

De Orationibus, quae pertinent ad genus demonstrativum.

§. I. De Oratione panegyrica.

Undenam nomen traxit Panegyricus.

℟. Panegyricae orationes proprie dicebantur illae, quae magno apparatu habebantur olim in panegyri (a) hoc est in publico solemnique Graecorum undique convolantium coetu, sive ad ludos faciendos, sive ad sacra, (b) nundinasve in aliquo emporio celebrandas. Harum porro orationum initium quo splendidius esset, sumi solebat a laude Numinis illius quod ludis praeesse credebatur, ut Olympii Jovis in ludis Olympicis, Apollinis in certamine Pythico. Deinde sequebatur laus gentis, ubi ludi celebrabantur: Deinde Principes, vel Magistratus, qui certamini praeerant, pugiles, qui decertaverant, ac praesertim victores qui praemia tulerant, plena manu laudabantur.

Haec erat ratio veterum illarum orationum, quae habebantur in panegyri. Sed posterioribus temporibus non illae solum vocatae sunt Panegyricae, quae solemnibus in ludis dicerentur; sed illuc etiam quae in nobili quopiam consessu, , qualis est Senatus, in Principum laudem habebantur.

§. II. De Inventionibus et fontibus Panegyrici.

Quaenam series servari solet in Panegyrico?

℟. Duplex, artificialis nempe et naturalis. Servatur series artificialis, cum indiscriminatim confuso,

(a) A" γυρις *coetus*, πεινηγυρις *coetus universalis*.
(a) *Ital.* Fiere, mercati,

temporis ordine, omnia ad certa quaedam capita ex arte revocantur; v. g. si quis veteris, seu majoris Catonis laudes ad tria haec referat capita, quod fuerit optimus Senator, optimus Orator, optimus Imperator: Simili ratione Tullius in Maniliana, Pompeji laudes refert ad scientiam rei militaris, ad virtutem, ad auctoritatem, et ad felicitatem. Sic etiam Q. Curtius Alexandrum M. laudat ex hoc duplici capite, virtute scilicet et fortuna. *Fatendum est,* inquit, *cum plurimum virtuti debuerit, plus debuisse fortunae, quam solus omnium mortalium in potestate habuit.* Hic porro artificialis ordo longe plus habet artis et ingenii, quam ordo naturalis.

Quaenam est series naturalis?

℟. Series naturalis ea dicitur, in qua historiae, ac temporis ordo servatur. Haec autem series dividitur in tria tempora; illud quod vitam antecessit; illud quo quis vixit; et si naturae concesserit illud quod mortem est consequutum.

Hunc persaepe adhibuerunt Isocrates et Tullius. Hunc ferme usurpavit Plinius in nobili illo Trajani Panegyrico. Nam illius laudationem orditur ab adoptione, temporis ordinem fere servans, et ad tertium usque Consulatum perducit. Utinam vero serius habita fuisset pulcherrima illa laudatio, ut reliquam etiam optimi Imperatoris vitam haberemus. Cum enim in tertio, ut diximus, Trajani Consulatu sistat Plinius, nihil prorsus in illo legas de (a) Decebalo victo, unde Dacici nomen retulit Trajanus, quod quarto Consulatu contigit; nihil de tot aliis rebus praeclare ab eo gestis. Quae vero Plinius refert, etiamsi non magnum belli ducem ostendant Trajanum, quia nondum ejus ductu bellum fuerat gestum; tamen signa sunt, ex quibus magnum olim belli ducem fore liquido conjici poterat. Verum qua parte

(a) *Decebalus fortis et industrius Dacorum rex, qui diu fuit Romanorum terror.*

nos destituit Plinius, alii Panegyristae, sed aliis in Imperatoribus, exemplo esse poterunt: ut e Latinis Mamertinus, aliique, qui cum eo pariter solent excudi. Nec plane aspernandus Ennodii (a) Ticinensis Episcopi Panegyricus dictus Theodorico Gothorum regi.

E Graecis adeundus est Julianus, orationibus duabus in laudem Constantii Imp. Juvabunt quoque plurimum Latinorum Poetarum Panegyrici; ut ille Tibulli ad Messalam libro 4. item seu Ovidii, seu Lucani ad Calpurnium Pisonem. Quibus adde Panegyricos Claudiani, Sidonii, et aliorum.

Hic naturalis ordo perfacilis est, sed vulgaris ac plerumque languidus, nisi verborum sententiarumque floribus aspergatur, et acutis excitetur sententiis; uti factum a Plinio in suo illo eximio Panegyrico, in quem, tamquam in eximium exemplar, intueri poterimus.

§. III. De tempore, quod ortum antecessit.

Quid laudare poterit Orator in illo primo tempore?

℟. Tria nempe, genus, patriam, et auguria, si qua forte pueri natalem horam praecesserint.

Quomodo laudari quis poterit a genere?

℟. Si genus sit illustre, laudabis a splendore natalium, majorumque rebus gestis, quae sunt quaedam virtutis quasi semina, in nobilium animis insita. Dices, majorum virtutem in eum, quem laudas, cum sanguine pariter fuisse transmissam, juxta decantatum illud Horatii verbum: *Fortes creantur fortibus*. Dices filios impressis majorum vestigiis insistere solere. Hinc illud Claudiani:

. . . . . Nobilitas cunctis exordia pandit
Laudibus, atque omnes redeunt in semina causae.

(a) Di Pavia.

Hinc Maro magnifice laudat Camertem Aen. 12.

Cui genus a proavis ingens, clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis.

Quid facto est opus, si is qui laudatur, obscuro genere natus sit?

R). Locum habere poterit illud Minutii Felicis in Octavio: *Omnes pari sorte nascimur, sola virtute distinguimur*. Vel illud Velleji Paterculi: *Optimus quisque nobilissimus*. Dices quoque cum Seneca: *Non facit nobilem Atrium plenum fumosis imaginibus. Nemo in nostram gloriam vixit: nec quod ante nos fuit, nostrum est. Animus facit nobilem, cui ex quacumque conditione supra conditionem licet surgere*. Usurpabis tritum illud alterius Senecae: *Qui genus laudat suum, aliena laudat*. Nihil etiam magis pervulgatum quam effatum illud Ulyssis in certamine cum Ajace (a):

Et genus, et proavos, et quae non fecimus ipsi,
Vix ea nostra voco.

Cui plane simillimum est quod ait Juvenalis Sat. 8.

Malo pater tibi sit (b) Thersites, dummodo tu sis
Aeacidae (c) similis, Vulcaniaque arma capessas;
Quam te Thersitae similem producat Achilles,
. . . .
Majorum primus quisquis fuit ille tuorum,
Aut pastor fuit, aut illud, quod dicere nolo.

Denique ne generis humilitas quidquam de laudibus deterat, erunt in promptu communia haec exempla. 1. Augustum patre avoque (d) argentario natum esse, ut nonnulli voluere: proavum vero habuisse libertinum: avum autem maternum fuisse pistorem

(a) *Metam.* 13:

(b) *Tersites, omnium qui ad obsidionem Trojae navigaverant, animo et corpore deformissimus.*

(c) *Achilli, qui fuit Aeaci nepos, et qui armis a Vulcano fabricatis mira edidit facinora.*

(d) *Ital.* Banchista.

Ariciae, quod illi non semel exprobravit Antonius, teste Svetonio. 2. Agathoclem Siciliae regem patre figulo natum, teste Justino. 3. Ptolomaeum primum Aegypti regem, a quo successores omnes dicti sunt *Ptolomaei*, e (a) gregario milite nomine *Lago* fuisse prognatum. 4. Magnum illum Arsacem, primum Parthorum regem, unde item *Arsacidae* dicti sunt, obscuris omnino natalibus ortum fuisse. 5. Demosthenis patrem, gladiorum fabrum fuisse. Quo alludit Juvenalis, cum ait Satyra 10.

Dis ille (b) adversis genitus, fatoque sinistro,
Quem pater ardentis massae fuligine lippus
A carbone, et forcipibus, gladiosque parante
Incude et (c) luteo Vulcano ad rhetora misit.

Erit etiam in promptu magnifica illa Tullii vox, cum contemptim *novus Arpinas* appellaretur: *Ego*, inquit, *meis majoribus virtute mea praeluxi*. Denique poterit usurpari quoque ingeniosum illud dictum Iphicratis, qui ex sutoris filio, ob summam rei militaris peritiam factus Atheniensium exercitus Imperator, invido cuidam generis ignobilitatem exprobranti salse respondit: *Meum genus a me incipit, tuum in te desinit. Meorum primus ego sum, tu tuorum ultimus*.

Quomodo ducitur laus a patria?

℞. Si ea illustrius fuerit, virisque insignibus nobilitata, hoc ipsum in laude poni solet. Hunc laudationis fontem non ignoravit Virgilius, cum ait de Didone:

Multa (d) viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos.

(a) *Ital.* Fantaccino.

(b) *Demosthenes, qui sibi veneno mortem inferre coactus est, ne in hostium manus incideret.*

(c) *A lutosa et fuliginosa fabri officina.*

(d) *Aeneae.*

Quid facto est opus, si patria sit ignobilis, et obscura, vel etiam infamis?

R. 1. Usurpabis memorabile illud Anacharsis verbum, qui cum natus esset in Scythia, et a Graeco nescio quo *Barbarus et Scytha* per contemptum appellaretur, perquam ingeniose respondit. *Mihi quidem patria probro est, tu vero patriae.*

2. Dices cum Juvenale, tametsi adeo pervulgata esset, Abderitarum stupiditas, ut etiam in commun proverbio versaretur: unde Martialis; *Abderitanae pectora plebis habes*: tamen Abderitam fuisse Democritum, Physicum illum subtilissimum, naturaeque venatorem acerrimum.

. . . . . Cujus prudentia monstrat
Summos posse viros, et magna exempla daturos.
Vervecum (a) in patria, crassoque sub aere nasci

3. Juvabit etiam illud Claudiani, de laudibus Stiliconis (b):

(c) Lectos ex omnibus oris
Evehis, et meritum, numquam cunabula quaeris
Et qualis non unde fatus.

4. Faciet quoque mirum in modum illa Ausor sententia de Severo imperatore, qui natus erat i Africa.

Punica origo illi; sed qui virtute probaret
Non obstare locum, dum valet ingenium.

Quomodo laudari quis poterit ab auguriis e signis quae illius ortum antecesserunt?

R. Si quid forte singulare contigerit, quo pue futura claritas et amplitudo quomodocumque po tendi videatur, id solerter in laude ponendum eri Cujusmodi est fax illa, quam Hecuba praegnas ute ro gestare se somniavit. Ejusmodi est etiam vit illa, quam in somnio vidit Astyages, quae palmit

(a) *Vervex*, *Ital.* Becco.
(b) *Lib.* 2.
(c) Persone scelte da ogni paese.

bus Asiam obumbraret: unde Cyri magnitudinem praesagiri ab (a) ariolis responsum est. Id genus est etiam illud (b) examen apum quod in nascentis vel vagientis Ambrosii labris consedisse dicitur. His adde quod de mirabili S. Joannis Baptistae ortu narrant Sacrae Paginae. Nec omittenda est orbicularis illa flamma, quae nascente Joanne Pico Mirandulano, qui postea eruditione quoddam portentum fuit supra caput matris parientis visa est, et mox evanuit.

§. IV. De iis, quae in vita ipsa laudari possunt.

Quaenam in hominis vita laudem praecipuam mereantur?

℟. Tria haec imprimis, virtutes, scientiae, et artes.

Quaenam virtutes sunt vel maxime celebrandae?

℟. Primum, ut par est, locum obtinet Religio, pietasque in Deum in Parentes et Patriam. Ex hoc capite suam ipsius commendationem exorditur Aeneas, 1. Aeneid.

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum.

Secundum locum sibi jure vindicant clementia, moderatio, atque justitia. Ex primo capite Caesarem mirifice commendat Tullius pro Marcello: » Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem: haec qui faciat, non ego cum summis viris comparo sed simillimum Deo judico. » De hac eadem clementia sic Antonius imperator ad Faustinam conjugem: » Non enim quidquam est, quod Imperatorem Romanum melius commendet gentibus quam clementia. Haec Caesarem Deum fecit: Haec consecravit Augustum.

(a) *Ital.* Indovini
(b) *Ital.* Sciame.

3. Laudabitur liberalitas atque beneficentia, qua nimirum una reges ac principes ad Deum possunt accedere. Commendabitur aurea illa Scytarum legati ad Alexandrum vox: (a) *Si Deus es, tribuere hominibus beneficia debes, non sua eripere.* Celebrari quoque poterit facilitas ac liberalitas Imperatoris Titi, qui nihil cuiquam, quod concedi fas esset, abnuebat: *negans*, inquit Svetonius, *oportere quemquam a Principe tristem discedere.* Cum vero aliquando, inter coenandum, diem illum beneficio vacuum abiisse meminisset, conversus ad amicos: *Amici*, inquit, *diem perdidi.* Adeo scilicet Principibus vitam ad benemerendum de mortalibus datam existimabat: proindeque summis aeque, ac infimis carus adeo fuit, ut *humani generis deliciae* merito diceretur.

Usurpari etiam poterit aurea illa Virgilii sententia, Aeneidi 6. sepositum quemdam in Elisiis esse locum iis omnibus, qui erga alios fuere benefici:

Quique suis memores alios fecere merendo.

Denique celebrabitur fortitudo in adeundis periculis et in laboribus sufferendis; magnitudo animi excelsi et invicti nihil extimescentis; constantia fidesque in promissis; prudentia in consiliis capiendis, celeritas in exequendis, in adversis vero aequanimitas, et robur mentis semper imperterritae.

Quomodo laudari, quis potest a scientia, et artibus?

R). Ex duplici capite. 1. Si liberalium artium disciplinis sit instructus is, qui laudatur: 2. Si sal tem litteris et artibus faveat et patrocinetur. Ex hoc posteriori capite imperatorem Trajanum magnifice celebrat Juvenalis Satyra 7.

Et spes et ratio studiorum in Caesare tantum;
Solus enim tristes hac tempestate Camoenas
Respexit.

(a) *Q. Curtius lib. 7.*

§. V. De corporis et fortunae laudibus.

Quaenam res laudantur in corpore?

℟. Laudantur in corpore pulchritudo, robur, sanitas, et his similia. Qui haec habuerit, laudabitur, quod bene sit illis usus: Qui non habuerit, quod sapienter caruerit: Qui amiserit, quod tulerit moderate.

Cur caduca haec, et plerumque etiam noxia corporis bona laudantur in homine?

℟. Laudantur. 1. Quia licet in se veram laudem non habeant, quae debetur uni virtuti, tamen virtus in eorum usu atque moderatione vel maxime cernitur. 2 Quia formae dignitas est optimae mentis indicium, et simulacrum quoddam, ac flos quodammodo virtutis. Unde non inscite dictum est ab Eumenio in Panegyrico Constantini M. *Naturam ipsam magnis mentibus domicilia magna metari, et ex vultu hominis decoreque membrorum colligi posse, quantus caelestis spiritus intrarit habitator*. 3. Quia corporis decor est muta quaedam commendatio, et, ut eleganter ajebat Carneades: *Regnum* (a) *absque satellitio.*

Gratior, et pulchro veniens in corpore virtus
Adjuvat . . . .

Inquit Maro. Hinc est quod olim populi bene multi, et imprimis Aethiopes, Indique, in dandis Imperiis, proceritatem, ac pulchritudinem spectare solebant, ut narrat Aristoteles, graviterque mulctatus fuit olim a Lacedaemoniis Archidamus rex, quod exiguam duxisset uxorem. Querebantur enim, *non* (b) *reges, sed regulos* ex hoc conjugio procreatum iri. 4. Quia pulchritudo est virtutis non solum indicium, sed etiam adjumentum. 5. Denique cum vel in ipsis sacris litteris praedicetur David, ut *pulcher adspectus et facie decora*; quid sane mirum, si a

(a) Ἀδορυφόρητος βασιλεία

(b) οὐ βασιλέας ἀλλὰ βασιλίσκους.

Cornelio Nepote laudetur Alcibiades, ut *aetatis suae formosissimus*? Si ex hoc eodem capite commendetur a Plutarcho Scipio Afiicanus, et si de Theodosio M. dixerit Pacatus: *Virtus tua meruit Imperium: sed virtuti addixit forma suffragium. Illa praestitit, ut oporteret te Principem fieri: haec ut deceret.*

Quod si subturpiculus forte fuerit vel deformis is, qui laudatur, tunc sane corporis vitium egregiis animi dotibus solerter compensabis. Confugies ad illud Ovidianum:

Si mihi (a) difficilis formam natura negavit;
Ingenio formae damna rependo meae.

Dices deformem fuisse Socratem, caecum Homerum, coclitem seu altero oculo captum Philippum Alexandri magni patrem, itemque Hannibalem. Unde Juvenalis:

Cum (b) Getula Ducem portaret bellua luscum.

Fluxum et caducam formae fragilitatem, quae propediem deflorescit verbis exagerabis: unde Socrates ingeniose ajebat, illam esse *brevem tyrannidem.* Neque fragilem modo dices, sed etiam rem esse plerumque perniciosam, praecipitem, lubricam et periculosae aleae plenam docebis. Unde festive Petrarcha vocat illam *velum oculis, pedibus laqueum, viscum alis.* Postremo addere poteris cum Petronio: *Raram facit mixturam cum sapientia forma*; et cum Ovidio, primo Fastorum.

Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam.

Cum Martiali, lasciviam esse persaepe illius comitem.

Insignis forma nequitiaque puer.

Cum vanissimo illo milite apud Plautum. *Nimia est miseria pulchrum esse hominem nimis.* Sed iu primis dices cum Juvenali Sat. 10.

(a) *Sappho ad Phaonem.*
(b) *Elephas e Getulia Libiae parte.*

Sed vetat optari faciem, Lucretia qualem
Ipsa habuit: cuperet Rutilae (a) Virginia gibbum
Accipere, atque suam Rutilae dare. Filius autem
Corporis egregii miseros trepidosque parentes
Semper habet: rara est adeo concordia formae
Atque pudicitiae.

Quaenam sunt fortunae bona?

℟. Honores, et divitiae.

Quomodo commendari quis poterit ab honoribus?

℟. Bifariam; si nempe illos promeritus fuerit, beneque illis fuerit usus. Hinc acute omnino suum Trajanum laudat Plinius, quod meruerit honores, antequam fuisset illos adeptus: *Soli*, inquit, *contigit tibi ut pater patriae esses, antequam fieres*. Si et meruerit simul, et spreverit, quemadmodum magnanimus ille Frontinus, quem cum Rufo ita comparat Plinius in Epistolis: *Uterque*, inquit, *ad gloriam pari cupiditate diverso itinere contendit. Alter* (Rufus) *cum expetit debitos titulos*; *alter* (Frontinus) *cum mavult videri contempsisse*.

Quomodo commendari quis potest a divitiis?

℟. 1. Si possideat, non possideatur. 2. Si sint honestis laboribus partae. 3. Si iis utatur, non ad perfruendas voluptates, sed vel ad usus vitae honestos, vel ad juvandos amicos, vel ad egenorum inopiam sublevandam, ut Trajanus, de quo ita Plinius. *Nihil magis tuum credis, quam quod per amicos habes*. Non vero quemadmodum aut luxuriosi perditique (b) nepotes, aut avari:

Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quae maxima turba est (c)

Quod si fortunae bonis caruerit is, quem laudas, confugies ad tritos illos communesque locos, blan-

(a) *Virginia virgo formosisima, ne in potestatem veniret Appii Claudii Decemviri, a patre fuit interempta*,

(b) *Ital.* Scialacquatori.

(c) *Aen.* 6.

tientis fortunae munera potius esse in malis, quam in bonis numeranda; caduca semper haec esse, non virtutis et ingenii, sed incertae sortis et temporum munera; infelicitatis genus esse semper esse felicem. Usurpabis aureum illud verbum: *Nescio quomodo bonae mentis soror est paupertas* (a). Amplificabis Horatianum illud: *Aurum irrepertum, et sic melius situm, cum terra celat.* Dices denique cum Juvenali.

Si fortuna volet, fies de Rhetore Consul:
Si volet haec eadem, fies de Consule Rhetor.

§. VI. De tempore illo, quod mortem subsequitur.

Superest nunc tempus ultimum, cujus in primis habenda est ratio. Ut enim docet D. Ambrosius: *Ante mortem nulla est perfecta laudatio; neque quisquam in hac vita potest definito praeconio praedicari cum posteriora ejus incerta sint.*

Quaenam res in ultimo tempore laudari possunt?

℟. Duae. 1. Quae in ipsa morte. 2. Quae sub ipsum mortis tempus contigere.

Quid in ipsa morte considerare potissimum debet Orator?

℟. Duo: genus nimirum, et causam mortis. Genus, si quis pie ac fortiter obierit, ut sapientem ac probum decet. Causa vero laudabitur, si nempe vel pro patria pugnans occubuerit; *Dulce enim ac decorum est pro patria mori*, inquit Horatius, vel si pro tuenda religione mortem occubuerit, ut Christi Martyres sanctissimi: vel denique si honestis animi corporisve laboribus et curis sibi ipse mortem acceleravit.

Quaenam post mortem consideranda sunt?

℟. Tria haec spectari solent. 1. Pompa funebris, et honores habiti mortuo; ut quod Aristoteli statua

(a) *Petron.*

fuerit erecta cum inscriptione hujusmodi: *Aristoteles Philosophorum optimus*: vel quod uni Demetrio Phalereo statuae trecentae et sexaginta fuerint Athenis positae; vel quod Gorgiae Leontino, non aurata, ut ceteris, sed aurea statua fuerit erecta. 2. Spectatur bonorum moeror et luctus. Quo refer illa Mopsi apud Maronem Ecl. 5.

Non ulli pastos illis egere diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla neque amnem
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam,
Daphni; tuum Poenos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesque feri,(a) silvaeque loquuntur.

Sed nihil in hoc genere comparandum cum incredibili insolitoque omnium ordinum luctu et acerbissima militum comploratione post Alexandri mortem; quod eloquentissime ita describit Curtius l. 10. » Suprema haec vox regis fuit, et paullo post extinguitur. Ac primo ploratu lamentisque, et planctibus tota regia personabat; mox velut in vasta solitudine omnia tristi silentio muta torpebant, ad cogitationes quid deinde futurum esset, dolore converso. Nobiles pueri custodiae corporis ejus assueti, nec doloris magnitudinem capere, nec se ipsos intra vestibulum regiae retinere potuerunt; vagique ac furentibus similes totam urbem luctu ac moerore compleverant, nullis questibus omissis, quos in tali casu dolor suggerit. . . . . . Nec poterant victi a victoribus in communi dolore discerni. Persae justissimum ac mitissimum dominum; Macedones optimum ac fortissimum regem invocantes, certamen quoddam moeroris edebant. Nec maestorum solum, sed etiam indignantium voces exaudiebantur; tam viridem, et in flore aetatis (b) fortunaeque, invidia Deo-

(a) *Silva cum I, non cum Y, ita veteres omnes lapides et libri.*

(b) *Anno aetatis* 33.

rum ereptum esse rebus humanis. Vigor ejus et vultus educentis in praelium milites, obsidentis urbes, evadentis in muros, fortes viros pro concione donantis, occurrebant oculis.

Persae comis more suo detonsis, in lugubri veste cum conjugibus ac liberis, non ut victorem, et modo hostem, sed ut gentis suae justissimum regem, vero desiderio lugebant . . . . . . Ad Darii quoque (a) matrem celeriter fama perlata est. Abscissa ergo veste, qua induta erat, lugubrem sumpsit, laceratisque crinibus, humi corpus abjecit. . . . ad ultimum dolori succumbit, obvolutoque capite, accedentes genibus suis neptem nepotemque aversata, cibo pariter abstinuit et luce; quinto postquam mori statuerat, die exstincta. »

3. Denique spectantur filii superstites relicti, unde levari mortis moeror, damnumque aliquo pacto sarciri possit. Ita D. Ambrosius in funere (b) Theodòsii Magni. *Ergo*, inquit, *tantus Imperator recessit a nobis? Sed non totus recessit. Reliquit enim liberos, in quibus eum debemus agnoscere, et in quibus eum cernimus et tenemus*. Intelligit autem Honorium, et Arcadium, qui patri in Imperio successere.

§. VII. Animadversiones quaedam circa personarum laudationem.

Quaenam observanda sunt in personarum laudatione?

℟. Tria haec. Ne ad ementitas fictitiasque laudes recurramus, quae scilicet non splendorem afferunt orationi, sed in veris etiam fidem omnino derogare solent; ut olim contigit imprudentibus hisce Poetis qui versibus celebrare veriti non sunt hyacinthinas (c) Stratonices comas, quam non deformem modo,

(a) *Sisygambim*.
(b) *Obiit anno Christi* 395.
(c) *Stratonices, Seleuci Syriae regis uxor*.

sed calvam prorsus esse nemo nesciebat. Hoc etiam illustrare poteris exemplo Lysippi, qui Alexandrum sapienter effinxit hastam manu tenentem, Apellem reprehendens, quod eumdem fulminantem dipinxisset, et ita spoliasset veris ac propriis insignibus, et ornaret falsis, quae nullum apud posteros fidem essent habitura.

2. Cavendum est, ne in meliorum copia, res consectemur viles, et facta leviora. Ut enim scite ajebat (a) Phavorinus, turpius est exigue frigideque laudari, quam graviter vituperari. In magnis tamen viris aliquando etiam res minusculas commendare operae pretium est. Fecit hoc olim Damis in Apollonio suo Thyanaeo: eoque nomine reprehensus, argute respondit: *De mensis Deorum* (b) *analecta quoque colligi sedulo debere, ne de illorum ambrosia quidquam depereat.*

3: Denique erit hoc observandum diligenter, ut non communes ac pervagatas, sed proprias cujusque, vel saltem cum paucis communes laudes praecipue consectemur. Quapropter plane ac perfecte perspecta tibi esse debent, quae propria sunt illius, de quo agitur.

De personarum laudatione satis superque dictum a nobis hactenus. Unde intelligi facile potest, quomodo debat institui vituperatio, quippe ubi omnia prorsus debent inverti.

§. VIII. De Oratione natalitia, seu Genethliaca.

Quid est oratio Genethliaca?

℟. Oratio Genethliaca, quae etiam Genethliacum, vel Genethliacus appellatur, est oratio, qua alicujus dies natalis celebratur.

(c) *Phavorinus insignis Phiosophus, Arelate in Gallia natus tempore Hadriani, cui fuit infensissimus.*

(d) *Analecta, caenarum quisquiliae sub mensam cadentes.*

Quas partes, seu capita continet oratio Genethliaca?

℟. Quatuor, 1. Continet laudes parentum, atque majorum, quae jure quodam haereditario pertinere videntur ad prolem. 2. Spem, quam praebet pure, vitae aliquando cum laude peragendae. 3. Laetitiam et gratulationem de prole feliciter parentibus nata. 4. Vota et preces ad Deum O. M. ut infanti fauste, feliciter prospereque eveniant omnia, utque in patriae decus, et ornamentum adolescat. Hujusmodi vota pro Domitiani filio, licet nondum nato, facit Martialis lib. 6.

Nascere Dardanio promissum nomen Iulo,
Vera Deum soboles, nascere magne puer;
Cui pater aeterna, post saecula, tradat habenas,
Quique regas orbem cum seniore senex.

Undenam excitari potest spes illa, atque exspectatio de futura prolis virtute ac gloria?

℟. Ex variis circumstantiis; 1. ex genere; 2. ex facie; 3. ex futura educatione; 4. ex signis, ex portentis, ex victoriis, prosperisque aliis eventis, si qua forte id genus pueri ortum vel antecesserint, vel comitata fuerint, aut subsequuta, qualia de Augusto narrantur, itemque de Pyrrho rege, qui maternis uberibus appensus dixit: Βουλομαι *volo*, quae vox transiit in omen futurae audaciae. Si quis parentum enixe efflagitantium precibus, ac votis concessus a Deo fuerit, habebis uberem bene augurandi campum, ut de Scipione memorat A. Gellius, et ut Ludovico Magno contigisse vidit aetas nostra.

Quaenam est dispositio Genethliaci?

℟. Exordium erit laetitiae et gratulationis plenum et ductum ab aliqua temporis, loci, vel personae circumstantia. Ita Maro eximium illud (a) Salonini,

(a) *Saloninus sic vocatus, quod natus fuerit, quo anno pater Asinius Pollio Salonem e Dalmatia civitatem expugnavit.*

seu alterius Genethliacum exorditur ab apostrophe, quae gestientem quamdam laetitiam exprimit.

Sicelides Musae, paullo majora canamus.

Confirmatio continebit parentum laudes, et varias caussas, quae omnia de infante sperare jubeant. Vide quam magnifice locum hunc tractet Virgilius, quantaque non vereatur augurari de puero, ex patris virtute notissima:

Ille Deum vitam accipiet. Divisque videbit
Permixtos heroas, et ipse videbitur illis . .
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
. . . .
At simul heroum laudes et facta parentis
Jam legere, et quae sit poteris cognoscere virtus:
Molli paullatim flavescet campus arista.

Peroratio denique vota precesque pro filii et parentum incolumitate continebit. Ita Statius Silvarum libro 4.

Magnus te manet ordo saeculorum,
Natis longior, abnepotibusque,
Annos perpetua geres juventa,
Quos fertur placidos obisse Nestor,
Quos (a) Tithonia computat senectus,
Et quantos ego Delium poposci.

Quid est oratio Lustrica?

℟. Ea est, quae a veteribus nonnullis habebatur, quando infanti nomen imponebatur. Vocabatur autem *Lustrica oratio*, quod dies ille *Lustricus*, seu *Lustralis* vulgo diceretur. Verum quoniam illud orationis genus penitus apud nos videtur obsolevisse in illo tractando operam et oleum non perdemus.

§. IX. De Oratione nuptiali, sive Epitalamio.

Quid est Epitalamium, seu Oratio nuptialis?

℟. Epithalamium, ut vox ipsa satis indicat, est ora-

(a) *Tithonus Laomedontis filius, Mennonis Pater, post longissimam vitam, ab Aurora conjuge versus in cicadam.*

tio, qua alicujus nuptiae celebrantur. Sic autem appellatur a voce Graeca, θάλαμος, quae *cubiculum nuptiale* significat.

Quot sunt partes Epithalamii?

℟. Quatuor. 1. Dicitur generatim et universe de nuptiarum laudibus et de bonis matrimonii, quo scilicet hominum societas primum coepit, urbes conditae sunt, genus humanum propagatur, vitae levantur incommoda, et mutua charitas atque benevolentia cognationibus et affinitatibus serpit, atque diffunditur.

2. Pars, quae praecipuam quamdam curam diligentiamque desiderat, continet laudes utriusque conjugis. Ducuntur autem laudes illae a Parentibus, a Patria, ab honoribus, fortunisque, a corporis animique dotibus, et a ceteris illi capitibus, unde laudari homines solent, de quibus fuse diximus supra. Ita (a) Mariam Imperatoris Honorii novam conjugem laudibus in coelum tollit Claudianus Epithal.

Salve sidereae proles augusta (b) Serenae,
Magnorum soboles regum, parituraque reges,

. . . .

Quae propior sceptris facies, quis dignior aula.
Vultus erit? non labra rosae, non colla pruinae,
Non crines aequant violae, non lumina flammae,

. . . .

Aurorae vincis digitos, humerosque Dianae.

Tertio loco laudatur nuptiarum adparatus, atque celebritas, popularium et affinium praedicatur laetitia, et aliqua etiam laude solent aspergi, qui ad nuptias convenere. 4. Denique praecipuis et faustis ominibus clauditur oratio, et vota Deo. Superisque pro felici liberorum ortu, mutuaque conjugum concordia nuncupatur. Ita Statius in Epital. Stellae, et Violantillae;

(a) *Maria Stiliconis filia nupsit Imperatori Honorio.*
(b) *Serena filia fratris Theodosii magni, uxor Stiliconis.*

Eja age praeclaros Latio properate nepotes,
Qui leges, qui castra legant, qui carmina laudant.
Acceleret partu decimum bona(a) Cynthia mensem
Sed parcat Lucina, precor : tuque ipse Parenti
Parce puer : ne mollem uterum, ne stantia laedas
Pectora : cumque tuos tacito natura recessu
Formarit vultus, multum de matre decoris
Plus de patre feras.

Pro mutua conjugum concordia sic vota nuncupat Martialis in Epithal. Pudentis et Claudiae lib. 4.

Diligat illa senem quondam: sed et ipsa marito,
Tunc quoque cum fuerit, non videatur anus.

§. X. De laudatione Funebri.

Quid est Oratio funebris?

℟. Ea est, quae habetur vel in ipso funere, vel in anniversario funeris die, cujusmodi erant orationes illae, quas ad Mausoli sepulcrum quotannis haberi jussit Artemisia, itemque quae Athenis habebantur in laudem eorum, qui in bello pro patria cecidissent, qualis est oratio Periclis apud Thucydidem.

Quaenam est origo hujusmodi Funebrium orationum?

℟. Illarum inventor apud Graecos fuit Solon, unus e septem Sapientibus; apud Romanos vero Valerius Publicula, qui collegam suum Junium Brutum, in Pugna contra Tarquinios caesum funebri oratione prosequutus est; tantoque id populi applausus fecit, ut exinde mos ille obtinuerit, publice laudandi Duces eos, qui in bello cecidissent, et a Romanis mos ille ad ceteras gentes, et ad ipsos etiam Christianos manaverit. Hujusmodi porro laudationibus mendosam factam esse historiam, auctor est Tullius, et post illum Livius, quod nempe supra modum res in illis augeri solerent, et bene multa assentatorie magis quam vere dicerentur ut fere fit.

(a) *Cyntia nomen Dianae a Cyntho monte in Delo insula, ubi nata est.*

Quot partibus constat Oratio Funebris?

℟. Orationem funebrem tribus omnino partibus constare debere; nimirum Laude, Consolatione, et Paraenesi, sive adhortatione: Laude mortui; Consolatione, Parentum, et affinium; Paraenesi vero, seu adhortatione ad superstites, ut in morti vitam atque virtutes, tamquam in exemplar intueantur.

De artificio funebris orationis.

Quodnam esse debet, et undenam ducendum est illius Exordium?

℟. Magnam quamdam moeroris luctusque significationem praeseferre omnino debet. Duci autem poterit. 1. ab exclamatione. Tale est Exordium brevis illius, sed perelegantis orationis Tullianae in morte Crassi Oratoris clarissimi: *O fallacem nostram spem fragilemque fortunam, et inanes nostras contentiones, quae in medio spatio saepe franguntur et corruunt, et ante in ipso obruuntur, quam portum conspicere potuerunt!*

2. Duci potest Exordium a descriptione funebris apparatus, vel a moesto audientium silentio, quae res utraque sacrum quemdam horrorem audientibus incutiat. Ita nos olim sumus exorsi funebrem laudationem III. Ecclesiae Principis Camilli de Neufville Archiepiscopi et Proregis Lugd. » Quod tristi » silentio tacitaque maestitia defixos, et rerum a » me dicendarum expectatione suspensos esse vos » videam (Auditores) arguit illud quidem dolorem » vestrum, cujus vim acerbissimam in vestris ani- » mis altius insedisse satis intelligo. At hic vestri » moeror, haec expectatio tanta ne mihi vobisque » fraudi sit, est omnino quod verear. Habent hos » nempe magni dolores, ut superbissimus sit illo- » rum sensus, delicatissimumque fastidium: Habent » hoc, ut refricando facile recrudescant, neque se, » nisi caute admodum ac molliter interpellari pa- » tiantur. Verum opprimar ante licet officii pon- » dere, quam illud deseram.

3. Duci poterit Exordium a gravi aliquo (a) apophthegmate de fragili caducaque rerum humanarum sorte, quae nobis, cum maxime illius qui excessit e vita cadaver est praesens, ante oculos obversatur.

4. Duci poterit ab adjunctis, quae forte laudandi mortem circumstetere. Hinc Imperatoris Theodosii M. laudationem funebrem orditur D. Ambrosius. » Hoc nobis motus terrarum graves, hoc ju-
» ges pluviae minabantur, et ultra solitum caligo
» tenebrosior denunciabat, quod clementissimus
» Imperator Theodosius recessurus esset a terris.
» Ipsa igitur recessum ejus elementa moerebant.
« Coelum tenebris obductum, aer perpeti horrens
» caligine, terra quatiebatur motibus, replebatur a-
» quarum alluvionibus. Quidni mundus ipse de-
» fleret eum Principem continuo esse rapiendum,
» per quem dura mundi istius temperari solerent?

5. Denique abruptum exordium ad movendum commiserationem longe aptius esse videtur, quam temperatum ac lene. Vide quomodo M. Antonius Muretus in funere (b) Caroli Noni Galliarum Regis exordiatur ex abrupto: » Hoc igitur restabat afflictis,
« ac pene prostratis infelicis Galliae rebus, ut Ca-
» rolus Rex, quo se illa recreabat ac solebatur uno
» de quo cogitans, in quem intuens, omnium quas
« excepit acerbitatum memoriam deponebat, cum
» bonorum animos ad aliquam spem quietis erige-
» re coepisset, in ipso ineuntis adolescentiae flore,
» acerba atque immatura morte raperetur? O fal-
» laces hominum spes! O incerta vota! O lubri-
» ca et ancipita humanae vitae curricula!

Quid facto opus est in Confirmatione?

℟. Tribus illis, quae supra memoratae sunt partibus constabit Confirmatio: Laude nimirum, Consolatione, atque Paraenesi laude mortui, consola-

(a) *Ital.* Detto sentenzioso.
(b) *Carolus IX. obiit anno* 1574.

tione propinquorum ac amicorum, et Paraenesi ad adstantes. Quod attinet ad mortui laudes, vide quae diximus de Panegyrico, a quo nimirum hoc tantum differt oratio funebris, quod audientium voluptatem sequatur et captet Panegyricus: Funebris vero laudatio non nisi moerori serviat atque tristitiae; unde vitandum erit diligenter quidquid laetitiam gaudiumque posset animis ingenerare. Hoc artificium observare poteris in illo Horatii Carmine, ubi (a) Quintilii amici et affinis sui morte lamentatur:

Ergo Quintilium perpetuus sopor
Urget? cui pudor et justitiae soror
Incorrupta fides, nudaque veritas,
Quando ullum invenient parem?

Moerentium dolorem utcumque consolabitur. 1. Vitae ab amico laudabiliter actae felix recordatio. 2. Honores viventi mortuoque habiti, et omnia quae virtutem illius testantur tum publica, tum privata monumenta. 3. Spes minime dubia de immortali aevo, quo ille inter felices animas in coelo perfruitur, vel aliquando fruiturus est. 4. Filii nepotesque superstites, ad quos paternae virtutis haereditas transit.

Quod si forte pro patria pugnans occubuerit is, qui laudatur, tunc enim vero poteris vagari liberius in hoc uberrimo dicendi campo, quem tibi aperit Tullius, cum Martiam Legionem, quae in praelio (b) Mutinensi fortiter pugnans cecidit, magnificentissime laudat Philippica 13 » Illi impii, quos cae- » cidistis, etiam apud inferos poenas parricidii luent » vos vero, qui extremum spiritum in victoria ef- » fudistis, piorum estis sedem et locum consequu-

(a) *Quintilius poeta non contemnendus, Cremonensis dictus a Patria diversus ab illo Quintilio Varo, qui Legiones amisit in Germania.*

(b) *In bello contra M. Antonium, in quo Hirtius et Pansa Consules caesi.*

» ti. Brevis autem vobis vita data est, memoria be-
« ne redditae vitae sempiterna, quae si non esset
» longior, quam haec vita, quis esset tam amens,
» qui maximis laboribus et periculis ad summam
» laudem gloriamque contenderet ? » Et post pau-
« ca : » Sed quoniam, Patres Conscripti, gloriae
« munus optimis et fortissimis civibus monumenti
» honore persolvitur, consolemur eorum proximos :
« quibus optima haec est quidem consolatio, paren-
» tibus, quod tanta Reip. praesidia genuerunt, li-
« beris quod habebunt domestica exempla virtutis,
» conjugibus, quod viris carebunt, quos laudare,
» quam lugere praestabit, fratribus, quod in se,
» ut corporum, sic virtutum similitudinem esse
» confident.

Denique adstantibus, earum, quas celebrasti, virtutum recordatione stimulos admovere conaberis.

Quodnam esse debet Perorationis artificium ?

℟. Hae sunt Perorationis partes. 1. Aeternam apud superus felicitatem apprecari mortuo. Sempiternam eidem apud posteros exoptare ac polliceri memoriam. 3. Summum illius desiderium in auditorum animis excitare, his vel similibus Horatii verbis, de eodem Quintilio.

Quis desiderio sit pudor aut modus
Tam cari capitis ? Praecipe lugubres
Cantus, Melpomene, etc.

§. XI. De Oratione Eucharistica.

Quid est Oratio Eucharistica, seu Eucharisticum ?

℟. Oratio Eucharistica dicitur ea, qua ob acceptum insigne aliquod beneficium gratias alicui: cujusmodi est luculenta illa oratio, qua Ausonius Orator et Poeta Gallus, Imperatori Gratiano discipulo quondam suo gratias egit pro consulatu ab illo accepto. Traxit autem suum illud *Eucharistici* nomen a voce Graeca εὐχαριστεῖν, *gratias agere*.

Quot sunt praecipuae partes Eucharistici?

℟. Tres. 1. Significamus laetitiam obortam ex accepto beneficio, 2. Accepti beneficii magnitudinem amlipificamus. 3. Gratum et memorem animum pollicemur.

Quodnam esse debet Exordium orationis Eucharisticae?

℟. Exordium versari debet in aperto quodam candidoque dicendi genere, et magnam grati animi, foras quodammodo erumpere gestientis, significationem continere. Duci autem poterit. 1. A beneficii magnitudine, cui, pro ea ac par est, verbis exornando, te imparem profitearis. Sic Tullius in oratione post reditum habita in Senatu: *Si Patres Conscripti pro vestris immortalibus in me fratremque meum liberosque nostros meritis, parum vobis cumulate gratias egero; quaeso, obstestorque ne meae naturae potius, quam magnitudini beneficiorum id tribuendum putetis. Quae enim tanta potest existere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam compleri orando, sed percensere numerando?*

2. Duci poterit Exordium ab excusatione diuturni silentii post acceptum beneficium. Hoc pacto Tullius exorditur suum illud eximium Eucharisticum ad Caesarem pro impetrato M. Marcelli reditu: *Diuturni silentii, P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim verecundia, finem hodiernus dies attulit; idemque initium quae vellem, quaeque sentirem, meo prìstino more dicendi.*

Quid facto est opus in Eucharistici confirmatione?

℟. 1. Amplificanda est et in bono lumine collocanda beneficii magnitudo. 2. Laudanda est persona a qua profectum est beneficium.

Quomodo amplificanda est beneficii magnitudo?

℟. Amplificabitur quadrifariam. 1. A persona quae gratificabitur, si rex, si in amplissimo dignitatis gradu collocata. Hinc enim augetur beneficii magnitudo. 2. A persona cui gratificatur, si beneficium sit egenti collatum, si non immerenti, si ad plures pertineat. 3. A re, qua gratificatur, si honesta, si opportuna, si exoptata, si difficilis. 4. A ratione et modo; si non aegre, sed libenti animo; si non rogatu alieno, sed sponte; si non redditum sit, sed datum beneficium; si non tarde, sed cito et opinione citius. Ut enim est in veteri Proverbio. *Bis dat, qui cito dat*; et interdum etiam beneficii loco ducitur, si cito negetur: Unde in laudatissimo Epigrammate(a) auctoris incerti, sed veteris:

Caesaris ad valvas sedeo, sto nocte, dieque,
  Nec datur ingressus, quo mea facta loquar.
Ite, Deae faciles, et vestro numine saltem
  Dicite divini Caesaris ante pedes:
Si nequeo placidas affari Caesaris aures,
  Saltem aliquis veniat, qui mihi dicat. Abi.

Quidnam in Peroratione servandum est?

℟. Accepti beneficii memoriam numquam interituram, et trabali, ut ita loquar cavo figendam esse polliceberis. Ita Ausonius ait ubique sibi occurrere beneficia Gratiani, *in templo, in foro, in curia, in palatio, domi.* Sic etiam Mamertinus ad Imperatorem Julianum: *In referenda gratia hoc tibi polliceor, semperque praestabo, mihi nec in suggerendis consiliis veritatem, nec in adeundis periculis animum, nec in laboribus perferendis industriam defuturam.* Sed nullum quod sciam, illustrius exemplum afferri potest, quam Eucharisticum Aeneae ad Didonem, Aen. 1.

(a) *Apud Colomesium, et apud Bartium in Adversariis.*

O sola infandos Trojae miserata labores,
Quae non reliquias Danaum, terraeque marisque
Omnibus exhaustos jam casibus: omnium egenos
Urbe domo socias! Grates persolvere dignas
Non opis est nostrae, Dido: nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
Dii tibi (si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitiae et mens sibi conscia recti)
Praemia digna ferant.

Vide etiam apud Livium lib. 28. orationem Saguntinorum gratias agentium Senatui Rom. quod eorum causa bellum adversum Hannibalem suscepisset. Vide in bello Jugurtino orationem Bocci regis ad Syllam. Habes quoque lectissimam illam epistolam, qua Tullius agit gratias Marcello ob supplicationem sibi ejus opera decretam

§. XII. De Epinicio et Gratulatione.

Quid est Epinicium?

℟. Est gratulatio ob reportatam victoriam. Sic autem nuncupatur a voce Graeca, *νίκη victoria.*

Quodnam esse debet illius artificium et dispositio?

℟. Exordium, si umquam alias, erit splendidum floridumque, et hilaritatis plenum ac laetitiae. Videtur autem abruptum magis esse debere, quam temperatum.

In confirmatione amplificabitur. 1. Belli necessitas. 2. Belli difficultas. 3. Aequitas in suscipiendo, diligentia in apparando, virtus in gerendo, celeritas in conficiendo. 4. Enumerabuntur commoda et utilitates victoriae, quae timore populos, direptione urbes, vastitate Provincias liberaverit. Laudabuntur fortissimi viri, qui in bello strenue pugnantes cecidere. Ita Virgilius Euryalum Nisumque laudibus in coelum extollit, Aeneid. 9.

Fortunati ambo: si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo;

Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.

Sua etiam laus tribuetur praefectis ducibusque praecipuis, qui in victoriae partem aliquam venere. Ita Ruaeus: (a) hisce inscriptionibus, Augusti saeculo dignis, consecravit nomen illorum, qui bellum Batavicum una cum Ludovico Magno administraverant.

LVDOVICO PRINCIPI CONDAEO
TRIBVS AD SENEFVM EXERCITIBVS
FRACTIS
HENRICO PRINCIPI TVRRENIO SERVATIS
REGNI FINIBVS, PVLSIS VLTRA
RHENVM GERMANIS
EORVM EXERCITV
QVATER CAESO.
FRANCISCO MARES. CREQVIO, DELETIS
INCRVENTA VICTORIA GERMANORVM
COPIIS etc.

Peroratio vota continebit pro victoris incolumitate, gloria, felicitate, postquam Deo O. M. victoriarum largitori et bonorum omnium fonti, grates fuerint, ut par est, rite persolutae.

Quod si non pro victoria, sed pro adepto insigni quopiam honoris ac dignitatis gradu, fiat alicui gratulatio, significabis 1. Quantam coeperis animo voluptatem ex illius nova dignitate. 2. Quanta sit etiam publica hilaritas et laetitia. 3. Honoris et gradus amplitudinem verbis extolles. 4. Non casu, non (b) prehensatione et ambitu, non precibus muneribusque, sed meritis rebusque gestis fuisse comparatum hunc honorem, quem multi ambierint, perpauci obtinuerint.

(a) *P. Carolus de la Rue.*
(b) *Valet fere idem ac*, Raccomandazione.

Pertinent etiam ad demonstrativum genus Soteria, Propempticon, Apobaterion, et Epibaterion.

Quid est Soteria?

R. Soteriam vocamus orationis genus quoddam quo restitutam alicui sanitatem gratulamur, et pro illius incolumitate et salute gratias agimus Superis.

Quid est Propempticon?

R. Est Oratio, qua discendentem aliquem faustis ominibus votisque prosequimur; cujusmodi luculentum habes exemplum in egregio Horatii Propemptico ad Virgilium Athenas proficiscentem.

Sic te Diva potens Cypri,
  Sic (a) fratres Helenae, lucida sidera,
Ventorumque regat pater,
  Obstrictis aliis, praeter (b) Iapyga,
Navis, quae tibi creditum
  Debes Virgilium, finibus Atticis
Reddas incolumen precor,
  Et serves animae dimidium meae.

Quid est Apobaterion?

R. Est oratio, quam habemus discedentes ex patria, vel ex alio quodam loco, ubi cum singulari benevolentiae significatione sumus excepti. Majus generis est Aeneae discedentis oratio ad (c) Helenum et Andromachem Aeneid. 3.

Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis;
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies, nullum maris aequor arandum,
Arva, neque Ausoniae semper cedentia retro
Quaerenda. Effigiem Xanti Trojamque videtis,

(a) *Castor et Pollux.*

(b) *Japis ventus flans ab Apulia, quae olim Japygia dicebatur.*

(c) *Helenus Priami filius, vaticinio clarus, ex captivo factus Epiri Rex ab ipso Pirrho.*

Quam vestrae fecere manus: melioribus opto
Auspiciis, et quae fuerit minus obvia Grajis.

Quid est Edibaterion?

℟. Est oratio, quae habetur ab illo, qui post longam peregrinationem, domum incolumis redit. Vide Scaligerum lib. 3. Poetices.

CAPUT II.

De Orationibus, quae pertinent ad genus deliberativum.

Quaenam est materia generis deliberativi?

℟. Illius materia sunt res omnes in manu et arbitrio nostro positae: Ut enim ait (a) Tullius, *Tollitur omnis deliberatio, si intelligatur quidquam fieri non posse, aut imponatur necessitas. Neque enim quisquam deliberat, qua ratione perpetuo victurus sit, quoniam intelligit sibi moriendi necessitatem incumbere: neque quisquam deliberat quomodo volare possit: scit enim sibi alas non adesse.*

Quisnam est finis generis deliberativi?

℟. Honestas, et utilitas.

Quaenam orationes spectant ad genus deliberativum?

℟. Pertinet ad genus deliberativum suasio, dissuasio, hortatio, dehortatio, conciliatio, concitatio, commendatio, petitio, et consolatio.

§. I. De Suasione et Dissuasione.

Quid est Suasio?

℟. Est oratio deliberativa, qua ostenditur quid faciendum. Dissuasione vero contrarium suadetur.

Undenam ducuntur argumenta Suasioni, vel Dissuasioni propria?

℟. Ducuntur ab honesto, ab utili, a necessario,

(a) *In Partitionibus.*

a facili, a jucundo, cum aliquid suadendum est; et e contrariis capitibus, cum est aliquid dissuadendum.

Quid est honestum?

℟. Honestum id intelligimus, inquit Cicero, quod tale est, ut detracta omni utilitate, per se ipsum laudabile sit, et expetendum; v. g. si quempiam hortemur, ut M. Attilii Reguli exemplo malit ad mortem, vel ad vincula reverti, quam datam hostibus fidem fallere. Ita Tullius in Maniliana probat suscipiendum esse bellum Mithridaticum, ut deleatur ignominia, quam Populo R. Mithridates inussit, cum una hora tot civium Romanorum millia jussit occidi. Ex hoc eodem loco Cato apud Lucanum lib. 9. animos militum accendit sola gloriae commendatione, aggrediendum iter periculosum ac difficile:

O quibus una salus placuit mea castra sequutis
Indomita cervice mori, componite mentes
Ad magnum virtutis opus, summosque labores.

Quam orationem claudit pulcra illa sententia;

. . . . Serpens, sitis, ardor, arena,
Dulcia virtuti; gaudet patientia duris.
Laetius est, quoties magno sibi constat honestum.

Quid vocas utile?

℟. Utile est, quod propter comodum expetitur sive adjunctam habeat honestatem, ut gloria, honor, dignitas; sive non habeat, ut divitiae, valetudo, tranquillitas, malorum depulsio, etc. Ex his locis Catilina conjuratos hortatur, apud Sallustium, ad nefarium facinus, quod ille maximum atque pulcherrimum vocat: *Nobis*, inquit, *est domi inopia, foris aes alienum, mala res, spes multo asperior. Denique quid reliqui habemus praeter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa quam saepe optastis, libertas: praeterea divitiae, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus praemia posuit,*

Curio (a) similiter, apud Lucanum lib. 1. specie utilitatis Julium Caesarem ad bellum civile hortatur:

Bellantem geminis tenuit te Gallia lustris,
Pars quota terrarum! Facili si praelia pauca
Gesseris eventu, tibi Roma subegerit orbem.

Quid vocas necessarium?

℟. Necessarium dicitur id omne, sine quo salus, aut dignitas stare non potest. Seu mavis cum Scaligero, necessarium dicitur, quod ita utile est, ut sine eo res NEC ESSE possit, unde et nomen derivatum est. Hujusce porro loci magna vis est. Multi enim sunt animis adeo segnibus, ut tum quoque cum aliquid honestum et utile esse norunt, tamen si res sit cum magno labore conjuncta, facile terreantur: Apud tales ratio necessitatis est (b) compendiosa via ad persuadendum. Ejusmodi est Ciceronis argumentum in 4. Philipp. *Agitur enim non qua conditione victuri, sed victuri ne simus, an cum supplicio ignominiaque perituri*. Ab hoc potissimum loco, itemque ab honesto Aeneam Hector ad fugiendum hortatur, Aeneid. 2.

Heu fuge nate Dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros; ruit alto a culmine Troja.
Sat Patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
Defendi possent: etiam hac defensa fuissent.

Quid vocas facile?

℟. Facile illud est, quod sine magno labore, sumptuve, aut molestia, brevi tempore fieri potest: quae sane omnia maximo sunt ad persuadendum momento. Frustra enim suadetur illud, quod vix aut aegre admodum fieri posse creditur. Ac propterea, si quis hac de re scrupulus haereat auditoribus, is ante omnia ex illorum animis omnino erit eximendus. Ita

(a) *Curio homo linguae venalis, ut se aere alieno liberaret, Caesarem ad civile bellum impulit.*

(b) *Ital.* Scorciatoja.

Venerem in suam sententiam conatur allicere astuta Juno, Aeneid. 4.

Mecum erit iste labor: nunc qua ratione quod instat
Confieri (a) possit, paucis, adverte, docebo.

Quid vocas Jucundum?

℟. Jucundum dicitur, quod honestam habet voluptatem vel animi, vel corporis; sic nuncupatum inquit Tullius, *a juvando*, quod nempe juvet, vel utrumque, vel alterutrum. Hinc ducitur illud argumentum Tullii: *Hoc velim tibi persuadeas, si rationibus meis a te provisum esse intellexero, magnam te ex eo, et perpetuam voluptatem esse capturum.*

Quaenam in suadendo, vel dissuadendo praecipue spectanda sunt?

℟. Tria. 1. Quid sit, de quo deliberetur. 2. Qui sint, qui deliberent. 3. Quis sit, qui suadeat, vel dissuadeat.

Quid spectandum est in re, de qua deliberatur?

℟. Quinque illa, de quibus legimus enucleate: An sit honesta, an utilis, an necessaria, an facilis, an jucunda.

Quid spectandum est in iis, qui deliberant?

℟. Caput artis est nosse penitus animos eorum, qui deliberant, eorum voluntates ac naturas festine odorari, ut possis ambitiosis splendida, avaris utilia, voluptuosis jucunda proponere, et suo, quod ajunt, hamo quemque piscari.

Prudentis ergo Oratoris erit videre an agat, cum regibus, aut viris principibus, apud quos, ut ajebat Parysatis ille, verbis byssinis opus est, an cum nobilibus, quos honesta ac laudabilia tangunt; an cum plebe, bellua multorum capitum, apud quam negotium tractare longe difficillimum est. Neque vero

(a) Confiteri *pro* confici, *vox parum usitata.*

satis est dignitatem spectare: sed habenda est etiam ingenii morum et aetatis ratio, ut rem facilius possis ad exitus optatos perducere. Jure igitur merito de variis variarum aetatum, conditionum et gentium moribus hic agi solet ab artis Magistris, et imprimis ab Aristotele.

§. II. De variis variarum aetatum moribus.

Quinam sunt juvenum, virorum, ac senum mores?

℟. Aetatis cujusque mores graphice admodum ita pingit Horatius in Arte poetica:

Imberbis Juvenis, tandem custode remoto,
Gaudet equis canibusque et aprici gramine campi.
Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,
Utilium tardus provisor, prodigus aeris;
Sublimis cupidusque, et amata relinquere pernix.
Conversis studiis, aetas animusque virilis,
Quaerit opes et amicitias, inservit honori:
Comisisse cavet quod mox mutare laboret.
Multa senem circumveniunt incommoda: vel quod
Quaerit, et inventis miser abstinet, ac timet uti;
Vel quod res omnes timide gelideque ministrat;
Dilator, (a) spe longus, iners, avidusque futuri,
Difficilis, quaerulus, laudator temporis acti
Se puero, censor castigatorque minorum.

Juvenes igitur flagrant cupiditatibus; facile et vehementer excandescunt, unde adolescentia quidam quasi rationis aestus appellatur, honestum utili praeferunt, aperti sunt, candidi et misericordes: sua enim innocentia ceteros metiuntur. Prodigi sunt et in sumptus effusi; nondum enim egestatem sunt experti: ad risum et dicacitatem sunt propensi.

At dispar omnino est senum ratio. Facile succensent illi quidem, sed non aeque parent irae; quia ut scite Horatius, *Lenit albescens animos capil-*

(a) *Tardus ad bene sperandum ob timiditatem.* Δυσελπις *ait Aristoteles; vel, ut alii malunt spem vitae longam habens.*

lus, Litium, et rixae cupidos protervae. Parum sperant, quia diu vixerunt; Pauca moliuntur, praeteritis gaudent, facetos ac ridiculos odere, solliciti sunt officiorum exactores, ad rem attenti, lenti, difficiles, suspiciosi; saepe enim aut se, aut alios delusos meminerunt. Praeterea queruli sunt morosique, ut ait Tullius, *in fragili corpore odiosa est omnis offensio.*

Denique verbosi sunt, et loquaces, quia dicere amant. Unde non inscite Cornelius Gallus seu potius Maximianus;

Deficit auditor, non deficit ipse loquendo.
O sola fortes garrulitate senes!

Sed facile hoc illorum aetati condonandum, ob egregias virtutes, quibus hoc vitium abunde compensant.

Virilis aetas senectutem inter et adolescentiam interjecta, ac in quodam quasi confinio posita, utriusque virtutum vitiorumque particeps est, et utriusque indolem, velut ex vicinia, trahit. Juventus fortis est, sed intemperans; senectus est temperans, sed timida; virilis aetas fortis est sobriaque. Juventus nimis credula est, senectus nimis suspiciosa; virilis aetas, pro rerum natura, vel confidit, vel diffidit. Juventus quaerit honestum potius quam utile: senectus utile magis quam honestum, virilis aetas et honestum simul et utile.

Puerilis denique aetas effervescit facile, mutatur in horas; magnam habet indolem ad virtutem: gloriae honorique mirum in modum velificatur. Audi Tullium lib. 5. de finibus: *Quanta sunt puerorum decertantium studia! ut illi efferuntur laetitia, cum vicerint! ut se accusari nolunt! quam cupiunt laudari! quos illi labores non perferunt, ut aequalium principes sint!*

§. III. De moribus Nobilium, Divitum, et Plebejorum.

Quinam sunt Nobilium mores?

℟. Nobiles sunt honoris ac gloriae vel maxime studiosi, et si Apulejana voce uti fas est, sunt in primis *honoripetae*. Solent autem non solum ignobiles aspernari, sed etiam homines novos, qui primi ex sua gente sunt honores consequuti. Ita Metellus contemnebat C. Marium, illique Consulatum invidebat. Unde sic de eo Sallustius: *Inerat contemptor animus et superbia, commune nobilitatis malum.*

Quinam sunt Divitum mores?

℟. Divites, si praesertim divitias sunt nuperrime consequuti, contumeliosi ferme sunt ac superbi. Nempe facile sibi persuadent praestare se ceteris, quia divitias possident, quibus venalia sunt omnia. Praeterea solent mollitia luxuque diffluere, ut notat Juvenalis Sat. 1.

Prima peregrinos obscoena pecunia mores
Intulit, et turpi fregerunt saecula luxu

Hanc, quam memoravimus, novorum divitum arrogantiam, scite tangit Cicero, cum de T. Roscio ait, *Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit insolens in aliena*; et Maro, cum ait de Numano.

Vociferans, tumidusque novo praecordia regno.

Qui sunt denique Plebejorum mores?

℟. Germanos plebis mores suis coloribus scite pingit Sallustius, Horatius, Tacitus et Seneca, dum ajunt, *plebem esse belluam multorum capitum . . . pluma, et vento mobiliorem esse . . . opinione duci magis quam veritate . . . . . ire quo itur, non quo eundum est . . . . privatis commodis servire potius, quam publicae, vel honestati, vel cupiditati . . . cupidam esse rerum novarum . . . Denique pessimi argumentum turbam esse.*

De variis Reipublicae formis.

Neque vero in deliberatione satis est aetatis et

conditionis cujusque indolem ac studia diligenter spectare. Spectandi praeterea sunt Reipublicae mores, qui scilicet, pro varia (a) politiae forma solent maximopere variare. Aliter igitur agendum apud Gallos Hispanosque et (b) Lusitanos, quibus Rex unus summo cum imperio praeest; aliter apud (c) Helvetios, Batavosque ac Venetos, apud quos vel plebs, vel Optimates dominantur.

Quid est (d) *Monarchia?*

℟. Est unius dominatus, communem utilitatem spectans.

Quid est (e) *Aristocratia?*

℟. Est optimatum imperium, cujusmodi est apud Venetos. Quod si optimates illi pauci sint, et propriae, non vero publicae serviant utilitati vocabitur (f) *Oligarchia.*

Quid est (g) *Democratia?*

℟. Est imperium populi, cujusmodi ferme est apud Helvetios. Quod si plebs infima dominetur vocabitur (h) *Ochlocratia.* Addi potest *Anarchia,* quae solet ex turbulentissimis temporibus exurgere, cum sine rege caeterisque magistratibus fluctuat labefactatum imperium.

De variis variarum gentium moribus.

Varios praeterea gentium mores ingeniumque accurate cognosces, et illorum germanam indolem perspectissimam habebis, ut possis ad illam sermonem accommodare, ut monet Horatius:

(a) *Reipublicae,*
(b) Portoghesi.
(c) Svizzeri, ed Olandesi.
(d) Μονος *solus*, ἀρχος, *princeps.*
(e) Ἀριστοι, *optimate.*, *et* κράτος, *imperium.*
(f) Ὀλιγος, *paucus*, *et* ἀρχή, *principatus.*
(g) Δημος *populus*, *et* κρἀτος, *potentia.*
(h) Ὀχλος, *turba*, *et* κρατιω, *dominos.*

Intererit multum (a) Davusne loquatur, an heros,
Colchus, an Assyrius, Thebis nutritus, an Argis.

Quaenam igitur est variarum Europae gentium indoles?

R. Galli sunt humani, hospitales, candidi, urbani, lauti, audaces, bellicosi, mobiles, praecipites, longae spei impatientes, faciles ad obliviscendas injurias aeque ac benefacta, acribus initiis, injurioso fine, et ut ait Florus de veteribus Gallis, primo impetu plusquam viri, secundo non item; magni peregrinatores; unde jure dictum est, *Nullum bellum sine milite Gallo.*

Germani sunt simplices, aperti, fortes, animarum prodigi, veri amici, verique hostes, inquit Scaliger. (b) Belgae Batavique medium ferme tenent Gallos inter atque Germanos. Hispani sunt constantes, sedati, lenti in consiliis, laboris ac disciplinae tollerantes; vile ministerium, etiamsi spes magna affulgeat, aversantes. Itali sunt cunctatores, ingeniosi, sapientes, mentis excelsae ac reconditae, et ad regendum omnino nati, ut ait Virgilius:

Tu regere imperio populus, Romane, memento:
Hae tibi erunt artes.

Poloni sunt feroces, bellicosi, et quos arte magis, quam vi possis superare. Moscovitae contra fraudolenti etc. Longum esset cetera persequi. Plura qui volet, adeat, quae ingeniose et eleganter de praecipuis gentibus disseruit Joannes Barclajus in (c) icone animorum cap. 3. et sex proxime sequentibus. Adeat item (d) Calvidii Laeti Callipaediam ubi versibus elegantissimis diversarum Europae gentium mores et ingenium diligenter expressit.

(a) Davus *persona comica, et nomen servi:*

(b) *Ital.* Fiamminghi Olandesi.

(c) *Ital.* Pittura, Immagine.

(d) *Verum nomen Claudius Quiletus Medicus Gallus, qui vixit saeculo proxime elapso.*

Quid denique spectandum est in illo, qui suadet vel dissuadet?

℟. Tria maxime in illo spectanda sunt, prudentia, probitas, et benevolentia. Prudentia, quidem *quia iis fidem habere solemus*, inquit Tullius libro de Officiis, *quos plus intelligere ac videre quam nos, arbitramur*. 2. Probitas, *quia quo quis versatior, et callidior, hoc invisior et suspectior, detracta opinione probitatis*, ait idem Tullius; *et si quem, licet peritum ac prudentem ceteroquin, fallacem tamen, et sui potius amantem credamus, quam nostri, ejus consilium penitus aversabimur.* 3. Spectatur in suadente benevolentia: quia ut vel maxime prudens et probus quis credatur, tamen si odisse nos, vel alteri parti melius velle existimetur, nequaquam nobis bene consulere velle judicabitur. Tria haec complexus videtur Cicero, cum lib. 2. ad Atticum ait: *Nunc mihi et consiliis opus est tuis, et amore, et fide. Quare advola: expedita erunt omnia, si te habebo.* Nam consilium ad prudentiam pertinet, fides ad virtutem, amor ad benevolentiam.

§. IV. De Hortatione, et Dehortatione.

Quid differt Hortatio a Suasione?

℟. Hoc differt, quod suadeamus ratione et consilio, hortemur vero motu atque impulsu. Unde Suasio proprie pertinet ad intellectum: adhortatio vere pertinet ad affectum. Suasio docet, eoque plus habet argumentorum: Adhortatio vero inflammat, ac propterea plus habet caloris. Suasio facit ut scias, quid facto sit opus; Hortatio facit ut velis et ausis, illiusque partes sunt, faces ac stimulos veluti subjicere auditorum animis, illosque ad rem bene gerendam inflammare. Denique Suasio pertinet ad confirmationem; Exhortatio vero conclusioni reservatur.

Quinam affectus sunt in hortatione concitandi?

℟. Excitabis 1. Spem et fiduciam. 2. Amorem et desiderium rei, quae suadetur. 3. Aemulationem

alienae gloriae, quae est potentissimum ad feriendos animos telum. 4. Laudabis virtutem illorum, quos hortaris, illosque hortatu nequaquam indigere dices. Ut enim observat Tullius, in excitando et in acuendo, plurimum valet, si laudes eum, quem cohortaris. Ita socios recordatione virtutis inflammat Mnestheus apud Virg. Aeneid. 5.

At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus. Nunc nunc insurgite remis.
Hectorei socii, Trojae quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires.
Nunc animos, quibus in Gaetulis syrtibus usi,
Ionioque mari, (a) Maleaeque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo,
(Quamquam oh!) sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti.
Extremos pudeat rediisse. Hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas . . . .

Illustre adhortationis exemplum habes apud Curtium, lib. 7. ubi Alexander trecentos juvenes adhortatur, ut invadant praeruptam illam et undique abscissam Sogdianorum petram, quae in triginta stadiorum altitudinem eminebat, et quam Arimazes cum triginta armatorum millibus obtinebat.

Alexandri hortatio ad trecentos milites.

Vobiscum, o juvenes et mei aequales, urbium invictarum ante munimenta superavi: montium juga perenni nive obruta emensus sum: angustias Ciliciae intravi: Indiae, sine lassitudine, vim frigoris sum perpessus, et mei documenta vobis dedi, et vestri habeo. Petra, quam videtis, unum auditum habet, quem barbari obsident, cetera negligunt, nullae vigiliae sunt, nisi quae castra nostra spectant. Invenietis viam, si solerter rimati fueritis aditus fe-

(a) *Malea promontorium in mare pracurrens; quod periculosam reddit navigationem.*

rentes ad cacumen, NIHIL tam alte natura constituit, quo virtus non possit eniti. Experiendo, quae ceteri disperaverunt, Asiam habemus in potestate. Evadite in cacumen, quod cum coeperitis, candidis velis signum mihi dabitis: Ego copiis admotis, hostem in nos a vobis convertam. Praemium erit ei, qui primus occupaverit verticem, (a) talenta decem: uno minus accipiet, qui proximus ei venerit; eademque ad decem homines servabitur proportio. Certum autem habeo, vos tam liberalitatem intueri meam, quam voluntatem.

Dehortationis vero luculentissimum exemplum habes apud Livium, lib. 23. in oratione Calavii civis Campani, qua filium suum Perollam ab Hannibalis caede dehortatur.

Dehortatio.

Per ego te, fili, quaecumque jura liberos jungunt parentibus, precor quaesoque, ne ante oculos patris facere, et pati omnia infanda velis. Paucae horae sunt, intra quas jurantes per quidquid Deorum est, dextras dextrae jungentes fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis (b) essemus. Digressi a colloquio, extemplo in eum armamur? Surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Hannibale es: eam ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Hannibalem modo pater filio meo potui placare; filium Hannibali non possum? Unus aggressurus es Hannibalem? Quid illa turba tot (c) libertorum, servorumque? Quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae? torpescent ne in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret Populus Rom., tu sustinebis? Et si auxilia desint, me ipsum ferire, corpus

(a) *Talentum atticum respondet Realibus, seu Juliis Romanis* 6000.

(b) *Ita genuina lectio, pro ederemus.*

(c) *Melius quam* liberorum, *ut vulgo legitur.*

meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. Deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meae sicut pro te hodie valuerunt.

§. V. De Concitatione, et Conciliatione.

Quid est Concitatio.

R. Est virulentum quoddam orationis genus, quo multitudinis praesertim animi, veluti quodam seditionis flabello, concitantur. Exemplum unum afferam ex Tacito lib. 1. Annalium, ubi ait fuisse in castris Percennium quemdam gregarium militem, hominem turbulentum et procacem, qui commilitonum seditionem conflare conatus est hac artificiosissima concione: » Cur paucis Centurionibus, paucio-
» ribus Tribunis, in modum servorum obedirent?
» quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et
» nutantem adhuc principem precibus, vel armis
» adirent? Satis per tot annos ignavia peccatum,
» quod tricena aut quadragena stipendia senes, ei
» plerique truncato ex vulneribus corpore tollerent.
» Ne dimissis quidem finem esse militiae, sed apud
» vexillum retentos, alio vocabulo eosdem labores
» perferre; *et paullo post*: Denis in diem assibus
» animam, et corpus aestimari. Hinc vestem, arma,
» tentoria, hinc saevitiam Centurionum, et vacatio-
» nes munerum redimi: at, Hercule, verba, et vul-
» nera, duram hyemem, exercitas aestates, bellum
» atrox, aut sterilem pacem sempiternam. »

Concitationi opponitur conciliatio qua vel nobis amorem alicujus conciliamus, vel dissidentes partes in concordiam gratiamque reducere conamur. Sic olim Germanicus Caesar tumultuantes legiones prudenti oratione sedavit; et Julius Caesar exercitum compescuit, *Quirites*, appellando pro militibus; qua una voce obortam seditionem repente compressit.

§. VI. De Commendatione.

Quot sunt praecipuae Commendationis capita?

℟. Tria; 1. Causas Commendationis exponemus, idque modeste et verecunde; ut quod bene quis de nobis, aut de nostris meritus sit, quod simus cum illo vel sanguine, vel affinitate, vel amicitia conjuncti; quod perspectissima nobis sit illius humanitas, fides, eruditio, virtus, etc. Addere poterimus, scire nos Horatianum illud Epist. lib. 1.

Qualem commendes etiam atque etiam aspice, ne mox
Incutiant aliena tibi peccata pudorem.

Sed viri integritatem et praeclaras animi dotes nobis exploratissimas esse. 2. Exponemus negotium, cujus causa commendatur a nobis quispiam. 3. Orabimus atque obtestabimur, vel dicemus, nos pluribus nolle contendere, ne de ejus, quem rogamus humanitate diffidere videamur. 4. Denique tum nostro, tum ejus, quem commendamus, nomine omne grati ac memoris animi officium pollicebimur.

Est et obliquae Commendationis genus, quo simulamus nos commendare nolle, quem interim vel maxime commendamus; ut si dicas non quidem commendare te alteri Sextium velle: sed orare solum, ut propius hominem noscere ne gravetur. Sperare enim futurum, ut, cum gratias agere soleant, qui commendarunt, alter tibi gratias agat, per quam viri tanti notitiam sit consequutus.

§. VII. De Petitione.

Quid est Petitio?

℟. Petitio est oratio, qua aliquid postulamus vel pro nobis, vel pro alio. Posterior haec vocatur intercessio. Utriusque artificium paucis complexus est Servius, ubi Junonis ad Aeolum orationem narrat.

Rhetorum, inquit, est in omni petitione hoc observare. 1. Ut facile praestari possit quod petitur.

2. Ut sit justa petitio. 3. Ut habeat modum, et adhibeatur in illa moderatio: hoc est, ut si majora dari non possint, minoribus certe contenti videamur. 4. Ut sequatur expedita remuneratio. Quatuor haec observare licet in Junonis petitione. 1. Enim docet rem facili negotio fieri posse:

Aeole (namque tibi Divum Pater, atque hominum Rex,
Et mulcere dedit fluctus, et tollere ventos.

2. Justam esse petitionem ostendis, dum inimicam gentem insectatur:

Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor.

3. Adhibet moderationem, dum alterutro contenta est;

Incute vim ventis, submersasque obrue puppes:
Aut age diversas, et disjice corpora ponto.

4. Beneficii praemium pollicetur.

Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
Quarum, quae forma pulcherrima, Dejopejam
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.

Quamplurima etiam petitionum exempla suppeditabunt epistolae Ciceronis; quas inter, sideris instar, elucet elegantissima illa ad Lucejum, quae est 12. lib. 5. ad familiares, qua Lucejum enixe rogat ut quae Consulatu suo gesserat Tullius, ea litteris quam primum velit consignare. Eam autem sic orditur: *Coram me tecum* . . . .

§. VIII. De Consolatione.

Consolator, vel minor est, vel aequalis, vel major. Minori cautius, et mollius erit agendum. Amorem suum imprimis testabitur; et ne de suo plus altero sapere velle videatur, ea quae dictu opus erunt, quopiam Philosopho, vel alio summae prudentiae viro se aliquando audisse profitebitur. Aequalis pro communi amicitiae jure facere se dicet. Major aget liberius, adeo ut, si quis immoderatius

dolorem ferat, audeat etiam increpitare, sed leniter et amice.

Scite omnino argumentum illud tracta Scaliger. libro 3. de Arte Poetica, cap. 123. Consolator, *inquit*, aut est major, aut minor, aut aequalis. Magnitudinem intelligo aut imperio aut dignitate, aut opibus, aut sapientia, aut aetate. Aliter enim consolabitur Nasonem Livia; aliter Liviam Naso. Hoc spectat ad imperium. Dignitas autem etiam sine Imperio esse potest: veluti si pater filium, Ciceronem Pompejus. Opibus, ut si e plebe quempiam clientem suum Crassus. Sapientia quemadmodum Lucillium, aut matrem Seneca. De aetate. non opus est exemplis: Major interponet auctoritatem, etiam objurgabit. Sapiens opponet etiam disputationem: Sententiae huic crebriores. Minor ostendet affectum: sese id a sapientibus accepisse. Aequalis testabitur amicitiam, jus commune benevolentiae.

Si moerentis dolor sit adeo gravis, et adeo recens, ut medicinam videatur respuere, bipartita erit oratio. Priori parte affirmabimus parum idoneos esse nos, qui solemur alium, cum vel ipsi quoque consolatione plurimum egeamus: simulque privati nostri doloris caussas afferemus. Addemus non nos modo, sed omnes etiam bonos dolere; quod ipsum tamen qualecumque moerenti solatium debet afferre: quia scilicet

(a) Levius communia tangunt.

Altera vero parte afferemus, quae leniendo dolori sunt idonea: qualia sunt trita haec et pervulgata, 1. Vitae communis conditio, quae multis malis sit obnoxia. 2. Ejus, quem consolamur, doctrina, virtus, animi magnitudo. 3. Inutilitas et damnum unde dolor augeatur, non corrigatur. 3. Patientiae vis, quae mitiget omnia, juxta illud Venusini Poetae;

(a) *Claudianus.*

Durum, sed levius fit patientia
Quidquid corrigere est nefas.

5. Quam sit honestum in altissimo divinae voluntatis consilio semper acquiescere. 6. Quam fit sapiente dignum, quamque laudabile sit, ratione, consilioque mitigare dolorem illum, qui die ipsa ac tempore tandem aliquando defervescet.

Ad genus judiciale, quod *bellum togatum* jure vocare possumus, pertinent duae orationum species accusatio nimirum atque defensio; quae non alia praecepta desiderant, quam quae sunt hactenus a nobis allata: cum praesertim veterum judiciorum ratio fuerit prorsus immutata.

Finis Libri Quarti.

ARTIS RHETORICAE LIBER QUINTUS.

DE PRONUNTIATIONE.

Superest Pronuntiatio, sive actio; postrema quidem oratoriae facultatis pars, si ordinem in tractando consideres: sed tanti tamen momenti, ut primas, secundas, et tertias ei Demosthenes merito et jure tribuerit.

Quid est Pronuntiatio?

℟. Est vocis gestuumque, pro rerum verborumque varietate, apta conformatio. Quanta porro sit illius vis et utilitas docet Tullius, cum ait, infantes et indisertos homines, actionis dignitate, eloquentiae saepe fructum palmamque tulisse: disertos vero bene multos, actionis deformitate infantes fuisse judicatos. Hinc Pronuntiatio recte vocatur ab eodem Tullio, *Quaedam corporis eloquentia*: et alibi, (a) *Sermo corporis* ab eodem etiam appellatur.

Quot res sunt recte ad pronunciandum necessariae?

℟. Tres: memoria, vox, et gestus. Est enim memoria quasi fundamentum actionis, de cujus vi gratiaque multum depereat, necesse est, si memoriter non pronuntiatur oratio, et si orator non possit a commentariis oculos et vultum avertere.

(a) *Ad Brutum.*

Viris tamen principibus, et in publica re vehementer occupatis vitio verti nequit, si recitent e commentario, ut olim Augustus, qui ne memoriae subiret aleam, vel in ediscendo sibi tempus abiret, fere de scripto dicebat; ut auctores sunt Svetonius et Dio. Itemque Patrum nostrorum memoria Carolus V. ad Belgi Proceres orationem e scripto recitavit, cum sese regno Bruxellis abdicaret, illudque Philippo filio traderet. Datur quoque eadem venia aegrotis senibusque: aliis vero nequaquam.

§. I. De Memoria.

Quid est memoria?

℟. Memoria, ut est eloquentiae pars, definitur a Tullio, *Firma rerum ac verborum recordatio.* Est autem duplex memoriae genus. Alia est artificialis, alia naturalis.

Quid est artificialis memoria?

℟. Artificium memoriae a veteribus traditum, constat locis et imaginibus. Loci se habent instar chartae: imagines vero instar Scripturae. Hanc artem primus apud veteres Simonides prodidisse, apud recentiores Raymundus Lullus illustrasse traditur. At vero iis, qui memoria valent, minime necessaria est: qui non valent, prorsus inutilis. Tu illam modo exerceto, ediscendis ad verbum, ut ait L. Crassus apud Cic. lib. 1. de Orat. quamplurimis et tuis scriptis et alienis: quod facilius fortasse praestabis, si ante quam cubitum eas, attento ea, quae mane voles ediscere, semel atque iterum legas. Nisi te haec exercitatio juverit, nihil sane in arte, quo possis juvari, reperio.

§. II. De Voce.

Ad Actionis usum ac laudem, maximam sine dubio partem vox obtinet: *inquit Tullius de Oratore*; neque tam refert qualia sint quae dicas, quam quomodo dicantur.

Quaenam igitur circa vocem sunt observanda?

℟. Tres hasce potissimum leges diligenter obser-

vabis. Prima lex haec est, ut dilucide, (a) articulatim et sincere pronuntietur, ita ut integra verba; syllabaeque omnes proferantur. Nolim tamen syllabatim sic pronunties, quasi si litteras computando adnumerares; quod esset molestum ac putidum.

Ad eamdem legem pertinet etiam, ne volubili quadam praecipitique celeritate dicendi incitata feratur oratio; sed vox respiratione recreetur, et spiritus inter dicendum suspendatur identidem, et auditoribus spatium aliquod concitandi relinquatur.

Secunda lex haec esto, ut pro argumenti motuumque praesertim varietate, vox etiam opportune varietur, et utcumque se affectum videri volet Orator, et audientium animos moveri, ita etiam certum vocis sonum adhibeat. Iracundia postulat vocis genus acutum, incitatum, crebro incidens; miseratio et moeror flexibile, plenum, flebile, interruptum: voluptas effusum, lene, tenerum, hilaratum: metus demissum, haesitans, abjectum, etc.

Praeterea mutanda tibi vox erit pro variis orationis partibus. Aliam enim vocem flagitat Exordium, aliam Narratio, aliam Confirmatio, aliam Peroratio.

In Exordio, nisi forte indignatione constet, voce utendum submissa ac verecunda. Nec debet Orator, simul ac dicturus prodit, (b) perfricare frontem, et in verba statim erumpere. Ceteroqui futurum est, ut feroculum Oratorem jure omnes aversentur. Sed oportet, ut paullum cogitatione quasi defixus moretur: Idque tum quod auditores haec Oratoris cura delectet, tum ut interea ipse se colligat, et ad dicendum componat. Ita Ulysses apud Nasonem paullisper consistit, oculis in terram defixis, priusquam suam eloquentiam torrentis instar effudat (c):

(a) *Ital.* Spiccatamente.
(b) Mostrarsi sfacciato.
(c) *Metamor. lib.* 3.

. . . Oculos paullum tellure moratos
Sustulit ad proceres, expectatoque resolvit
Ora sono, neque abest facundis gratia dictis.

Ab Exordio paullatim insurgit vox; ac in narrando quidem voce utimur aperta simplicique, qualis fere est in sermone familiari. In Confirmatione et in argumentatione praesertim, voce utimur acriori. In Peroratione demum, quasi parta victoria; vox solet esse excitatior, ut ita ostendat Orator, se niti bonitate caussae, magnamque fiduciam in auditorum probitate prudentiaque collocare.

§. III. De monotonia et cantu.

Gratae huic varietati opponitur e Diametro unus ille insulsusque vocis tenor, quem Graeci *monotoniam* vocant, et qui non modo dicentem enecat, sed etiam audientes exanimat, et unde omnis orationis decor ac venustas deflorescit:

. . . . Ut citharoedus
Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem,

inquit Horatius.

Huic, qua tantopere commendamus, varietati opponitur etiam cantus, qui nihil aliud est, si quaeris quam clamosa quaedam, et uno ferme tenore subsultans naenia.

Qua ratione huic vitio poterit occurri?

℟. Huic incommodo remedium adhibebitur. 1. Si pueri rebus humilibus ac quotidianis aequabiliter et rotunde pronuntiandis assuescant; neque vero statim ad tragicam granditatem procurrant. 2. Si eorum, quae pronuntiant, germanum sensum penitus animadvertant. 3. Si interdum vernacula, non illa inflata tragicaque, sed simplicia et quotidiana pronuntient.

4. Exerceantur aliquandiu in orationibus illi, quae varios motus ac vocis inflexiones efflagitent; ut videant quid submisse ac leniter, quid festive, quid atrociter, quid sedate, quid concitatius dicendum sit. 5. Denique ubi illa pronuntiationis quasi

tyrocinia posuerint, poterunt citra periculum in rebus grandioribus tragicisque versari.

Tertia circa vocem lex haec est, ut ea, pro amplitudine loci, et auditorum multitudine, vel intendatur, vel remittatur; sed tamen nec ascendat ad supremum, nec ad extremum descendat. Nam vox si ima sit, vim non habet; si vero nimium acuta sit contentaque, delicatas ac teretes urbanorum hominum aures offendet.

Scio equidem hoc esse plebeculae rudioris ingenium, ut vocalissimum quemque et valentissimum lateribus, ita optimum oratorem judicet, nullamque putet egregiam, nisi quae (a) *pontem indignetur*, actionem, in qua scilicet et clamorae fauces, et vox ululans, et rigidi vultus torvitas, et pedum supplosiones, et brachiorum remigatio, et totius corporis dissoluta quaedam intemperansque jactatio, et illa denique inflata rumpantur.

Ciceroni vero longe alia mens erat. Ajebat enim venustissime clamosos hujusmodi *latratores* verius quam oratores, similes esse claudorum, qui cum ambulare non possint, ad equum confugiunt. Ita illi, in illa (b) Stentorea voce, tamquam in jumento, suam omnem apud imperitos fiduciam reponunt nec magis hoc nomine possunt Oratores dici, quam bajulus possit dici citharoedus.

§. IV. De Gestu.

Vocem subsequi debet Gestus, et varios animi sensus cum illa simul aperire. Qua de re colligemus ex veteribus ea tantum, quae saeculi nostri moribus sunt accomodata. Multa siquidem ex antiquorum gesticulatione prorsus obsolevisse videmus.

(a) *Pontem indignatus Araxes.* Virg.

(b) *Stentor quinquaginta hominum clamorem magnitudine vocis adaequabat Homero vocatur* χαλκόφωνος, *vocem aeream habens.*

Quid est gestus?

℟. Gestus, inquit Valla, est actio quaedam et quasi pronuntiatio corporis, seu mavis cum Quintiliano, *Gestus est totius corporis motus et conformatio.*

Quid in gestu generatim et universe cavendum est?

℟. 1. Nihil in illo sit effoeminatum et molle; nihil nimis exquisitum, aut elegans, nihil quod affectatam quamdam diligentiam artemque redoleat. Monet enim Fabius, actionem non esse deliciis nimiaque cura moliendam: et comptis illis delicatisque Oratoribus saepenumero solet evenire, quod olim Sybaritarum equitatui contigit. Cum enim gens effoeminata, et chorearum ad insaniam avida, suos etiam equos ad numerum symphoniamque saltare docuisset; cum deinde ex umbraculis in solem ac pulverem contra Crotoniatas hostes fuit illis prodeundum, histriones illi equi, tubarum et martis ignari, motibus compositis, saltibusque numerosis, repente lascivientes, se et exercitum totum misere perdiderunt. Ita umbratiles illi Oratores ab imis unguiculis ad verticem usque venustuli, quando ex domestica exercitatione in medium agmen, in pulverem, in clamorem in castra atque aciem forensem prodierunt, et se, et causas suas in magnum quoddam discrimen conjiciunt.

2. Nihil in gestu sit durum, aut agreste, ne dum mollitiem fugimus, in contrarium rusticitatis vitium videamur incidere. Quamquam, si in alterutro peccandum esset, facilius excusaretur rustica quaedam simplicitas, quam putidiuscula gestus, vocis, et habitus affectatio.

Quid de totius corporis motu praecipiendum?

℟. Praecipitur, 1. ut status corporis sit celsus, et erectus; et trunco magis toto virilique quadam laterum inflexione sese Orator moderetur. 2. Ne in statuae morem obrigescat, quasi vero deglutisset, ut facete ajebat Epictetus. 3. Ne crebris et incom-

positis corporis commotionibus vehementius agitetur, more furentis Sibyllae:

. . . . Cui pectus anhelum
Et rabie fera corda tument . . . .

Vitiosum quippe est huc illuc cursitare: quod olim exprobratum fuit Domitio Afro, qui *non agere, sed satagere*, non illepide dicebatur. Et cum alius quidam non minus actuosus Orator multum concursasset in dicendo, facete rogavit eum adversarius Virginius, *Quot demum passuum millia declamasset*? Cassius quoque Severus adversus circumcursitantes hujusmodi Oratores solebat poscere lineam quae immodicas illorum excursiones prohiberet.

Quid in capitis, et oris totius conformatione servandum est?

℟. 1. Vitiosa est frequentior capitis jactatio (a), Maenadum instar, de quibus Catullus Carmine de Berecynthia et Athi : Capita Maenades vi jaciunt hederigerae : aut instar famosae illius Messalinae, de qua Tacitus 11. Annalium : *Ipsa crine fluxo, Thyrsum quatiens, juxtaque Silius hedera vinctus gerere cothurnos, jacere caput.* Non tamen dedecet aliquando vel annuendo confirmare, vel abnuendo negare, vel capitis in latus inclinatione languorem, et aversione indignationem, aut alio simili motu dubitationem, et ejusmodi affectus designare. Sed neque capite erimus immobili rigidoque, quod semibarbarum est; ut olim Rufus ille Rhetor, de quo ita Ausonius Epigrammate 50.

(b) Rhetoris haec Rufi statua est; si saxea, Rufus.
Cur id ais ? semper saxeus ipse fuit.

3. Capite utemur non dimisso, et (c) obstipo, vel in cervicem reflexo; sed recto potius celsoque;

(a) *Ital.* Baccanti.

(b) *Ital. sic aerte* : questa statua è di Rufo Retore, s'ella l è di sasso, è lo stesso Rufo.

(c) *Ital.* Piegato, e cascante sul mento.

quamquam hic quoque modus servandus est, ne audacia ac arrogantia videatur; et capitis demissio potest aliquando tristitiam, luctum, moerorem, poenitentiam, et irae divinae placandae studium perbelle significare.

Sed in ore, vultuque et oculis sunt omnia. Quapropter pro eorum natura, vultum indues modo hilarem, modo moestum, nunc blandum, nunc minacem. Ita Horatius;

Tristia moestum
Vultum verba decent; iratum plena minarum:
Ludentem lasciva; severum seria dictu.

Frons exporrecta diffusaque hilaritatis indicium est: contra vero severitas indicatur fronte corrugata, (a) caperataque, et superciliis vel contractis, vel etiam inaequalibus. Unde Tullius in Pisonem. *Altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio respondit* . . . . et pro Sexto *Tanta erat gravitas in oculo, tanta frontis contractio ut illo supercilio, tam quam Rhadamantus ille niti videretur.* Hinc etiam Petronius Arbiter.

Quid me spectatis constricta fronte, Catones?

Et post illum Martialis lib. 1

Contigeris nostros, Caesar, si forte libellos,
Terrarum dominum pone supercilium.

Orantem, et aliquid a Deu poscentem indicant oculi in coelum sublati, ut res ipsa satis loquitur.

Unde Cassandra
Ad coelum tendens ardentia lumina frustra.

Oculos avertere aversantis est, vel fastidientis, vel negantis. Sic misera Didonis umbra, conspecto apud inferos Aenea:

Illa solo fixos oculos aversa tenebat.

Oculi clausi meditantem et cogitantem animum

(a) *Ital* aggrinzita.

produnt. Oculos in unum locum defixos habent, qui prae admiratione stupent. Unde Aen. 1.

Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno.

Praeterea demissi oculi mdestiam pudoremque significant. Sic Andromache Aen. 3.

Dejecit vultum, et demissa voce loquuta est.

Quin in brachii moderatione servandum?

℟. Brachia nec deorsum incomposita pendeant, nec immodice projiciantur, nisi in affectu vehementiori. Brachium extensum, ac porrectum, potentiam, auctoritatem, et robur arguit. Contra vero continere ac cohibere brachium, est pudoris ac verecundiae. Unde Tullius pro Coelio. *Nobis olim annus erat unus ad cohibendum brachium toga constitutus, ut exercitatione ludoque campestri tunicati* (a) *uterentur.*

Quid circa manus digitosque praecipitur?

℟. Manus, sine quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus habeant, inquit Fabius . . . *Nam ceterae partes loquentem adjuvat: prope est ut dicam, ipsae loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? Gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, poenitentiam, modum, tempus ostendimus?* Circa manus autem certa quaedam sunt, ac definitae leges, quas sequi oportebit.

1. Manus in Exordio non solet extendi. Ast ubi paullum effervescere coepit oratio manus pariter exeritur cum illa, pariterque cum illa deponitur.

2. Pectori manus admovetur, cum de seipso quis loquitur; at cum alloquitur alium, ad illum extenditur.

3. *Manus sinistra numquam sola gestum facit,* inquit Fabius, *dextrae se frequenter accomodat:*

(a) *Alii legunt* uteremur.

sive in digitos argumenta digerimus, causamque, ut olim Hortensius consueverat, partimur in digitis, quem morem hodie quoque nonnulli non infeliciter imitantur, sive adversas palmas, quasi repellendo, et repudiando objicimus.

4. Soloecismus gestu committitur, cum aliud voce, aliud gestu monstramus: ut Rhetor ille, qui caelum appellans, tellurem intuebatur, gestuque monstrabat.

5. Urgemus crebra manuum impressione. Supplicamus manibus elatis junctisque. Confirmamus manibus pronis, gravi quodam et decenti motu depressis.

6. Admirantium est manus tollere. Unde Tullius in Academicis quaestionibus: *Hortensius autem vehementer admirans, quod quidem perpetuo Lucullo loquente fecerat, ut etiam manus saepe tolleret.* Et ad Caesarem; Epistolarum libro septimo: *Sustulimus manus et Balbus.* Huc etiam pertinet illud Catulli, Carmine 53.

Admirans ait haec, manusque tollens:
Dii magni (a) salapusium disertum!

7: Manu extenta facimus nobis audientiam, indicimusque silentium. Hinc Persius in Satyris,

Fert animus calidae fecisse silentia turbae
Majestate manus . . . .

Lucanus etiam Libro primo de Caesare:

. . . . Tumultum
Composuit vultu, dextraque silentia jussit.

8. Manus ori admota tacentis et silentium suadenti habitus est: *Digito compesce labellum*, inquit Juvenalis: quo etiam gestu simulacrum Harpocratis effingebant Aegyptii veteres.

9. Solebat Tullius antequam diceret barbam pe-

(a) *Salapusius nomen compositum ex sale, et pusius sive pusio, quasi dicas pusio plenus salis et facetiarum, quod de Calvo dictum ob pusillam staturam.*

mulcere, quod hodieque nonnulli solent. Sunt etiam qui aut frontem fricent; aut lacunar intueantur, sed haec vitiosa sunt. Vitiosum est quoque manus vel supra caput attollere, vel infra pectus demittere, praeterquam in summis affectibus.

10. Pectus ferire, aut femur, prope scenicum est.

11. Manus optime a sinistro incipit latere, dextroque deponitur.

12. Hoc esse cavendum ait Cicero, ne nimiae sint digitorum argutiae, neve immodica sit illorum gesticulatio, quo vitio laboravit summus Orator Hortensius: *Cum enim*, inquit Agellius, *manus ejus inter agendum, essent argutae admodum, et gestuosae, maledictis, compellationibusque probrosis jactatus est: multaque in eum quasi in histrionem, in ipsis causis atque judiciis dicta sunt.*

Has autem omnes, quas hactenus diximus, Oratoris virtutes, cura et labore comparari posse liquet mirabili Demosthenis exemplo, qui cum (a) primam artis suae litteram dicere nequiret, studio et exercitatione perfecit, ut planissime diceret, et balbutiem, inditis ori calculis, emendavit; exilitatem vocis, ad fluctus maris declamando, illiusque fremitus voce vincendo, sustulit, angustias spiritus, locorum arduorum inter declamandum ascensu, tandem aliquandiu superavit.

Atque haec de Pronuntiatione monuisse sufficiat. Reliqua, quae eodem pertinent, exercitationi relinquimus: cui scilicet plus multo, quam praeceptis esse tribuendum existimavimus.

(a) *Litteram R.*

Finis Libri Quinti.

INSTITUTIONUM

POETICARUM

AUCTORE

R. P. JOSEPHO JUVENCIO

LIBER PRIMUS.

DE POESI SPECTATA UNIVERSE.

M. Cum in omni re, quae in quaestionem venit, debeat attendi primum quid sit, deinde quae sint ejus affectiones; ideo Poeseos definitio proferenda: tum de materia illius, forma, ornatu, causa efficiente; fine, ac divisione disputandum.

CAPUT PRIMUM.

D. Quid est Poesis?

M. 1. Si vocis vim ac potestatem quaeras, Poesis nomen habet ἀπὸ τοῦ ποιεῖν; quod est facere, seu fingere; unde ποιητικὴ, ars faciendi seu fingendi, et ποιητὴς, Poeta, id est Fictor, seu Effector; quod Fabula, quam texit, ab ejus mente tota esse videatur.

2. Si rei significationem spectes; Poesis modo dicitur Ars Poetica: modo dicitur opus aliquod ex arte elaboratum. Juxta primam vocis acceptionem Poesis est *Ars rite conficiendi Poematis*: *sive*, Collectio praeceptorum in unum et eumdem certo

tendentium, nimirum ad unum aliquod opus poeticum perficiendum. Juxta secundam vocis significationem intelligitur Usus, et Praxis illorum praeceptorum, atque hoc sensu agimus hic de Poesi.

D. Quomodo definitur hoc posteriori sensu accepta Poesis?

M. Definitur Ars imitandi actiones humanas, *seu* imitatio humanarum Actionum cum fictione.

D. Imitaturne reipsa omnis Poesis humanas Actiones?

M. Imitatur utique. De praecipuis Poematis non potest ambigi, Epico, Tragico, Comico. Minora quoque Poemata ad humanas Actiones suo modo referri primario et per se, suis locis patebit inferius.

D. Cur potius humanas Actiones imitatur Poesis, quam mores?

M. Ratio haec petitur ex Philosopho (a). Cum sit Poesis omnis Politicae, et Civilis Disciplinae pars: Cum civilis autem disciplina habeat pro fine Civium felicitatem, hunc certe finem Poesi praestitutum esse necesse est. Jam vero cum felicitas sit in Actione, juxta Philosophos, non in Moribus, qui ad ipsas actiones, ut ad finem referuntur, plane sequitur, ut quemadmodum Civilis Disciplina, sic, et Poesis non tam ad mores referatur, quam ad Actiones, easque primario et per se imitetur.

D. Num Poesi tam necessario addicta est Fictio, seu Fabula, ut sine illa non possit esse Poesis?

M. Plane dicendum est; ita censet Aristoteles (b), ejusque Interpretes, qui vim eamdem ac dignitatem in poesi tribuunt Fictioni, quam Animae concedunt in homine. Cum autem sublata anima nullus sit homo, sic nec sublata Fictione potest esse ulla

(a) *Poet. cap 4.*
(b) *Ibid.*

Poesis. Ita sentiunt probatissimi Auctores bene multi, Plato in Phaedone, Plutarchus libro de audiendis Poetis, etc. Non erit itaque Poeta dicendus is, qui sine Fictione, sicut qui sine Metro scripserit. Ratio patebit utriusque c. 3. ubi quid nomine Fictionis, seu Fabulae veniat, exponetur.

CAPUT II.

De Materia Poeseos.

D. Quae est Materia Poeseos?

M. Est id omne, de quo tractat Poesis.

D. Quotuplex est illa materia?

M. Duplex, una remota, altera proxima.

D. Quaenam est Materia remota?

M. Tam longe lateque diffusam Poeticae, quam Oratoriae Facultati Materiam assignat Tullius (a), cui Poeta cum Oratore in hoc idem est nullius ut terminis uterque circumscribat, aut definiat jus suum, adeoque possit uterque de rebus omnibus disputare.

D. Quaenam est Materia proxima Poeseos?

M. Sunt Actiones humanae, prout potuere, vel debuere geri.

D. Numquid debent esse vera quae in Poeseos materia assumuntur a Poeta?

M. Tenetur aliquando poeta ea dicere, quae vere contigerint, aliquando non tenetur. Quamvis enim Poesis, et Poema, artem faciendi effectionem, effectumque significent; non eo sensu tamen sunt accipiendae illae voces, ut suam sibi semper materiam procreare Poeta debeat; imo in Epopoeja, Tragoedia, atque etiam in aliis minoribus poematibus, qualia sunt Genethliaca, Epicedia, Epinicia, etc. subesse debet quasi fundus historiae, cui magnifice aliquid inaedificetur. Potest autem suam

(a) *L. de Orat.*

sibi condere materiam in Comoedia, aliisque poematibus bene multis, atque etiam debet materiae, quae vera sit, novam formam inducere, atque hactenus falsa referre. Curandum autem utrobique diligenter, ut quae proferentur, sive vera, sive falsa, ea sint omnino verisimilia.

D. Quid vocas verisimile?

M. Est id, quod naturali quodam rerum exitu debet, aut certe potest contingere in circumstantiis, in quibus dicitur contingere.

D. Itaque sunt verisimilia, quae Virgilius narrat in descensu Aeneae ad inferos, de mutatione navium in Nymphas marinas, aliaque hujusmodi?

M. Fuere utique verisimilia, quod ab Heroibus Diisque et fieri posse, et reipsa fieri aliquando putarentur.

CAPUT III.

De Forma Poeseos.

D. Quae est forma Poeseos?

M. Est Fictio, seu Fabula. Cum enim Poetica sit ars fingendi, ut vox ipsa sonat, debet certe fictio sic naturam poeseos constituere, ut eam ab omni alia re secernat, atque distinguat: quomodo Forma, quae vocatur in Physicis, uniuscujusque rei materiem sic perpolit ac perficit, ut ejus naturam plane dicatur constituere. Ita censet passim Aristoteles, qui Fabulam sic Poesi attribuit, ut sine illa Poetam esse nolit.

D. Quid est Fictio, seu Fabula?

M. Non una est, eademque vocis illius notio. 1. Significat sermonem quemdam mere fictitium, qualia sunt Aesopica colloquia bestiarum, et inania quaedam Aetnicorum commenta. 2. Usurpatur a Philosopho pro Actione ipsa et Materia Poematis,

vel etiam pro toto Poemate. 3. Sumitur ab eodem Philosopho pro Structura quadam poematis sive ut loquitur, pro Constitutione rerum, et Compositione in Poemate.

D. Quo sensu Fabula dicenda est Forma Poeseos?

M. Juxta postremam hanc vocis acceptionem. Nam eodem modo de Poetica videtur dicendum: ac de aliis artibus, quae imitatione perficiuntur, in quibus certa quaedam Dispositio universe dici debet earum Forma. Sic in statua aurea, aurum est materia, et artificiosa auri dispositio est ultima statuae Forma in genere operis artificiosi. Et ut exemplum proferam, quo non semel usus est Aristoteles Pingatur v. gr. Socrates. 1. Picturae materies est Socrates qui pingi debet : is materiam repraesentat poeseos. 2. Corporis descriptio cum apta membrorum omnium conformatione ac dispositione est Forma : et haec Fabulae comparatur. 3 Colorum varietas et contemperatio est ornatus picturae et cum Fabulae ornamentis rite potest conferri. Recte itaque pronuntiavit Aristoteles (a) :

Λεγω γὰρ τοῦτον μῦθον συνθεσιν τῶ πραγματης.

Definio Fabulam esse compositionem rerum.

D. Qualis debet esse illa Fictio, seu Constitutio et Structura Poematis?

M. 1. Exquisitam illam esse jubet universe Horatius (b), atque etiam in majoribus Poematibus magnificam, nec vult Poetam dici posse illum, qui talem Formam Materiae non induxerit :

Neque enim concludere versum
Dixeris esse satis: neque si quis scribat, uti nos,
Ingenium cui sit, cui mens divinior, atque os
Magna sonatorum, des nominis hujus honorem.

2, Haec Structura, ut de illa aliquid magis di-

(a) *Lib. 5. Cap. 4.*
(b) *Sat. 4.*

stincte, singillatimque statuamus complectitur varia, quae Philosophus appellat Fabulae ornamenta, Peripetias, Agnitiones, Episodia, Machinas, graphicam morum expressionem, Sententias, accuratam Dictionem, Numerum poeticum, aliaque omnia, unde mirabile dicendi genus efflorescat, adeo, ut nulla sit Fictio, quae aut omnibus his destituta sit, aut aliquibus saltem instructa non sit ornamentis.

2. *Quae poemata aut haec omnia, aut aliqua saltem sibi vindicant Fabulae ornamenta?*

M. In sublimioribus Poematibus frequentius, parcius in humilioribus sunt usurpanda. Sic Epicum poema, Tragicumve eo omni ornatu debet splendere: aliquo nitere debent minora poemata, vel quae in genere heroico sunt posita, ut Adhortationes, Laudationes etc. vel quae suapte natura simpliciorem, minusque figuratum dicendi habitum requirunt. Verum quae fictio cuique illorum, qui cultus ornatusque conveniat, exponetur commodius suis locis, cum de singulis agetur poematum generibus.

D. Licetne in poesi adhibere Fictionem, quatenus vox illa aliquid mere fictitium sonat?

M. Sane licet. 1, Nihil opus est in majoribus poematibus esse usquequaque vera, quae in Peripetiis, Episodiis, Machinis etc. proferuntur.

2, Placent maxime quae a veteribus saepe recentioribusque Poetis in poemate Epico, Tragico, Comico, Bucolico etiam, et Satyrico Fictitiae inducuntur personae.

3. Non sine dignitate ac venustate rebus inanimis spiritus, mutis vox tribuitur; ut cum Roma, Gallia, Africa loquentes inducuntur, vel cum Scientiae, Artes, in personas item conformantur.

4. Suus est etiam in sacris argumentis, neque angustior, quam in profanis, ejusmodi Fictioni locus, ut evincit manifestissime in suo Opere vere aureo

de Poemate Frinzonius (a) cujus ex animadversione id unum maxime curandum est, ut moderentur prudentia Fictiones, ne quid vanum, insolens, aut a communi sensu alienum affirmetur.

Ex dictis collige. 1. Poetae perinde esse, vera ac falsa dicere, modo verisimilia dicat, nisi forte in aliquibus poematibus, quae supra attigimus, in quibus debet esse vera, quae profertur, materia: quamvis falsi aliquid in eadem ornanda possit aspergi: quod tamen intra verisimilitudinis septa contineri debet.

Collige 2. quam male jubeantur e Parnasso exulare Poetae, qui mera commenta in sua carmina non invexerunt, et eo nomine Fabulam non scripsisse dicuntur: quasi vero ipse Virgilius in suo opere absolutissimo Georgicon Poeta non sit appellandus, cum vera dixerit, sed splendide, sed artificiose, sed poetice, adeoque non sine Fictione.

Collige 3. non esse illum proprie dicendum Poetam, qui tenuiter ac jejune servata dumtaxat legitima syllabarum pedumque dimensione rem tractavit; eumque versificatorem appellandum, quod sine Fictione poetica scripserit: quae ut minimum requirit habitum loquendi aliquem figuratum floremque eloquentiae leviter delibatum, versuque exornatum.

D. Quae sunt jam ornamenta Fictionis seu fabulae?

M. Septem numerantur ab Aristotele, Peripetia, Anagnorisis, Episodium, Machinae, Mores, Sententia, Dictio: de quibus omnibus singillatim agendum est.

(a) *Lib.* 1.
(b) *Cap.* 9. *Poet.*

CAPUT IV.

De Peripetia.

D. Quid est Peripetia?

M. Peripetia περιπ᾽πτω *incido*, nihil aliud est, ut vox indicat, quam rerum in statum contrarium lapsus; quapropter definitur ab Aristotele (a) *Eorum, quae aguntur, mutatio in contrarium*, sive mutatio haec prospera sit, sive adversa.

D. Da exemplum utriusque Peripetiae?

M. Exemplum esto prosperae rerum conversionis Josephus fratribus suis infelicem suam sortem lugentibus, qui tandem ipse sit, aperit, timoremque excutit; unde efficiuntur illi vere fortunati.

Adversae vero mutationis exemplum sit istud. Nuntius Corintho missus Oedipum rogat Thebanorum regem, ut Corinthiorum quoque regnum communi omnium consensu post mortem Polybi regis ipsi delatum velit capessere. Corinthum adire abnuit Oedipus, ne forte, quod oraculum praecinuerat, incesto flagitio matris polluendae, quam putabat esse Meropem Polybi demortui uxorem, periculum subiret. Dat operam Nuntius, ut hoc eum metu liberet, sed simul ea refert, unde cognoscit Oedipus impletum jam fuisse Oraculum, et matrem Jocastam eo flagitio pollutam, et patrem Lajum a se fuisse interfectum, atque hinc tantum concipit moerorem, ut vagus et exul, effossis sibi oculis, reliquam vitam transigere constituat, in summam proinde prolapsus calamitatem.

D. Quot sunt conditiones ad Peripetiae formam requisitae?

M. Tres assignantur. Prima est, ut sit magna il-

(a) *Cap. 9. Poet.*

la mutatio rerum ferme omnium fortunarumque, sive ex felici statu ad infelicem, sive contra.

Altera, ut sit illa mutatio subita et inopinata, ut praeter expectationem ea rerum oriatur perturbatio, ut metus ac terror repente laetitiae, vel terrori laetitia succedat.

Tertia, ut sit verisimilis ejusmodi rerum conversio. Contra quam praeceptionem peccant imprimis Romantiorum auctores, qui nulla habita verisimilitudinis ratione rerum dumtaxat captant delicias : nec fidem facere curant, modo lectorum animos admirabilitate rei teneant, et delectent. Habes eximiam Peripetiae formam apud Virgilium (a), ubi Trojanis in Italiam appulsis cum fauste, omnia, atque ex sententia caderent, dimissis a Latino rege cum bonis verbis, atque amplis muneribus Legatis, pactaque Aeneae Lavinia, Juno, irarum plena, omnia commutat perturbatque, summaque in rerum tranquillitate summum de repente bellum excitat.

CAPUT V.

De Anagnorisi.

D. Quid est Anagnorisis ?

M. Anagnoris, Latine *Agnitio*, dicitur ab Aristotele (b) *ex ignorantia in cognitionem mutatio* : Id est personarum Agnitio, ex quo amicitia oritur, vel inimicitia inter eos, qui felices esse debent, vel infelices. Unde colliges per hoc fabulae ornamentum. 1. Intelligi personarum inter se agnitionem. 2. Amicitiam vel inimicitiam. 3. Felicitatem, vel infelicitatem ex illa agnitione nasci.

D. *Da Exemplum Agnitionis ?*

M. Orestes Iphigeniae frater ad aram mactandus

(a) *Aeneid. lib 7.*
(b) *Cap. 9. Poet.*

praesente sorore, quam non agnoscebat; ait simili feto perire se, ac sororem, quam Dianae immolatam fuisse credebat. His illa auditis fratrem agnoscit: inito deinde inter se consilio aufugiunt, et morti se Orestes, et foedo homines immolandi ministerio Iphigenia se subducit.

D. *Quotuplex est Agnitio?*

M. Duplex: una dicitur simplex, duplex altera: ut si in allato modo exemplo Iphigenia tantum agnoscat Orestem, simplex erit, si Orestes quoque agnoscat Iphigeniam, duplex erit agnitio.

D. *Utra praestat alteri?*

M. Sane duplex, atque illa imprimis magni facienda est, quae admixtam habet Peripetiam, Historia Joseph, de qua in superiori capite, duplicem continet Agnitionem, et mirabilem peripetiam.

Varias Agnitionum species, sive modos late prosequitur ex Philosopho Daniel Heinsius libro de Tragoediae constitutione (a).

CAPUT VI.

De Episodio.

D. *Quid est Episodium?*

M. 1. Si vocis etymon spectes, est insertum quiddam in Carminis Fabulam: cum idem sonet atque adjectum aliquid ad cantum.

2. Si definitionem quaeres, est *Actio adjectitia apta et necessaria quodammodo connexione cum Actione primaria conjuncta!*

D. *Explica quaeso singulas voces?*

M. 1. Dicitur Actio; neque enim Descriptiones, Comparationes, et Narrationes aliquot dici debent Episodia. Sic tempestatis descriptio in 1. Aeneid. v. g. non est Episodium: sed in 2. Trojae exci-

(a) *Cap.* 6.

dium, et in 3. Aeneae peregrinatio ex omnium sententia sunt Episodia, quia habent suas Actiones.

2. Dicitur Actio Adjectitia, qua voce secernitur ab Actione primaria, cujus ne pars quidem esse debet Episodium, sine quo potest esse Actio primaria. Sic potuit Aeneas Italiae applicare, Turnumque vincere, omissa excidii Trojani narratione, item et praeterita errorum suorum expositione, quae duo sunt Episodia.

3. Dicitur ejusmodi actio apte conjuncta cum actione primaria: ut neque petita longius, neque affectata studiosius, neque contorta violentius esse debere Episodia significetur.

4. Praecipitur, ut necessitate aliqua cum primaria Actione connectatur: ut indicetur, sic esse cum Actione illa committendum Episodium, ut sine aliqua culpa praeteriri non posse videatur. Numquid debuit: v. g. Virgilius qui *arma virumque* canebat, *Trojae qui primus ab oris Italiam fato profugus, Lavinaque venit littora*, suo operi Trojae incendium non intexere? num debuit hoc in aula Didonis silere, quod jam per totum orbem fama vulgaverat? qui potuit ipsa Dido de iis suum hospitem non interrogare, *quorum pars magna* fuerat? qui vero potuit Aeneas Reginae de se quam optime meritae, praesertim roganti, narrationem hanc denegare? Debet itaque semper subesse caussa aliqua Episodia attexendi, quamquam non ubique par esse debeat.

D. *Numquid Philosophus damnat Episodia cum ait* (a) nihil esse insulsius Actionibus Episodicis?

M. Appellat eo loci Episodia, quae neque verisimiliter, neque necessario cum fabula conjuncta sunt: quae certe eo nomine sunt rejicienda, quantumvis habeant aliunde admirabilitatis, quod parum ad rem, aut nihil faciant.

(a) *Cap.* 8. *Poetic.*

CAPUT VII.

De Machina.

D. *Quid est Machina?*

M. 1. Si vim vocis quaeras, Machina dicitur in Poesi quodcumque auxilium extraordinarie collatum. Nam cum Deos Tragoedi tamquam e coelo delapsos producebant, vel homines e theatro efferebant adhibita Machina: auxilium illud aut a Diis praestitum, aut alio quovis modo, sed extraordinario, ut supra humanas vires exhibitum, Machina solebat appellari.

2. Si rei definitionem postulas, Machina dici potest *Actio, vel Actionis modus quidam viribus humanis superior, qui nodo difficili solvendo adhibeatur.*

D. *Explica singulas voces.*

M. 1. Dicitur *Actio.* Sic apud Homerum irato Achille, miles discessum parabat; retinendus tamen erat, et Minerva, Junonis impulsu, in terras delapsa susceptum redeundi consilium discutit.

2. Dicitur *vel Actionis modus*, cum videlicet Deus latet, et occulta quadam efficentia juvat hominis actionem. Sic Juno Turnum, et Venus Aeneam passim juvant apud Virgilium.

3. Dicitur *humanis viribus superior*. Ecquid enim Deus aliquis excitetur, si virtus humana sufficiat? Recte itaque monet Horatius (a):

Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus
Inciderit.

Homerum certe reprehendit Aristoteles quod Minervam e coelo deduxerit, milites ut moraretur: quod opera, consilioque viri prudentis effici potuisset.

(a) *In arte Poetic.*

D. *Quandonam igitur adhibenda est Machina?*

M. Cum opus est scire aliquid v. gr. aut eorum, quae praeterita sunt, aut futura, quod sine Deorum ope sciri omnino non possit: aut aliquid est agendum quod suapte natura vires humanas excedat: tunc enim licet ad Superorum auxilium confugere. De Machina recurret mentio in Carmine Epico et Tragico.

CAPUT VIII.

De Moribus.

D. *Quid intelligis per Mores ornandae Fabulae servientes?*

M. Quod Graeci ἦθος, Latini Mores dixerunt, qua voce non tam mores, quam eorum proprietas, et ejus indoles et ingenium designatur. Mores autem diversi esse solent in singulis pro habituum, affectuum, nationum, aetatum, et fortunae diversitate, v. gr. ex habitibus dicitur aliquis justus, mitis, temperans; ex affectibus, amans, iratus; ex natione, Graecus, Romanus: ex aetate puer, juvenis, vir, senex: ex fortuna victor, vel victus. Ita morum voce usus est Horatius:

Aetatis cujusque notandi sunt tibi mores.

Itaque per mores Fabulae intelligo ejusmodi morum graphicam expressionem.

D. *Quales debent in Poesi Mores exhiberi?*

M. Exhibendi sunt Boni, Convenientes, et Aequabilis tenoris.

D. *Quomodo mores Bonos exprimet Poeta?*

M. Si mores illos effingat, qui virtutis amorem, et vitii odium ingenerent: eoque revocet pravos mores, si quos exhibere necesse sit (a). Ita fit mentio in Aeneide Sinonis, et Mexentii, quo majori

(a) *Arist.* 1. *cap.* 2.

sint odio execrationeque eorum mores pessimi. Cum enim sit ille prestitutus omni poesi finis, ut mores jucunde instituat; sane liquet a suo fine plane aberrare Poetam, qui malos mores in suum opus de industria velit inducere, ac celebrare. Non debent itaque mores pessimi in viro principe accurate depingi, minime vero omnium in Heroe.

D. *Quomodo describit poeta mores convenientes* ?

M. Quando virtutem cuique tribuit, quae ipsi convenit; et sic foeminae non tribuet fortitudinem quae congruat Achilli, aut prudentiam, quae sit propria Nestoris.

D. *Quomodo Mores erunt aequabilis tenoris* ?

M. Si sic effingantur, ut non discrepet aliquis a seipso. Ajax certe discreparet v. gr. si mores primum Ajacis ac paulo post Ulyssis referret. Ea de re sic praecipit Horatius:

Si quid inexpertum scenae committis, et audes
Personam formare novam, servetur ad imum
Qualis ab incoepto processerit, et sibi constet.

CAPUT IX.

De Sententia.

D. *Quid est Sententia?*

M. Duplex hujus vocis notio est apud Philosophum, (a) cui 1. Sententia dicetur *Gnome*, estque pronunciatum aliquod de re aliqua universe. Dicitur *Dianaea*, et eo sensu est vis animi, quae explicat tum naturam rei, tum eas, quae ipsi congruunt, affectiones, cujus est proinde demonstrare quae latent, dissolvere quae nexa sunt, motus animorum dicere, augere quae sunt exigua, et quae grandia minuere. Utroque modo ad Fabulae or-

(a) *L. 2. Rhet. c. 4. et 19. Poet.*

namentum pertinet Sententia; nihil est tamen, quod de illa juxta secundam hanc vocis acceptionem hic agamus, cum tractentur haec in Rhetoricis, sed satis fuerit juxta primam acceptionem in sententiam inquirere.

D. *Quomodo definitur eo sensu accepta Sententia?*

M. Est *simplex pronunciatum universe de vita recte informanda*. Hinc patet triplicem esse Sententiae dotem. 1. esse unam: 2. dici universe. 3. esse moratam.

D. *Quomodo erit una simplexque Sententia?*

M. Si non diffundatur in plura, quae illam efficiant quodammodo multiplicem. Ita posset haec Horatii Sententia, *pulvis et umbra sumus*, sic explicari ac dilatari, ut illius caussae afferrentur quam plures existerent Sententiae

D. *Quomodo erit universe dicta?*

M. Si libera sit ac soluta a loco, tempore, persona, aliisque adjunctis, quae res afficiunt singulares. Talis est haec Horatii, *dulce et decorum est pro patria mori*.

D. *Quomodo erit morata?*

M. Si vitam recte informet. Talis est allata jam Sententia, qua pietas erga patriam sic praedicatur, ut vitae propriae dicatur anteponenda.

D. *Quodnam est discrimen Sententiam inter, et acute dictum?*

M. Sententia pugna caret et conflictu; Acute dictum vero totum est in eo conflictu. Exempla subjicio de Sententia pura, de acute dicto pure, et de utroque mixto.

Sententia pura illa est, quae dicti quidem amplitudinem habet ac majestatem, sed contentione caret: sic dicitur apud Senecam (a):

Cogi qui potest, nescit mori.

(a) *Her. fur.*

Acute dictum pure esse contentio sine sententia, tale est apud eumdem Senecam illud Hecubae (a);

Ille tot regum parens
Caret sepulchro Priamus, et flamma indiget,
Ardente Troja.

Sententia mixta est, cui adnexa est contentio, tale est illud : *Avaro tam deest quod habet, quam quod non habet.* Seposita enim contentione, viget tamen Sententiae vis et dignitas; idemque est, ac si diceretur, *Avarus nemo dives.*

CAPUT X.

De Dictione.

D. Quid est Dictio?

M. Dictio (b) universe describi potest dicendi ratio, quae animi sensa declarat, quo demum cumque modo id fiat. Atque hac latius petenti notione Dictio omnis, sive Oratoria, sive Poetica, aut alia quaecumque attingitur.

D. *Quaenam est igitur Dictio poetica?*

M. Est illa dicendi ratio, quae soli Poesi convenit: ac proinde quae et communes omni Dictioni, et proprias, sibique uni addictas dotes vindicat.

D. *Quae sunt illae dotes Dictionis poeticae?*

M. Tres vulgo assignantur, ad quas ceterae omnes facile revocantur. 1. Perspicuitas. 2. Majestas. 3. Numerus.

D. *Quomodo Dictio poetica erit perspicua?*

M. Cum dictio poetica, ut quaevis alia, ex verbis constet, ac sententiis; ideo et in verbis, et in verborum contextu quaerenda est illa perspicuitas.

D. *In quo posita est verborum perspicuitas ?*

M. In vocabulorum propriorum, et rei exprimen-

(a) *Tro.*
(b) *Arist. c. 4. Poet.*

dae maxime accomodatorum usurpatione. Itaque fugienda sunt verba obsoleta, atque ex antiquitatis ruderibus effossa : adhibenda, quae versantur in sermone et consuetudine quotidiana, atque in primis quae clarissimorum actorum usu non trita minus, quam splendida, afferenda quae ejus rei verba sunt, de qua loquemur.

D. *Quomodo in sententiis, sive in verborum contextu perspicuitas elucebit?*

M. Si neque abrupti pendentesque sensiculi, neque oblongae, exitumque non invenientes inducantur periodi, si neque, cum dicitur, vel incisim, vel membratim, vel periodice laboret intricata Dictio: Nam et Poetis, ut Oratoribus, sua sunt incisa, sua membra, suae verborum sententiarumque comprehensiones et clausolae, tam aperte, quam concinne concludentes.

D. *Jam vero qui cultus, qui splendor convenit poeticae dictioni?*

M. A proprio dicendi genere, vulgarique recedendum esse Poetae statuit Aristoteles (a) : cui consentit omnino Horatius : qui ait, (b) non satis esse ad Poetae nomen pro dignitate sustinendum *puris versum praescribere verbis*, et scribere *sermoni propriora* si desit *os magna sonaturum*.

Quamobrem postea posuit.

Idcirco quidam Comoedia, nec ne Poema
Esset, quaesivere, quod acer spiritus, et vis
Nec verbis, nec rebus inest: nisi quod pede certo
Differt sermoni sermo merus.

D. *An eadem semper, eaque sublimis dicendi ratio usurpatur a Poetis?*

M. Cum tria sint apud Poetas, uti apud Oratores, genera dicendi, tenue, grande, medium, miscentur illa saepe inter se, ac temperantur in plu-

(a) *Cap.* 21.
(b) *Saty.* 4

ribus Poematibus; distinguuntur tamen aliquando, ac plane secernuntur; atque adeo non sublimem ex aequo dicendi formam omnia requirunt. Quae tenue, quae grande, quae medium dicendi genus postulent, notabitur inferius, cum varias poematum attingemus species. Nunc satis fuerit statuere universe haud vulgarem esse debere Poeticam Dictionem, sed sublimem, sed grande, sed majestate plenam.

D. *Unde comparatur hujus Dictionis majestas?*

M. Praeter ea quae diximus, duo insuper ad eam majestatem conferunt plurimum. 1. Si apposita, quae vocant, nomina, sive Epitheta aliquid eximii praeferant. 2. Si quae occurrunt tritae, ac vulgares loquendi formae, mutentur in alias exquisitiores, ac reconditiores.

D. *Quomodo apposita nomina, sive Epitheta aliquid eximii praeseferent?*

M. Si adhibeantur ea, non ut impleatur dumtaxat, sed etiam ut ornetur versus; si contra quaerantur ea quae vim ac dignitatem vocibus, quibus attribuuntur, adjiciant.

D. *Qui numerus Poeticae Dictioni convenit?*

M. Numerum ab Oratorio longe diversum indicit Aristoteles, qui numerus μέτρον, graece; latine *dimensio* appellatur.

D. *Quid requiritur ad illud Numerum?*

M. Duo requiruntur maxime 1. Ut religiose servetur legitima pedum dimensio. 2. Ut numerus ille rebus ipsis, quae celebrantur, sit in primis accommodatus.

D. *Quomodo legitima servabitur pedum dimensio?*

M. Servabitur 1. Si prosodiae syllabarum, ac pedum ratio habeat, quae omnis disciplina traditur a Grammaticis.

2. Si versus solutus non sit; et sine caesura, qualis est hic Ennianus.

Sparsis hastis longis campus splendet et horret.

3. Si crebriora contineuter in versu non subsultent monosyllaba, ut in hoc Ovidiano.

Si quis, qui, quid agam, forte requirat, erit.

Vel contra grandiorum vocabulorum continuatio non inducatur ; ut enim minutiores voculae humilitatem, sic grandiora vocabula tumorem in versum inducunt.

D. *Quomodo numerus rebus ipsis accomodabitur ?*

M. Si pedes ita coagmentetur, ut verba rebus ipsis quasi concinere videantur. Atque ideo observandum est qui numeri ad laetitiam et celeritatem, qui ad moram, difficultatem, molem et tristitiam, qui vero faciant ad tenuitatem; et exempla ponenda in versu omnium spectatissimo hexametro, locaque adducenda ex Poetarum principe Virgilio ;

D. *Qui numeri valent maxime ad laetitiam, et celeritatem ?*

M. Valent ad id numeri fluentes ac liberi, cum ipsa Carmina decurrunt expedita perpetuis, aut frequentibus Dactylis, raris, aut molliusculis elisionibus.

Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis; fert aethera clamor,
Nauticus, adductis, spumant freta versa lacertis.
. . . . . Trepidusque repente refugit.
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

D. *Qui pedes ad morem, difficultatem, tristitiam, et majestatem faciunt ?*

M. Faciunt ad hoc crebri spondaei, elisiones, verba longiora :

Luctantes ventos, tempestatesque sonoras
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
Amissum Anchisen flebant, cunctique profundum.

Pontum aspectabant flentes.
Illi Inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.

Item excurrit aliquando hypermetrum carmen, et rerum granditatem ipsa syllabarum redundantia demonstrat ;

Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
Exuit.

Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum.
Ardua cernebant Juvenes.

Exit quoque versus in monosyllabam cum energia in sequentibus exemplis : *Procumbit humi bos. Mole sua stat. Tota nituntur opum vi. Subsedit aquae mons.*

D. *Qui pedes faciunt ad lenitatem carminis.*

M. Lenissime fluit alternorum dactilorum et spondoerum contemperatione.

Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.
Sidoniam picto clamydem circumdata limbo.

Neque pedum tantum, sed litterarum etiam ratio habenda est : cum aliae suavitatem concilient, asperitatem inducant aliae, quaedam granditati serviant et amplitudini Primum elementum A nescio qua mollitie carmen exhilarat : quare a sapientissimo Poeta libentissime frequentatur.

Mollia luteola pingit vaccinia calta.
Vel, mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa.

Potuisset *lutheolis calthis* scribere, et *multis rosis*. E et I, sonum habent exilem: *V*, vastitatem sonat : *Vastos volvunt ad littora fluctus. Vorat aequore vortex*, Littera O omnium lenissima, maximeque sonora est, R carmini affert asperitatem, ideoque dicitur littera canina : hanc saepius usurpavit Virgilius agens de Cane inferorum :

Cerberus haec ingens latratu Regna trifauci
Personat, adversu recubans immanis in antro.

Quam apte dicitur! *ergo aegre rastris terram rimantur.* Sed haec sufficiant, ex quibus capi possit conjectura ceterorum: est enim eadem ratio pedum in aliis carminum generibus, ubi metrum rebus aptari debet, ut in versu heroico.

CAPUT XI.

De causa efficiente Poeseos.

D. *Quid est causa efficiens Poeseos?*

M. Mens Poetae certis imbuta praeceptis et arte instructa omnem efficit Poesim.

D. *Igitur Poetica appellanda est Ars?*

M. Sane appellanda est. Quia poetica est *facultas animi, quae certis quibusdam, et non errantibus praeceptis ad finem suum tendit, opusque perficit;* quae est Artis notio.

D. *Num Furor aliquis Poeticus, quod ajunt, requiritur ad efficiendam Poesim?*

M. Requiritur utique, si modo bene intelligatur quid veniat furoris illius nomine.

D. *Quid est ille Furor.*

M. Est quidam impetus vehementior, quo cum impellitur animus, furere dicitur: oriturque ille impetus a variis animi perturbationibus, quae undecim numerantur, Amor, Desiderium, Gaudium, Odium, Fuga, Dolor, Ira, Spes, Desperatio, Audacia, Timor. Neque existimandum est afflari divinitus, ut fabulantur poetae, hujusmodi Furorem; verum cum vehementius solito his agitur, quas appellavi motibus, qui poetice scribit, et in rei cujuspiam maxima contentione fertur contemplationem, calorem concipit vi cujus sic loquitur, ut a sensibus alienatus esse videatur.

D. *Quandonam opus est illo Furore?*

M. Nihil opus est illo Furore, cum Poeta fabulam instruit suis partibus: nihil, cum aliquid

sedate ac considerate imprimis canendum est; sed in aliquibus orationibus, narrationibus, descriptionibus, objurgationibus querelis, etc. commode aliquando accidit ille Furor.

D. *Utra plus confert ad Poesim, ars, an Natura?*

M. Parum certe sine Arte Natura, parum Ars sine Natura confert. Ars enim sine Natura tristis est et exsicca; Natura sine Arte vasta est et inculta. Ita sentit Horatius cum ait.

Natura fieret laudabile Carmen, an Arte,
Quaesitum Est. Ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium: alterius sic
Altera poscit opem res, et conjurat amice.
Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit, et alsit etc.

Quare quod vulgo dici solet, nasci poetas, sic intelligendum est, ut multae dotes a natura requirantur ad poesim, quae tamen arte debent perfici.

D. *Qui fuere Poeseos inventores?*

D. De hoc certi nihil afferri potest. Orpheus certe, Linus, Musaeus, aut Homerus Inventores Poeseos dicendi non sunt, sed Illustratores, ante quos constat floruisse Poetas.

CAPUT XII.

De fine Poeseos.

D. *Quid est finis Poeseos?*

M. Est Jucunda morum institutio. Nam eo tendit Poeta, ut doceat delectando, juxta illud Horatii (a).

Aut prodesse volunt, aut delectare poetae,
Aut simul et jucunda, idonea dicere vitae.

(a) *Cap.* 1.

Et paucis interjectis versibus :

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci,
Lectorem delectando, pariterque monendo.

D. *Explica quaeso singulas responsionis voces?*

M. 1. Cum Finis sit id, cujus gratia aliquid fit; sitque alius Arti, alius Artifici propositus, non agitur hic de fine Artificis, qui est multiplex, cum possit Poeta scribere vel ut famam aucupetur, vel ut aliquem demereatur, vel ut gratiam alteri reponat, vel ut opes comparet : verum agitur de fine Artis, propter quem est illa instituta ; ac proinde ad quem suapte natura collineat.

2. Dicitur ille Finis *morum institutio*: quia Civilis Facultas cum ad perfectum Civitatis statum, Civiumque felicitatem tota collimet, et Ars poetica ad Civilem illam Facultatem, ut pars illius eximia, pertineat; plane sequitur poesim omnem ad ejusmodi felicitatem referri. Cum autem ejusmodi felicitas per optimam morum informationem comparetur, ad eum finem instituta est poesis, ut hoc modo mores informet, atque etiam cum id commode obtineatur, actiones humanas celebrando, in quibus sita est felicitas, ut superius tradidimus; hinc factum est, ut actiones celebrando mores instituat.

3. *Jucunda* appellatur *morum informatio*; propter naturam poeseos, cujus ornatus omnis miras habet delicias. Et sane debuit in hoc poesis, ut in multis aliis, a Philosophia, quae ad mores pertinet, discrepare, ut austere et jejune Philosophia, jucunde vero, ac plane magnifice mores Poesis instituat.

D. *Nonne Fines sibi propositos peculiares, ac diversos habent singula poeseos genera? quomodo igitur poesis habere dicitur pro fine jucundam morum institutionem?*

M. Habent utique suos diversos fines, ut dicetur inferius, sed huic primo Fini subjectos sic, ut singuli omnes ad eum demum referantur: v. g. Epica Poesis ex fine suo ad id instituta est, ut Viros

Principes admirabili dictione ad virtutes comparandas incitet; Tragica, ut quasdam animi perturbationes componat, ac perpurget; sed isthaec ad ineundam quoque motuum Institutionem referuntur. Neque etiam alio tendunt Comoediae sales ac joci, quam ut derisa palam vitia, ludibrioque in scenis habita, evitentur diligentius; sicque suo modo ad hanc morum informationem alia Poeseos genera revocantur, ut patebit clarius ex dicendis inferius.

CAPUT XIII.

De Divisione Poeseos.

D. *Quomodo dividitur Poesis?*

M. Cum Poesis omnis, ut initio diximus, aut fere omnis in imitatione posita sit: optima erit illa Poeseos divisio, quae a diverso genere imitationis petetur

D. *Quotuplex est imitandi genus*

M. Triplex vulgo assignatur. Nam in poematibus vel Poeta per se ipse narrat aliquid, et sermonem alterius refert sine ullis personarum inter se colloquiis, vel non ipse narrat, sed alios tantum loquentes, et quasi negotiantes inducit; vel et ipse narrat aliquid, et alios inducit loquentes, agentesve. Atque ex tribus his Imitationis generibus totidem petuntur genera poeseos.

D. *Qui vocas primum genus?*

M. Narrativum, vel Enunciativum; hoc genere continentur v. gr. tres primi libri Georgicorum, et prima pars quarti, ubi semper ipse narrat Virgilius.

D. *Qui vocas secundum genus?*

M. Dramaticum, sive Activum, quo genere comprehenduntur Tragicae et Comicae Fabulae; item Eclogae, ubi inducuntur agentes inter se Pastores.

D. *Qui vocas tertium?*

M. Mixtum appellatur, in quo Poeta ipse narrat, atque etiam personas inducit agentes. Ad hoc genus

pertinet Ilias et Odyssea Homeri, Aeneis Virgili, et alia id genus Poemata. Ad haec tria genera facile revocantur, ut patet, omnes elegiae, odae, satyrae, aliaque poemata.

D. *Nonne alia est divisio poeseos?*

M. Alia est maxime vulgaris in poemata multum aliunde inter se discrepantia. Celebrantur in primis Epopoeja, Tragoedia, Comoedia, Satyra, Elegia, Ode, Epigramma, etc. Unde Poetae Epici, Tragici, Comici, Satyrici, Elegiaci, Lyrici, Epigrammatici appellati: de quibus singulis, aliisque momenti alicujus poematibus deinceps agendum erit.

Finis Libri Primi.

INSTITUTIONUM POETICARUM

LIBER SECUNDUS.

DE EPOPOEJA.

M. Cum principem inter poemata locum obtineat Epopoeja, de illa nobis modo agendum est. Illius naturam ac varias affectiones ut exponamus, definitio primum illius proferenda est, deinde examinanda Materia, quam statuemus esse Actionem, cujus dotes singulas prosequemur; tum Forma explicanda, apta partium tradenda Dispositio, ubi de Praepositione, Inventione, Narratione, Epilogo poematis Epici, quantum satis erit, disputabitur.

CAPUT PRIMUM.

D. Quae est vis, et potestas hujus vocis Epopoeja?

M. Ut locutio omnis oratio est, antonomastice tamen Oratio appellatur ornatissima, qua utuntur Eloquentes; sic *Epos*, quod generatim Verbum significat, addictum est speciatim Poesi; atque ab illa communi significatione contractum est ad Poema, quod vocatur Heroicum. Item ποιευτε Graece idem est ac latine *facere*, vel *fingere*. Hinc fit, ut Epopoeja secundum vim vocis nihil sit quam fictio, seu scriptio poematis Epici, quod Heroicum dicitur.

D. *Quomodo definitur Epopoeja.*

M. Definitur *Imitatio Actionis unius totius, ve-*

rae, verisimilis, illustris, felicis, et a nobili persona profectae, narratione dramatica, et versu hexametro, quae Viros Principes ad primarias virtutes excitat, atque adhortatur.

D. *Explica, quaeso, singulas voces.*

M. 1. Dicitur *Imitatio* qua poesis omnis, aut quae saltem spectatissima est, ut Epica, in imitatione posita est.

2. Dicitur *Actionis Imitatio*, quia Actiones humanae sunt materia poeseos ut supra docuimus (a).

3. Dicitur *Actionis unius totius, verae, verisimilis, illustris, felicis, et a nobili persona profectae*; quibus verbis designatur materia Poematis epici: ratione cujus partim convenit cum aliis poematibus, partim ab iisdem discrepat, puta a Comoedia, cujus materia est Actio vulgaris, et plerumque obscura.

4. Dicitur *imitatio Actionis narratione dramatica insignis*, eo sensu, ut nec poeta semper ipse narret, sed personas loquentes, agentesve saepe etiam inducat: quod jucundius multo vitae rite instituendae hoc pacto praecepta tradat.

5. Dicitur haec imitatio *versu exametro exornata* quod necessario illud requiratur ad Epicum Carmen, juxta illud Horatii:

Res gestae Regumque, Ducumque et tristitia bella,
Quo scribi possent numero, monstravit Homerus.

6. Dicitur *imitatio Actionis; quae Viros Principes ad primarias virtutes incitet*: quibus verbis attingitur Epopoejae finis. Ad id enim illa institututa est, ut omnium animos, sed Principum praesertim, ad praeclara facta accendat, ad eaque quasi vim sternat, ponendo ob oculos illustrem quamdam actionem; de qua in capite proxime consequenti.

(a) *Lib.* 6. *cap.* 2.

CAPUT II.

De Materia Epopoejae.

D. *Quae est materia Epopoejae?*

M. Est Actio personae nobilis, una, tota, vera, verisimilis, illustris, ac felix.

D. *Quare debet esse Actio personae nobilis?*

M. Quia cum finis ille sit Epopoejae propositus, ut Viros Principes ad praeclara facta accendat, debet certe proponi personae actio, quam imitari sit gloriosum. Certum est autem sibi laudi vertere Principes non plebejas, aut obscuras personas, sed nobiles, atque illustres imitari. Sit itaque illa Actio insignis alicujus v. g. Herois, qui principum animos laudis studio incensos ad sui admirationem, imitationemque rapiat.

D. *Quem vocas Heroem?*

M. Antiqui fabulantur Heroas esse quoddam genus Deos inter et homines; natos illos vel ex Dea aliqua, et mortali viro, ut Achillem, et Aeneam; vel ex Deo, et muliere mortali: ut Herculem. Jam vere Heros virum extraordinarium sonat: in quem tria haec maxime dicuntur confluere. 1. Corporis habitudo firma, ac laborum patiens. 2. Animus praesens, erectus, et robustus quodammodo, cui optima corporis temperatione, accedat magnitudo. 3. Divina quaedam vis, et efficentia: qua, qui afflatur, supra hominem et sapere et posse videatur.

§. I. Actio Foeminae in materia Epopoejae.

D. *Itane Actio Epopoejae debet esse Herois, ut non possit esse Foeminae, quae dicatur Heroina?*

M. Actionem Foeminae esse posse materiam Epopoejae affirmant aliqui, negant alii. Utriusque partis rationes subjicio.

Qui affirmant, ajunt. 1. Non obesse Foeminae ani-

mum, qui virili similis est, ejusdemque naturae huic posse esse armorum usum: atque etiam Foeminas aliquando et corporis firmitate, et laborum patientia viris praecellere. 2. Foeminae actionem esse saepe materiam Tragoediae; quidni et Epopoejae? 3. Foeminae actione ad praeclara facta accendi posse Viros Principes, quibus turpe sit ea non posse agere, quae foemina gesserit. 4. Foeminas a praestantissimis Poetis inductas esse in Epopoejas, et maximis celebratas laudibus propter fortitudinem bellicam, puta Clorindam a Tasso, a Virgilio Camillam. 5. Excitari a Deo posse Heroinam quamdam, cui belli alicujus summa committatur: quae habeat omnes Herois dotes, nullos habeat sexus defectus.

Qui vero negant actionem foeminae esse posse materiam Epopoejae, respondent. 1. Animorum quidem sexum esse nullum: at foemineum corpus esse imbelle, cujus contagione languet animus; neque rebus bellicis perfecte tractandis idoneas esse foeminas: quibus Aristoteles curam rei domesticae attribuit; arma vero, et ea, quae non modo extra civitatem, sed etiam extra privatos parietes fieri necesse est, viris concedit.

Reponunt 2. Actionem foeminae convenire Tragoediae, non item Epopoejae; quia finis hic est Tragoediae, ut exciteutur pungenturque quidam animi affectus; qui finis tam facile obtinetur, sive viri, sive foeminae celebretur actio; at Epopoejae cum sit ille finis, ut ad ardua quaeque et praeclare facta accendat viros Principes, huic rei imparem esse foeminae actionem; unde:

Negant 3. Actionem foeminae talem esse posse, quam velint viri Principes imitari. Esto possit illa foeminae actio incitare viros Principes ad arduum aliquid suscipiendum: sed actione illi foeminea movebuntur tamquam argumento, quod vocant *a minori ad majus*: quod turpe sit viro, maxime Principi, illud non aggredi quod foemina fortiter gesse-

rit: at enim non erit haec actio exemplaris loco, quod sibi proponant viri Principes imitandum.

Observant 4. Nullam umquam foeminae actionem a praestantissimis poetis in materiam Epopoejae fuisse assumptam, celebratas quidem a Tasso, et Virgilio foeminas; sed in Episodia quasi contrusas illas fuisse; atque etiam in poenam temeritatis obscura morte fuisse mulctatas: ne fuso imbelli, indignoque sanguine virum aliquem fortem contaminarent. Sic Clorinda de nocte, et ab imprudenti Tancredo perimitur apud Tassum; ab ignobili viro occiditur Camilla apud Virgilium. Atque etiam fictitiae illae Heroinae non stant ab Heroe Epopoejae immo ipsi adversantur, ut Clorinda quae Mahometanis, et Camilla, quae Turno militabat. Adde quod unam Camillam uno in libro pugnantem adducit Virgilius, quae Venatorem, et Sacerdotem interimat, Heroem nullum.

Notant 5. Actionem foeminae a Deo excitatae, quae nullos habeat sexus defectus, non esse aptam Epopoejae: quod solvatur hoc pacto Actio primaria per machinam, quod vitiosum imprimis esse contendunt. Verum ne quid modo dicam de solutione per machinam, de qua postea in Forma Epopoejae: bellê reponunt hujus secundae sententiae patroni de Actione Heroinae ordinariae, at non extraordinariae, et per miraculum a Deo excitatae, procedere quaestionem. Atque hae sunt utriusque partis rationes, quae suum utriusque pondus, suamque, quamvis forte non ex aequo, videntur habere probabilitatem.

§. II. Actio Epopoejae quomodo Una.

D. *Quo sensu actio Epopoejae debet esse Una?*

M. Eo sensu, ut sit illa Actio per se simplex, nec dividi possit in plures Actiones primarias. Sic Virgilius Trojae ruinam, et multiplicia sui Herois facta contexuit in Aeneide, quae sunt quidem variae per se Actiones; sed habet tamen unam, simpli-

cemque Actionem, eamque primariam, quae est in Italia, Religionis, Regnique per victoriam de Turno constitutio: unde pendet Herois felicitas, ad quam ceteras omnes retulit, tamquam Actiones secundarias.

D. *Quare una debet esse Actio Epopoejae?*

M. Hanc affert rationem Aristoteles; quod omnes artes, quae imitatione aliquid perficiunt, ad unum quid imprimis absolvendum allaborent; cujus gratia alia esse videantur: talis v. g. Pictùra, quae unum aliquid in unaquaque tabella sic perpolit, ut cetera ad id referri omnia satis intelligantur.

D. *Qui Poetae contra Epopoejae peccant unitatem?*

M. 1. Qui multas Actiones unius, ejusdemque Herois primarias uno poemate complectuntur. Rèprehendit certe Aristoteles eos, qui ab Hercule, vel Theseo res omnes praeclare gestas uno eodemque opere definiri posse putaverunt. Vitio vertitur Statio quod in Achilleide Herois sui vitam persequi velit integram; canit enim initio poematis:

Magnanimum Aeacidem formidatamque Tonanti
Progeniem, et patrio vetitam succedere Caelo
Diva; refer. Quamquam acta viri multum inclyta cantu
Maeonio, sed plura vocant. Nos ire per omnem
Sic amor est, Heroa velis, Scyroque làtentum
Dulichia proferre tuba, nec in Hectore tracto
Sistere, sed tota juvenem deducere Troja.

2. Qui duas diversas Actiones primarias, quod uno eodemque tempore contigerint, una Epopoeja velit celebrare, esto id concedatur Historiae, at Epopoejae non licet.

3. Qui plures Heroas inducunt, quibus eamdem ex aequo gloriam tribuant. Plures adsint, esto, uno in poemate Heroes: modo unus ceteris videatur praecellere, cujus sit Actio primaria. Sic Pallas et Tarchon Aeneae nihil officiunt gloriae, quamvis fortiter

pugnet uterque, atque unus multum conferat ad victoriam de Turno reportandam.

§. III. Actio Epopoejae quomodo Tota.

D. *Quo sensu Actio Epopoejae debet esse Tota?*

M. Eo sensu vult esse Totam Aristoteles, ut sit in illa Initium, Medium, et Finis.

D. *Quid intelligis per Initium, Medium, et Finem Actionis?*

M. Per Initium intelligo causas, et consilia Actionis suscipiendae; per Medium, causarum illarum effectus omnes accipio, et effectuum difficultates ad felicem exitum perducendorum; per Finem vero illarum omnium difficultatum solutionem interpretor.

D. *Rem pone in Exemplo.*

M. Exemplum esto in Aeneide. (a) Aeneas incensa Troja in eam regionem, unde majores sui venerant, vocantibus fatis, collecta Trojanorum manu conferre se constituit; *Ecce initium.* Post multos terrae marique exantlatos labores, Junone totam Trojanorum gentem dirissimis odiis ubique prosequente, in Italiam tandem appellit. Amice a Latino rege accipitur, atque etiam in generum asciscitur. Aegre admodum id ferens Turnus, Dauni Rutulorum regis filius, qui jamdudum Laviniae Latini filiae nuptias ambiebat, grave bellum movet contra Aeneam quocum saepe pugnat, et atrociter: *en Medium.* Sed victor tandem Aeneas, Turno occiso et Laviniam et regnum obtinet: *en Finis.* Reliqua sunt in Episodiis.

D. *Quid itaque Maphaeus Vegius librum adjecit Aeneidi, in quo dolorem Rutulorum, Dauni fletum de morte filii, nuptias Laviniae, et Aenea Apotheosin prosequutus est?*

M. Vitiose nimirum, et inepte egit; cum id satis intelligatur consequutum, et multa circa duo po-

(a) *Cap. 5.*

strema insinuet Virgilius in suo opere absolutissimo.

D. *An ideo perfecta dicenda est, quod Tota sit Actio Epopoejae?*

M. Cum tota sit illa actio, cui nulla pars deest, perfecta ut sit, requiritur praeterea, ut partes inter se apte cohaereant, accedatque rerum omnium perfectio et absolutio. Quare praecipit Philosophus, ut poeta, qui Fabulam recte velit constituere, non tantum eam non incipiat temere, aut finiat, sed etiam formis traditis insistat. Verum et haec, et quae ab eodem traduntur de magnitudine Actionis, commodius, cum agetur de Forma Epopoejae, tractabuntur.

§. IV. Actio Epopoejae quae Vera, et Verisimilis.

D. *Quo sensu debet esse Vera Actio Epopoejae?*

M. Eo sensu, ut Poeta teneatur proferre Actionem, quae vere contigerit, quam tamen sic ornabit, ut in ornamentis studeat magis verisimilitudini, quam veritati.

D. *Quare Actio Epopoejae debet esse Vera?*

M. Quia nemo ad praeclare aliquid gerendum incitabitur proposito aliquo consimili facto, quod certe tamen cognoverit esse falsum; ac proinde fine suo excideret Epopoeja, si falsa induceretur Actio primaria. Idem plane de Tragoedia dicendum est, cujus Actio illustris sic vera debet esse, ut moveat.

D. *Quo sensu debet esse Verisimilis Actio Epopoejae?*

M. Eo sensu, ut, quod narratur, credi facile possit contigisse. Nihil praecipit studiosius Philosophus, quam ut verisimilitudinis habeatur ratio.

D. *Quare debet esse illa Actio verisimilis?*

M. Quia non satis est aliquid esse verum, nisi et illud idem verisimile sit, ut ad imitationem excitet. Nam qui fieri potest, ut si Actio proponatur, quae quidem vera sit, sed vires tamen humanas longe

superet hominem illa ad simile quid suscipiendum, aut gerendum impellat.

§. V. Actio Epopoejae quomodo Illustris, et Felix.

D. *Quo sensu debet esse Illustris Actio Epopoejae?*

M. Debet esse Illustris vel ratione sui, vel ratione personarum. Illustris est ratione sui Actio Aeneidos, ubi inter alia agitur de fundatione Imperii, et constitutione Religionis, juxta illud:

Dum conderet urbem
Inferretque Deos Latio; genus unde Latinum,
Albanique Patres, atque altae moenia Romae.

Illustris est ratione personarum Actio Odysseae, quae Viris non admodum illustribus potest convenire; illa enim sic habet. Ulysses classe amissa, occisis sociis, multiplices iniquissimi maris tempestates expertus, multos annos domo abfuit, rem illius domesticam interea proci decoquebant: ejus uxoris nuptias ambiebant, Telemachum filium insidiis petebant. Reversus ille procos ex insidiis occupat, atque interficit. Quid hic illustre praeter personas?

D. *Quare illa Actio debet esse illustris?*

M. Quia cum Epopoeja viros Principes ad praeclara facta debeat incitare, proponi debet illustris Actio, quam illi imitentur.

D. *Quo sensu debet esse felix illa Actio?*

M. Eo sensu, ut felici semper terminetur exitu. Nam praeterquam quod saepe Actio tota non erit, quae infelici claudetur exitu; si praeterea Heros misere pereat, aut grandi aliqua calamitate sub finem excipiatur, concitabit illa indignationem ac dolorem: verum ad imitationem sui minime commovebit: et sic Epopoejae finis non comparabitur. Debet itaque Actio primaria felicem sortiri exitum: quamvis nihil opus sit Heroas inducere usquequaque, et in omnibus adjectitiis actionibus fortunatos.

CAPUT III.

De forma Epopoejae.

D. *Quae est Forma Epopoejae?*

M. Cum Forma Poeseos universe sit fictio, seu constitutio, et compositio rerum, quae tractantur in poesi, sic Epopoejae Forma erit earum rerum Compositio, quae soli conveniat Epopoejae, posita illa in quodam cultu, ornatuque Actionis, qualem in superiori capite descripsimus: adeo ut illa Forma nihil aliud sit, quam Actio suo modo composita, culta, ornata.

D. *Quid requiritur ad illam Formam, sive Actionis compositionem?*

M. Requiritur ut Forma illa, Fabula, Compositio (eodem enim recidunt haec vocabula) sit una, magna, splendida, in suas partes rite distributa, et certo quodam ordine disposita: quibus verbis attinguntur. 1. Fabulae Epicae dotes 2. Partes. 3. Dispositio, de quibus omnibus breviter disputandum est.

§. I. Fabulae Epicae Dotes.

D. *Quae sunt dotes Epicae Fabulae?*

M. Tres imprimis memorantur. Unitas, Magnitudo, Majestas.

D. *Quomodo erit Una illa Fabula, quae res adeo dispares diversasque complectitur?*

M. Erit illa Una, si tanta sit illarum rerum omnium inter se connexio, ut in unum aliquid videatur coalescere, si cum loco movetur aliquid, aut resecatur non bene sibi constet Fabula. Laudat Homerum Philosophus (a) quod sive natura duce, sive arte in Odysseam non conclusit ea Ulyssis facta, quae alia ex aliis non satis penderent. Ea cer-

(a) *Cap.* 5.

te laude florere dicenda est Aeneis, cui si v. g. Trojani excidii, vel Aeneae per septem annos peregrinationis narrationem detrahas, a Didone tam apposite expetitam, ut quis, ac quantum vir tenderet in Italiam, plane liqueret vel si ludorum celebritatem, qui ad posteros transmitti deberent, subducas: vel si descensum ad inferos, ubi tam multa de Romano, quod fundaturus erat, Imperio didicit Aeneas, silentio praetermittas aliquid certe in ea Fabula desiderari sentias.

D. *Quomodo Magna erit Fabula Epica?*

M. Philosophus (a) Epopoejam comparat cum animali, quod quamvis elegans, si pusillum est, bellum vocari potest, non pulcrum, sin praeter modum excreverit, monstrum fiat; debet videlicet naturali florere magnitudine. Ita se habet poema, quod nec brevius nec longius esse oportet; sed ita temperatum, ut oculos magnitudine impleat, non fugiat. Quae cum universa dicta sint, proprie magis ac definite aliquid de justa Epopoejae magnitudine statuendum est: monendumque imprimis, aliam esse Actionis, aliam Fabulae magnitudinem, de prima non ago hoc loco, quae in eo sita est, ut habeat Actio initum, Medium, et Finem, ut supra docuimus (b); sed de altera instituendam esse quaestionem, ac proinde videndum, quae sit illa magnitudo Fabulae. Duplicem igitur illam facit Philosophus, unam Actionis, quam vocat, non nudae, aut suo carentis ornatu, sed compositae; altera quantitatis.

D. *Quaenam est magnitudo Actionis compositae?*

M. In eo posita est, ut uno circiter anno gesta fuerit, quae est Actio primaria; sic Iliadi annum dedit Homerus ex animadversione Mambruni (c),

(a) *Cap.* 5.
(b) *Cap.* 2. § 3.
(c) *Dissert. perip. q.* 7. *n.* 7.

Odysseae tantum quinquaginta dies idem attribuit. Aeneidi quatuor menses supra unum annum concessit Virgilius. Sed Episodia, aliaqua adiectitia ornamenta nullis definiuntur temporis limitibus: cum Ilias novem annis, Odyssea undeviginti res gestas comprehendat, et Aeneis quidquid interfluxit ab Heroicis Aeneae temporibus ad aetatem Augusti Imperatoris.

D. *Quaenam est magnitudo quantitatis* ?

M. Posita est haec in numero versuum, qui ad dena fere milia excurrit in Aeneide; duodena excedit in Odyssea: octo, vel novem Tragoedias vulgo dicitur aequare versuum numero Epopoeja. Sed de hoc argumento redibit sermo inferius, cum de magnitudine dramatis disputabitur.

D. *Unde arcessetur majestas Epicae Fabulae*?

M. Ex triplici potissimum capite 1. ex mirabili peripetiarum agnitionum, episodiorum, machinarumque contextu 2. ex narratione dramatica, cum personas loquentes, agentesve adducet Poeta. 3 ex dictione illustri ac splendida, de qua diximus superius (a).

§. II. Fabulae Epicae Partes.

D. *Quae sunt partes Fabulae Epicae*?

M. Duae assignantur, Nexus nimirum, et Solutio.

D. *Quid est Nexus Fabulae*?

M. Est ea pars, quae ab initio Fabulae ad eam usque partem excurrit, qua transit Poeta ab infelicitate ad felicitatem in Epopoeja, vel contra a felicitate ad infelicitatem in Tragoedia.

D. *Quid est Solutio* ?

M. Est altera pars Fabulae, quae ab illo transitu usque ad finem pertinet, v. gr. quidquid in Homeri Iliade certamen antecedit, quo decertavit cum Hectore Achilles, in Nexu ponitur, ipsum vero certamen est in solutione; item in Aeneide, quaecum-

(a) 1, *l.* c. 10. §. 3.

que Aeneae et Turni monomachiae praemittuntur sunt in nexu : ipsa monomachia in Solutione est.

D. *Quid potissimum observandum est circa Nexum Fabulae ?*

M. Ne varia sic texantur episodia, quae in Nexum cadunt potissimum, ut animum auditoris delectando longius aberrent ab Actione primaria, aut fine poematis sint prorsus aliena.

D. *Quid observandum est circa Solutionem Fabulae ?*

M. Primum, ut si quae sint in Solutione Episodia, ne longius petantur illa, sed sponte quasi oblata et e re nata esse videantur ; alterum, ut ea sin brevia imprimis : quandoquidem in Solutione ad finem anhelat auditoris animus, quem proinde lon gioribus episodiis morari minime convenit.

D. *Licetne adhibere Machinam in solutio Fabulae ?*

M. Alii negant, affirmant alii. Qui negant, sua 1. ex eo capite tuentur sententiam, quod Solutio facta per machinam Epopoejae fini maxime efficia Nam qui poterit ad Actionis imitationem Vir Princeps impelli, cui se sentiat plane imparem, cum intelligat auxilio se plusquam humano ad simile aliquid suscipiendum indigere ? 2. auctoritatem o tendunt Aristotelis, qui vult fieri Solutionem no per machinam, sed ex verisimili id est, ratione naturali, qua res exire solet.

Qui vero affirmant, ajunt nihil obstare quo min per machinam solvatur Epopoejae Fabula ; 1., imitationem Actionis posse impelli Viros Princip in qua externo quidem numinis alicujus auxilio djuvatur Heros, dum otiosus ille Heros non rem neat, sed praestet per se plurimum, unde felicit cedat praeclare factum. 2. Sic clausisse Epopoe praestantissimos Poetas ; esse v. g. machinam Odysseae clausula, quae Minervae ope solvitur; in Aeneid. ubi Turni caedes Jovis ductu et ausp

cio, atque etiam Furiae ministerio conficitur. 3. Aristotelis praeceptionem maxime locum habere in Tragoedia, in Epopoeja non item; ratio est, quia in Epopoeja cum lateat magis machina, quam in Tragoedia, ubi machina Dei e caelo delapsi in theatrum producebatur, magis certe animos feriebat subjecta oculis ea machina in Tragoedia quam suscepta auribus in Epopoeja, ac proinde minus erat ferenda in Tragoedia, quam in Epopoeja. Vide Frinzonium, qui tam fuse, quam docte eo de argumento agit in poetica in dissertatione de narratione (a).

§. III. Fabulae Epicae Espositio.

D. *Quaenam est Fabulae Epicae Dispositio?*

M. Duplex est illa Dispositio, una rerum, partium altera.

D. *Quaenam est Dispositio rerum?*

M. Intelligitur illa Dispositio, e celeberrima inter magni nominis, in re poetica auctores orta dudum contentione: quorum alii volunt rerum prout contingere, servari ordinem naturalem; alii contendunt eumdem debere perturbari; unde quaestio existit, an poeta ut historicus hunc servare debeat narrandi ordinem: ut quodcumque primum contigerit, narret primum, et in ultimum locum conjiciat quae postremo facta sunt: vel contra, an debeat relicto naturali ordine pro arbitratu suo a mediis, aut etiam postremis auspicari.

D. *Quid statuis ea de re sentiendum?*

M. Eodem puto utramque recidere sententiam, ac proinde non tam de re hic quam de voce disputari nimirum quo nomine appellanda sit ejusmodi narratio ambigitur; cum in id omnes consentiant optime fuisse institutum narrandi ordinem ab Homero, Virgilioque usurpatum, (b) rerumque permixtionem perbelle cadere: verum alii contendunt

(a) *Lib.* 2.
(b) *Lib.* 2-

non ideo perturbari ordinem dicendi naturalem, alii perturbari volunt. Quae ut concilientur inter se dicendum videtur, non perturbate narrari, si spectetur sejuncta ab episodiis Actio primaria : perturbate vero narrari, si omnia simul accipiantur, neque a primaria Actione secernantur Episodia.

D. *Jam vero quis ordo Partium servandus in Fabula Epica?*

M. Posteaquam Poeta Actionem, qualem descripsimus, animo informavit, personarum mores, et officia excogitavit, episodia, peripetias, agnitiones, et machinas commentus est, et suum cuique locum destinavit, ac opus tandem aggreditur; 1. proponendo quid canendum suscipiat. 2. invocando numen aliquod, cujus afflatu arduum opus perficiat. 3. rem totam narratione prosequendo. Denique epilogum aliquando, sive perorationem attexendo. Unde 4. Epopoejae partes existunt, Propositio, Invocatio, Narratio, et aliquando Peroratio; de quibus omnibus modo nobis agendum est.

CAPUT IV.

De Propositione Epopoejae.

D. *Quid est Propositio Epopoejae?*

M. Est prima pars Poematis Epici, in qua Poeta breviter proponit, et summatim, quid in reliquo poemate sit dicturus.

D. *Quae sunt dotes illius Propositionis?*

M. Quod Rhetores in Orationis Exordio praecipiunt, ut apposite, ut breviter, ut verecunde contexatur, idem omnino de Propositione Epopoejae, quae est ejus Exordium, dicendum est.

D. *Quomodo apposite praemittetur Propositio?*

M. Si non vage, sed proprie, congruenterque argumento praetexatur, id est, si rei caput designetur primis versibus : talis est Propositio Aeneidos:

Arma, virumque cano, Trojae qui primus ab oris
Italiam fato profugus, Lavinaque venit
Littora.

D. *Qomodo brevis erit Propositio* ?

M. Si non excurrat latius in iis, quae parum ad rem faciunt : ea enim tantum adhibenda sunt, quae valeant ad docilitatem, et attentionem comparandam cum aliqua, si opus est, benevolentia. In legem brevitatis peccant Jovianus Pontanus inprincipio Uraniae :

Qui caelo radient ignes, quae sidera mundo
Labantur tacito, stellis quibus emicet ingens
Signifer, etc.

Ubi vides crebram ejusdem rei expressionem ; ignes, sidera, stellas, caelo, mundo tacito etc. quae omnia eodem recidunt. Quanto aptius est initium Georgicon Virgilii !

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
Vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vires
Conveniat : quae cura boum, qui cultus habendus
Sit pecori, atque apibus quanta experientia parcis,
Hinc canere incipiam.

Hinc nihil redundat, sed libri Georgicon singuli singulis fere numeris, aut incisis designantur.

Verum alia est prorsus ratio Panegyricorum, ubi exordium aliquando a descriptione ; vel, proposita quaestione, latius excurrimus : ut videre est apud Claudianum in panegyricis.

D. *Quomodo verecunde et modeste fiet Propositio* ?

M. Si absit omnis ingenii, doctrinaeque jactatio omnis granditas ac tumor, et exquisitior ornatus. Cyclicum Poetam, seu, circumforaneum, qui carmen in Corona ad gloriam aucupandam recitabat, acriter reprehendit Horatius, quod sic exorsus fuisset.

Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum.

Adjungit mox :

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu ?

Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

Deinde praedicat Homerum, qui modestius Odysseam incipit, et paullatim assurgit magnificentius.

Quando rectius hic, qui nil molitur inepte?
Dic mihi, musa, virum, captae post tempora Trojae,
Qui mores hominum multorum vidit, et urbes.
Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem
Cogitat, ut speciosa dehinc miracula promat
Antiphatem, Scyllamque, et cum Cyclope Charybdim.

Initium Pharsaliae affectatius videtur et tumidius.

Bella per Aemathios plusquam civilia campos,
Jusque datum sceleri canimus, populumque potentem.
In sua victrici conversum viscera ferro,
Cognatasque acies, et rupto foedere regni
Certatum totis concussi viribus orbis
In commune nefas, infestisque obvia signis
Signa, pares aquilas, et pila minantia pilis.

Quae carmina, ut nihil dicam de voce *plusquam* initio poematis usurpata, tam vasta sunt, sonantia, tumida, ut fateatur Scaliger se videri sibi audire Lucanum; non tam canentem, quam latrantem. Nihilo fuit verecundior, Statius in principio Achilleidos:

Magnanimum Aeacidum, formidamque Tonantis
Progeniem, patrio, vetitam succedere caelo.

Ubi versu primo sexies literam a repetitam habes, tres continuas voces tetrasyllabas, quae negotium facessunt pronuncianti.

CAPUT V.

De Invocatione Epopoejae.

D. *Quid est invocatio in Poemate Epico?*

M. Est ea pars Poematis Epici, in qua numen aliquod invocatur, cujus afflatu Carmen, quod per se arduum est, et humano ingenio majus habetur, tandem perficiatur. Quae Invocatio attentionem et admirationem commovet; atque etiam summam operi conciliat auctoritatem, ut quasi divinitus, quae canuntur, postmodum efferantur.

D. *Estne semper adhibenda Invocatio?*

M. Cum grave aliquod scribitur poema, illa adhibetur, in minoribus vero poematibus, maxime in panegyricis frequenter omittitur.

D. *Sejungiturne Invocatio a Propositione?*

M. Sejungitur aliquando; aliquando cum illa involvitur. Latini Epici ut plurimum sejungunt; sic apud Virgilium post hanc propositionem. *Arma Virumque cano etc.* sequitur Invocatio, *Musa. mihi caussas memora, etc.* Greci vulgo Invocationi Propositionem implicant, sic Homerum orditur Illiadem: *Iram cane Dea Pelidae Achillis etc.* Sic Odysseam, *Virum mihi dic, musa, etc.* Atque etiam apud Latinos Lucretius, Statius, Vida, et Virgilius ipse in eclogis Invocationem cum Propositione permiscent. Id autem fit opportune, cum opera principibus inscribuntur viris, quos honorifice statim appellamus.

D. *Repetitur invocatio in decursu Poematis?*

M. Repetitur, cum res gravior dicenda occurrat: ac cum comparatur attentio, cum significatur tanti rem esse; ut opus sit divino quodam afflatu ad eam pro dignitate exponendam.

D. *Qui sunt invocandi in poemate?*

M. Ethnico Poetae profana, et commentitia nu-

mina liceat invocare; at Christiano Divinus Spiritus; Servator Christus, Virgo Deipara, angelus Tutelaris, aut is, cujus res gestae canuntur, Vir Sanctus implorandus est. Item si res praeclare gestas Ducis alicujus, aut Principis scribimus, aut si illi opus dicamus; commode ille potest invocari, uti exemplo suo docuit Virgilius in 1. Georg. his luculentis carminibus:

Tuque adeo, quem mox quae sint habitura Deorum,
Concilia, incertum est, Urbesne invisere, Caesar,
Terrarumque velis curam, etc.

Sic Lucanus Neronem in Pharsalia, Valerius Flaccus initio Argonauticon, et Statius initio Thebaidos Domitianum invocant. Atque hic observandum est, Poetae Christiano in Sacro poemate Musas usurpare pro poetica facultate, pro sacro impetu, atque enthusiasmo, Jovem pro caelo, Neptunum pro mari, pro bello Martem; adeoque haec aliaque his similia hoc sensu accepta poematibus de Christianis mysteriis scriptis inferri.

CAPUT VI.

De Narratione Epopoejae.

D. Quae est Narratio Epopoejae?

M. Est pars, seu potius corpus Poematis, cui Propositio, et Invocatio quasi facem praeferunt, parantque attentionem et docilitatem. Cum autem non tam Verum, quam Verisimile poetae sit propositum; sic non tam rei gestae, quam velut gestae expositio dici debet haec Narratio.

D. *Quid est spectandum maxime in illa Narratione?*

M. Cum tam late pateat, ut totum poema exhauriat, cadunt in illam quae hactenus omnia de Epopoeja, atque etiam de poesi universe sumpta dixi-

mus. Quare addenda sunt aliqua dumtaxat circa proprias quae vulgo assignantur, illius dotes.

D. *Quae sunt illae dotes?*

M. Tot Epicae, quot Oratoriae Narrationi dotes tribuuntur: Brevitas, Perspicuitas, Probabilitas, et Suavitas.

D. *Quo sensu narratio Epica debet esse brevis?*

M. Eo sensu ut crebriores prolixioresque digressiones ne adhibeantur, maxime si ad rem parum faciunt. Arguitur Catullus, quod dimidium Poematis de nuptiis Pelei, et Tethidos in descriptione vestis, Ariadnaeque fabula consumpserit. Fabulae epicae, qualem descripsimus, servetur magnitudo, quae longior non erit, si nihil adducatur inane, quod recidi possit. Nam ut acute Martialis:

Non sunt longa, quibus nihil est, quod demere possis;

D. *Quomodo debet esse perspicua Narratio?*

M. Si alludatur quidem ad fabulas, et historias, si usurpentur hellenismi, seu formae loquendi a Grecis desumptae: sed ita tamen, ut a quovis non imperito facile intelligantur; si vocabula obsoleta, et ex altissimis antiquitatis ruderibus effossa ac proinde obscura, vitentur. Sane ut quisque dissertissimus est, ita loquitur apertissime; sed sat multa eo de argumento tradidimus supra in Dictione poetica.

D. *Quomodo debet esse probabilis illa Narratio?*

M. Eo sensu; ut sit verisimilis: nihil debet magis curare Poeta, ut jam saepe docuimus. Itaque, quod recte monet Horatius:

Ficta voluptatis caussa sint proxima veris,
Nec quodcumque volet, poscat sibi fabula credi.

In locis, temporibusque notandis, maxime vero in effigendis Personis, hujus verisimilitudinis habenda est ratio.

Aetatis cujusque notandi sunt tibi mores.

Mobilibusque decor naturis, et annis.

Inquit idem Horatius, qui varios hominum mores luculenter ibidem describit: Ubi tamen velim advertas, non tam arctis circumdari terminis probabile, ut locus non sit Admirabili, quod in poemate spectatur imprimis.

D. *Quomodo suavis erit Narratio Epica?*

M. Si elegantia, et jucunditate verborum sonantium leniumque floreat, quod de oratione monet Tullius; si neque asperos habeat concursus, neque disjunctos atque hiantes: si sit circumscripta non longo anfranctu, sed ad spiritum vocis apto; si eodem semper tenore non decurrant carmina. Idem suavis erit, si intexantur hypotyposes, suspensiones, metaphorae, exclamationes: si interponantur motus animorum, mores, et colloquia personarum, obliquae orationes, exitus inopinati, dolores, laetitiae, metus, cupiditates, iracundiae pro rerum varietate. Sed nihil ad suavitatem accommodatius est, quam idonea rebusque ipsis consentanea modulatio numerorum, de qua egimus in Dictione poetica.

CAPUT VII.

De Epilogo Epopoejae.

D. *Apponiturne Epilogus, et quasi peroratio Epopoejae?*

M. Apponitur, non semper quidem, sed aliquando tamen et Epopoejae, et aliis Poematibus: atque etiam interdum in ipso decursu operis post aliquod nobile factum. Ita Virgilius in 9. Aeneid. narrata Nisi, et Euriali celeberrimi paris amicorum caede, rem hoc Epilogo, sive epiphonemate concludit:

Fortunati ambo. Si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo.
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum

Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.

In fine saepius suorum operum Epilogum usurpant Poetae variis modis. Nam aliquando indicant ea, quae cecinerunt, et temporis, loci, aetatis, occupationum suarum aliquam mentionem attexunt; ita Virgilius in fine Georg.

Haec super arvorum cultum, pecorumque canebam,
Et super arboribus: Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello, victorque volentes
Per populos dat jura; viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti,
Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

Aliquando gratulantur, et immortalitatis spe sibi blandiuntur, sic Ovidius in fine Metamorphoseon canit

Jamque opus exegi, quod nec Jovis ira, nec ignis,
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas.
Cum volet illa dies, quae nil nisi corporis hujus
Jus habet, incerti spatium mihi finiat aevi;
Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferar, nomenque erit indelebile nostrum.

In eumdem sensum librum tertium carminum claudit Horatius:

Exegi monumentum aere perennius,
Regalique situ Pyramidum altius:
Quod non imber edax, aut Aquilo impotens
Possit diruere, aut innumerabilis
Annorum series, et fuga temporum
Non omnis moriar, etc.

Modestius suam Thebaidam affatur Statius in fine.

Durabisne procul, dominoque legere superstes:
O mihi bis senos multum vigilata per annos
Thebai?jam coeptae praesens tibi fama benignum
Stravit iter, coepitque novam monstrare futuris,
Jam te magnanimus dignatur noscere Caesar,

Itala jam studio discit, memoratque juventus.
Vive precor; nec tu divinam Aeneida tenta:
Sed longe sequere, et vestigia semper adora.
Mox tibi si quis adhuc praetendit nubila livor,
Occidet, et meriti post me referentur honores.

Epilogum Epopoejae minime necessarium esse demostrant Ilias, Odyssea et Aeneis; quae ipsa narrationis absolutione concluduntur.

Finis Libri Secundi.

INSTITUTIONUM
POETICARUM
LIBER TERTIUS.

DE DRAMATE

M. Epicam Poesim excipit proxime Dramatica; de qua sic disputabimus, ut in Poema Dramaticum universe primum, deinde in singulas ejus species inquiramus, ac pro instituto dicendi ordine, definitionem, materiam, formam, partes, finem, aliaque, quae ipsum tum generatim, tum singulatim afficiunt, proprietates breviter exponamus.

CAPUT PRIMUM

Definitio Poematis Dramatici.

D. *Quid est Poema Dramaticum* ?

M. 1. Si vocis etymon spectes, a voce graece δρᾶει latine *agere*, dicitur Poema Dramaticum, quod totum sit in actione; unde Actores vocantur ii, qui eo in Poemate colloquuntur.

3. Si rei definitionem quaeras, est *Imitatio Actionis unius, justae magnitudinis, verae, vel falsae verisimilis, insignis, vel vulgaris, felicis, vel infelicis: quae metro et harmonia, non narrando, sed agendo, vel quosdam animi affectus excitat, et perpurgat, vel vitae privatae exemplum proponit.*

D. *Explica, quaeso, singulas voces.*

M. 1. Dicitur *Imitatio Actionis*, quia cum poesis in imitatione actionum humanarum sit posita, ut initio docuimus; species quoque illius singulae ejusmodi actiones imitantur.

2. Dicitur *Actionis unius, totius, justae magnitudinis, verae vel falsae, verisimilis, insignis, vel vulgaris, felicis, vel infelicis*: quibus verbis partim Dramatica Poesis cum Epica convenit, cujus Actio est una, tota, magna, vera, verisimilis, illustris, ac felix; partim ab eadem discrepat: cum Actio Dramatica possit esse falsa et vulgaris si scribatur Comoedia; infelix, si Tragoedia.

3. Dicitur Poema Dramaticum *imitari metro, et harmonia*: quia inducuntur personae colloquentes inter se, non soluta, sed vincta oratione: cui cantus in certis quibusdam locis adjicitur.

4. Dicitur *non narrando, sed agendo imitari*: quia nihil ipse Poeta exponit, aut commemorat, ut in Epopoeja: sed productis in scenam personis sermonem tribuit easque inter se agentes, negotiantesque exhibet..

5. Dicitur *vel excitare ac purgare affectus, vel privatae vitae exemplum proponere*: quibus verbis: cum officium, tum finis poematis illius attingitur. Excitat enim, ac purgat affectus Tragoedia, vitae privatae proponit exemplum Comoedia, mores utraque ut omnis poesis, recte instituit.

CAPUT II.

De Materia poematis Dramatici.

D. *Quaenam est materia Poematis Dramatici?*

M. Est Actio una, tota, magna, vera vel falsa, verisimilis, insignis, vel vulgaris, felix, vel infelix.

D. *Quo sensu debet esse Una, et tota illa Actio?*

M. Eo sensu, ut nec in plures actiones primarias dividatur, nec suo initio, medio ac fine careat, ut supra docuimus.

D. *Quo sensu debet esse Magna?*

M. Eo sensu, ut eo usque crescere possit ac debeat: donec tandem pro rerum natura, quae aguntur necessario, vel commode mutatio inferatur in Fabula implexa: et in simplici juxta naturalem rerum exitum finis imponatur; qui supremus est actionis terminus: qualis sit ille, patebit ex dicendis inferius.

D. *Quomodo erit Vera, vel falsa?*

M. Si vere contigerit, aut non contigerit; quando autem et quatenus veritas, vel falsitas Actioni Dramaticae conveniat, dicetur postea, cum agetur de Tragoedia, et Comoedia (a).

D. *Quo sensu debet esse Verisimilis?*

M. Eo sensu, ut nihil afferatur, quod sit praeter naturalem rerum ordinem, spectatis circumstantiis in quibus dicitur illa actio contigisse.

D. *Quomodo Actio illa insignis erit, vel Vulgaris?*

M. Talis erit vel ratione sui, vel ratione agentium personarum. Quid conveniat Tragoediae, quid Comoediae, explicabitur inferius (b).

D. *Quomodo erit Felix, vel Infelix illa Actio?*

M. Ratione exitus felicis, vel infelicis solet hic appellari felix, vel infelix Actio; adeoque felix est, quae licet multas contineat turbas, fortunato tamen exitu concluditur: e contra infelix illa est, quae quamvis prospere admodum in decursu succedat, luctuoso tamen fine terminatur. Quatenus autem Actioni Tragicae, vel Comicae congruat felicitas, aut infelicitas, suis locis exponetur.

(a) *Cap.* 8. *et* 12.
(b) c. 9.

CAPUT III.

De Forma Poematis Dramatici.

D. *Quae est forma Poematis Dramati.*

M. Est Fabula, sive compositio Actionis: in qua, ut in Epica considerandae sunt Dotes, Partes et Dispositio.

D. *Quae sunt Dotes Fabulae Dramaticae?*

M. Prima est unitas, altera Simplicitas, tertia Magnitudo.

§. I. Unitas, et Simplicitas Fabulae Dramaticae.

D. *In quo posita est Unitas Fabulae Dramaticae?*

M. In tanta partium omnium, rerumque diversarum inter se connexione, ut in unum aliquid videantur coalescere.

D. *Quomodo simplex esse debet Fabula Dramatica?*

M. Germanam tribuit huic voci notionem Philosophus (a), qui Fabulam simplicem, modo duplici, modo opponit implexae. Fabula simplex, quae duplici opponitur, est ea, in qua oritur unus status eorum, de quibus est Fabula: qui e felicibus infelices, aut e contra ex infelicibus felices existunt. Duplex vero ea est, in qua alii felices, infelices alii evadunt, uti fit in Odyssea, ubi felix Ulysses, Proci infelices, et in Aeneide felix Aeneas, Turnus infelix efficitur. Atque hoc sensu simplicem Fabulam esse vult Aristoteles (b) in Dramate, aut saltem longe anteponit duplici: quod multo magis valeat ad affectuum commotionem. Commoventur enim illi vehementius, cum grandi omnes, nullo excepto,

(a) *Cap.* 9. *Poet.* 1.
(b) *Cap.* 1.

excipiuntur calamitate in Tragoedia, in Comoedia vero placet magis, qui laetus est omnibus Actoribus, ac fortunatus exitus.

Fabula simplex quatenus opponitur implexae, ea est, quae ex una continua fit, ut sine peripetia, id est sine manifesta in contrarium mutatione, aut agnitione ad fidem deducatur. Fabula vero implexa ea est, quae cum peripetia, sive mutatione, aut agnitione, aut utraque simul ad finem usque procedit.

D. *Da exemplum utriusque Fabulae simplicis et implexae ?*

M. Habes simplicem Fabulam in Ajace Sophoclis, et Hercule furente Senecae, et alibi passim multis in locis. Ibi enim nihil accidit praeter expectationem : v. gr. Ajax plenus animi, et contemptus impatiens furit : postea quam vero ad se rediit prae pudore sibi mortem consciscit, eodem fere modo Hercules se gerit, nisi quod supersit.

Fabulae implexae eximium habes exemplum apud Senecam in Oedipo, ubi cum Oedipum missus Corintho senex adiisset, ut significaret, Regem ipsum a Corinthis pronuntiatum esse, atque hac ratione gratissimum illi nuncium afferre se existimaret, contrarium effecit. Paullatim enim intellexit ille se et parricidam, et incestis Jocastae matris implicatum nuptiis; atque hinc subito, et praeter omnium expectationem factus est infelicissimus. Ubi vides mirabilem peripetiam simul et agnitionem. Atque haec Fabula quae implexa dicitur, longe praestat simplici, juxta mentem Philosophi, qui praecipit Fabulam Dramaticam esse simplicem ; quatenus videlicet illa duplici, non vero quatenus implexae opponitur.

§. II. Magnitudo Fabulae Dramaticae.

D. *Quaenam est justa Magnitudo Fabulae Dramaticae ?*

M. Quod oculis evenire solet, cum corpus videmus, idem plane accidit memoriae, cum dramati-

cam Fabulam excipimus (a). Ut enim, quae vastiora sunt, oculorum conspectum, sic memoriae captum, quae sunt longiora, facile excedunt; utriusque vero facultatis vim, quae sunt minutiora fugiunt. Atque hinc factum est, ut quemadmodum in omni corpore, sic qualibet in Fabula dramatica justa quaedam debeat esse magnitudo, quam uno quasi intuitu complecti possit auditor; ne distracto in plura, aut obruto rerum multitudine animo remittant ac frigeant qui concitabuntur affectus. Quae lex pro Tragicis posita, valet etiam pro Comicis; ubi per affectum commotionem privatae vitae rite instituendae ratio quaeritur.

D. *Quaenam est igitur illa Magnitudo?*

M. Praeter assignatam superius magnitudinem Actionis, quae materiae locum tenet, duplicem insuper facit illam Philosophus: unam Actionis compositae, quae Forma est, seu Fabula: alteram, quam vocat quantitatis.

D. *Quaenam est Magnitudo Actionis compositae?*

M. In eo posita est quae dicitur Actio primaria, ut uno Solis ambitu contineatur (a), idest, ut unum diem naturalem, vel nullo modo, vel parum certe excedat, atque etiam ut breviori temporis spatio, puta duabus, vel tribus horis possit definiri: imo eo perfectior, et convenientior erit illa Actio, quo magis accedet ad tempus quo solet in scena exhiberi. Sed latius multo possunt excurrere quae adhibentur Episodia: quamvis et rariora, et breviora esse oportebit, quam quae abjiciuntur in Epopoeja, ne rerum multitudine, ac varietate animus distrahatur, atque obruatur: sic in dramate, ut ad primariam actionem non satis attendat, minusque concipiat, qui debent hinc oriri potissimum affectus. Atque eo sensu accipienda sunt Philosophi verba, cum Tra-

(a) *Arist.* c. 2.

goediam inter et Epopoejam id quoque assignat discriminis; ut certo quodam tempore Tragoedia, nullo definiatur Epopoeja.

D. *Quaenam est magnitudo Quantitatis ?*

M. Quantitas illa posita est in numero versuum: ad ducentos, trecentosve supra mille, atque etiam apud Recentiores ad duo millia recensentur; haec autem lex optima fuerit, ut inter ternas, et senas horas exhibeatur Drama: adeo ut nec brevius sit nec longius: non brevius quidem, ne forte locus non detur concitandis, ut par est, affectibus; non etiam longius, ne possit usurpari illud Plautinum: *Lumbi sedendo, et oculi spectando dolent.* Jam vero quae sint partes Fabulae dramaticae, aut quae illarum dispositio, patebit ex dicendis capite proxime consequenti; et ex capite 11.

CAPUT IV.

De Partibus Poematis Dramatici.

D. *Quae sunt partes Poematis dramatici ?*

M. Cum Poema dramaticum ex materia constet, quae est Actio, quam descripsimus; et forma, quae est Actio composita excultaque, de qua modo egimus: hinc factum est, ut modo materiae, modo formae, modo utriusque simul habita ratione, in suas partes variae soleant Auctores illud poema distribuere. Sex omnino Dramatis in suas partes reperio divisiones.

D. *Affer, quaeso, et explica illas omnes divisiones.*

M. Prima Divisio est in *Diverbium et Choricum* quae omnium maxime generalis est; nam quidquid est in dramate, ad haec duo genera revocatur, ut geratur, aut canatur. Diverbium itaque est ea pars Dramatis, in qua colloquuntur, aguntve inter se, qui dicuntur Actores. Choricum vero dicitur

illa pars, in qua idem Actores, vel alii concinunt aliquid cum Dramate connexum, de quo postea.

Altera Divisio in *Nexum, et Solutionem* tam late patet, quam plurima: quamvis alio modo Drama partiatur Nexus in Dramate, ut habet Aristoteles (a) est totum id, quod a principio ad ultimam usque pertinet partem, ex qua fit mutatio fortunae: hac autem mutatione felicitati infelicitas in Tragoedia, et felicitas infelicitati succedit in Comoedia. Solutio vero a mutationis principio ad finem usque protenditur. Sic in Oedipo Senecae quidquid antecedit illum locum ubi se tandem et patris interfectorem, et matris maritum agnoscit Oedipus, unde summa oritur infelicitas, est in Nexu: reliqua sunt in Solutione. Sed de Nexu et Solutione, quantum satis est, pictum superius (b) in Fabula epica.

Tertia divisio (c) fit in *Prologum*, *Episodium*, *Exordium*, *et Choricum*. Prologus praecedit primum cantum, diciturque ea pars continere quasi semina omnium, quae dicenda sunt in reliquo dramate: adeo ut Actorum nemo producatur in Scenam, qui non sit cognitus in prologo, vel de vultu, vel de nomine, vel alio quovis modo. Quod tamen de illis debet intelligi, quorum res hic agitur praecipua; potest enim e domesticis amicisve de novo aliquis induci. Episodium hoc loco, juxta Aristotelem, continet tres actus intermedios, adeoque tam primariam Actionem, quam secundarias, sive adjectitias comprehendit. Ubi notari velim, et Actionem illam primariam, et secundarias etiam esse Actoris primarii: quamvis haec quoque actiones adiectitiae possint esse illorum, qui, sunt post primarium Auctorem nobiliores, qui vocantur ideo Actores, Episodici. Exodus est quintus Actus ubi Catastro-

(a) *cap.* 16. *Poet.*
(b) *Lib.* 2 *cap.* 3. §. 2.
(c) *Lib.* 2. *cap.* 5. §. 2.

phe, de qua mox, sicuti et de Choro capite proxime consequenti.

Quare divisio fit in *Protasin, Epitasin, Catasin, et Catastrophem.*

Protasis, quae significat praestitutionem, et praeordinationem, est Dramatis initium; in qua praeponitur summa rei sine exitus declaratione, ut animus auditoris suspensus teneatur; nam si praescribitur Fabulae exitus, non sic placerent, quae postea dicerentur.

Epitasis, quae rei constitutionem significat, vel quae Protasin proxime consequitur, et in qua turbae excitantur, totaque rei negotiatio magis involvitur, diciturque Latinis nodus erroris.

Catastasis est ea pars, in qua continuatur rerum perturbatio; ostenditur tamen quomodo possint illae postea explicari, unde a multis Catastasis confunditur cum Epitasi.

Catastrophe, quae subversionem sonat, est ea pars, in qua totum negotium dissolvitur; cum Actor primarius a felicitate transit ad infelicitatem, vel contra. Ad extremum drama, si ita fieri possit, illa est rejicienda, quo magis auditoris animus suspendatur ac delectetur.

Quinta divisio fit in quinque Actus; qui sic appellantur ab actione cujus sunt partes: quare tot sunt illi Actus, quot habet actio diversas partes et praecipuas, quinque recensentur. Primus argumentum exponit, at non rei exitum, secundus rem proprie deducit in actum: tertius turbas ciet; quartus viam ostendit qua res implicitae dissolvantur; quintus impedita artificiose expedit. Quare non pauciores esse jubet Horatius.

Neve minor; neu sit quinto productior Actu
Fabula, quae posci vult, et spectata reponi.

D. *Estne semper eadem Actuum magnitudo?*

M. Augetur illa, vel minuitur pro ratione rerum, quae tractantur, quae possunt esse magis minusve

graves, populoque jucundae. Jam vero Actus in varias Scenas distribuuntur,

D. *Quid vocas Scenam in actu?*

M. Scena dicitur pars Actus, in qua una, vel plures personae colloquuntur: designantur autem personarum vel adventu, vel interventu, vel abitu.

D. *Quot sunt Scenae in uno actu?*

M. Plures sunt pro ratione rerum, quae possunt esse graviores, vel jucundiores; pauciores olim adhibebantur: jam ad tredecim, et amplius numerantur.

D. *Quot sunt Actores in Dramate?*

M. Plures esse quam quatuordecim, vetant Artis Magistri: qui, si prodeant simul in Scenam, tres tantum, aut quatuor ad summum loqui permittuntur. Ita praecipit Horatius:

Nec quarta loqui persona laboret.

Sexta divisio (a) fit in *Fabulam*, *Mores*, *Sententiam*, *Dictionem*, *Melodiam*, et *Apparatum*. Fabulam, quam diximus esse constitutionem rerum, et actionum compositam, instar animae obtinet in dramate; et continet actiones, mores, affectus, peripetias, agnitiones, ac reliqua, quae vocantur Fabulae ornamenta; quare non tam pars Dramatis quam ipsum Drama debet appellari.

D. *Quomodo itaque Mores, Sententia et Dictio cum Fabula dicuntur Drama ex aequo partiri?*

M. Quia inter Fabulae partes sic eminent, ut Drama partiri cum ipsa dicantur ab Aristotele.

D. *Quid hic intelligis per Mores, Sententiam et Dictionem?*

M. Morum nomine docuimus intelligi indolem et ingenium cujusque; diximusque requiri bonos, convenientes, aequabilis tenoris. Sententia significat sensus, qui genuini Morum partus esse solent, ac proinde debent esse illis imprimis accommodati. Di-

(a) *Arist.* c. 4.

ctio est dicendi ratio, quae Dramati conveniet, de qua in Tragoedia et Comoedia.

D. *Quo sensu Melodia, et Apparatus dicuntur esse partes Dramatis?*

M. Quia quamvis extrema esse censeantur, ad ejus tamen splendorem cum conferant plurimum (sicut ad commotionem affectuum) duae quoque Dramatis partes vocantur a Philosopho (a). Quare de aliis cum egerimus superius, de his quoque modo agendum est.

CAPUT V.

De Choro in Dramate.

D. *Quid est Chorus in Dramate?*

M. Est pars Fabulae, quae sequitur, vel etiam praecedit Actum cum concentu. Dicitur 1. pars Fabulae eo sensu, quo dictum est jam in fine proxime superioris capitis. 2. Sequi Actum, aut etiam praecedere: quod Actui soleat postponi raro praeponi. 3. Cum concentu, quod, qui chorum agant concinere soleant, atque etiam aliquando loquantur.

D. *Quid canitur a Choro?*

M. Non canitur quidlibet, sed aliquid cum Fabula conjunctum, et affine argumento, quod tractatur. Nam vel ferebant judicium de iis, quae agerentur in Fabula, vel favebant bonis, et lugentibus, vel monebant iram esse fraenandam, insanosque motus coercendos, vel lugebant cum miseris, vel Superos deprecabantur. Chori officia expressit Horatius his versibus.

Actoris partes Chorus, officiumque virile
Defendat: neu quid medios intercinat Actus,
Quod non proposito conducat, et haereat apte.

(a) *Cap.* 5.

Ille bonis faveatque, et concilietur amicis.
Et regat iratos, et amet peccare timentes;
Ille dapes laudet mensae brevis, ille salubrem
Justitiam, legesque, et apertis otia portis:
Ille tegat commissa, Deosque precetur et oret,
Ut redeat miseris, abeat fortuna superbis.

CAPUT VI.

De Scenico Apparatu.

D. *Quid est Apparatus Dramatis?*

M. In Fabulae partibus reponitur a Philosopho Apparatus ille, qui recte dici potest ornatus ille omnis, quo et Scenae et Personae instruuntur ad exhibendam ex arte Fabulam.

D. *Qualis debet esse Scenae ornatus?*

M. Per Scenam hic intelligitur locus ubi exhibentur Dramata, de quo difficile est aliquid praecipere, ob multiplicem Dramatum varietatem. Agebantur ludi scenici in theatro, quod in modum hemicycli erat; in eo tria spectabantur maxime, Scena, Orchestra, Proscenium. Scena est frons theatri ab uno cornu ad alterum cum coopertura. Orchestra locus est, in quo spectatores Drama intuebantur. Proscenium item locus ante Scenam porrectus, in quem Actores dicturi prodibant. Scena itaque altior erat pulpito, pulpitum proscenio, proscenium orchestra.

D. *Qualis debet esse Personarum ornatus?*

M. A diverso vestium genere diversas quoque sortiebantur appellationes Dramata, sive Fabulae: palliatae vocabantur Graecorum Fabulae, quod pallio Graeci actores uterentur, Latinorum togatae, quod togas illi adhiberent: dicebantur item apud eosdem Latinos praetextae Fabulae, quae Regum, Principum, et Virorum illustrium actiones imitabantur, quod personarum istiusmodi esset praetexta; togatae tan-

tum vocabantur, quae actiones privatorum hominum exhibebant; quia toga erat vestis popularis, juxta illud Horatii, *vel qui praetextas, vel qui docuere togatas*. De vestium forma, ornatuque in Dramate nihil certi jam potest afferri, quod variantur vestes pro diversitate regionum, ac personarum, quae in Scenam inducuntur.

Postquam ea protulimus, quae ad Drama spectant universe, nunc de Tragoedia et Comoedia, quae sunt ejus partes, videamus.

CAPUT VII.

Definitio Tragoediae.

D. *Quid est Tragoedia?*

M. 1. Secundum vim vocis Tragoedia est cantus ob hircum: deducitur enim a vocabulis τράγος *hircus* et ᾠδή *cantus*; quod Tragoedia prius fieret cantando in honorem Bacchi, cui hircus vinearum hostis mactabatur, sive quod hircus praemium esset certantibus, juxta illud Horatii:

Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum.

Deducitur etiam Tragoediae vox, juxta alios, a nomine τρύξ, *faex*: quia ora faecibus perlinebant Actores ante usum personarum ab Aeschylo repertum juxta haec Horatii carmina.

Ignotum Tragicae genus invenisse camoenae
Dicitur, et plaustris vexisse Poemata Thespis
Quae canerent agerentve peruncti faecibus ora.

2. Definitur (a) Tragoedia: *Imitatio Actionis unius, totius, verae, verisimilis, et insignis, quae metro et harmonia, non narrando, sed agendo, misericordiam ciet ac terrorem, ut affectuum expiationem, seu purgationem inducat.*

(a) *Arist. c.* 5.

D. *Explica, quaeso, singulas definitionis partes.*

M. 1. Dicitur *Imitatio Actionis* quia poesis, maxime Dramatica, actiones humanas imitatur, ut diximus superius.

2. Dicitur *Actionis unius, totius, verae, verisimilis, insignis*, quibus verbis notatur materia Tragoediae, qua partim convenit cum Epopoeja et Comoedia, partim ab iisdem discrepat. Nam materia Epopoejae est Actio, quae habet quidem omnes illas dotes, sed debet insuper felici exitu terminari: quod in Tragoediam non cadit, quae saepius infelicem, raro admodum felicem habet exitum; Comoediae vero Actio vulgaris est et obscura.

3. Dicitur *metro, et harmonia perfici Tragoedia*: quod sermonem non qualemcumque, sed metro adstrictum ut alia poeseos genera, requirat; item et harmoniam, seu cantum, qui ad affectuum commotionem faciat imprimis.

4. Dicitur *non narrando, sed agendo* exhiberi Tragoedia: quia, cum sit poema dramaticum, tota debet esse in Actione: quo pacto ab Epopoeja discrepat, quae partim in actione sita est, Poeta modo alios narrantes agentesve inducente.

5. Dicitur *excitare misericordiam et terrorem, ut affectuum expiationem purgationemque inducat*; quibus verbis Tragoediae finis attingitur; de quo postea pluribus.

CAPUT VIII.

De materia Tragoediae.

D. *Quae est materia Tragoediae?*

M. Est *Actio, una, tota, vera, verisimilis, insignis, et infelix* (a).

(a) *Arist. c.* 5.

D. *Quo sensu Actio Tragoediae debet esse una?*

M. Eo sensu, 1. ut sit quaedam Actio primaria, quae in plures alias dividi non possit, 2. ut omnia, quae sunt illius Actionis primariae,in uno eodemque loco facta esse videantur, in eodem cubiculo, v. g. in eadem domo, in eadem urbe, in iisdem castris: unde Tragoediae apponi solet; Scena est Romae, vel Corinthi, vel Athenis, vel alibi, ubi res gesta est. Sed quomodo Actio debeat esse una et tota diximus alias (a).

D. *Quomodo debet esse Vera et Verisimilis actio Tragoediae?*

M. Eo sensu, ut vere contigerit Actio primaria, alioqui non multum moveret Tragoedia, si falsa esse crederentur quae referrentur in scena; crederentur autem esse falsa, si talia essent, quia sunt Actionis insignis, quae non solet ignorari. Non ita dicendum de Episodiis, quae cum sint actiones adjectitiae per se saepe non adeo spectabiles, nihil opus est esse vera.

D. *Possunt ne esse falsa Actionis primariae quae dicuntur Adjuncta?*

M. Duplex genus est hujusmodi Adjunctorum. Primum est eorum, quae sunt per se spectatissima, atque illa tam vera esse debent, quam ipsa Actio, cujus Adjuncta sunt; non licet v. gr. fingere a patre filium, vel a filio matrem fuisse interfectam, nisi fide historiae id constet; pro falso enim habetur, quod istiusmodi est, nisi consignetur Historiae monumentis, quae non debuit illud omittere. Alterum genus est eorum, quae sunt minus spectabilia, adeoque non solent, aut certe non debent necessario in Historia notari: quae si verosimilia sint, facile vera esse credentur. Peccabit itaque contra hanc praeceptionem, qui Caesarem naturali morte, non violenta

(a) *Lib.* 2. c. 2. *et* §. 2. *et* 3.

extinctum induxerit; non peccabit qui eumdem singulos interfectores alloquentem exhibuerit; quod primum, non item alterum Historia notare debuerit. Qua ratione debeat esse Verisimilis Actio Tragoediae satis indicatum est superius cap. 3. in materia Dramatis universe spectata.

D. *Quo sensu Insignis erit illa Actio?*

M. Insignis erit non ratione tantum personarum, quae inducuntur: sed etiam, et quidem praecipue, ratione sui. Nimirum id requirit propositus Tragoediae finis: cum melius multo cieantur affectus, purgenturque, quando illustriores inducuntur personae, quae a summa felicitate ad infelicitatem maximam deveniunt, ut inferius (a) docebitur. Insignem certe, notamque vult esse Horatius hanc Actionem:

Rectius Iliacum carmen deducis in Actus,
Quam si proferres ignota indictaque primus.

Quamquam et suus sit in Tragoedia, ut in Epopoeja, locus personis ignobilioribus, seu iis, qui Actores Episodici appellantur.

D. *Quo sensu debet esse Actio Tragoediae infelix?*

M. Eo sensu, 1. ut sit Actio illa plena luctus et terroris. 2. Ut infelici plerumque terminetur exitu: quia misericordiam et terrorem debet concitare, ut animi affectus ex fine suo purget.

D. *Quomodo delectabit quae plena luctus erit Tragoedia?*

M. Non quidem res ipsae tragicae voluptatem afferrent, ut notavit Aristoteles (b), sed excellens illarum delectabit imitatio. Nam eorum quae vel fugimus, vel detestamur imagines, ut ferarum formas et cadaverum affabre factas non sine laetitia intuemur: quod insitum sit a natura hominibus imitari, ut idem observavit Philosophus. Adde quod tantae

(a) *Cap.* 10.
(b) *Poet. cap.* 2.

calamitatis expertes non esse, ac doceri, quae cavere oportet non mediocriter gaudeamus.

D. *Numquid licet aliquando felici exitu claudere Tragoediam?*

M. Quamvis satius sit exitum Tragoediae esse terribilem, et inexpectata felicis fortunae in luctuosam mutatione stupendum, volunt aliqui tamen licere ab ea lege deflectere in gratiam auditorum, qui domum redire malint laeti, quam tristes, adeoque indignius non habitum v. gr. primarium Actorem expedire se posse e magna quam incurreret, calamitate, atque id unum inquiri contendunt, ut luctuosa sit tota Tragoediae facies, ad illius finem obtinendum.

CAPUT IX.

De Forma Tragoediae.

D. *Quaenam est Forma Tragoediae?*

M. Est Fabula, sive compositio Actionis Tragicae.

D. *Qualis debet esse illa Fabula, sive Compositio?*

M. Debet esse una, simplex, justae cujusdam magnitudinis, in suas partes rite distributa, et variis Fabulae ornamentis conspicua, quae dotes explicatae sunt superius, cum egimus universe de Forma Dramatis.

D. *Quid speciatim praecipitur circa Fabulam Tragicam?*

M. Ut Fabula illa sit implexa, id est, ut annexam habeat peripetiam, vel agnitionem, vel utramque simul; atque etiam vult talem esse Philosophus (a) ut ex peripetia et agnitione oriatur maxima affectuum perturbatio; unde tres Fabulae illius partes designavit, peripetiam, agnitionem, et perturbationem.

(a) *Arist.* c. 11.

D. *Quia debent esse ornamenta Fabulae Tragicae!*

M. 1. Peripetiae, et Agnitiones, ut diximus, sunt adhibendae, concitandis affectibus cum primis idoneae. 2. Inserenda Episodia, pauciora, et breviora, ut supra monuimus. 3. Machinae usurpandae, modo non in solutione Fabulae, sed in nexu; ut docuimus. 4. Circa Mores praecipitur non tantum ut boni sint, convenientes, et aequabilis tenoris, sed etiam graviores, severioresque pro rerum, quae inducuntur, natura. Unde matronae gravi confertur Tragoedia apud Horatium:

Effutire leves indigna Tragoedia versus,
Ut festis matrona moveri jussa diebus,
Intererit satyris paullum pudibunda protervis.

De eadem sic habet Ovidius (a):

Omne genus scripti gravitate Tragoedia vincit.

5. Aspergendae Sententiae, quae graves personas deceant: qua cautione, superius tradidimus. 6. Dictio tam gravis esse debet, quam res ipsae, quae tractantur; versus jambicus trimeter usurpandus, quem vocat post Aristotelem Horatius *alternis aptum sermonibus*: quod ille numerus familiaris sit, et in omnem facile sermonem incurrat. Demittit tamen se decenter Tragoedia, uti se attollit Comoedia, ut idem observavit Horatius:

Interdum tamen et vocem Comoedia tollit,
Iratusque Cremes tumido delitigat ore,
Et Tragicus plerumque dolet sermone pedestri.

CAPUT X.

De Fine Tragoediae.

D. Quid est finis Tragoediae?

M. Finis Tragoediae est concitare quos-

(a) 1. *Trist. l. 1. el.*

dam animi affectus ad reliquos omnes purgandos. Hanc affectuum expiationem purgationemque, quam vocant, Tragoediae, ut finem indicit Aristoteles: cui consentiunt alii, qui ea de re scripsere, Auctores. Atque hic finis tam accurate, quam dilucide breviterque discutiendus est, cum exquisitus ab eo tum argumentorum, tum personarum, qui solet hic praecipi delectus, atque adeo optima pendeat Fabulae Tragicae constitutio. Quare disquirendum. 1. Qui affectus in Tragoedia; 2. A quibus. 3. Quomodo debeant concitari?

§. I. Qui affectus concitentur in Tragoedia.

D. *Qui affectus concitantur in Tragoedia?*

M. Misericordia et Terror, quorum ope purgantur omnes alii Affectus: unde Scena appellata est quaedam quasi palaestra humanorum affectuum, ubi praeparantur illi, et perficiuntur.

D. *Quomodo purgant alios Affectus Misericordia, et terror?*

M. Misericordia tangimur, cum videmus aliquem grandi aliqua calamitate pressum, praesertim immerentem; timemusque, ne quid simile nobis contingat, quod alteri nobis quodammodo aequali accidit: et sic misericordia parit timorem, cautumque praestat, quem afficit, ne gerat aliquid, unde tanta sibi miseria proveniat. Idem ad objectam gravis infortunii speciem terror incussus, ejusmodi vitandi mali desiderium injicit: quo desiderio efficitur, ut affectibus moderemur, qui sunt verae omnium germanaeque causae nostrarum calamitatum.

§. II. A quibus concitentur affectus in Tragoedia.

D. *Quinam debent concitare Misericordiam, et Terrorem in Tragoedia?*

M. Multo melius Actores, qui neque improbi neque admodum probi sunt, sed inter illos medii, et qui cum amicis rem habebant, aut consanguineis, illos affectus commovebunt.

D. *Quare minus commovebunt, qui sunt improbi?*

M. Quia ut improborum felicitas indignationem parit; sic non parit infelicitas misericordiam, aut terrorem: non misericordiam, quia dignum existimat quisque improbum calamitate, qua premitur, non terrorem, quia nemo sibi eventurum putat, quod improbi culpa factum esse videt; terreatur esto qui scelestum affligi scelestus aspicit: sed vulgo non sunt aut censentur improbi qui adsunt spectatores, adeoque non est existimandum, improbi calamitate illos esse perterrendos.

D. *Non poterunt igitur improbi in scenam produci?*

M. Poterunt utique, ut jam praemonuimus, sed ea adhibita cautione, ut, si minus misericordiam, terrorem saltem vel probis spectatoribus incutiant: quod sane fiet, si non tam ex culpa, quam ex errore humano lapsi videantur.

D. *Quare minus apti sunt movendae commiserationi, incutiendoque terrori, qui sunt maxime probi?*

M. Quia qui probus est, imprimis, cum sit infelix, non parit misericordiam, cum solam pariat indignationem, eamque maximam, si abominando facinore tollatur e vivis: non terrorem, quia, ut tradit Aristoteles, nemo sibi propter probitatem idem eventurum esse putat, cujus praemium est felicitas.

D. *Non licebit ergo probos in Scenam producere?*

M. Constat Christianos Martyres datos esse aliquando feliciter in theatrum, uti et viros alios probos qui semel aut amore ducti impotentius, aut ira abrepti vehementius caeco quodam impetu mortem aliis intulerunt. Quare lex illa, quae improbos probosve arcet a theatro, pro optima Tragoediae forma posita est; nec quidquam aliud voluit Philosophus, cum sic praecepit, quam, quid sit ea in re praestantissimum, indicare.

D. *Quem facis actorem medium probum inter et improbum?*

M. Is, juxta eumdem Philosophum, qui nec virtute nec vitio admodum excellit, qualem Oedipum fuisse accepimus: cujus neque magnae virtutes, neque summa vitia commemorantur, quae abripere in contrarium affectus auditores solent.

2. Qui peccat imprudens, ac proinde nec viri boni nomen meretur, quia illius officium est transgressus; nec contra improbi, quia inconsulto peccat. Sic idem Oedipus, cum parricidium summum esse crimen non ignoraret, Lajum tamen miser per ignorantiam peremit. Debet etiam summa ille dignitate praecellere: ut hac ratione major calamitas terrorem simul, et commiserationem augeat.

D. *Quare amicos inter, et consanguineos res geri debet in Tragoedia?*

M. Quia, 1. si inimicus inimicum occidat, nulla excitabitur commiseratio: nisi quatenus factum ipsum communi humanitatis recordatione commovet, atque etiam facile ferent homines in alio, quod essent ipsi quoque facturi. 2. Si nec amicus. nec inimicus alteri mortem inferat, sed ignotus ignoto; cum hoc agat sine affectu, nec ipse movebit affectus. 3. Si nec affinitate, aut sanguine conjunctus occidat, non adeo commovebit. Quare praestat, ut inter amicos, et cognatos res geratur; ut si fratres fatrem, parens filium, filius parentem aut occidat, aut invadat. Ab amicis enim ista cum fient, movebunt commiserationem: a consanguineis, atrocia etiam videbuntur, ut dum Clytemnestram Orestes, Eriphylem tollit Alcmeon.

§. III. Quomodo concitentur Affectus in Tragoedia.

D. *Quomodo concitantur affectus in Tragoedia?*

M. In hoc variant Tragoedi: (a) apud quos vel

(a) *Arist*. c. 1.

committit Actor facinus, vel non committit, iterum vel committit ignarus rei, vel conscius; item sic committit, ut factum vel post, vel ante agnoscat. Item ante agnoscit, ut animum mutet, priusquam id conficiat, aut poenitentiam agat.

Atque ex his variis modis concitandorum affectuum ortae sunt variae species Tragoediarum: quatuor celebrantur in primis, 1. est quando agnoscitur qui occiditur, ut cum Medea liberos occidit, 2. quando agnoscitur post mortem, qui occisus est: ut cum Oedipus Lajum sua manu peremptum audit, 3. quando agnoscitur eo tantum momento, quo perire debet, et periculo eripit, ut cum Iphigenia agnitum Orestem morti subducit, 4. quando agnoscitur qui periturus est, et ad mortem quaeritur, nihil tamen conficitur; ut cum Oemon apud Sophoclem stricto ense parentem insequitur, neque tamen quidquam agit.

D. *Licetne oculis objicere atrociora spectacula, quibus sanguis effuditur, et horror animis incutitur?*

M. Non licet, neque enim debent induci in theatrum aut incredibilia quaedam, ut sunt metamorphoses. aut foeda aspectu, aut visu atrocia juxta illud Horatii:

Nec pueros coram populo Medea trucidet,
Aut humana palam coquat exta nefarius Atreus,
Aut in avem Progne mutetur, Cadmus in anguem.
Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.

D. *Qui referri poterunt quae oculis non licebit subjicere?*

M. 1. Praenunciabuntur gerenda vel ab eo, qui facinus patraturus est, vel ab aliquo alio, 2. postquam gesta fuerint, narrabuntur, quod Nunciorum munus esse solet: sic praeceperat Horatius:

. . . . . . Non tamen intus
Digna geri promes in Scenam, multaque tolles
Ex oculis, quae mox narret facundia praesens.

D. *An non licebit aliquid ob oculos ponere, quod speciem aliquam habeat crudelitatis?*

M. Licebit vincula, ipsumque demortui Principis cadaver deferre in medium, ad commovendum auditorem; item verbera, aliaque saevitiae instrumenta licebit coram exhibere, at non percutere, aut perimere, nisi post Scenam id fieri simuletur.

CAPUT XI.

Praeceptorum usus in scribenda Tragoedia.

D. *Traditas hactenus de Tragoedia praeceptiones, quaeso te, ad usum ut revoces, et scribendae Tragoediae unum aliquod Paradigma proponas.*

M. Si velis ex arte Tragoediam scribere, nudam primum ac sine ullo ornamento delineabis Actionem, quae est materia Tragoediae, deinde ad Fabulam, quam voles inducere, attendes, videbisque, sitne simplex, an implexa; si implexa, ut peripetiam simul et agnitionem, et qualem utramque admittet, et cum superioribus an bene cohaereat; an terror ex rebus oriatur an commiseratio, aut quomodo possunt aliunde commoveri; tum personas conquires, earum ipse habitus, affectusque animo indues: Episodia postmodum excogitabis. Postquam sic fuerit constituta Fabula, quid in Nexu, quid in Solutione inducere necesse sit, examinabis; nam in Nexu, non in Solutione debent esse episodia, neque etiam prolixa illa, aut otiosa, sed brevia, et cum Actione primaria rite connexa. Si simplex fuerit Fabula, curabis artificiose ut desinat: sin implexa, agnitionem ut habeat, et peripetiam elegantem, et quae tragicos affectus, seu perturbationes ipsa per se excitare possit.

D. *Profer, quaeso, exemplum tum simplicis, tum implexae Fabulae?*

M. Fabulae simplicis exemplum sit Troadum Tragoedia apud Senecam, quae sic se habet. Graeci expugnata Troja, Calchantem consulunt, quo pacto salvi domum pervenire, ac faventes sibi Deos redituri habere possint. Calchas Polyxenam, et Astyanacta necandos esse pronuntiat, atque id conficitur. Reliqua sunt episodia, apte illi Fabulae intexta. Sic Episodium est Agamemnonis cum Pyrrho colloquium, quod ex Calchantis de mactanda Polyxena consilio nascitur; item episodium est tota illa scena, in qua ab Ulysse quaeritur Astyanax, ac tandem invenitur: quod pariter e consilio de praecipitando Astyanacte oritur.

Fabulae implexae exemplum esto Oedipi Tragoedia apud eumdem Senecam. Oedipus disquirens quis sit Laji interfector, se et illius filium, et interfectorem atque etiam Jocastae matris suae maritum esse agnoscit; quare effossis sibi prae pudore et ira oculis abit in exilium, et Jocasta se gladio confodit. Haec est Actio primaria; ad quam non spectat necessario Oedipi in prologo de pestilentia sermo, quamvis cum eadem apte cohaereat. Item ejusdem Oedipi cum Creonte, et Tiresia colloquium, tum prolixa illa inferorum descriptio, umbrarumque evocatio sunt Episodia, nisi forte cum nominatim de Laji caede agitur: Oedipi autem, et Senis, et Phorbantis ex parte colloquium ad mutationem paullatim deducunt; ad Nexum tamen referri possunt: reliqua sunt in Solutione, ubi est peripetia et agnitio mirabilis.

CAPUT XII.

De Comoedia.

D. *Quae est Comoedia?*

M. Comoedia secundum vim vocis est paganus cantus; κώμη enim graece significat *pagum* latine, et ᾠδὴ *cantum*; sic appellata, quod in pagis habuerit originem: vel ut alii volunt, a Como hilaritatis ac temulentiae Deo dicta est Comoedia, quasi κωμῳδεῖν sit, *canere Como digna.*

D. *Quomodo definitur Comoedia?*

M. Definitur *Imitatio Dramatica Actionis unius, totius, civilis, aut privatae, et vulgaris, stylo populari exhibita, et laeto semper exitu terminata, ad proponendum vitae privatae exemplum.* Atque haec definitio Comoediae materiam, formam et finem attingit; de quibus breviter admodum agendum est: cum satis ea sint exposita in Materia, Forma, et Fine poematis dramatici, universe spectati, et alibi passim pluribus in locis.

D. *Quid habes circa materiam Comoediae?*

M. Est actio; cujus jam recensitae sunt in definitione, et superius explicatae in materia dramatis variae affectiones. Veritatem, vel falsitatem admittit illa, quia privati hominis est actio obscura per se et ignota; neque imitatur res illustres et terribiles, aut admirabiles, sed civiles et privatas: ut avaritiam senum, fraudes servorum, et similes, quae alios sollicitudine, laetitia alios impleant: quam debet esse insuper jocularis ut delectet, et ea vitia exagitare, quae risum potius, quam misericordiam moveant.

D. *Quid praecipis circa Formam Comoediae?*

M. Praeter ea, quae dicta sunt in Forma poematis dramatici, curandum est, ut intexantur, 1. quaedam peripetiae, non quae magnos ac vehementes, sed remissiores levioresque cieant animorum motus.

2. Agnitiones, non eae, unde oriantur maximae perturbationes, sed quae levioribus de caussis ortae non admodum moveant: ut in Plautinis Comoediis, quae fit e crepundiis, nonnumquam cistulis, aut annulis Agnitio. 3. Episodia brevia et apta. 4. Mores solutiores, et jocis salibusque conditi: in quibus magno opus est delectu: videndumque, ne sint frigidi, multo minus obscoeni, quod jure in Plauto reprehendit. Horatius.

At nostri proavi Plautinos et numeros, et
Laudavere sales, nimium patienter utrumque,
Ne dicam stulte mirati; si modo ego, et vos
Scimus inurbanum lepido seponere dicto.

5. Sententiae rariores; ac vix aliae, quam pertinentes ad vitam quotidianam, et in frequentiori usu positae, ut sunt trita ac vulgaria proverbia. 6. Dictio apta rebus, adeoque non grandis, ut in Tragoedia: sed contra humilis, suavis, et mediocri ornatu contenta: quamvis possit aliquando altius assurgere; cum graviores affectus sunt exprimendi, ut ait Horatius;

Interdum tamen et vocem Comoedia tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore.

Adeoque metrum optimum erit, quod proxime accedit ad solutam orationem.

D. *Quid statuis circa Finem Comoediae?*

M. Vult Philosophus, Comoediae esse, ex inimicis amicos efficere; quod universe dictum esse oportet, ut cum pater filio reconciliatur, aut cum fraude aliqua vel casu ex ipsa Actionis natura exorto a se invicem disjuncti duo homines mutuo in gratiam redeunt. Sed istud officium Comoediae potius, quam Finis: qui in eo positus est, in vitae privatae exemplum proponatur, ut ita mores quisque suos corrigat.

Ex dictis colliges, a Tragoedia potissimum differre Comoediam. 1. Materia; Tragoedia res grandiores, Comoedia, res privatae 2. Exitu; funestus esse solet in Tragoedia, in Comoedia felix est atque hilaris.

D. *Quid si personae illustres inducantur in Scenam quae Fabulam Comicam peragant?*

M. Non erit haec Tragoedia, aut comoedia, sed tertium Dramatis genus ortum ex utraque, quod appellabitur Tragicomoedia, cujus finis est semper laetus, personae partim illustres, partim vulgares; res modo ludicrae, modo tristes. Amphitruonem vocat Tragicomoediam Plautus, ubi sic loquitur in Prologo Mercurius:

Faciam ut commista sit Tragicomoedia.
Nam me perpetuo facere ut sit Comoedia
Reges, quo veniant, et Dii, non par arbitror.
Quid igitur? quoniam hic servus quoque partes habet,
Faciam proinde, ut dixi Tragicomoediam.

Finis Libri Tertii.

INSTITUTIONUM
POETICARUM
LIBER QUARTUS.

DE RELIQUIS POEMATIBUS.

M. Post Epicam, et Dramaticam poesin celebrantur multa minora poemata; quorum alia sic a se invicem differunt, ut singula singulas, easque maxime diversas constituant species, ut Elegia, Epigramma, Satyra, Ode, etc. alia vero cum sint ut plurimum in genere heroico, majorem habent inter se conjunctionem, ac velut affinitatem; quamquam ad Oden quoque referri possint, cum commode canantur ad lyram; sunt haec, Epitalamia, Genethliaca, Epicedia, Epinicia, Soterica, Propremptica, Paraenetica, etc. de quibus omnibus breviter modo pro dicendi instituto, disputabimus.

CAPUT PRIMUM

De Elegia.

D. *Quid est Elegia?*

M. Elegia proprie est *funebris cantus*, a flebili lugentium sono sic dicta, qui crebro ἒ ἒ λέγουσιν *he! he ingeminant.*

D. *Quae est materiae Elegiae?*

M. Est proprie res funebris, et tristis; unde Ovidius in mortem Tibulli canit :

Flebilis indignos Elegeia solve capillos:
Ah! nimis ex vero nunc tibi nomen erit.

Et 5. Tristium:

Flebilis ut noster status est, ita flebile carmen.

Factum est tamen deinde, ut non tantum res funebres ac tristes, sed res quoque laetae, amores, vota, preces, gratulationes, et convicia elegiaco carmine scriberentur, ut videre est apud ipsum Ovidium. De materia primisque Elegiae Auctoribus sic statuit Horatius:

Versibus impariter junctis querimonia primum,
Post etiam inclusa est voti sententia compos.
Quis tamen exiguos Elegos emiserit Auctor,
Grammatici certant, et adhuc sub judice lis est.

D. *Quae est Forma Elegiae?*

M. Forma elegiae est ipsius constitutio, et compositio, seu quaedam eorum, quae canuntur elegiace, dispositio; de qua sic praecipi potest, ut poema illud totum sit lene, perspicuum; dictio mollis, et aequabilis, morata, tenera, affectibus plena, et delicata quadam suavitate condita. Quamquam pro ratione rerum, quae celebrabuntur, magnifice etiam procedat Elegia; ut quae apud Propertium scripta in Actiacam victoriam, et alibi passim apud Auctores probatissimos.

CAPUT II.

De Epigrammate.

D. *Quid est Epigramma?*

M. Si vocis etymon attendas, est inscriptio quaevis: επιγϱάφων enim graece, est *inscribere* latine. Si definitionem quaeras, dicitur breve poema cum simplici cujuspiam rei, vel personae vel facti indicatione, et aliquid ex propositis deducens.

D. *Quotuplicis generis est Epigramma?*

M. Duplicis, et indicat definitio; aliud enim sim-

plex est, quod simplici rei personae, aut facti indicatione continetur, ut sunt inscriptiones denariorum, et statuarum, ut ista clypei :

Aeneas haec ex Danais victoribus arma.

Alterum compositum dicitur, quod in ratione dicenda colligendaque, et quasi in argumentatione positum est.

D. *Quae est materia Epigrammatis ?*

M. Sunt res universae, personae, facta, quae exornari, reprehendi, fieri, probarive possunt.

D. *Quae est ejus Forma ?*

M. Est ipsa ratio tractandi Epigrammatis, quod solet scribi carmine vel hexametro, vel elegiaco, vel phaleucio, vel jambico.

D. *Quis est Finis ?*

M. Est communis omni poesi, delectare docendo, seu laudet, seu vituperet Poeta, qui ab hoc fine non debet recedere.

D. *Quot sunt Epigrammatis dotes ?*

M. Tres numerantur praecipuae, Brevitas, Perspicuitas, et Acumen.

CAPUT III.

De Satyra.

D. *Quid est Satyra ?*

M. Satyra videtur nomen ducere a Satyris, Diis petulcis, lascivis et dicacibus, qui inter Actus Tragoediarium, ac postea Comoediarum inducti in theatrum, non tantum sermone parum verecundo, libero, aculeato, vultu ac corpore risum movebant ; verum etiam cives improbos nominatim carpebant: unde Satyra ab aliquibus ad poema dramaticum revocatur. Videtur etiam dicta Satyra, quasi Satura; quod varium complectatur argumenti genus. Quare definitur Satyra *Poema jocosum,*

liberum, et aculeatum, ad reprehendendos, corrigendosque mores corruptos.

D. *Quae est materia Satyrae?*

M. Dici potest turpitudo risu digna, vel odio; exagitant enim Satyrici poetae inertes, Parasitos, Deformes, Loquaces, Ingratos, Ambitiosos. Prodigos, Avaros, etc. Materiam Satyrae his duobus versibus definivit Juvenalis:

Quidquid agunt homines, votum, timor, ira voluptas,
Gaudia, discursus, nostri farrago libelli.

Quae est Forma Satyrae?

M. Est ipsius constitutio, et compositio, in qua illinendae sunt quibusdam suavitatibus objurgationes ut aequiore animo excipiantur: adeoque versutum, sagax, callidum, disertum. acutum ingenium requiritur. Amat Satyra crebras sententias, acutas, et acres, puritatem, et elegantiam in verbis, remissos molliores que numeros, dictionem submissam, quotidianae locutioni similes; unde Horatius, qui in Odis usque adeo numero studuit, ut idcirco numerosus vocetur ab Ovidio; idem tamen in Satyris numerum illum neglexit, non quia aliter non posset, sed quia illum neglectum, Satyris putaret convenire. Nullae certae partes in hoc poemate assignantur; aliquando insinuatio, saepius abruptum, et incitatum principium adhibetur.

D. Quis est Finis Satyrae?

M. Est objurgando et irridendo absterrere homines a vitiis, et ad virtutem incitare. Videndum tamen, ut joci ac sales satirici careant obscoenitate, ne, dum animos vult purgare Poeta, ad morum turpitudinem invitet.

CAPUT IV.

De Poemate Lyrico.

D. Quid est Poema Lyricum.

M. Dictum est Poema Lyricum a Lyra, quae inter organa musica celebris est, adhibeturque ad hujusmodi carmen concinendum. Quare vocatur etiam illud poema Ode, et Melos, id est cantus, unde Poetae Lyrici, et Melici.

D. Quae est materia poematis Lyrici ?

M. Longe lateque patet haec materia: continet enim laudes Deorum, et hominum vota, preces, exhortationes ad virtutem capessendum, ad vitia fugienda, deplorationes calamitatum, desideria, conquestiones, fontium, montium, villarum, aliorumque locorum amoeniorum laudes, et descriptiones: deliberationes item, et invitationes, aliaque innumera, quae brevi poemate concludi possunt, comprehendit. Nam, ut docet Horatius :

Musa dedit fidibus Divos, puerosque Deorum.
Et pugilem victorem, et equum certamine primum,
Et juvenum curas, et libera vina referre.

D. Quae est Forma poematis Lyrici ?

M. Est compositio, seu ratio scribendi illius poematis : ubi notandum est, quod est Epopoejae gravitas, Tragoediae vehementior affectus, Comoediae jocus, Elegiae mollities, Satyrae acerbitas, Epigrammati acumen, idem esse poemati Lyrico suavitatem. Quare debent adhiberi verba florida, polita, non sine majestate induci sententiae, vitari literarum collisiones duriores, aliaque observari, quae diximus facere ad suavitatem Narrationis Epicae, et ad dotes dictiones poeticae.

D. Quot sunt Versuum genera in Odis ?

M. Sunt sane quam plurima: quae suas ducunt

appellationes vel ab auctoribus, ut Alcaici ab Alcaeo, Sapphici a Sappho, Asclepiadei ab Asclediade, etc. vel a metris, quibus constant, ut Trochaici a Trochaeo; Dactylici a Dactylo, Anapaestici ab Anapaesto, etc. sed illorum metrorum leges a Grammaticis petendae sunt.

D. Quid est Strophe, Antistrophe et Epodus?

M. Odes dividebatur in Strophen, Antistrophe, et Epodum. Strophe erat pars illa Odae, quam Chori in lustranda ara, in Deorum laudem modulabantur, progrediendo ab oriente in occidentem. Antistrophe vocabatur, cum Chorus revertebatur canendo ab occidente in orientem. Epodus fiebat, cum in medio consistebat Chorus, et quod supererat carminis, persolvebat. Verum jam nomine Epodi intelligitur illud genus carminis, in quo singulis versibus singulae clausulae subjiciuntur, et veluti accinuntur, idque fere alio genere carminis, et plerumque breviori: cujusmodi sunt pleraque apud Horatium in libro Epodeon, jambico dimetro post heroicum, aut trimetrum jambicum statim succedente.

D. Quid est Ode distrophos, tristrophos, et tetrastrophos?

M. Ode dicitur distrophos, quae plures habet strophas, seu clausulas: quarum singulae continent duo carmina: quae clausulae strophae dicuntur, quod post duos versus ad duos alios reverti oporteat, ut in hac Ode Horatii, v. g.

Sic te Diva potens Cypri.
Sic fratres Helenae, lucida sidera.

Post haec duo carmina, eodem modo duo alia succedunt:

Ventorumque regat pater,
Obstrictis aliis, praeter Japyga;

et sic deinceps ad finem Odae. Ita dicitur illa Ode tristrophos, quae continet plures strophas; sive conversiones, quarum singulae habent tria carmina: et tetrastrophos, cujus singulae strophae quatuor includunt versus.

D. *Quid est Ode monocolos, dicolos, et tricolos?*

M. Ode dicitur monocolos, seu uniformis, quae unius ejusdemque generis habet carmina; talis est prima Ode Horatii:

Moecenas atavis edite Regibus,
O et praesidium, et dulce decus meum, etc.

cujus omnia carmina sunt asclepiadeica. Dicitur Dicolos, quae habet strophas, quarum carmina sunt duplicis generis, tricolos, cujus strophae continent carmina triplicis generis.

CAPUT V.

De Hymno, Parodia, et Carmine Intercalari.

D. *Quid est Hymnus?*

M. Est Ode ad Dei laudes virorumque illustrium celebrandas instituta; ὑμνεῖν enim graece est *celebrare* latine.

D. *Quid est Parodia?*

M. Est imitatio versuum, ubi sententia tamen ad contrarium sensum detorquetur. Istud genus carminis frequentavit imprimis Joannes Baptista Masculus profanos sensus ad religiosa fere argumenta convertens. Sarbievius item odas Horatii aliquot improbas ad pietatem traduxit per parodiam.

D. *Quid est Carmen Intercalare?*

M. Intercalare carmen, quod et Regium dicitur est illud in quo post aliquod versuum intervallum, idem semper recurrit, ut apud Virgilium in Eclogis; ille versus saepius usurpatur:

Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus:

et ille deinde:

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

CAPUT VI.

De Eclogis, Silvis, et Diris.

D. *Quid est Ecloga?*

M. Ecloga, quae et Bucolicum Carmen a bubulco, et Pastoricium a Pastore dicitur, est imitatio rusticarum actionum stylo mediocri, et suavi, vel per meram enunciationem, vel per dramaticam personarum effictionem. Eclogae vocantur a delectu, et concinnitate sermonis: ἐκλέγειν enim graece est *seligere* latinae. Cum autem Bucolicum Carmen initio inconditum esset, ut plurimum, pulchriora quaedam, elegantioraque seligebantur: unde huic generi carminum indita est appellatio.

D. *Quae sunt leges hujus Poematis?*

M. Tractantur in eo vota, gratulationes, altercationes, pollicitationes, conquestiones, gaudia: sed videndum, ut omnia agrum redoleant. Dicendi character debet esse humilis, frequentes adhibendae comparationes ex agris deductae, jucundae item descriptiones inserendae. Hexametrum carmen adhibendum, modo ne adsit granditas, neve longiore ambitu circumducatur. Ducem habes in hoc genere poeseos, ut in heroico, Virgilium, quanto sublimior videtur in Aeneide, tanto se submissus de industria deprimit in Bucolicis.

D. *Quid vocas Silvas?*

M. Sunt Carmina subito calore effusa, neque anxia cura castigata. Silvae dicuntur, quod oblatam quasi temere materiem ex tempore, et stylo veloci percurrat. et tractet Poeta dum calor menti insidet. Statius certe initio suarum silvarum libellos, qui subito calore, et quadam festinandi voluptate sibi fluxerunt, silvas vocat, additque illa poemata solum habere gratiam celeritatis.

D. *Quid intelligis per Diras?*

M. Dirae sunt quoddam Carminis genus, quo quidquid furoris, imprecationum, querelarum, conviciorum in mentem venit, effundit Poeta. Sic Dido Aeneam apud Virgilium, Medea Jasonem apud Senecam diris prosequuntur.

Expeditis, de quibus libri hujus initio, variis carminum generibus, illud unum superest, ut de Poematibus, quae ad heroicam poesim commode revocantur, quamvis ad lyram quoque venuste cani possint, breviter disseramus: sunt haec Epithalamia, Genethliaca, Epicedia, etc.

CAPUT VII.

De Epithalamio, Genethliaco, Epicedio.

D. *Quid est Epithalamium?*

M. Est Poema pro nuptiali pompa conscriptum, sic dictum a vocibus Graecis ἐπὶ, *ad*, et θαλαμος, nuptiale cubiculum.

D. *Quomodo conficiendum est illud poema?*

M. Laudes conjugum celebrandae, faustum augurium capiendum, fructus illarum nuptiarum praedicandus, vota concipienda pro connubii felicitate, et futura prole. Consule poetas, qui scripsere Epithalamia, Catullum, Statium, Claudianum, etc.

D. *Quid est Genethliacum?*

M. Est Carmen, quod nascentibus accinitur; γενέτλου enim graece est *nativitas* latine, unde Genethliacon natale carmen.

D. *Quo modo scribendum est hujusmodi Carmen?*

M. Parentum virtutes celebrantur, spes de puero excitatur, variae loci, ac temporis notantur circumstantiae.

D. *Quid est Epicedium?*

M. Est Carmen funebre, quod Naenia Romanis,

Graecis Epicedium dicitur ab επι et κηδος, *cura*, quae mortuis praecipue debet impendi.

D. *Quae sunt leges Epicedii?*

M. Narrantur demortui laudes, pompa funebris describitur, conditur Epitaphium, Poeta denique apprecatur aeternitatem.

CAPUT VIII.

De Epinicio, Eucharistico, Propemtico.

D. *Quid est Epinicion?*

M. Est Carmen pro reportata victoria conscriptum, sic dictum ab ἐπι, et νικη, *victoria*. A variis circumstantiis loci, temporis, hostium multitudinis etc. celebranda est victoria; observanda tradita posteris imperatoriae prudentiae, et fortitudinis monumenta; exponendum qui fructus ex victoria consequantur: vota precesque pro patriae, Victorisque incolumitate fundendae. Habes passim apud Auctores exempla quae in hoc genere Carminis imiteris.

D. *Quid est Eucharisticum?*

M. Est poema, quo gratias alicui agimus ob praestitum beneficium, sic dictum ab ἐυχαρισϑειν, *gratias agere*: debet eo in carmine praedicari acceptum beneficium, dantis humanitas, et beneficentia extolli; accipientis necessitas non debet omitti, item miscenda vota in gratiam dantis.

Hujus Carminis passim exempla suppetunt apud Auctores.

D. *Quid est Propemticum Carmen?*

M. Propemticum a προπέμπω, *deduco*, est Carmen in gratiam aliquo obeuntium scriptum: in quo vota concipiuntur eorum causa, vel ad avertendum malum aliquod, vel ad bonum aliquod, ac praecipue fortunatum iter apprecandum. Talis est Ode Ho-

ratii (a) in gratiam Virgilii Athenas navigaturi, quae sic habet;

Sic te Diva potens Cypri,
Sic fratres Helenae, lucida sidera,
Ventorumque regat pater,
Obstrictis aliis, praeter Japyga;
Navis quae tibi creditum
Debes Virgilium, finibus Atticis
Reddas incolumen, precor,
Et serves animae dimidium meae.

Egregia habet Vallius (b) hujus generis poemata quibus Amicos, atque unum imprimis sub Amyntae persona in Indiam proficiscentem prosequitur, quae tu consule.

CAPUT IX.

De Carmine Soterico, Protreptico, et Paraenetico.

D. *Quid est Sotericum Carmen?*

M. Est carmen pro salute recepta, et vitato gravi aliquo periculo; dicitur Sotericum quod σωτουρῖα graece, *salutem* sonet latine; in eo debet expendi periculi magnitudo, in eo subeundo fortitudo, in vitando solertia, vel felicitas, bona ex vitato exorta celebrari. Habes absolutissima hujus Carminis exempla apud Frizonium in quatuor Odis, quas ad Franciam, ad Christianissimum Regem, Augustissimam Reginam Matrem, post recuperatam Regis sanitatem inscripsit, quarum prima sic incipit.

Pacane ovantes junge lyrae modos,
Et Martiales, Francia, laureas.
Defuncta fatali periclo.
Magnifici rea surge voti, etc.

(a) *Lib.* 1. *Od.* 3.
(b) *Her. lib* 3.

D. *Quid est Carmen Protrepticum* ?

M. Idem est atque Adhortatorium Carmen a verbo προτρεν, *adhortor*, cum scilicet alios ad aliquid suscipiendum impellimus. Nihil est usitatius hujusmodi carmine apud Poetas. Formam habet illius exquisitam Frizonius in Sacra expeditione ad Principes Christianos;

Surgite magnanimi Proceres, quos aethere ab alto
Increpuere sacrum spirantia classica Martem etc.

Quae Carmina, si qua alia, vim habent ad permovendos animos, ducitur enim adhortatio ab Ottomanici hostis ferocitate, et successu funeste felici, ab amplitudine regionum ab eo devastatarum, ab Solymae urbis sanctitate, ab eo tam foeda servitute oppressae, a futurae victoriae certis conjecturis, etc.

D. *Quid est Carmen Paraeneticum*?

M. Est Monitorium Carmen, a καραινεω, *admoneo*, sic dictum, in quo praecepta sapientiae continentur. Sic Poeta pro suo officio alios monet v. gr. ne se periculis temere objiciant, ne majora viribus suscipiant, ne quid aliud aggrediantur, cujus ipsos postea poenitere possit. Habes ejusmodi Carmina passim apud Poetas tum veteres, tum recentiores, ac proinde nihil est opus, festinanti praesertim, exempla proferre.

Finis Libri Quarti.

INSTITUTIONUM POETICARUM

LIBER QUINTUS.

Exempla varia, et Observationes ad Artem Poeticam spectantes complectens.

CAPUT PRIMUM.

Poetarum Latinorum praestantiorum nomina, aetas, stylus.

Cum Poesis lectione summorum poetarum et imitatione potissimum comparetur, juvat cognocere quinamPoetae frequentius et accuratius legendi, quinam obiter et strictim volvendi, aut etiam omninc praetereundi sint. Id ex Indice, quem subjicio, patebit.

MARCUS ACCIUS PLAUTUS, natione Umbe patria Sarsinas, obiit anno Urbis conditae quingentesimo septuagesimo, qui fuit mundi termillesimu octingentesimus septuagesimus. Non temere legendus est, propter nequitias et impuros amores, atqu adeo propter sales invenustos quibus scatent eju Comoediae.

P. TERENTIUS, auctor est Latinitatis tersissimae: non legatur tamen, nisi purgatus. Ortus es Carthagine, in Africa, anno U. C. 560. In pingendi hominum moribus, et arte coagmentandae fabulae ceteros vincit Comicos.

TITUS LUCRETIUS CARUS insignis est o Latinum sermones, et sententiarum gravitatem: ver

sus habet paullo horridiores, interdum obscoenos, et impios. Scripsit Physica. Romae natus est, anno ejusdem Urbis 658.

CAJUS VALERIUS CATULLUS, Veronensis novem post Lucretium annis ortus, scripsit Odes, Elegias, Epigrammata, etc. Sermo bene Latinus est, versus aliquando duriores, saepe obscoeni.

P. VIRGILIUM annus U. C. 684. edidit, futurum olim principem Latinae poeseos; patria tanti viri Andes vicus prope Mantuam.

Q. HORATIUS FLACCUS quinque post Virgilium annis editus Venusi, in Apulia; omnia ingeniose, splendide, luculenter scripsit, non pauca tamen habet luculenta, et inquinandis moribus, nisi delectus habeatur, opportuna.

ALBIUS TIBULLUS, et SEXTUS AURELIUS PROPERTIUS, nati sunt circa annum U. C. 710, hic in Umbria, ille Romae, uterque poeta melior quam castior, atque idcirco ablegandus a puerorum Scholis, nisi qui forte locus bene repurgatus excerpatur.

P. OVIDIUS NASO patriam habuit Sulmonem, urbem Pelignorum in Italia anno U. C. 711. amoenus vates, copiosus, ingeniosus, et illaborata facilitate gratus, utinam aeque castus et modestus: quamobrem periculose legitur non solum in iis libris, ubi nequitiam aperte profitetur, sed in Metamorphosibus, epistolis, etc. Tristia et libri de Ponto minus habent periculi.

MANILIUS, incertum quo anno natus, recte in extrema Augusti tempora rejicitur, cui suum opus videtur dedicare. Scripsit Astronomica; versatus satis concinne ac feliciter in argumento per se horrido, et intentato.

PHAEDRUS, origine THRAX, libertus Augusti floruit sub Tiberio. Lucet in eo nativus quidam latini sermonis lepus, aureo Augusti saeculo dignissimus. Vide, quae de illo et aliis nonnullis Poe-

tis scripsit Franciscus Vavassor, in suo de Ludicra dictione libro. Multa quoque de Poetis disseruit erudite Possevinus in suae Bibliothecae parte 2. lib. 7. Addi solent ad Phaedri calcem Avieni Fabulae. Is Theodosio Seniore imperante vixit, hoc est, annis post Phaedrum circiter 350. Ejus latinitas immane quantum a Phaedri nitore discrepat.

SENECA, patria Cordubensis, Lucii Annaei Senecae Philosophi, ut multis placet, filius, vixit Neronis aevo. Artem tragicam ignorat. Ampullata sunt ejus Carmina, plerumque tamen plena spiritus et ardoris; latinitas non ignobilis, in sententiis et orationibus, quas actoribus suis et heroibus affingit, modum vix tenet, multo praestantior futurus, si obtemperare ingenio suo, quam indulgere maluisset.

MARCUS ANNAEUS LUCANUS, Senecae Philosophi fratris filius, patria item Cordubensis. Historiam civilis belli Caesarem inter et Pompejum versu scripsit elato, et saepe turgido, nonnumquam acri et ingenioso. Cur illi poetae nomen abrogent eruditi, et oratoribus, vel historicis annumerandum censeant, intelligitur ex iis, quae de poesi diximus. Non enim poematis sui materiam quasi facit, et rerum variarum inventione, ac mutatione illustrat, sed acceptam ab Historia ornate prosequitur. Multos fallit ambitiosus ille sententiarum tumor, et argutiarum fucus, ad pompam potius et fastum, quam ad veritatem comparatus.

PETRONIUS ARBITER, cives Romanus praedives, Neronis familiaris, ejus flagitia descripsit, versibus impurissimis et argumento convenientibus, uterque dignus oblivione, et execratione.

A. PERSIUS FLACCUS, Volaterranus; eodem Neronis tempore Satyras scripsit, sed multo conditas sale: tuto legi, pauca si demas, possunt.

SILIUS ITALICUS, ab Italica, Beticae Hispaniae urbe, sic appellatus, ultimo Neronis anno consulatum gessit, iterumque sub Domitiano Poema

composuit de secundo Bello Punico. Virgilium, cujus cultor insignis erat, imitari studuit ac sequi, multum abest, quin assequatur.

P. PAPINIUS STATIUS, Neapoli, ut verius creditur, oriundus, sub Nerone et Domitiano, scripsit Silvas, Thebaidem, et Achilleidem, stylo saepe confragoso, et obscuro. Ejus Silvae sunt amaeniores et cultiores.

C. VALERIUS FLACCUS, Setinus, edidit libros octo Argonauticon, quos Vespasiano dedicavit. Statio purior et melior est.

MARCUS VALERIUS MARTIALIS, Bilbilitanus, Romae annis quinque, et triginta vixit, usque ad Trajani tempora, cum in Hispaniam suam rediit: mores et ingenium perpolire potest ejus lectio, si obscoena deleas epigrammata.

DECIUS JUNIUS JUVENALIS, Aquinas, poeta doctus, et eloquens, majestatem, et aculeos. interdum declamatorios, habet; minus Horatio politus ac pressus, Persio uberior est. Cave, illum, nisi expurgatum legas.

CLAUDIANUS fuisse Alexandrinus fertur, sub Theodosio magno, ejusque liberis claruit, a quibus ei statua in Romano Foro posita, poeticos spiritus ingentes et meliore saeculo dignos habet, ac, si tumoris nonnihil detrahas, vix ulli poetarum latinorum, praesertim in iis, quae postremo loco scripsit, secundus est.

AURELIUS PRUDENTIUS, sub eodem Theodosio, in rebus Christianam fere pietatem et religionem spectantibus operam posuit, barbaro saepe, licet ingenioso, et erudito carmine.

Quintiliani judicium de Poetis Latinis habes libro ejus Institutionum. X.

CAPUT II.

De Stylo Poetico.

Stylus vocatur propria quaedam dicendi, seu scribendi forma. Sunt enim qui breviter et strictim loquuntur et scribunt; sunt qui fundunt latius orationem solutam perinde, ac vinctam: alii magnifice et splendide, alii nitide ac parce amant scribere. In quo suam quisque indolem fere sequitur. Hinc styli tanta varietas, praesertim in poetis, qui genio plusculum indulgere solent. Oritur etiam illa e variis carminum generibus. Alius enim stylus convenit Epopoejae, et versui Heroico; alius Tragico, et Comico; alius Lyrico: suus est Epigrammati, suus Elegiae, suus Dithyrambo. etc. Quis autem singulorum istorum sit proprius, aliunde cognosci melius nequit, quam poetis ipsis legendis. Caput est legere optimos in unoquoque genere: exempli caussa Virgilium in Heroico poemate, quem recentiores quidam egregie sunt imitati; ut Sannazarius, Bembus, Heinsius, et alii, quorum carmina extant collecta in libello, cujus titulus est: *Deliciae Heroicae Poesos*, item Jacobus Vallius, Carolus Ruaeus; et in Elegiaco, Ovidius, Sidronius Hoschius; et in Comico Terentius; in Tragico, Seneca, Petavius, Malapertius, etc. In Lyrico Horatius, Sarbievius, Jonius, etc. In Epigrammate Martialis; in Sylvis Statius etc. Consule Quintilianum libro praesertim 12. c. 10. ubi de stylo, ejusque diversis formis agit; et Nicolaum Caussinum in suis divinae et humanae eloquentiae Parallelis Lib. XI. sed praecepta haud multum juvant. Optimum stylum consequeris, si multum et attente legeris, et digenter scripseris.

CAPUT III.

De Variis Versuum generibus,.

Praeter usitatos versus, Hexametrum, Pentametrum, et Jambicum, qui nihil, aut parum difficultatis habent, alii quidam sunt reconditiores, partim a comicis, partim a Lyricis vatibus usurpati: de utrisque pauca observabimus.

§. I. De versibus Comicis.

Cum poesis ad delectationem maxime comparata sit, uti versibus debet, quae est oratio omnium suavissima. Tragici utuntur Jambicis perfectis, iis nempe, qui in pedibus paribus Jambos habent, nempe in 2. 4. et 6. in imparibus vero spondaeos, vel Anapaestos, Dactylos, aut Jambos, quia omnes isti pedes plus habent gravitatis, et dignitatis. Comici utuntur Jambicis perfectis, idque satis habent. si in fine sit pes Jambus; et in aliis locis adhibent promiscue Jambos, Spondaeos, Dactylos, Tribrachos, Anapaestos, qui locum habent in Jambicis perfectis. Praeterea utuntur Amphimacro, seu Cretico, qui constat duabus extremis syllabis longis et media brevi. ut *Pamphilum abiunt*. Interdum Proceleusmatico, sive duobus Pyrrichiis, hoc est quatuor brevibus, quia quatuor breves respondent duabus longis, e quibus constat Spondaeus, cui locus est in Jambico versu. Exemplum Proceleusmatici habes in Andria Act. I. Sc. I. sub finem:

Mala mens-malus ani-mus, quem-quidem ego si sensero, in hac enim scaena sunt omnes Senarii, sive Trimetri. Itaque in secundo pede est Proceleusmaticus.

Item in eadem Andria Act. 3. Sc. 3. in primo pede.

Tibi generum firmum, et filiae invenies virum.

Utuntur etiam Comici versibus Jambicis dimetris id est, qui quatuor tantum pedes habeant; nam antiqui vocabant duos pedes, unam mensuram: interdum Tetrametris, id est, qui habeant quatuor mensuras, sive qui constent octo pedibus, unde octonarii, et quadrati appellantur.

Interdum totis quatuor, aut sex, aut octo pedibus non constat illorum versus, sed deest aliquando una syllaba in principio aut fine; et ii versus vocantur Catalecti, sive desinentes, penduli et semimutili: ut *Musae Jovem cane-bant*; est dimeter catalectus, deest enim ultima syllaba; item; *Non-ebur neque-aureum*, deest enim prima syllaba. Observandum hic tantum est, eum pedem, qui proximus est syllabae relictae, et pendenti, Jambum esse oportere.

Aliquando deest unus pes, iique versus vocantur brachycatalecti, sive mutili, ut

Musae-Jovis-natae

est dimeter Brachycatalectus, deest quippe pes quartus. Hoc in Tetrametris contingit: v. g. in illo:

Vos precor vulgus silen-tum, vos-que fe-ra les Deos, deest prima syllaba. Quod si metiaris aliter, et velis desse syllabam in fine potius quam in principio, facies Trochaicum versum, qui nempe Trochaeum pedem pro Jambo iisdem locis atque Jambicus, ponit

Vos pre-cor vulgus silen-tum vosque fe-ra-les Deos.

Sic in Adelphis, Act. 3. Sc. 2.

Caete-ros rue-rem, agerem, raperem, tunderem prosterne-rem.

Dividi etiam aliter potest prior versus, si ponatur amphimater in principio:

Vos precor silentum, etc.

Et tunc deerit ultimus pes, eritque Tetrameter Brachycatalectus. Quemadmodum illi versus Andriae, Act. 4. Sc. 1. qui Muretum, Scaligerum, Era-

smum, et caeteram eruditorum familiam adeo torserunt, dici commode possunt Trimetri Brachycatalecti. Sic eos metire :

Hoccine credibi-le est aut memora-bile.
Tanta ve-cordia innata cui-quam ut, fiet.

Facessant enim ii, qui ut suum quemdam, quem sibi fingunt ipsi, numerum inveniant, tollunt, mutant, vellicant miseros versus, irato Terentio, et veteribus libris reclamantibus.

In quibusdam sive Dimetris, sive Tetrametris abundat syllaba una, vel pes unus, vocanturque Hypercatalecti, sive Hypermetri, qui nempe habent aliquid super communem mensuram. Ita longior est una syllaba :

Musae soro-res sunt Minervae.

Ad inveniendum quoque numerum Comicorum versum juvabit observare quae sequuntur.

1. Saepissime litteram S, elidi, ita ut legendum sit magi, pro magis; sati pro satis, etc. Sexcenta sunt exemla, immo interdum extrito S, vocalis praecedens eliditur. Sic in Andria : . . .

Bo-num inge-nium narras-adole-scentis? optimum.

ita ut *scentis op*, Spondaeus sit *scent' op* nisi malis Amphimatrum ponere. In aedam Andria :

Semper enim dicta est ejus atque habita est soror

Quo in versu voces *est ej' at*, sunt tres longae; Item :

Sed quid opus est verbis ?
Sed quid op' est verbis ?

2. Voces quasdam dissyllabas in unam syllabam concrescere, v. g. *fuit*, *fiet*, *puer*, *rei*, *eho*, *meus*, *tuus*, *suus*, *suo*, *deus*, *etc*. Sic metire versum Andriae, Scena I Act. I.

Libe-rius vi-vendì, fuit pote-stas, nam an-tea.

Nonnulli volunt esse Amphimatrum in voce *liberius*, in quo duae mediae syllabae coeant in unam, quasi si esset Librius: alii Dactylum, si expungat

S, *Libriu.* Sic illum in ejusdem Comoediae, qui in Act. 4. Sc. 1.

Ut malis gaudeat a-lienis atque ex inco modis.

in *gaudeat,* duae ultimae syllabae in unam brev coalescunt, quasi *gaudeat,* legeretur; *in alie* duae mediae concrescunt in unam longam. Sic ve *quiesci, melius, potius,* pro dissyllabis ponuntu *grandiuscula,* pro trisyllabo: ita Virgilius vo *stellio* dissyllabam posuit. Horatius *pituita* tri labam. Contra vero voces quaedam monosyllaba duas syllabas porriguntur: ut *jam* quasi esset *j-*

3. Saepe vocales non elidi, cum in sequenti occurrrunt alii, neque litteram M.

4 Voces *illum, illam, eccum, eccam, etc.* quando primam habere brevem, quia olim unica tera L, et C, scribebantur, *ilum, ecum.*

5. M et R. in media dictione interdum elidi. Sic in Andria, Act. 1. Sc. 3.

Enim vero, Dave, nihil loci est segnitiae,

Primus pes anapaestus est; Littera vero M. ne interdum eliditur ante consonantem. In An Act. 3. Sc. 2.

Certe enim scio non satis me pernosti, etc

primus pes dactylus, Cert' eni.

6. Vocales quasdam corripi quae non elidu v. g: in Andria Act.4. Sc. 4.

Reliquit me homo atqu' abi-it.

ubi *me* breve est, quia non eliditur more Gr Sc. 6.

Quae se in hone-ste apta-vit, etc.

voces illae *quae se in* . . . Dactylum efficiunt nulli ut hiatum hunc effugiant, addi volunt, P no more, litteram D. *Reliquit med homo.*

7. Nota, *eho, hem,* et alias quasdam id interjectiones, extra metrum aliquando cens neque, cum metiri voles versum, annumerand vocibus.

§. II. De versibus Lyricis.

Lyricorum vatum poemata vocantur Odae, quae vox Graeca significat cantilenam, quia Odae ad Lyram, sive citharam vulgo canebantur. Odae istae proprium quoddam carminis genus habent; immo constant aliquando e tribus plane diversis. Ab inventoribus vulgo nomen sortiuntur. Sic Ode Alcaica dicitur, cujus auctor Alcaeus, Poeta Graecus; Sapphica, quam invenit Sappho, et singula Odarum, et versuum, e quibus componuntur, genera breviter percurro.

Primum genus Odarum est earum, in quibus sunt omnes versus Choriambici Asclepiadei Tetrametri, qualis est apud Horatium Od. 1. Lib. 1. *Maecenas atavis, etc.* Vocantur Choriambici, quia in illis praecipuum locum obtinet pes Choriambus, qui componitur ex Choraeo sive Trochaeo, et Jambo, id est, longa et brevi, et brevi et longa. Asclepiadei vocantur ab auctore: inventus enim fertur iste versus a quodam Asclepiade. Tetrametri, denique, quia pedes 4. habent, quorum 1. est Spondaeus, 2. et 3. Choriambus, 4 Pyrrichius, constans e 2. brevibus.

Maece-nas ata-vis edite-Regibus.

Porro cum Ode unius generis versibus ita constat vocatur Monocolos: quae vox Graeca significat, esse partes omnes unius formae ac speciei. Quando duplicis generis sunt versus in Ode, vocatur illa Dicolos: quando triplicis, Tricolos; quadruplicis, Tetracolos, etc.

Rursum, quando versus iidem et ejusdem generis recurrunt, si alternis id fiat, id est, si post alterum quemque versum; vocatur Ode Distrophos, quae vox Graeca id significat: si post tertium quemque versum, Tristrophos: si post quartum, Tetrastrophos: quia ille ordo versuum, qui identidem revertitur, Graecis est *Strophe.*

Denique si pes nullus, nulla syllaba desit, aut abundet, versus vocatur Acatalectus; si desit una

syllaba, vocatur Catalectus; si pes totus desit, Brachycatalectus: si abundet unus pes, Hypercatalectus: vel Hypermeter.

II. Genus Odarum est earum, in quibus primi quinque tres versus sunt Hendecasyllabi (hoc est undecim syllabarum) Sapphici (a Sappho inventi) Acatalecti, sive quibus nihil deest: Pentametri, sive quinque pedibus constantes, quorum 1. est Trochaeus, 2. Spondaeus. 3. Dactylus, 4. et 5. Trochaei. Quartus autem quisque versus est Adonius (ab Adone inventus) Dimeter, hoc est 2. constans, pedibus, nempe Dactylo, et Spondaeo. Talis est Ode 2. lib. 1. apud eundem Horatium:

Jam sa-tis ter-ris nivis-atque dirae.

Similes sunt duo sequentes: quartus:

Terruit orbem.

Tota Ode est Dicolos Tetrastrophos.

III. Genus. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus quisque versus est Choriambicus Glyconius (ab Glycone inventore) Acatalectus, Trimeter, id est, pedes ternos habens: quorum primus est Spondaeus, 2. Choriambus, 3. Pyrrichius. Secundus vero quisque versus est Asclepiadaeus, de quo dictum est in primo genere Odarum. Talis est Ode 3. lib, 1.

Sic te Diva potens Cypri,
Sic fra-tres Hele-nae-lucida sidera.

IV. Ode Dicolos Distrophos; in qua primus quisque versus est Dactylicus, Archilochius, Heptameter. Dactylicus dicitur, quia in eo maxime regnat pes Dactylus Archylochius, quia inventus, et usurpatus ab Archilocho Poeta Graeco Lyrico: Heptameter, quia 7. constat pedibus, quorum 4 primi sunt Dactyli, mixtis tamen ad abitrium,ut in versu Heroico fit, Spondaeis, tres postremi semper sunt Trochaei: Secundus vero quisque versus, Jambicus, Hexameter, Catalectus constans sex pedibus, dempta una syllaba. Primus est Spondaeus, vel Jambus, 2. Jambus, 3. Spondaeus, 4. 5. et 6. Jambi. Talis est Ode 4. Lib. 1.

Solvitur acris, hi-ems gra-ta vice veris et Fa-voni,
Trahunt-que sic-cas ma-chinae carinas.

Secundus versus aliter explicari potest, nempe interposita in medio versu caesura; et sic tres pedes ultimi erunt Trochaei:

Trahunt-que sic-cas machi-nae ca-rinas.

V. Ode Tricolos Tetrastrophos: in qua primi quique duo versus sunt Asclepiadei, qualis est in primo genere explicatus. Tertius autem quisque, Pherecratius ab auctore Pherecrate sic dictus: Heroicus, quia videtur esse pars versus Heroici, seu Hexametri. Trimeter, quia tres pedes habet, Spondaeum, Dactylum, Spondaeum. Quartus quisque est Glyconius: de quo dictum in 3. genere. Talis est Ode 12. lib. 1.

O na-vis refe-rent in mare te novi.
Fluctus: o quid a-gis? fortiter occupa
Portum: - nonne vi-des, ut
Nudum remigi-o latus.

VI. Ode Dicolos Tetrastrophos. Primi quinque versus sunt Asclepiadaei, quartus Gliconius. Talis est Ode 5. Libri.

Scriberis Vario, etc.

VII. Dicolos Distrophos. Primus versus est Hexameter, secundus est Dactylicus Alcmanius, Tetrameter. Dicitur Dactylicus, quia frequentiores in eo sunt Dactyli; Alcmanius, quia inventus ab Alcmane Graeco poeta; Tetrameter, quia 4. habet pedes, nempe similes 4. ultimis versibus Heroicis Hexametri. Talis est Ode 6. Lib. 1.

Lauda-bunt ali-i clarum Rhodon aut Mitylenem,
Aut Ephe-sum, bima-risve Co-rinthii, etc.

VIII. Ode Dicolos Distrophos. Primus quisque versus est Aristophanius, Dimeter, constans e duobus pedibus, nempe Coriambo, et Bacchico. Pes autem Bacchicus ita dicitur, quia in hymnis Bacchi saepe

adhibebatur: constat ex una brevi, et 2. longis. Talis est versus Ode 7. lib. 1.

Lydia dic per omnes.

Aristophanius appellatur ab auctore illius Aristophane, poeta comico, apud Graecos celeberrimo. Secundus quisque versus est Alcaicus, (ab Alcaeo inventus) Tetrameter, quia 4 pedes habet. Primus est Epitritus, 2. et 3. Choriambus, 4. Bacchicus.

Te Deos o-ro Sibarim cur properes a-mando.

Porro pes Epitritus ita vocatur, qui supra 3. syllabas, unam habet. Quadruplex est: 1. ex Jambo, et Spondaeo compositus, ut *voluptates.* 2. ex Trocheo, et Spondaeo, ut *concitatas*, 3. e Spondaeo et Jambo, ut *comunicant* 4. e Spondaeo, et Trochaeo, ut *expectare.* Potest hujus Odae primus Versus aliter dividi, nempe:

Lydia dic per omnes.

IX. Ode Alcaica Tricolos Tetrastrophos. Dicitur Alcaica, quia inventa fuit ab Alcaeo, Lyrico poeta clarissimo. Primi quisque duo versus sunt Jambici Senarii Brachicatalecti, qui appellari quisque possunt Dactylici Pentametri Catalecti. Constant illi ex Jambo, vel Spondeo, deinde Jambo, postea Spondaeo, tum Anapaesto, denique Jambo. Si aliter metiaris, ac esse Dactylos velis, constabunt ex Jambo, vel Spondaeo. tum Jambo, caesura, duobus Dactylis. Talis est Ode 3. lib. 1.

Vides ut al-ta stet nive can-didum.
Vides ut al-ta-stet nive candidum.

Tertius quisque versus est Jambicus dimeter: sive 4. pedibus constans: (nam in versibus Jambicis una mensura duos pedes complectitur) hipercatalectus, sive abundans una syllaba, post 4. pedes.
Sil-vae laborantes gelu-que.

Quartus quisque versus est Dactylicus Alcaicus, constans pedibus quatuor, duobus Dactylis, et duobus Trochaeis.

Flumina constite-rint a-cuto.

X. Ode Monocolos: in quo sunt omnes versus Choriambici Alcaici Pentametri, qui constant e Spondaeo, tribus Choriambis, et Pyrrichio. Talis est Ode 10. lib. 1.

Tu ne quesieris scire nefas quem mihi, quem tibi.

Potest etiam dividi versus iste aliter, caesuris interpositis:

Tu ne quaesie-ris scire ne-fas-quem mihi-quem tibi.

XI. Ode Dicolos Distrophos; in qua primus quisque versus est Jambicus dimeter Catalectus, constat enim 3. pedibus; sed una syllaba deest, nempe prima. Talis est Ode 15. lib. 2.

Non ebur nequ' aureum.

Si velis pendulam, et abundantem syllabam in fine versus rejicere, facies ex Jambico Trochaicum, et sic metieris:

Non e-bur nequ' aure-um.

Secundus versus est Jambicus Trimeter Catalectus, constans 6. pedibus, dempta una syllaba.

Mea reni-det in domo lacu-nar.

XII. Ode Dicolos Distrophos: in qua primus quisque versus est Heroicus Hexameter; secundus quisque est Dactylicus Dimeter Hypercatalectus, constans 2. Dactylis et syllaba. Talis est Ode 6. lib. 4.

Diffu-gere ni-ves, rede-unt jam-gramina campis,
Arbori-bus-que co-mae,

XIII. Ode Dicolos Distrophos: in qua primus versus est Jambicus Trimeter, sive sex pedibus constans: secundus Jambicus dimeter, duabus constans mensuris sive pedibus 4. Ejus generis est Ode I. Epodon;

Ibis Libur-nis in-ter al-ta na-vium.
Ami-ce Propugnacula.

Aliud quoddam genus est huic simile, in quo pro versu primo Jambico, ponitur Heroicus Hexameter:

Mollis i-nertia cur tan-tam dif-fuderit imis.

Oblivio-nem sensibus.

XVI. Ode Dicolos Distrophos; in qua primus quisque versus est Heroicus Hexameter; secundus vero Archilochius Hexameter Hypercatalectus, constans 4. Jambis, 2. et una syllaba. Talis est Ode 10. Ep.

Orrida tempe-stas cae-lum con-traxit, et imbres:
Nives-que de-ducunt jovem.

Quidam hanc Odem faciunt Tricolon Tristrophon, et secundum versum in duos secant;quorum primus est Jambicus Dimeter:

Ni-vesque dedu-cunt-jovem.

Aliter est Dactylicus Archilochius; de quo dictum duodecimo genere.

Nunc mare nunc sil-vae.

Huic affine est generi aliud, in quo Dactylicus Archilochius praeponitur Jambico Dimeter: et in primo loco, pro Heroico Hexametro, ponitur Jambicus Trimeter.

Peti nihilme si-cut. antea juvat scribere versiculos.
Amo-re per-culsum gravi,

In quo genere, quidam duos illos versus in unum constant hoc modo.

Scribere versicu-los amo-re per-culsum gravi.

XV. Ode Dicolos Distrophos, cujus primus quisque versus est Heroicus; secundus vero Jambicus. Talis est Ode 11. lib. Epod.

Altera jam teri-tur bel-lis ci-vilibus aetas;
Suis et ip-sa Roma vi-ribus ruit.

Ultimum genus est earum, in quibus sunt omnes versus Jambici Trimetri. Talis est Ode 17. lib.Epod.

Jam jam efficaci, etc.

§. III. De aliis quibusdam usitatiorum versuum generibus Ex lib. IV. Prosodiae Bononiensis, Jo. Baptistae Ricciolii.

Anapaesticum Archilochium carmen est con-

stans quatuor pedibus, quorum quilibet petest esse Anapaestus, aut Spondaeus : primus vero et tertius etiam dactylus. Sit exemplum ex Seneca in Herc fur. ch. 1.

Turbine magno spes sollicitae
Urbibus errant, trepidique metus.
Ille superbos aditus Regum
Durasque fores expers somni
Colit, ac nullo fine beatus
Componit opes gazis inhians,
Et congesto pauper in auro est.

Qui quidem Seneca admisit secundo loco, sed raro, tribrachum et dactylum; et in illo Medeae versu 311. in fine dactylum sic:

Non erat usus, Nondum Plejadas.

Idem in choro ejusdem Medeae separatum Adonium subjecit.

De *Glyconico* dictum est supra. Constat spondaeo et dactylis duobus. At Seneca choro 4. Oedipi tricies ponit choreum primo loco: quod saepe fecit Catullus: raro vero Horatius, ut in illo: *Ignis Iliacas domos.* Imo Seneca aliquando 2. loco posuit spondaeum.

Anacreonticum constat tribus jambis et syllaba; recipit tamen primo loco spondaeum ac anapaestum, et raro tribrachum. Utitur hoc Theocritus Idyll. 27. Anacreon vero saepissime, ex quo illud latinitate donatum accipe.

O ter, quaterque felix,
Cicada, quae supremis
In arborum viretis,
Roris parum ut bibisti,
Cantare dulce gaudes.

Jambicum Archilochium dimetrum Acatalectum constat quatuor jambis; recipit tamen primo et tertio loco spondaeum; raro autem anapaestum, aut tribrachum. Habes exempla passim in Horatio lib. Epod. ubi jambis trimetris subjicit dimetros sic:

Beatus ille, qui procul negotiis,
Ut prisca gens mortalium.
Paterna rura bobus exercet suis
Solutus omni foenore, etc.

Utitur hoc Ecclesia in Hymnis. Tale est illud Sabbati ante Domin. Passionis ad Vesperas;

Vexilla regis prodeunt,
Fulget Crucis mysterium,
Quo vita mortem pertulit,
Et morte vitam protulit.

Jambicum Hiponacteum constat quinque pedibus dissyllabis, et una in fine syllaba: quorum secundus, quartus, et quintus sunt jambi; primus vero, et tertius vel jambi, vel spondaei. Tale est illud elegantissimum;

Ternos vetusti congios salerni,
Uno die conviviis peractis,
Hausit potentum Romuli nepotum
Regnator audax, arbiterque regum.
Exinde plebes Quiritium vocavit,
Non Claudium Tiberium Neronem,
Sed Claudium Biberium Meronem.

Jambicum senarium, seu Archilochium Acatalecticum, si purum est, constat solis jambis; si mixtum requirit locis paribus, idest, secundo, quarto et sexto, jambum; imparibus vero, praeter jambum, excipit anapaestum, tribrachum, spondaeum et dactylum; imo secundo et quarto non recusat tribrachum. Tragicum vero, ut sit gravius, non debet, nisi rarissime, constare ex puris jambis; Comicum autem, modo in fine retineatur fere semper jambus, reliquis quinque locis recipit, jambum, spondaeum, anapaestum, tribrachum, dactylum. Exempla sint jambici puri ex Catullo:

Phaselus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse navium celerrimus.

Tragici vero jambici ex Senecae Herc. fur. act. 2.

O magne Olympi rector, et mundi arbiter,

Jam statue tandem gravibus aerumnis modum.

Comici denique jambici exemplum sit ex Terentio in Andria.

Qui utramvis recte norit, ambas noverit.
Accusant, quos hic noster auctores habet.
Perduxere illuc secum, ut una esset mecum:
Nihil ista opus est arte ad hanc rem, quam pare.

Et in Eunuchi prologo:

Si quisquam est, qui placere se studeat bonis
Quam plurimis, et minime multos laedere,
In his Poeta hic nomen profiteri vult suum.

Phaleucium hendecasyllabum est, et constat spondaeo, dactylo, et tribus choreis. Martialis l. 1.

Hic est quem legis, ille quem requiris.
Toto notus in orbe Martialis.
Cui, lector studiose, quod dedisti
Viventi decus atque sentienti,
Rari post cineres habent Poetae.

Admittit tamen aliquando prima in sede jambum, ut apud Catullum pene tricies; apud Martialem fortasse non nisi semel in illo libro 3. epigr. 21.

Veterno resinaque pigriores.

Apud eumdem Catullum primo loco videbis choreum, et quidem duodecies: et ibidem dactylum bis, anapaestum semel. Apud Senecam vero in Oedipi 2. Choro anapaestum secundo loco.

De *Sapphico* item dictum est paragrapho superiore. Hic addam nonnulla. Solis Sapphicis Catullus, Seneca, Statius usi sunt, Adonio non interjecto. Secunda sede, pro spondaeo, Sappho inventrix, et Catullus non semel, et Seneca choraeum adhibuere.

Sit exemplum ex Catullo.

Otium, Catulle, tibi modestum est,
Seu Seras sagittiferosque Parthos.

Quid? quod Sappho quarto loco spondaeum, raro tamen, posuit, ut docet Gretserus, et secundo loco dactylum? quod fecit Seneca in choro actus 3. Medeae, et in choro actus 3. Troadis sic:

Sumere innumeras solitum figuras,
An ferax varii Lapidis Carystos.

Imo idem Seneca, teste Martino Deirio, primo loco admisit spondaeum, dactylum, et anapaestum; et secundo jambum.

Scazon seu Choriambicum carmen est Jambicum senarium, sed claudicans, quia loco ultimi jambi habet spondaeum, ita tamen ut penultimo loco sit jambus. In ceteris servat leges jambici Senarii : atque adeo in secunda et quarta sede habet jambum, vel tribrachum; in prima et tertia jambum , aut spondaeum , aut etiam anapaestum , et dactylum quia tempore sunt compares spondaeo, quum duae breves uni longae equivaleant; et tribracum, quia compar est jambo. Pro exemplo sit illud Persii :

Nec labia fonte prolui caballino.
Nec in bicipiti somniasse Parnasso
Memini, ut repente sic Poeta prodirem.
. . . . . Quod si dolosi spes refulserit nummi
Corvos Poetas et poetridas Picas
Cantare credas Pegaseum melos.

Hoc *melos* torquet Grammaticos : est enim jambus in ultima sede contra leges Scazontis. Manutius , Emmanuel , et Gretserus putant imitatione Graecorum productam prima in μέλος sicut ab Homero producta fuit in hymnis. Politianus legendum censet *nectar*. Alii alia.

Trochaicum Alcmanium dimetrum est et Acatalectum, constatque quatuor trocheis, recipit tamen secundo et quarto loco spondaeum , et primo loco pyrrichium. Tale illud Ecclesiae :

Pange lingua gloriosi.

Tale est illud Catulli :

Age, cuncta nuptiali.

Trochaicum Hipponacteum est tretrametrum Acatalecticum, et constat octo pedibus, quorum impares sunt trochei; reliqui aut trochei , aut spondaei : apud Comicos vero , omnibus locis recipit

compares spondaeo, nempe anapaestum et dactylum: et compares trocheo, nempe jambum et tribrachum, excepto ultimo. Sit exemplum purioris.

Pelle tonsis terga Ponti, vela tende, jam Pergamus.

Trochaicum Galliambicum, tetrametrum est, constatque vel trocheis, vel partim trocheis, partim Pyrrichiis, et raro admittit pedes his compares. Exemplum esto illud Catulli;

Super alta vectus Atys celeritate maria.

Alia versuum genera, quae sunt innumerabilia, si velis cognoscere, adito Servium, et Terentianum in Centimetro: Nebrissensem lib. 8. c. 8. Despauterium lib. 5. Scaligerum in Poetica, lib. 2. etc. Pauca modo de Dithyrambo subnectam.

§. IV. De Dityrambo.

Dityrambus canebatur in honorem Bacchi, a quo nomen est sortitus. Bacchus enim ab antiquis dictus est Dithyrambus, quasi duabus januis in lucem emissus. Fabulas consule. Bacchum igitur, India perdomita, redeuntem in Graeciam Satyri cum Maenadibus comitati sunt. Hi vino graves, et mente ac voce parum constantes, carmina sine modo ac numero victori Baccho decantabant. Illos imitati Poetae, et antheo furore correpti, carmina quaedam audaci, tumido, vario stylo scripsere, quo canere modo ebriosi solent, permixtis in unum versibus omnis generis et metri. Haec origo Dithyramborum, et forma. Exemplum habes in Seneca Tragoedo, post secundum Actum Tragoediae, cui nomen facit *Oedipus*, Chorus qui actum illum sequitur, merus est Dithyrambus: *Effusam redimite comam.*

Vates recentior partam de Turcis victoriam anno 1716. hoc genere carminis, celebravit. Quos enim effert laetitia, ii mentis et vocis aegre sunt compotes.

Surge, Phoebe, pone curas,
Sume plectra, funde laetum.

Ore carmen, usitatis
Parce modis agitare cantus,
Clio docta cur moratur?
Cur Thalia lenta cessat?
Otiosa cur sororum
Turba monte torpet alto?
Huc adeste, convolate,
Queis Apollo labra sacro
Fonte tingit huc adeste
Turca mari fugit atque terra.
Huc proterva turba, Fauni,
Huc, amoena turba, Nymphae:
Ferte serta, ferte flores.
Turca mari jacet, atque terra.
Ferte sistra, barbitosque,
Fistulasque, tibiasque,
Et canendo, lusitando
Saltitando praedicate:
Turca mari fugit atque terra.
Audiat Aether,
Gaudet Aether:
Te Duce, Clemens,
Roma triumphet;
Turca mari jacet atque terra.
Itala festis
Aera resultent
Undique templis:
Turca mari fugit atque terra.
Audiat Ister,
Littora multo
Flore coronet,
Plaudat Iberus,
Et Tagus almam
Vertice flavo,
Nectat olivam:
Tum sua Nereo
Laetus uterque
Gaudia portet.

Turca mari fugit atque terra.
Curre fama, clange, clama.
Glaudiaque extremum, et plausus, et carmine longe
Differ in orbem.

§. V. De Symbolo Heroico.

Symbolum Heroicum, Italis vulgo *Impresa*, Gallis, *une devise*, definitur picta metaphora, sive imago quaedam picta, significans rem aliam non pictam, propter utriusque similitudinem, addita voce seu sententia, quae utriusque connexionem ostendat. Exempli causa Sol pictus cum hac epigraphe, *Sufficit Orbi*: recte designat Imperatorem aliquem Romanum. v. gr. Caesarem Augustum: sicut enim sol satis habet lucis ad Orbem totum collustrandum, et caloris ad fovendum: sic Augustus satis habuit sapientiae ad gubernandum orbem, et potentiae ad continendum. Figura picta, corpus symboli appellatur: Verba seu sententia, dicitur anima: ut enim homo constat ex anima et corpore, ita symbolum heroicum compositum ex figura et verbis. Ubi nulla intercedit similitudo inter figuram pictam et rem illam significatam, nullum est symbolum proprie ac vere dictum. Itaque illud Caroli V. *Plus ultra*, sententia est, non symbolum. Inter figuras, e quibus symboli corpus constat negant periti locum esse humano corpori vivo. Statuam, quae corpus repraesentet, adhiberi posse non negant: v. gr. si statuam ponas, quam sculptor crebris ictibus format, politque, et addas *Perficitur dum caeditur*. Recte sic exprimes virum probum, qui rebus adversis ad virtutem proficit.

Figurae sumuntur e rebus naturalibus, isque vulgo notis, non fabulosis, aut peregrinis.

Voces, quae figurae adduntur, et ejus similitudinem cum re significata indicant, non solum Latino Graecoque sermone, sed etiam vulgari et vernaculo

scribi possunt. Placent imprimis hemistichia, sive partes primae, ut ultimae alicujus versus v. g. Hexametri. Videndum ut voces illae sint paucae, clarae, et accomodatae rei, quae significatur. Interdum optativo efferuntur modo, nonnumquam infinito, fere indicativo.

Res significata exprimi non debet in ipsis, quae Lemma, sive Epigraphem componunt, verbis: sed generali, quodam efferri modo, qui conveniat figurae significanti, et rei significatae. Sic, pone lucernam, adde, *Lucet, et ardet*: significabis S. Joannem Baptistam, aut quemvis Apostolicum virum: quod enim proprie convenit lucernae, ut ardeat et luceat hoc per metaphoram congruit viro Apostolico. Aliquando figura ipsa loquens inducitur. Sic idem vir Apostolicus virtutum fama et prodigiorum, peccatores blande trahens significabitur si magnetem pingas cum hoc lemmate. seu inscriptione: *Ad me dura traho*.

Placet milites laudare, quos Regis praesentis exemplum accendit ad rem bene gerendam. Pingo pullos aquilae solem adversum intuentes, cum lemmate; *Crescunt Vires animique videndo*. Vir dives et probus insigni aliqua dignitate auctus, notabitur flumine majori alveo decurrente; *Utilior, quo major*. Princeps foemina ad solium evecta signabitur picta luna et plena: *In publica comoda crevit*.

Victoriam de Turcis anno 1716. felicissime reportatam, CLEMENTIS XI. Pontificis Maximi auspiciis, precibus et consiliis, ita describit Romanus vates: Exhibet regem apum, qui aculeo carere dicitur, fucos alveari abigentem: Subjicit haec verba; *Vincit inermis*.

D. *In quo Emblema discrepat symbolo Heroico, cui videtur esse simillimum?*

M. In hoc maxime discrepat, quod Emblemate significantur quaecumque ad virtutem, pietatem, et mores pertinent: neque tam religiose observantur

in eo leges Symbolis heroicis praescriptae. De voce si quaeris, Emblema, Graeca vox, significat elegans opus, arte et manu elaboratum, quod mensae, pavimento, vasis, et parietibus inseritur et immittitur; quales sunt figurae Hieroglyphicae, tessellatae imagines, et alia id genus.

CAPUT IV.

Acrostichis, Anagramma, Griphus etc.

§. I. De Acrostichide.

D. *Quid est Acrostichis, et quomodo fit?*

M. Acrostichis Graeca vox est significat breve poema in quo primae cujusque versus litterae nomen aliquid, sive sententiam exhibent. Exempli causa, si S. Carolum laudare velis, primi carminis prima Littera erit C. secundi A. tertii R. quarti O. quinti L. sexti U. septimi S. Ita primae cujusque Versus litterae, seorsim sumptae, dabunt vocem *CAROLUS*. Sic nomen Sacrum JESUS offert Acrostichis;

I lle, sacrum cujus legis hoc carmine nomen,
E Virginis castae sinu
S ervator mundi, nostrum productus in orbem,
U t omnibus vitam daret,
S e moriens totum indulsit mortalibus aegris.

Sic in omnium Sanctorum laudem vates recentior hanc sententiam Acrostichide explicuit:

Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua; nos alia ex aliis in bella vocamur.

V ivite felices, quibus est fortuna peracta
I am sua, securam caelestes ducite vitam,
V alles Elysias laeti, saltusque beatos
I ncolite; aeternis eja indulgete choreis,

Tellure optata tandem, portuque potiti:
Erepti ex undis pelagi, ridete furentes
Eluctus; et ventos, tempestatesque sonoras,
Et quicquid saevum Neptunia monstra minantur,
Laetantes Scyllam effugisse, trucemque Charybdim,
Irasque undisoni horrendas, rabiemque tridentis,
Cantibus aetheriam mulcere perennibus aulam,
Et Poeana simul canite, aeternumque triumphum.
Succis ambrosiae saturati, et nectaris hausto, etc.

Interdum geminatur Acrostichis, ita ut extrema cujusque versus littera sit eadem ac prima, ut si dicas:

Ille, sacrum cujus nomen tibi carmine pinxI
Emissus alto ex aetherE, etc.

Totum hoc carminis genus laboriosum est, et exiguae frugis.

§. II. De Anagrammate.

D. *Quid vocas Anagramma?*

M. Anagramma fit, cum ex alicujus nomine eruitur aliqua sententia in ejus laudem, aut vituperationem: servatis nominis litteris, sed vatis arbitrio transpositis. Licet unam, alteramve addere, aut mutare litteram. Exempla subjicio, logica, *Caligo*, Ursula, *Laurus*; Calvinus, *Lucianus*; Corpus, *Porcus*: Sacramentum Eucharistiae, *Chara Ceres in JESUM mutata.* Ignatius de Lojola; *O ignis a Deo illatus.* Sic lusit vates in Galenum, Galenus, *Angelus.*

Angelus es bonus, anne malus, Galene? salutis
Humanae custos: Angelus ergo bonus.
Humanam tamen heu! quoties, Galene, salutem
Arte mala turbas! Angelus ergo malus.

Gregorius decimus quartus.
Murus custodiaque gregis
Ni Dominus alto cinxerit muro domum,
Cingentis est vanus labor:
Nisi sit ovilis tutor et custos Deus,
Frustra excubat pastor vigil.

Gaudere fas est, missus e coelo *gregi*
Est *Murus et custodia*.

Vir pie ingeniosius, et ingeniose pius, centum anagramma pura in laudem immaculatae Conceptionis Deiparae ante aliquot annos deprompsit ex illis verbis *Ave Maria gratia plena*. Pura vocantur anagammata, in quibus nulla mutatur littera, nulla additur, vel demitur.

§. III. De Gripho, Logogripho, et Inscriptione.

D. *Rescire cupio quid sibi velint istae voces, quibus nostrae vulgo scholae personant Griphus, Logogriphus, etc.*

M. Griphus aliud nihil est, quam aenigma scripto adumbratum, sed obscurius tamen et intricatius adeo ut negotium facessere homini etiam acuto possit. Nomen invenit a voce graeca γρίφος, Latine, *rete*, quia explicantes implicat, irretitque: sic appellantur etiam quaelibet obscura propositio, praesertim jocosa, et ludrica. Suppeditabit exempla P. Laurentius *Le Brun* in sua eloquentia Poetica.

Logogriphus non versatur in rebus ipsis, erudito vocem, aut colorum velo tegendis, sed in ipsis vocibus celandis, earum syllabas, aut litteras resecando, trajicendo, et varie commutando, Sic in voce, *Ovis*, si demas primum elementum, restabit *vis*: unde natus versiculus.

Imbellis tota est, caput exime, vis erit illi.

Sic a verbo *navem* si tollas primam, et ultimam litterulam, habebis *Ave*; unde aliquis ad amicum scribens ajebat: *Mitto tibi navem prora puppique carentem.*

In vocabulo *Aper* invenies *pera*, *aer per*, Hujus obscuritatis acumen quia in meris vocibus consistit, logogriphus appellatur, quasi dicas vocis ambages, et lusus.

Griphus vocantur figurae, voces, litterae, quae sua dispositione, numero, actione, vel colore, ver-

bum, sensum, aut aliud quidpiam exprimunt, non sine aliquo sale. Ita Cupidinem aliquis pinxit, qui Orbem terrarum ligat cum hoc lemmate: *Omnia vincit amor.* Hoc genus facile in pueriles ineptias excidit.

D. *Libenter aliquid audirem de Inscriptione, quam a te praetermissam esse miror.*

M. Non est illa tantum opus Poetarum, sed etiam Oratorum, etsi versum non respuat. Duplex illius dos, Brevitas et perspicuitas. Optima est, quae necessaria personae, loci temporis, et modi adjuncta paucis complectitur. Parco exempla congerere, quae totis collecta voluminibus leguntur.

FINIS

INDEX CAPITUM.

ELEMENTA RHETORICAE.

LIBER I.

De Elocutione.

LIBER II.

De Inventione.

LIBER III.

De Dispositione

LIBER IV.

De diversis Orationum generibus.

LIBER V.

De Pronuntiatione.

INSTITUTIONUM

POETICARUM

LIBER I.

De Poesi spectata universe.

LIBER II.

De Epopoeja.

LIBER III.

De Dramate.

LIBER IV.

De reliquis Poematibus.

LIBER V.

Exempla varia, et Observationum ad Artem Poeticam spectantes complectens.

REIMPRIMATUR

Fr. Dom. Buttaoni, O. P. S. P. A. Mag.

REIMPRIMATUR

Joseph. Canali Archiep. Coloss. Vicesg.